

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
İNSAN KAYNAKLARI VE ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM BİLİM DALI

**KÜRESELLEŞMENİN COĞRAFİ BOYUTU VE
TÜRKİYE'DEKİ SU KAYNAKLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: **Hikmet ŞEN**

İstanbul, 2010

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
İNSAN KAYNAKLARI VE ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM BİLİM DALI

**KÜRESELLEŞMENİN COĞRAFİ BOYUTU VE
TÜRKİYE'DEKİ SU KAYNAKLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan:

Hikmet ŞEN

Öğrenci No:

080778058

Danışman:

Yrd.Doç.Dr.Sefer GÜMÜŞ

İstanbul, 2010

YEMİN METNİ

Yüksek lisans projesi olarak sunduğum “Küreselleşmenin Coğrafi Boyutu Ve Türkiye’deki Su Kaynaklarının Değerlendirilmesi Üzerine Bir İnceleme” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının eserlerde gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 16/03/2010.

Hikmet ŞEN

KÜRESELLEŞMENİN COĞRAFİ BOYUTU VE TÜRKİYE’DEKİ SU KAYNAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Tezi Hazırlayan: Hikmet ŞEN

Özet

Bu Tez Çalışmasında, günümüzde sıkça duyduğumuz küreselleşme sözcüğünün odağında, küreselleşmenin coğrafi boyutunu belirleyebilmek ve Türkiye’deki su kaynaklarına bu perspektiften bakarak değerlendirmek amaçlanmıştır.

Mekanın küçülmesi-mesafenin kısılması ve sınırların ortadan kalkması bir “küresel köy”e doğru götürmektedir. Ancak herkes bu köyün yurttaşı olamayacaktır. Küresel mesleklerde seçkin durumda olanlar için sınırlar çok alçaktır ama başka milyarlarcası için sınır engelleri her zamankinden daha da yükselmiştir.

Küreselleşme ister zengin ister yoksul olsun, tüm ülkelerde insanların güvenliğine yeni tehditler de yaratabilmektedir. Bu tehditler iş güvensizliği, mali güvensizlik (iş kaybı-gelir kaybı) olabildiği gibi sağlık güvensizliği (HIV/AIDS’in yayılması gibi), kültürel güvensizlik de olabilmektedir.

Küreselleşme insanların yaşamlarını başkalarına açmakta, fikir ve bilgi akışı yaratmaktadır. Ama küresel yaygınlaşma fırsatı bulan yeni kültürler rahatsız edici de olabilmektedir.

Günümüzde kültür akışı ise son derece dengesizdir ve zengin ülkelere yoksullara doğru tek yönlü olarak meydana gelmektedir (UTNDP, 1999).

Dünya’da giderek artan nüfus ve çevre kirliliği sonucunda, kullanılabilir su kaynaklarının varlıkları giderek azalmaktadır. Bu nedenle, insanların kullanımına sunulabilen suların büyük ekonomik değeri olduğu kabul edilmektedir. Ülkemiz coğrafi konumu itibarıyla, dünyada su kıtlığını en fazla çeken bölgelerden birisinde yer almaktadır. Akdeniz Bölgesinin 400 milyonluk nüfusunun 2025 yılında 500 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Artan nüfusun içme-kullanma suyu ihtiyacını karşılanabilmesi için, her yıl 250-300 milyon m³ ilave suyun temini gerekmektedir.

Elde edilen sonuçlar, yabancı ülkelerdeki su kaynakları sorunsalında karşılaştırılmıştır. Küreselleşmenin coğrafi boyutları itibarıyla su kaynaklarının tüm dünyada yaşamın devamında belirleyici rol oynadığı tespit edilen çalışmada, su kaynaklarının rasyonel kullanımına yönelik öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler : Küreselleşme, coğrafya, coğrafi boyut, strateji, jeopolitik ve su kaynakları.

THE GEOGRAPHICAL DIMENSION OF THE GLOBALISATION AND A STUDY ON THE EVALUATION OF WATER SOURCES IN TURKEY

Presented by : Hikmet ŞEN

Abstract

In this thesis study, with the focus of the word “globalization” which we often hear nowadays, it is aimed to identify the geographical dimension of the globalization and to evaluate the water sources in Turkey via this perspective.

The minimization of the land, the contraction of the distance and the elimination of the borders lead to “global village”. However, everybody won’t be able to be citizens of this village. For the ones who are in high status in global profession, the border barriers are low, but for the millions of others the border barriers have increased more than ever.

Globalization, even poor or rich, can create new threats to the security of people from all countries. These threats may be not only job insecurity and financial insecurity (job loss – loss of income) but also health insecurity (HIV/AIDS spread, etc) and cultural mistrust.

Globalization opens people’s lives to others and creates ideas and information flow. Nonetheless, new cultures which find an opportunity for the global spread may be disruptive.

Today, the cultural flow is extremely unstable and this occurs in one direction from rich countries to poor (UTNDP, 1999).

Available water sources are decreasing day by day due to the result of the increasing world population and environmental pollution. Because of this, the water which is presented to human use is considered to have great economic value. Because of its geographical position, our country is in a place where water scarce is seen most. It is estimated that 400 million population of Mediterranean Region will reach 500 million in 2025. In order to meet the need for drinking water of the increasing population 250-300 million m³ of additional water supply is required each year.

The acquired results were compared with the results of other foreign countries water resources. This study, in which it is found that water resources have a crucial role in the existence of life in the whole world because of the geographical dimension of the globalization, tries to raise suggestions about how to use water resources rationally.

Key Words : Globalisation, geography, geographical dimension, strategy, geopolitics and water sources

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xii
1.GİRİŞ.....	1
2. KÜRESELLEŞMENİN COĞRAFİ BOYUTU.....	3
2.1. Genel Kavramlar.....	3
2.1.1. Coğrafya	3
2.1.2. Küreselleşme.....	7
2.1.3. Strateji	8
2.1.4. Jeopolitik.....	9
2.1.5. Su Kaynakları.....	10
2.2. Coğrafyanın Geçmişi ve Ekonomik Küreselleşme.....	10
2.2.1. Coğrafyanın Tarihsel geçmişi.....	10
2.2.1.1. Strateji.....	11
2.2.1.2. Jeopolitik (Klasik-Eleştirel).....	13
2.2.1.3. Jeopolitik Teoriler.....	19
2.2.2. Siyasi Coğrafya ve Coğrafi Unsurları.....	36
2.2.2.1. Fiziki Coğrafya.....	38
2.2.2.2. Beşeri Coğrafya	43
2.2.2.3. Ekonomik Coğrafya	47
2.2.3. Küreselleşme ve Post-modernizm.....	58
2.2.4. Ekonomik Küreselleşme	60
2.2.5. Küresel Ekonominin Biçimlenmesi	62
2.2.5.1. Küresel Şirketler	68
2.2.5.2.Küresel Yabancı Yatırımlar (Yabancı Sermaye).....	76

2.2.6. Dünya Ekonomisinin Kontrolü ve Çok Uluslu Şirketler	84
2.2.7. Uluslararası Ticaret Sektörü	91
2.2.7.1. Finansın Küreselleşmesi.....	94
2.2.7.2. Turizm.....	97
2.2.7.3. Küresel işyeri.....	101
2.2.7.4. Kitle iletişim ve “Küresel Köy”.....	105
2.2.7.5. İnternet.....	108
2.3. Türkiye’nin Coğrafi Konumu Sınırları ve Jeopolitiği.....	113
2.3.1. Türkiye’nin Jeopolitik Güç Kaynakları.....	126
2.3.1.1. Türkiye’nin Coğrafi Konumu ve Etkileri	126
2.3.1.2. Türkiye’nin Anakaralara ve Denizlere Göre konumu	126
2.3.1.3. Türkiye’nin Ulaşım Sistemleri ve Geçitlere Göre konumu... ..	128
2.3.1.4. Türkiye’nin Komşu Ülkelere Göre konumu	129
2.3.1.5. Türkiye’nin Petrol ve Doğal Gaz Kaynaklarına Göre Konumu	134
2.4. Türkiye’nin Kendi Gücü	136
2.5. Türkiye’nin Dünyadaki Siyasal ve Askeri Gruplaşmalardaki Yeri ve Konumu	138
2.5.1. Dünyadaki Politik Güç Merkezleri	139
2.5.2. Avrupa Birliği (AB)	140
2.5.3. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)	142
2.5.4. Rusya Federasyonu	143
2.5.5. Pasifik Güç Merkezi	143
2.6. Jeopolitik Teorilerde Türkiye’nin Yeri	144
2.7. Soğuk Savaş Sonrasındaki Gelişmeler ve Türkiye’nin Jeopolitiğine Yansıması	146
3. TÜRKİYE’NİN SU KAYNAKLARI VE SU KAYNAKLARINDA TEMEL KAVRAMLAR.....	153
3.1. Su Kaynaklarında Temel Kavramlar ve Tanımlar.....	153
3.2. Su Kaynaklarının Geliştirilmesi.....	161
3.3. Su Kaynaklarına Etki Eden Süreçler ve Etkileşimler.....	164
3.4. Türkiye’nin Su Kaynakları.....	167

3. 4. 1. Yüzey Şekilleri ve İklim.....	167
3.4.2. Türkiye’de Yağış.....	173
3.4.3. Türkiye’nin Yüzey Su Kaynakları.....	176
3.4.4. Türkiye’nin Yeraltı Suyu Kaynakları (YAS).....	175
3.4.5. Türkiye’nin Jeotermal Su Kaynakları.....	180
3.5. Su Temini, Kullanımı ve Tahsisi.....	181
3.5.1. Su Temini ve Su Yapıları.....	181
3.5.2. İçmesuyu Temini.....	186
3.5.3. Tarımsal Sulama.....	189
3.5.4. Endüstriyel Su Kullanımı.....	191
3.5.5. Hidroelektrik Enerji Üretimi.....	192
3.5.6. Sulak Alanlar.....	191
3.6. Su Kirliliği.....	197
3.6.1. Su Kirliliği Kavramı.....	197
3.6.2. Kirletici Unsurlar.....	198
3.6.3. Su Kirliliği ve Erozyon.....	198
3.6.4. Yüzey Suları Kirliliği.....	199
3.6.5. Yeraltı Suyu Kirliliği.....	203
3.6.6. Deniz Kirliliği.....	204
3.6.7. Atıksu Uzaklaştırma.....	207
3.6.8. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında Çevresel Riskler.....	209
3.7. Su Kaynakları Yönetimi.....	209
3.7.1. Nehir Havzası Yönetimi Kavramı.....	211
3.7.1.1. Bütünleşik Nehir Havzası Yönetimi.....	212
3.7.1.2. Bütünleşik Nehir Havzası ve Kıyı Alanları Yönetimi.....	212
3.7.1.3. Su Kaynaklarında Bütünleşik Yönetim.....	214
3.7.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED).....	215
3.7.3. Su Kalitesi Yönetimi.....	216
3.7.4. Kurumsal ve Yasal Araçlar.....	219
3.7.4.1. Yerellik.....	219
3.7.4.2. Yönetişim.....	221
3.7.4.3. Türkiye’nin Avrupa Birliğine Üyelik Süreci ve Su Çerçeve Direktifi.....	222
3.7.4.4. Türkiye’nin Taraf Olduğu Sözleşmeler, Bölgesel İşbirlikleri.....	224

3.7.5. Su Kaynakları Yönetim Politikaları.....	225
3.7.5.1. Türkiye’de Su Kaynakları Yönetim Politikaları.....	226
3.7.5.2. Türkiye’de Su Kaynakları Yönetiminde Kurumsal Yapı.....	227
3.7.5.3. Uygulayıcı-Yatırımcı Teknik Kurum/Kuruluşlar.....	228
3.7.5.4. İzleyici Denetleyici Teknik Kurum, Kuruluşlar	231
3.7.5.5. Diğer kurumlar.....	234
3.8. Sınraşan Sular.....	235
3.8.1. Sınraşan Sularla İlgili Doktrinler.....	237
3.8.1.1. Harmon Doktrini: Mutlak Ülke Egemenliği Görüşü.....	237
3.8.1.2. Doğal durumun Bütünlüğü Doktrini.....	238
3.8.1.3. Sınraşan Suların Adil Kullanımı Doktrini.....	238
3.8.1.4. Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini.....	239
3.8.1.5. Doktrinlerin Değerlendirilmesi.....	239
3.8.2. Uluslararası Su Hukukundaki Gelişmeler.....	240
3.8.3. Sınraşan Sular ile İlgili Anlaşmazlıklar.....	249
3.8.4. Stratejik Havzalar ve Su Çatışmaları.....	250
3.8.4.1. Şeria Nehri ve İsrail-Filistin Çatışması.....	251
3.8.4.2. Dağlık Akifer.....	252
3.8.4.3. Nil Nehri Havzası.....	253
3.8.5. Sınraşan Su Sorunlarına İlişkin Örnekler.....	254
3.8.5.1. Hindistan ile Pakistan Arasındaki Sınraşan Su Sorunları....	254
3.8.5.2. İspanya ile Fransa Arasındaki Sınraşan Su Sorunları.....	255
3.8.5.3. A.B.D ile Meksika Arasındaki Sınraşan Su Sorunları.....	257
3.9. Türkiye’nin Sınraşan Sular Sorunu	258
3.9.1. Türkiye’nin Tezi.....	260
3.9.2. Suriye ve Irak’ın Tezi.....	262
3.9.3. Türkiye’nin Karşı Görüşü	263
3.9.4. Fırat-Dicle Nehirleri Havzasındaki Sorunlar.....	265
4. BULGULAR.....	268
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	271
KAYNAKLAR.....	276

EKLER

Ek-1: Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme.....	283
Ek-2: Türkiye'nin Çevre Konusunda Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşmeler.....	285

ÖZGEÇMİŞ

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Seçilmiş Bazı Ülkelerin, Nüfusun Dar Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılışı, Nüfus Artış Hızı, Kadın Başına Düşen Çocuk Sayısı ve Eğitim Durumu.....	45
Tablo 2. Dünya’da Buğday, Pirinç ve Mısır Üretimini En Fazla Üretimini Yapan Yedi Ülke.....	48
Tablo 3. Seçilmiş Bazı Ülkelerin, Gayri Safi Yurtiçi Mili Hasıla, Kişi Başına Düşen Milli gelir, Reel Büyüme, Yıllık Enflasyon Oranı, İthalat İhracat Oranı, Dış Borç Oranı ve Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı.....	52
Tablo 4. Doğrudan Yabancı Yatırım Paylarının Bölgelere Dağılımı Ve Seçilmiş Ülkelere Göre.....	79
Tablo 5. En Büyük Finans-Dışı Küresel (Ulus-Aşırı) Şirketler, Varlıkları ve Satışları, 2004.....	85
Tablo 6. En Çok Eleman Çalıştıran Finans-Dışı Küresel Şirketler, 2004.....	86
Tablo 7. Ülke Dışı Satışlarına Göre En Büyük 20 Küresel Perakende Şirket.....	87
Tablo 8. Yayılma İndisine Göre Dünyanın En Büyük 20 Mali Kuruluşu, 2004...	95
Tablo 9. Turist Sayısı ve Turizm Gelirlerine Göre Dünyanın Önde Gelen Ülkeleri.....	98
Tablo 10. İnternet Kullanıcıları Gelişme ve Nüfusla Bağlantı.....	111
Tablo 11. 2007 nüfus sayım sonuçlarının belediyelere göre dağılımı (5747 sayılı Kanundan önce türlerine göre belediyeler).....	168
Tablo 12. Belediyelerin bölgelere göre dağılımı.....	168
Tablo 13. 1970-2000 yıllarında kent ve kırsal nüfus dağılımı.....	168
Tablo 14. Kişi başına GSMH.....	169
Tablo 15. Sektörlere göre GSMH.....	169
Tablo 16. Yıllık kişi başına düşen su miktarı.....	169
Tablo 17. Havzalar bazında yağış karakteristikleri.....	175
Tablo 18. Hidrometri gözlem ağı.....	176
Tablo 19. Sektörler bazında su kullanımı (milyon m ³).....	182
Tablo 20. Su yatırımları.....	184
Tablo 21. Dünya’nın en büyük barajları.....	185

Tablo 22. Coğrafi bölgeler ölçeğinde kişi başına su tüketimi.....	187
Tablo 23. Havzalar bazında su ve toprak kaynakları.....	190
Tablo 24. Su ve toprak kaynaklarının zaman içindeki değişimi.....	190
Tablo 25. Bazı ülkelerde hidroelektrik potansiyel ve kullanım oranı.....	193
Tablo 26. Türkiye ile bazı ülkelerin nüfuslarına oranla enerji tüketimi.....	194
Tablo 27. Türkiye'deki erozyon dağılımı.....	200
Tablo 28. Havzalarda taşınan ortalama sediman miktarları.....	201
Tablo 29. Kıta içi yüzeysel suların sınıflandırılması (SKKY, 1988).....	202
Tablo 30. Göller bölgesi projesinde yer alan göllerin kullanım maksatları, kirletici kaynaklar ve göllerin trofik seviyeleri.....	202
Tablo 31. Rekreasyon amacıyla kullanılan kıyı ve deniz sularının sağlanması gereken standart değerler.....	205
Tablo 32. Kara kökenli kirleticilerin havzalara göre dağılımı.....	206
Tablo 33. Mavi bayrak almış plaj ve marinaların yıllara göre sayısı.....	207
Tablo 34. Fırat ve Dicle Nehir Havzalarının Ülkelere Göre Dağılımı ve Su Sağlama Oranı.....	259
Tablo 35. Ortalama yıllık akımlar ve kıyıdaş ülkelerin katkıları.....	265

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kara Hakimiyet Teorisi'nin.Dünyada Uygulanışı.....	19
Şekil 2. Deniz Hakimiyet Teorisi'nin ABD tarafından Dünya Deniz ve Okyanuslarının Kontrol Edilmesi Durumu.....	21
Şekil 3. Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi.....	24
Şekil 4. Dugin Avrasyacı Rus Jeopolitiğinde Güç Merkezlerinin Birleşme.....	33
Şekil 5. 1998'de devletlerin durumu: Siyasal parçalanma dönemi.....	35
Şekil 6. Dünya ticaret kalıbının günümüzdeki durumu.....	61
Şekil 7. Küreselleşme Güç Merkezleri.....	70
Şekil 8. Giyim eşyası sanayisinin dağılışındaki değişimler: Giyim eşyası dışsattımında önde gelen ülkelerin eşyasının payı. Dünya giyim eşyası dışsattımının çok büyük kısmı çok az sayıdaki ülkeden çıkmaktadır.....	73
Şekil 9. En büyük çok uluslu şirketlerin 1997 yılındaki yönetim merkezleri.....	92
Şekil 10. Türkiye'nin dünya üzerindeki konumu.....	114
Şekil 11. Türkiye'nin özel konumu.....	115
Şekil 12. Türkiye'nin matematik konumu ve boyutları.....	118
Şekil 13. Hidrolojik çevrim.....	154
Şekil 14. Bir yüzeysel akış havzası ile yeraltı suyu havzasındaki akış paterni.....	156
Şekil 15. İki ülke arasında bulunan bir akifer.....	157
Şekil 16. Basınçlı akifer.....	158
Şekil 17. Bir akarsu havzası için insan tarafından değiştirilmiş şekliyle hidrolojik çevrim.....	162
Şekil 18. Sera etkisi.....	165
Şekil 19. Yıllık kişi başına düşen su miktarı.....	170
Şekil 20. İklim haritası.....	172
Şekil 21. Türkiye'nin su bütçesi ve kullanılabilir su potansiyeli.....	177
Şekil 22. Türkiye'nin 25 Havzası.....	179
Şekil 23. Sektörler bazında su kullanımı grafiği.....	182
Şekil 24a. Kentsel su muhasebesi (İSKİ hizmet alanında.).....	187
Şekil 24b. Kentsel su muhasebesi (İSKİ hizmet alanı).....	188

Şekil 25. Temiz içme suyuna ulaşabilme.....	189
Şekil 26. Türkiye'deki sulak alanlar.....	195
Şekil 27. 1955-1999 yılları arasında kurutulan bataklık alanı.....	196
Şekil 28. Deniz suyu girişimi.....	203
Şekil 29. Bütünleşik kıyı alanı ve nehir havzası yönetiminin bileşenleri.....	213
Şekil 30. Fırat-Dicle havzası.....	260

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEP	: Akdeniz Eylem Planı
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKM	: Askıda katı madde
ALADI	: Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu
AMB	: Avrupa Merkez Bankası
AMBS	: Avrupa Merkez Bankaları Sistemi
AP	: Avrupa Parlamentosuna
APEC	: Asya Pasifik Ülkeleri İşbirliği
APOC	: İngiliz-Iran Petrol Şirketi
ARAMCO	: Arabistan ve Amerika'nın Ortak Petrol Arıtma Şirketi
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeler Birliği
ASKİ	: Ankara Su ve Kanalizasyon İdaresi
AT	: Avrupa Topluluğu
AWACS	: Erken Uyan Ve Havadan Kontrol Uçağı
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
B A E	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BJP	: Bharatiya Janata Partisi
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Kurulu
BOI	: Büyük Ortadoğu İnisiyatifi

BOİ	: Biyokimyasal oksijen ihtiyacı
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BUSKİ	: Bursa Su ve Kanalizasyon İdaresi
CDC	: Demokratik Seçenek Topluluğu
CEFTA	: Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması
CEI	: Merkezi Avrupa İnisiyatifi
CEMAC	: Orta Afrika Ekonomik Topluluğu
CEPAL	: Latin Amerika ve Karayip Ekonomi Komisyonu
CIA	: Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı
COMECON	: Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
COREPER	: Daimi Temsilciler Komitesi
CSIS	: Washington'daki Stratejik ve Uluslararası İlişkiler Merkezi
CSTO	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütünün
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DB	: Dünya Bankası
DMİ	: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü
DOSSC	: Dağlık Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet, Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
DYY	: Doğrudan Yabancı yatırım
EAGGF	: Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu
EBRD	: Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası
EC	: Avrupa Komisyonu
ECO	: Ekonomik İşbirliği Organizasyonu
EİEİ (EİE)	: Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü
EJ	: Eleştirel Jeopolitik
EMS	: En Muhtemel Sayı Yöntemi
EPA	: Çevre Koruma Ajansı

ERDF	: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
ESF	: Avrupa Sosyal Fonu
ET	: Evapotranspirasyon
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
FEOGA	: Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
FIFG	: Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı
FKO	: Filistin Kurtuluş Örgütü
FNLA	: Angola Ulusal Kurtuluş Harekatı
FTA	: Serbest Ticaret Antlaşması
G-8	: Gelişmiş ve Sanayileşmiş 8 Ülke
GAC	: Güney Afrika Cumhuriyeti
GAC	: Küresel Alan Kaplaması
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GCM	: Küresel Çevrim Modelleri
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GW	: Gigawatt
GWP	: Küresel Su Ortaklığı
ha	: hektar
HE	: Hidroelektrik enerji
HES	: Hidroelektrik santral
HIPC	: Aşırı Borçlu Yoksul Ülkeler
HRK	: Hırvat Para Birimi
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
ICAO	: Uluslar Arası Sivil Havacılık Örgütü
ICOLD	: Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
IFC	: Uluslararası Finans Kurumu
ILA	: International Law Association
ILC	: International Law Commission
ILD	: Uluslararası İşçi Organizasyonu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İHC	: İslami Hareket Cephesi

İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İKY	: İnsan Kaynakları Yönetimi
İSKİ	: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
KEK	: Karma Ekonomik Komisyonu
KHGM	: Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü
KİE	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOİ	: Kimyasal oksijen ihtiyacı
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
LAIA	: Latin Amerika Entegrasyon Birliği
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
MAP	: Akdeniz Eylem Planı
MDAU	: Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri
MEDWET	: Akdeniz Sulak Alanlar Girişimi
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
MIDA	: Malaysian Industrial Development Agency
MK	: Medeni Kanun
MPLA	: Angola Halk Kurtuluş Harekatı
MSC	: Multimedia Super Corridor
MTA	: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
MW	: Megawatt.
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NASA	: Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma Paktı
NGO	: Hükümetler Dışı Sivil Toplum Örgütleri
NOTAM	: Havacılar ve Denizciler İçin Uyarı Bildirimi
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması
OD	: Operational Directive
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OSSC	: Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
OTP	: Ortak Tarım Politikası
PNL	: Ulusal Liberal Parti
PSD	: Merkez Sol Sosyal Demokrat Parti

PUR	: İnsanlık Partisinin
RCC	: Roller compaced concrete
RCP	: Romanya Komünist Partisi
RF	: Rusya Federasyonu
RKBK	: Rusya Komünist Bolşevik Partisi
RS	: Sırp Cumhuriyeti
RSFSC	: Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti
SAA	: Makedonya ve Hırvatistan ile İstikrar ve İşbirliği Anlaşmaları
SAARC	: Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu
SAPTA	: Güney Asya Öncelikli Ticaret Anlaşması
SIO	: Şangay İşbirliği Örgütü
SÇD	: Stratejik Çevresel Değerlendirme
SÇY	: Su Çerçeve Yönetmeliği
SECI	: Güneydoğu Avrupa İşbirliği İnisiyatifi
SEİA	: Savunma Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SHODB	: Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı
SKKY	: Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STAR	: Tarımsal Yapılar ve Kırsal Gelişme Komitesi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
STK	: Sivil toplum kuruluşları
ŞIO	: Şangay İş Birliği Örgütü
TAS	: Tek Avrupa Senedi
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÇK	: Toplam çözünmüş katı madde
TEAŞ	: Türkiye Elektrik üretim İletim Anonim Şirketi
TEMA	: Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları
TIFA	: Ticaret ve Yatırım Konseyi
TSE	: Türk standartları Enstitüsü
TSFSR	: Transkafkasya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
TUFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TUSAM	: Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TW	: Terawatt
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UAEA	: Uluslararası Atom Enerji Ajansı
UCK	: Kosova Bağımsızlık Örgütü
UÇK	: Ulusal Kurtuluş Ordusu
UDMR	: Romanya'daki Macarların Demokratik Birliği Partisi
UEMOA	: Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği
UHD	: Uluslararası Hukuk Derneği
UHK	: Uluslararası Hukuk Komisyonu
UMB	: Ulusal Merkez Bankalarından
UMP	: Halk Hareketi Birliği
UN	: United Nations
UNCED	: Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütünün
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğilim, Bilim ve Kültür Kurumu
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği
UNİCEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNİTA	: Angola'nın Tam Bağımsızlığı için Ulusal Birlik
UNRA	: Savaşın Yoksullaştırdığı Ülkelere Yardım Örgütü
UP	: Unidad Popular
UPA	: Angola Halklar Birliğine
USAK	: Uluslararası Stratejik Araştırma Kurumu
UYE	: Ülkesinden Yerinden Edilenler
WB	: Dünya Bankası
WHO	: Dünya Sağlık Teşkilatı
WMO	: Dünya Meteoroloji Teşkilatı
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
WUAS	: Water User Associations
WWC	: Dünya Su Vizyonu
YAS	: Yeraltı Suyu Kaynakları
YFC	: Yugoslavya Federal Cumhuriyeti

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin bütün özellikleri ile gündelik yaşantımızı ve değerler dünyamızı kuşattığı bu yüzyılda, mekanlar arasındaki mesafe azalmış, Güney Asya'da yaşanan tsunami felaketi bütün insanlığı ayağa kaldırmış, Arjantin ekonomisinde meydana gelen düşüşler, Türkiye ekonomisini etkilemiş, küresel ısınma, kutuplardaki buzulları eriterek büyük çevre felaketlerine yol açma sürecine girdiğimiz bize hatırlatmaktadır.

Küreselleşme içinde ulusların enformasyon kanalları ve yeni ekonomik düzen içinde birbirine daha fazla yaklaşmış ve birbirinden daha fazla etkilenmeye başlamıştır. Bilim adamları buna zaman mekan sıkışması demektedir. Sıkışma içinde ironize edilen bütün ulusların ve ulusları var eden değerlerin açıklanması, dünya tarihinde ilk kez her hangi bir ülkede yaşanan ekonomik bir felaket, değişim, gelişim ya da savaşların milletleri mesafe tanımadan etkilediğini belirtmek için kullanılmıştır.

Küreselleşme, bazı iktisat bilimcilerine göre iyimser bir bakış tarzı olarak ele alınmıştır. Buna göre, küreselleşme iktisadi liberalizmin bir ürünüdür. Yalnızca pazarın ussallığını, etkililiğini, büyümesini, düzenlenmesini değil, genelleşmiş gelişmeyi, evrensel refahı da sağlar. Ülkelerin bu süreçle birbirine olan karşılıklı bağımlılığı artar ve iktisadi yarışma, savaşa yol açan çatışmanın yerini alır. Böyle bir ortama aynı zamanda dünya barışının teminatıdır. Ancak bu tablo fazlasıyla iyimserdir ve küreselleşmenin post-kolonyal devletlerin dünyayı ele geçirme politikasının bir aracı olduğunu gizlemektedir.

Jeopolitik kavramı genellikle, klasik jeopolitiğin alt başlıkları ile dünyayı algılamamıza olanak sağlamaktadır. Ancak son yıllarda eleştirel jeopolitiğin ele aldığı, fiziki coğrafyadan kaynaklanan güç merkezlerinin kültürel coğrafyaya kaymasının değerlendirilmesi ile ülkelerin analizdeki yöntem değişikliği de çalışmada ele almıştır. Bu iki jeopolitik anlayışa ek olarak dünyada ekolojik dengenin

bozulmasından dolayı, ülkelerin birbirine yaklaşım stratejileri ve güç dengelerini oluşturan donelerin ekolojiiyi var eden değerler ve ekolojik tahribatın sonuçları üzerine inşa edileceği vurgulanmaktadır(Arıbaş,2009).

Son yıllarda dünyada; hızlı nüfus artışına, küresel çevre sorunlarına, düzensiz kentleşmeye. sanayileşmeye ve sulama uygulamalarındaki yanlışlıklara ve aksaklıklara bağlı olarak bir su kıtlığının başlayacağı öngörülmektedir. Ne var ki, bu durum küresel boyuttan çok ülkelerin coğrafi konumlarına göre bir sorun teşkil etmektedir. Aslında Kuzey ülkeleri için bu söz konusu değildir. Geçmişte ufak tefek problemlerin dışında su konusunda ciddi anlaşmazlıklara girmemiş olan Avrupa ve Kuzey Amerika devletleri bu sorunları çatışmadan çözebilmüşlerdir. İleride de bu konuda çatışmayacaklar gibi görünmektedir. Bunun iki nedeni vardır; Suyun, yağmurun, bu bölgelerde bol olması ve bu ülkelerin demokratik gelişmesi. Toplumsal bir demokrasinin konsensüsü sayesinde Avrupa'daki birtakım ülkeler arasında bu sorun makul bir biçimde, kavga etmeye gerek kalmadan çözülebilir(Bağış,2004).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ise su sıkıntısı mevcuttur. Ortadoğu'da yenilenebilir olmayan su kaynakları hoyratça kullanılmaktadır. Bunun başlıca nedenleri yüzeysel suyun yeterli olmaması ve yeraltı kaynaklarının bilinçsizce tüketilmesidir. Bunun yanında tarımsal sulamada eski ve ilkel yöntemler kullanılmaktadır. Ayrıca geçmişte sadece 6 milyon olan bölge nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır ve artmaya da devam etmektedir. Bu müsrif tutum bölgedeki su sorununu daha da büyük bir problem haline getirmektedir. Türkiye, İsrail ve Ürdün'ün bir kısmında sulamada ileri tekniklerin kullanılması ise istisnai bir durum arz etmektedir.

2. KÜRESELLEŞMENİN COĞRAFİ BOYUTU

2.1. Genel Kavramlar

2.1.1. Coğrafya

“Coğrafya”nın konusu, kısaca “dünya”dır. Doğa tarafından özellikle son iki yüzyıl içinde hızla değiştirilmekte olan dünya üzerinde odaklaşmıştır coğrafya. Yedi milyon yıl önce ortaya çıkan insanın hızla yeryüzüne dağılıp dünyayı yeniden biçimlendirmeye başlaması, coğrafi görünümü dönüşüme uğratmış, yeni yeni de yaşam tarzları yaratmıştır. Çağdaş coğrafyada insan ile çevresi arasındaki –gerek geçmiş gerekse şimdiki- bu karşılıklı etkilenmenin incelenmesidir. Coğrafya, bizim bildiğimiz şekliyle dünyanın süregelen hikayesini, yani Doğu Afrika’nın yüksek yaylalarında çok önceleri başlamış olan yolculuğun en son evresini anlatmaktadır (Tümertekin-Özgüç, 2009)

Güncel önemli bir soruya bilgili bir karar verebilmek için herhangi bir yurttaşın ihtiyaç duyduğu bilgi büyük ölçüde coğrafi olacaktır.

Dünya’daki olaylar günlük olarak üzerimizde hızlı değişimler yarattığından, kendi dünyamızın coğrafyası da hızla değişir. Eyles’in (1995) “Günlük Yaşamın Coğrafyası” adlı yazısında da ifade ettiği gibi, tekdüze gibi görünen günlük yaşam bile coğrafi incelemeyi hak edecek bir çeşitlilikte ve bir değişim süreci içindedir.

Günün haberlerine ait hemen her konu insan ve faaliyetlerinin yeniden dağılımını –yeni coğrafyaları- gündeme getirecektir.

Denis Cosgrove’un (1995) bir yazısına başlık yaptığı gibi, “Coğrafya Her Yerdedir.”

İnternet patlamasının yaşandığı ilk günlerde “mesafenin öldüğünden ve dolayısıyla da coğrafyanın sonunun geldiğinden söz ediliyordu. Haberleşmede

meydana gelen kolaylıklar bakımından mesafenin küçüldüğünden doğal olarak söz edilebilir. Ama aslında coğrafya ölmemiştir ve tersine, 2004 Ağustos ortasında gazetelerde rastlanan bir haberde de dikkat çektiği gibi “Microsoft coğrafya öğrenmeye başlamış”tır. Burada iki yönlü bir etki söz konusudur: birincisi, milyonlarca dolar kazanmak ya da kaybetmemek için bilgisayar programcılarının “gerçek” alemdeki yaşamları bilmelerinin zorunluluğu, ikincisi de “sanal” alemle ya da dijital evrenle gerçek dünya arasında bağlantının doğru biçimde kurulmasının – adreslerle ilgili sorunları, geo başlıklı adres ve bilgilerin doğruluk ve yeterliliğinin sağlanması.

15 Mart 2007’de The Economist dergisinde çıkan “The revenge of geography” adlı yazı işte bu ikinci husus üzerinde duruyor ve şu sözlerle sona eriyor: “Coğrafya her şeyden önce on-line’da da söz sahibi; internet tarafından katledilmediği de kesin. Aslında ikisi bir arada çok iyi geçiniyorlar.” (Tümertekin-Özgüç, 2009)

Coğrafya, öteden beri, çoklu bakış açılarıyla işbirliği içinde olmuştur. Yer bilimi, beşeri bilim, mekansal görünümün incelenmesi, mekansal sistemlerin ve çevresel ilişkilerin incelenmesi gibi. Okyanuslar, dağlar, tarım, su sorunları, iklim, atmosfer emisyonları, sanayide yer seçimi, sermaye birikimi, ırk ayrımı, duvar yazıları, hastalıklar, şehirlerdeki toplumsal hareketler ve etnik çatışmalar gibi çok çeşitli ve birbirinden çok ayrı konuları kucaklayan bir bilim dalının tanımlama, ölçek, amaç ve ortak bir platform gibi iş sorumluları da, doğal olarak olacaktır. Bilim dalının darwinizm ve çevreci determinizmden başlayıp posibilizm, probabilizm, alansal farklılaşma, kültürel ekoloji, peyzaj landscape incelemeleri, lokasyon analizi, mekan bilimi, sistem analizi, hümanizm, Marksizm, yapısalcılık, toplumsal coğrafya ve post-modernizme kadar uzanan entelektüel hikayesinin çerçevesini “düşünce sistemlerinin her zaman aynı istikrarı koruyamayacağı, yalnızca fikirlerin değişmediği, ayrı zamanda bilimsel araştırmanın araçlarının da zaman içinde farklı ortam ve anlamlarda değişebileceği fikri” çizmektedir (Pickles ve Watts, 1992).

Yaşamı tek tek ya da bir kombinasyon halinde fiziki coğrafyada araştırma konusu olmaktadır. Bunları inceleyen coğrafyanın alt kolları ise fizyografi ya da jeomorfoloji, hidroğrafya, biyocoğrafya, klimatoloji vb. gibi adlar altında uzmanlık

alanı haline gelmişlerdir. Bu durumda da fiziki coğrafyanın jeoloji, hidroloji, biyoloji ve meteoroloji gibi çeşitli başka bilimlerle ilgili alanları olduğu anlaşılır.

Coğrafyanın tanımı, özetle, birbiriyle bağlantılı şu üç konu meydana getirir:

- 1- Coğrafya, önce, sözcük anlamına uygun olarak yeryüzündeki ya da yakınındaki olguların kaydedilmesi ve tasviri;
- 2- Belirli lokasyonlardaki olguların birbirleriyle bağlantılarının incelenmesi;
- 3- Özellikle bir değişken olarak mekanın önemini ayırt edecek, mekansal boyutu olan her tür sorunun incelenmesini kapsar.

Bu üç hususun ışığında bakıldığında da beşeri coğrafya da insanlarla ilgili olguları vurgulamasıyla fiziki coğrafyadan ayrılır. Bu bağlamda, beşeri coğrafya, insanı, özelliklerini ve faaliyetlerini çevreleriyle ilişki içinde ve meydana getirdikleri mekansal örgütlenme biçimiyle incelediği için beşeri coğrafyanın çok daha geniş bir olgular çeşitliliğini göz önüne alması gerekir. Bunlar arasında nüfus değişimleri, tarımsal üretim ve gıda arzı, hastalıkların ekolojik bağlantısı kaynakların işletilmesi, çevre kirliliği, bölgesel planlama ve yer ve mekanla bağlantılı sembolizm ve benzeri türde olguların da izlenmesi gerekebilmektedir.

Beşeri coğrafyada fiziki coğrafya gibi kendi içinde kollara ayrılmıştır: “toplumsal” ve “ekonomik coğrafya” olarak ikiye ayrılışı daha çok benimsenmektedir; ancak bu yapaydır çünkü toplumsal ve ekonomik coğrafyalardaki hemen her konu birbiriyle bağlantılıdır. Bunun yanında “toplumsal coğrafya”, “ekonomik coğrafya” ve “siyasi coğrafya” olarak üçlü ayrımlar; hatta eski kitapların çoğunda “ırklar” da ekleyerek dördü ayrımlara da rastlanır.

Fiziki ve beşeri coğrafyada araştırma ve incelemelerde genel izlenen yol sistematik ya da konusal olarak anılan yaklaşıma “sistematik coğrafya”da denilebilir.

İkinci yaklaşım ise, fiziki ve beşeri çeşitli elemanları birlikte ele alan ya da bunları birbirleriyle yoğuran bölgesel yaklaşım ya da “bölgesel coğrafya”dır.

Günümüzdeyse, coğrafyada daha çok konuda “uzmanlaşma”ya ve küreselleşen sorunların çözümüne katkıda bulunmak üzere de “uygulama”ya yönelindiği gözlenmektedir.

Coğrafyada fiziki çevre ile insanı ayrı ayrı düşünmemek gerekir; beşeri ve fiziki çevreler, birlikte coğrafyacının dünyasını oluştururlar. Yi-Fu Tuan’ın (1971) belirttiği gibi, “yeryüzü hakkında bilgi insan hakkındaki bilgiyi açığa çıkarır... dünyayı bilmek, kendini bilmektir”.

Coğrafyayı “ayrı ayrı yerlerdeki tüm fiziksel ve beşeri olguların etkileşimi ve yerler arasındaki bu karşılıklı etkilenmenin hangi kalıpları yarattığı ve mekanı nasıl örgütlediğinin incelenmesi” olarak tanımlayabiliriz (Tümertekin-Özgüç, 2009).

Toplum değiştikçe coğrafya da değişir.

Livingstone (1985) Coğrafyayı “toplum ve doğayı tek bir açıklayıcı çerçeve içinde bir araya getiren cezp edici bir deneyim” olarak tanımlamıştır.

Coğrafi inceleme, doğal güçler tarafından yaratılmış ve insan eylemiyle değiştirilmiş Dünya’nın incelenmesidir. Bu da, doğal olarak, sınırsız büyüklükte ve çeşitlilikte konuların işin içine girmesi demektir. Bu bakımdan, coğrafyada geleneksel iki inceleme alanı ayrılmıştır. Yeryüzünün fiziksel olarak çeşitli kısımları fiziki coğrafyanın konusudur. Çok sık kullanılan bir sınıflandırmayla bu kısımlar litosfer (karalar), hidrosfer (sular), atmosfer (hava) ve biyosfer (bitki ve hayvan yaşamı) olarak ayrılmaktadır. Daha özele inilirse, yeryüzünün şekilleri, toprakları, maden kaynakları, su kütleleri, iklimi ve havası, doğal bitki örtüsü ve yaban.....

Boyut; bir cismin boy, en ve derinlikçe niteliği. Ölçmede esas olan uzunluk, genişlik ve derinlikten her biri. Mecazi anlamda boyut; genişlik, yoğunluk (TDK, 1988).

Coğrafi boyut; yerkürenin, fiziki, beşeri, ekonomik ve politik uzanımı. Bilgi teknolojisi ve küreselleşme ile ne coğrafya ne de kendine ait toprakları olan modern devlet ortadan kalkmamıştır ancak devlet işlerinin ve savaşın pratiği etkilenmiştir.

2.1.2. Küreselleşme

Günümüzde küreselleşme konusunda ortalıkta dolaşan çok fazla bilgi ve geniş literatür vardır.

Küreselleşme, ilke olarak, serbest ticarete konulan engellerin kaldırılması ve ulusal ekonomilerin birleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bunun gerçekleşmesi yapıcı ve olumlu bir gelişme biçiminde tüm insanlığın yararına olacaktır (Stiglitz, 2002).

Joseph Stiglitz, küreselleşmenin ilke olarak herkesi zenginleştirmek potansiyeli bulunmasına karşın, küreselleşmenin yönetiminin ve engellerin kaldırılmasına yönelik uluslar arası anlaşmalar dahil kalkınmakta olan ülkelere empoze edilen politikaların yeniden gözden geçirilmesi gerektiği belirtmektedir. Dünya Bankası'nın önde gelen ekonomistlerinden Nobel ekonomi ödüllü Stiglitz, bir yandan gelişmiş ülkelerin kalkınmakta olan ülkelere pazarlarına sanayileşmiş ülkelerin ticaretine açmalarını önerirken, öte yandan kendilerinin pazarlarını kalkınmakta olan ülkelerin mallarına kapatmalarının çelişki ve samimiyetsizlik olduğunu açıklamaktadır. Stiglitz, sanayileşmiş ülkelerin bu yaklaşımının zengin ülkelerin daha da zenginleşmesine, yoksul ülkelerin daha da yoksullaşmasına yol açtığını ileri sürmektedir.

Küreselleşme, yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan, herkesin ağızında dolaşan sihirli bir sözcük haline geldi. Buna bir tesadüf gözüyle bakabilir miyiz? Yoksa küreselleşme sözcüğünün bu kadar kısa sürede geniş çapta yaygınlaşması birilerinin oyun alanı olan dünyaya uygun buldukları yeni bir aldatmaca aracı mı? (Axinn 1990, Bauman 1999).

Küreselleşme bize öyle sunuluyor ki, sanki Alman Kömür Endüstrisi'ndeki gerilemeden tutun da demokrasinin yeniden icat edilmesine kadar her şeyin nedeni olarak gösteriliyor. Dünya'daki tüm olumlu ya da olumsuz gelişmeleri açıklamak için geniş bir alanda kullanılan bu klişe sözcük gerçekte yaşadığımız şu günlerde köklü ve çoğu yönüyle maalesef kalıcı bir tarihsel değişim döneminden geçtiğimize işaret ediyor.

Buna inanmamızı sağlayacak o kadar çok geçerli ve somut sonuçlarla karşı karşıyayız ki, bugün bizi etkileyen bu kalıcı değişim yeryüzünün herhangi bir bölgesi ile sınırlı olmayıp hemen hemen her yeri kapsamaktadır. Bu nedenle küreselleşmeyi aysbergin görünen yüzüyle değil, karanlıkta kalan ve sonuçlarını henüz fark edemediğimiz tarafları ile doğru analiz etmeliyiz.

Küreselleşme, eskinin yerine yeniyi, evrenselin yerine yereli koyduğunu iddia ederken, aslında sosyal, ekonomik, politik ve ekolojik açıdan sorunlu, üstelik de istikrarsız (Khor 2000, Anonim 2002).

Yiyeceğin, özgürlüğün, sağlığın, eğitim vb. insani koşulların bol olduğu refah toplumlarına dahil olmak isteyen yoksul aileler, büyük paralar ödeyerek çürük teknelerle ya da tırların havasız konteynırları ile çıktıkları yolculuklarında yaşamlarını kaybediyorlar. Oysa ötekiler; yani güçleri ile küreselleşenler, uçakların birinci sınıflarında içkilerini yudumlayarak küreselleşmenin tadını çıkarıyorlar. Küreselleşme bu dengesizlik üzerinde ahlaki çelişkilerle dolu derin uçurumların oluşmasına hizmet ediyor. Yoksul ülkelerin yoksul insanlarını kendi koşullarında yaşamaya zorluyor. Böylece küreselleşme, yoksul ailelerin giderek yoksullaşan ülkelerini sanki bir toplama kampına dönüştürüyor (Bauman 1999).

2.1.3. Strateji

Strateji; önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yol. Bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara en fazla desteği vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askeri güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı (TDK, 1988).

E. Mütercimler'e göre, strateji sözcüğünün anlam ve kapsamı, uygulamada çok geniş bir çerçeve içerisinde yer alan faktörler içermektedir. Bu açıdan bakıldığında strateji sözcüğü, bir ulusun yalnızca askeri kuvvetleri ile ilgili bir kavram olmaktan çıkmakta ve söz konusu ulusun politik, ekonomik ve psikolojik

kaynaklarını (güç unsurları=genel yapılabirlik faktörlerini) ve bu kaynakların oluşturduğu sentezi de içeren bir kavramın ifadesi olmaktadır.

Stratejinin bir üst uygulama basamağı yüksek stratejidir. Bu savaş ya da herhangi bir çalışmanın uygulama döneminde uygulanan siyasettir. Yüksek stratejinin görevi bir milletin ya da milletler grubunun bütün olanaklarını, temel politikaların tanımladığı amaç olan savaşın siyasal hedefinin elde edilmesi için koordine etmek ve yönetmektir. Yüksek strateji, silahlı kuvvetleri desteklemek için, milletlerin ekonomik olanaklarını ve insan gücünü hem hesaplamalı ve hem de geliştirilmelidir. Bu husus moral gücü de kapsar. Çünkü halkın moral duyguları canlı tutularak yükseltilmesi, çok defa daha belirli kuvvet kaynaklarına sahip olmak kadar önemlidir (Hart, 2002).

2.1.4. Jeopolitik

Jeopolitik; coğrafya, ekonomi, nüfus vb.nin bir devletin politikası üzerindeki etkisi. Bir devlette bir bölgede uygulanan politikayla o yerin coğrafyası arasındaki ilişki. Bir devletin saldırgan nitelikteki genişlemesini, ekonomik ve siyasi coğrafya açısından haklı kılmaya yönelik siyasi öğreti(TDK,1988).

Jeopolitik kelimesi ilk önce İsveçli siyasi coğrafyacı Rudolf Kjellen (1863-1922) kullanmıştır. Jeopolitiğin kelime anlamı arz politikası, dünya politikasıdır. Bir milletin, milletler topluluğunun (ittifaklar gibi) veya bölgenin, mevcut coğrafi platform üzerinde, değişmeyen unsurları (sosyal-kültürel yapı, ekonomik, askeri ve politika gibi) dikkate alarak, güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir ilimdir (İlhan,1999).

Jeopolitiğin üzerinde en çok birlik sağlanan özellikleri şunlardır (Tarakçı,2004);

I- Jeopolitiğin coğrafi özellikleri (değişmeyen özellikleri)-coğrafi konum (kıtalar arası ve bölge düzeyinde), sınırlar ve coğrafi bütünlük, saha

genişliği ve stratejik kaynaklar, coğrafi özellik (ada, kıta, kenar, kıta içi devlet).

II- Jeopolitiğin beşeri özellikleri (değişken özellikleri)- sosyal değerler, ekonomik değerler, politik değerler, askeri değerler, kültür değerleri ve kültür çevresi yer alır.

2.1.5. Su Kaynakları

Su kaynakları; hidroloji sözlüğünde oluşum, yenilenme, hareket, boşalma, kantite, kalite ve temin edilebilme özelliklerini de kapsayan genel bir terim olarak tanımlanmaktadır(Wilson and More, 1998).

Grekçe hydor, hydratos su; graphein betim, tanım, tasvir anlamına gelir. Türkçede bunu ‘‘su bilgisi’’ olarak karşılayabiliriz. Hydrology de sular bilimi demektir. Jeolojinin de yardımıyla derin katmanlardaki suları araştıran bilim dalı da hydrogeology’dır.

2.2. Coğrafyanın Geçmişi ve Ekonomik Küreselleşme

2.2.1. Coğrafyanın Tarihsel Geçmişi

Bütün bilimler gibi coğrafya’da gereklilik sebebiyle ortaya çıkmıştır. Eski ağlarda Mısır uygarlığında verimli toprakların nerede olduğu ve nasıl kullanılacağı gibi konular ayrıca her yıl gerçekleşen sellerin sonuçlarını bulmak ve zararlarını en aza indirmek için coğrafyayı kullanmışlardır. Dönemin göçebe toplulukları ise su kaynaklarını, yerleşecekleri yerleri ve yolları bulabilmek için kolay haritalar yapmışlardır.

Eski Yunanlılar ise verimli alanların kıtlığından dolayı denizcilikle ilgilenmiş ve bu alanda coğrafyayı geliştirmişlerdir. Miletoslu Hekataios’un İ.Ö. 500’de yazdığı kitabın ilk coğrafya yapıtı olduğu varsayılır. Ayrıca Klaudios Ptolemaios’un *Geographike hyphege-sis* kitabında harita yapım yöntemlerinden bahsetmiş ve bu

alanda coğrafyaya büyük katkıda bulunmuştur. Eratosthenes, Surlu Marinus ve Ptolemaios da bugün kullandığımız paraleller ve meridyenlerden oluşan düzenin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Karakteristik olarak yayılmacı olan Roma İmparatorluğu döneminde coğrafya daha çok askeri amaçlar için kullanıldı ve geliştirildi. Coğrafi şartların savaş üzerindeki etkileri bağlamında yer ve hava incelemelerinde bulundular ayrıca haritacılıkta askeri alanda geliştirildi

İslam dünyasında ise Havkal'ın 10. yüzyılda yazdığı *el-Mesalik ve'l-Memalik* (Yollar ve Ülkeler), 9. yüzyılda Belhi'nin yazdığı *Suverü-l-Ekâlim* (İklim Türleri), 10. yüzyılda Mesudi'nin yazdığı *el-Mürü-çü'z-Zeheb* (Altın Çayırklar) ve 14. yüzyılda İbn Battuta'nın yazdığı *Tuhfetü'n-Nuzzarfi Garaibi'l-Emsar* adlı yapıtlar öne çıkmaktadır. Ayrıca İslam dünyası tarafından geliştirilen 360 dereceli düzen haritacılıkta hâlâ kullanılmaktadır.

Pusulanın Avrupa'ya geçmesi sonucunda uzak diyarlara yolculuklar başladı ve yeryüzü hakkında daha geniş bilgiler edinildi. Kristof Kolomb, Vasco da Gama, Amerigo Vespucci, Cabot ve Macellan keşifleriyle haritalar zenginleşti. Anversli Abraham Ortelius 1570'te ilk yeryüzü atlasını yaptı.

1700'lü yıllardan sonra coğrafya yöntem ve biçim olarak daha bilimselleşti. Teleskop ve kronometrenin (süreölçer) bulunuşuyla coğrafi bilgilerin güvenilirliği ve hesapların kolaylığı sağlandı.

1800'lü yıllarda ise coğrafya doğabilimci Alexander von Humboldt Alman bilim adamı ile tarihçi Carl Ritter tarafından akademide ders olarak verilmeye başlandı. Humboldt'un *Cosmos* (Evren), Ritter'in *de Die Erdkunde* (Coğrafya) adlı yapıtlarında coğrafya bilgisini düzenli biçimde düzenlemeye çalışarak modern coğrafyanın dayanaklarını attılar.

Alexander von Humboldt fiziki coğrafyanın Carl Ritter ise beşeri coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilir. (Coğrafya Geçmişi, b.t.)

2.2.1.1. Strateji

Uzunca bir süre strateji sözcüğü, daha çok askeri alanda kullanılan bir terimdi. Bu sözcüğün analizinde askeri yanının ağır bastığı ve anlam kazandığı görülebilir. Bu sözcüğün analizinde askeri yönünün ağır bastığı ve anlam kazandığı

görülebilmektedir. Özellikle bir savaş ortamı doğduğunda, siyasi iktidarın sonuca ulaşmak için askeri kuvvetleri kullanma sanatı olarak kabul edilen stratejinin askeri alan dışında, örneğin; siyasal, ekonomik, kültürel ve benzeri alanlarda da kullanılmakta olması, bu terimin, yıllar öncesi bilinen anlamını daha genişletmiştir. Böylece strateji, daha geniş anlamda düşünüldüğünde, bir ulusun ya da uluslar topluluğunun, olağanüstü hallerde hedefe ulaşmak için ekonomik, siyasal, askeri ve moral güçlerini birbiriyle uyumlu olarak düzenlemesi ve kullanması anlaşılmaktadır (Mütercimler, 1997).

Stratejinin bir üst uygulama basamağı yüksek stratejidir. Bu savaş ya da herhangi bir çalışmanın uygulama döneminde uygulanan siyasettir. Yüksek stratejinin görevi, bir milletin ya da milletler grubunun bütün olanaklarını, temel politikaların tanımladığı amaç olan savaşın siyasal hedefinin elde edilmesi için koordine etmek ve yönetmektir. Yüksek strateji, silahlı kuvvetleri desteklemek için, milletlerin ekonomik olanaklarını ve insan gücünü hem hesaplamalı ve hem de geliştirilmelidir. Bu husus moral gücü de kapsar. Çünkü halkın moral duygularını canlı tutularak yükseltilmesi, çok defa daha belirli kuvvet kaynaklarına sahip olmak kadar önemlidir (Hart, 2002).

Strateji kavramının oluşması ve uygulama aşamasına gelmesinde Coğrafyanın etkisi tartışılmazdır. Çünkü savaş anında muhalif güçler birbirlerinin ekonomik kaynaklarını, nüfus potansiyelini ve askeri gücünü bilirler ve bu donanımlarına göre, savaşta saldırı ya da müdafaa stratejilerinden birini tercih ederler. Bu kararı aldıklarında savaşın gerçekleşeceği mekanın fiziki coğrafya özellikleri, jeomorfoloji, iklim, su kaynakları ve bitki örtüsü orduların hareket tarzını belirler. Böylece stratejiyi belirlenirken mutlaka coğrafyanın ortaya koyduğu kalıp içinde gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Bu da stratejinin, siyasi coğrafyanın içinde bir unsur oluşunu ortaya koyar.

2.2.1.2. Jeopolitik (Klasik-Eleştirel)

Klasik Jeopolitik

Bilim adamları siyasi coğrafya ile jeopolitik arasında net bir ayırım yapmakta zorlanmaktadır. Gerçekten de bu ayırımı yapacak kavramlar dizisini oluşturmak güçtür, çünkü her iki bilim dalını oluşturan alt başlıklar iç içe geçmiştir. Örneğin, Jeopolitik çalışmalarda ulusların güç analizi yapılırken, coğrafyanın değişen ve değişmeyen unsurları ele alınır. Ortaya çıkan sonucu aktif hale getirme aşamasında da ülkeler beşeri ve ekonomik güçlerini kullanmak zorundadırlar. Bu nedenle Jeopolitik, coğrafyanın ortaya çıkardığı bir bilimdir. Belki her iki bilim dalıyla ilgilenenler için ayırım yapmak biraz daha kolay olmaktadır. Jeopolitiği daha çok devlet adamları ve askerler ele alıp, adlandırırken, siyasi coğrafyayla ilgilenenler daha geniş bir kitleye sahiptir. Jeopolitik ile siyasi coğrafyanın bu denli birbirine yakın olması, jeopolitik ve jeopolitik teorileri inceleme zorunluluğunu da ortaya çıkarır.

Jeopolitik kelimesini ilk önce İsveçli siyasi coğrafyacı Rudolf Kjellen (1863-1922) kullanmıştır. Jeopolitiğin kelime anlamı arz politikası, dünya politikasıdır, Jeopolitik alanında birçok düşünür yetişmiştir. Alman Frederik Ratzel (1844-1904), İngiliz Sir Hlaford Mackinder (1861-1947), Fransız Vidal de la Blance (1845-1918), ABD’li Alfred Thayer Mahan (1840-1914), Nicholas J. Spykman, gibi bir çok siyasi coğrafyacı ve diğer düşünürlerin görüşleri, teoriyi ve uygulamayı yönlendirmiştir (İlhan, 1999).

Jeopolitiği, unsurlarını ve hudutlarını dikkate alarak şöyle açıklayabiliriz: Bir milletin, milletler topluluğunun (ittifaklar gibi) veya bölgenin, mevcut coğrafi platform üzerinde, değişmeyen unsurları (dünya üzerindeki yer, fiziki coğrafya özellikleri vb gibi) ve değişen unsurları (sosyal-kültürel yapı, ekonomik, askeri ve politika gibi) dikkate alarak, güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir ilimdir (İlhan, 1999).

Jeopolitiğin ne olup ne olmadığını daha iyi anlaşılması, sınırları belirli görüşlere ulaşılması için, özelliklerinin neler olduğunda görüş birliğine varılması gerekir. Jeopolitiğin üzerinde en çok birlik sağlanan özellikleri şunlardır (Tarakçı, 2004).

I. Jeopolitiğin coğrafi özellikleri (değişmeyen özellikleri)- Coğrafi konum (Kıt'alar arası ve bölge düzeyinde), Sınırlar ve Coğrafi bütünlük, Saha genişliği ve Stratejik kaynaklar, Coğrafi özellik (Ada, kıt'a, kenar, kıt'a içi devlet).

II. Jeopolitiğin beşeri özellikleri (Değişken özellikler)- Sosyal değerler, Ekonomik değerler, Politik değerler, Askeri değerler, Kültür değerleri ve Kültür çevresi (İlhan, 1989) yer alır.

Güç Merkezleri jeopolitiğin en önemli strateji belirleme kurallarından birisidir. Güç merkezi, bir Milet veya Miletler grubu, belirli bir zaman dilimi, içerisinde, coğrafyası, sosyo-kültürel, ekonomik, politikaları, askeri, bilimsel ve teknolojik değerlerin yarattığı toplam, güç ile çevresinden başlayarak diğer Milletleri manevi yönden etkilemeye başladığında "güç merkezi" olmuştur demektir.

Bu gücün "etki alanı"nın genişliği ve "şiddetinin" derecesine bağlı olarak Güç Merkezleri, Süper Güç (Global güç-Dünya Gücü) Bölgesel Güç, İkinci Bölgesel Güç ve Mahalli Güç olarak nitelendirirler.

Bunun dışında nükleer silahlara sahip ülkeler için, nükleer güç tabiri kullanılıp, doğrudan güç merkezleri ile bir ilişkisi yoktur. Nükleer güce sahip olmalarına rağmen güç merkezi oluşturamamış birçok ülke vardır. Bunlara örnek olarak İngiltere, Hindistan, Kuzey Kore, Pakistan yenilebilir. Ancak çağımızda nükleer dengenin sağlanabilmesi ve nükleer silahların kontrol altında tutulabilmesi için süper güç ve bölgesel güçlerin muhakkak nükleer güce sahip olmaları gerekli görülmektedir.

Tek başına güç merkezi oluşturamayan devletler aynı ittifak içinde etkili bir güç merkezi oluşturabilirler. Bunlara en güzel örnek, NATO ve Avrupa Birliğidir. Yukarıdaki ölçütlere göre oluşan hali hazırdaki güç merkezlerini dört başlık altında

incelemek mümkündür. ABD ve Rusya süper güç, global güç olarak değerlendirilirken, NATO, AB ve Çin bölgesel güçtür. Türkiye, Japonya ve Avustralya tali bölgesel güçken, Fransa Mısır ve Güney Afrika'da mahalli güç olarak sınıflandırılabilir (Tarakçı, 2004).

Jeopolitik'in bu özellikleri yan sıra son dönemlerde, içeriği, ilgi alanları ve ülkelerin jeopolitik özelliklerini inceleme biçimlerine yeni değerler ve üsluplar katılmaktadır. Yeni dönem jeopolitik çalışmaların en önemli başlığını Eleştirel Jeopolitik meydana getirmektedir. Şimdi eleştirel Jeopolitiğin özelliklerini görelim.

Eleştirel Jeopolitik

Küreselleşme ile başlayan ve ileride anlatacağımız konular çerçevesinde, kökenleri Almanya'da Frankfurt Okulu'na kadar uzanan Eleştirel yaklaşım ile birlikte, Jeopolitik'in içeriği ve etki bölgesi de yeniden tanımlanmaya başlandı.

Eleştirel Jeopolitik söylem esas olarak, modernizmin derin nüfuzu altında şekillenen klasik jeopolitik algılamaları ve bu alana ilişkin literatürü altüst etmek ve logo- merkezci yapısını yıkmak amacıyla ortaya çıktı (Çalış ve Özlük, 2007). Ancak aşağıda bu başlık izah edilirken bir konuyu belirtmekte fayda vardır. İster klasik jeopolitik anlayış olsun, isterse eleştirel jeopolitik düşünce birbirinden bağımsız hareket edemez. Jeopolitik olaylar ele alınırken, bu ikisini birbirini destekler mahiyette düşünmek daha anlamlı olacaktır. Eleştirel jeopolitiğin içeriğini inceleyelim.

Eleştirel Jeopolitik (EJ), jeopolitiğin bilinçaltı okumasını yaparak, Eleştirel Güvenlik Yaklaşımı ile birlikte resmi politik söylem ve uygulamaların altında yatan gerçekleri ve dış politikayı belirleyen güçlerin dünya haritasını nasıl gördüklerini açığa vurmaya çalışmıştır. Öncelikle de, Jeopolitiği tek bir boyut olarak ele alan ve sadece karar alma mekanizmasının en üst bireyleri tarafından belirlenen bir konsept olarak düşünen klişeleşmiş yargılara karşı çıkarak, yeni tutumun ilk tepkileri verilmiştir. Bu alandaki analizlerde Ortodoks söyleme hiç itibar edilmemiştir. Eleştirel jeopolitikçiler analizlerine mekan dışında o mekanın ürettiği ya da üzerinde üretildiği kültür ve mesela kimlik gibi, klasik jeopolitikçilerin pekte itibar etmediği

yeni unsurları dahil etmiştir. EJ bir ülkenin dış politikasının analizinde o ülkenin kendi toplumundan gelen girdilerin önemine atıfta bulunurken, toplumun kimliğinin de belirleyici bir rol oynamadığını iddia etmektedir. Bu açıdan bakıldığında bir yandan Post-modernist söylemin izlerini taşıırken öte yandan da açıkça Konstrüktivistlerin¹ söylemlerine yakın bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu noktada mesela sivil toplumcu bir anlayışla; siyasi elitler, kararlar alıcılar ve askeri stratejistlerin dışında toplumun geri kalan kesiminin de Jeopolitik ile ilgili konularda hesaba katılması gerektiğinin altını çizmektedir. Jeopolitiğin sadece “mekanla-coğrafya” ile ilişkilendirebilecek bir olgu olmadığını ve artık kültürel ve sosyal boyutlarının da olduğunun altını çizen Eleştirel Jeopolitik söylem, son yıllarda Uluslararası İlişkiler ve Coğrafya disiplini içerisindeki bazı akademisyenler tarafından da benimsenmeye başlanmıştır. Bunlardan bazıları, Jeopolitiği dünya politikalarının bir gerçekliği olarak kabul etmekten ziyade, sosyal kültürel ve politik boyutları olan bir olgu olarak değerlendirilmenin daha doğru olacağını iddia etmektedir. Elitist, devletçi, güvenlikçi, militarist ve emperyalist jeopolitik söylemi, popüler kültür ve hatta güvenlik hayatın sıradanlığını bile içine alacak şekilde bir çalışma alanı olarak gören Eleştirel Jeopolitik, daha önce sözü edilmeyen konuları da atık analize rahatlıkla dahil ediliyor. Bu çalışmalar aslında jeopolitiğin interdisipliner bir bilim haline getirme çalışmalarıdır.

Eleştirel Jeopolitiğin temel varsayımlarını, ilgi alanlarını ve argümanlarını genel olarak şu şekilde özetlemek mümkündür.

- a. Eleştirel jeopolitik, en geniş mekan olarak dünyanın siyasal aktörler yani devletler tarafından nasıl bölündüğünü ve bölüşümün yapısını ya da biçimini açıklamaya çalışır.
- b. Bu bölüşümün bir ürünü olan temsili pratiklerin kimlik politikaları üzerinde doğurduğu ya da dolduracağı muhtemel sonuçları ve alternatif etkileri inceler. Klasik Jeopolitik kurgunun insanların dünyayı algılamalarında kendi ve öteki ayırımı yapmaya sevk ettiğini ve kendi

---

¹ Konstrüktivizm/Zihinde Yapılanma/Bilginin Yapılandırılması, Bilginin mutlak şekilde mevcut olmadığını fakat deneyimler ve sosyal etkileşimlerle kültürler ve insanlar tarafından yapılandırıldığını öneren bir psikolojik kuram (<http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/kitaplar/ilkfen/baslangic/sozdog.doc>). Erişim Tarihi: 11.12.2009.

alanı dışındakileri ötekileştirip ötelediğini, bu yolla da global bölünmüşlüğü meşrulaştırıp sürdürdüğünü teyit eder.

- c. Jeopolitik, elitist formattan kurtarılmalıdır. Eğitim sistemi, coğrafya-mekana ilişkin mevcut yanlış algılamaların bir parçasıdır. Eğitim sistemi içinde yer alan insanların dış politika ve sosyal hayata ilişkin algılarını derinden etkiler.
- d. Geleneksel Jeopolitik düşünceye özgü entelektüel pratikler ve epistemolojik varsayımlar temelden ve yeniden sorgulanmalıdır. Meta anlatılarla örülmüş, ortodoks Jeopolitik yazını artık çözümlenmelidir.
- e. Jeopolitik klasik anlamda düşünüldüğü gibi mekânın ürettiği masum varsayımlardan oluşmamaktadır. Tarih boyunca Jeopolitik ne objektif verilere dayanmış, ne de asla siyasi anlamda tarafsız olmuştur. Tek bir ama yönelik emperyal karakter taşıyan Jeopolitik bakış açısı postmodern dönem içerisinde oldukça yetersiz kalmakta ve geçmişe dönük olarak Jeopolitik yazımının emperyal karakteri ciddi bir sorgulamayı gerekli kılmaktadır.

Son olarak Eleştirel Jeopolitikçiler çözümlenme yaparken, dünya ekonomisi ve global medya ağları arasında ilişkiye bu alanda yaşanan gelişmelerin insanlar üzerindeki derin etkilerin iyi değerlendirilmesi gereği üzerinde de duruyorlar.

Eleştirel Jeopolitiğin yapılanmasındaki en önemli isim, Virginia Tech Üniversitesi'nde Uluslararası Çalışmalar Direktörlüğü yapan T Gearóid Ó Tuathail'dir. Tuathail, mevcut jeopolitik algılamaları Resmi, Pratik, Popüler ve Yapısal jeopolitik olmak üzere dört başlık altında ele alır. Ona göre, Ortodoks Jeopolitik anlayışı da içeren Resmi Jeopolitik, Devlet Jeopolitiği olarak da isimlendirilir. Temel öznesi, devlet olan ve sınırlı sayıda birey, kurum tarafından şekillendiren Resmi Jeopolitik entelektüellerin, kurumların; belli yerler ve bağlamlar içinde Jeopolitik düşünceye şekillendiren güçlerin birbirleriyle olan ilişkilerini inceler. Pratik Jeopolitik günlük dış politika uygulamalarında görülen siyasi coğrafya ile ilgilidir, genel coğrafi anlayışların ve algılamaların dış politikaları ve karar alan süreçlerini nasıl etkilediği üzerinde durur. Bosna-Hersek'te yaşanan ve yaklaşık üç yıl süren iç savaşa karşı ABD ve Avrupa ülkelerinin bakış açısı ve bu iç savaşı nasıl kavramsallaştırdıkları, Pratik Jeopolitik'e verilen en çarpıcı örnektir, Balkan

olgusunun Amerika ve Avrupalılar için ifade ettiği anlam, genelde bölge politikalarını özelden de bölgeye yapılan/yapılanmayan müdahaleyi doğrudan etkilemiştir. Popüler Jeopolitik, basın yayın organlarının da karşımıza çıkan ve bu organlar yoluyla biçimlendirilen Jeopolitik anlayış olarak kısaca tanımlanabilir. Popüler Jeopolitik söylem, düzeyinde, jeopolitiğin bir anlamda en soft ve çok defa da nı4f bir biçimi olarak değerlendirilir. Ancak etkilediği kitleler ve yarattığı jeopolitik evren diğer tüm anlayışlardan daha geniş bir kitleyi ilgilendirmekte, daha derin ve daha uzun süreli bir etkiye sahip olabilmektedir. Özellikle politik eylemlere zemin oluşturan coğrafi söylemlerle, ham bağlılık hem de kimlik anlamında mekansal aidiyete ilişkin çoğu defa kurucu mitlerin en yoğun üretildiği, tüketildiği ve sürdürüldüğü bir alana sahip bulunmaktadır. Oldukça sübjektif bir mekanizma ile kendisinin her an ayakta tutabilen bir jeopolitik anlayış ya da kavrayış olarak ta değerlendirilebilir. Yapısal Jeopolitik ise var olan, mevcut ve kavranabilir coğrafik bir alanın, bütün devletlerin dış politika uygulamalarını koşullandıran üzerinde bulunan mekana ilişkin yapısal durumun, buradaki süreçlerin ve gelişmelerle birlikte eğilimlerin üzerinde durur ve bunların mümkün olabildiğince “objektif” analizlerini içerir. Mesela mekanın bugünkü küresel durum, dinamikler, süreçler ve gelişmelerle etkileşimi ve bunun jeopolitik sonuç ve yansımalarını Yapısal Jeopolitiğin ilgi alanı içinde yer alır.

Eleştirel Jeopolitik alanındaki çalışmalar, Kolonyalizm’in insanların coğrafi kurgulamaları üzerine etkileri konusunda oldukça önemli adımlar attı. Ancak eleştirel Jeopolitiğin en büyük handikaplarından birisi, bu akımın en önemli temsilcilerinin eski emperyal devletlerden çıkmasıdır. İkinci sorun EJ son dönemlerde giderek daha çok metodolojik tartışmalara ağırlık vermekte, buda teorinin sosyal, siyasal konulara olan ilgisini azaltmakta ve dünya politikalarını sorgulayan yönü gittikçe geri plana itilmedir.

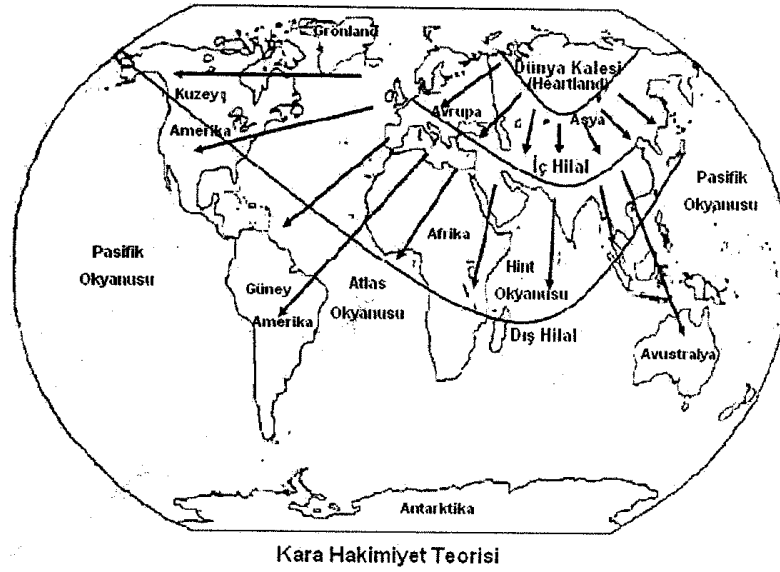
Böylece Eleştirel Jeopolitik devlet gibi siyasal aktörler ve küreselleşme gibi süreçlerin, iletişim ve bilişim alanındaki gelişmelerle ekonomik dönüşümler arasındaki bağlantıları ele almaya çalışır. Bunlar daha çok, konuya ve yaklaşımlara eleştirel bir bakış açısına sahiptirler. Çoğunlukla da Post-Modernist söylemden ve yöntemlerden besleniyorlar (Çalış ve Özlük, 2007).

2.2.1.3. Jeopolitik Teoriler

Kara Hakimiyet Teorisi

İlk Jeopolitik teori “Kara Hakimiyet Teorisi” adı ile anılır ve İngiliz H.Mackinder tarafından ortaya konmuştur.

Sir Halford Mackinder (1861-1947), 1904’te Tarihın Coğrafi Esasları adlı eserini yayımlamış, teoriyle ilgili görüşünü 1918 yılında açıklamıştır. Mackinder Asya, Avrupa, Afrika bütünü Dünyada Adası olarak adlandırır. Batıda Volga, doğuda Sibirya, güneyde Himalayalar, kuzeyde Buz Denizi arasındaki bölgeyi “Heartland” (kalpgah) veya merkez bölgesi olarak kabul etmiş, daha sonra da Avrupa Rusya’sının tamamı merkez bölgesi içine dahil edilmiştir (Şekil 1). Kara HSKimiyet Teorisi “Doğuda Avrupa’ya hakim olan Dünyada Adasını kontrol eder; Dünyada Adasına hakim olan dünyayı kontrol eder” şeklinde özetlenebilir (İlhan, 1989).

Şekil 1. Kara Hakimiyet Teorisi’nin Dünyada Uygulanışı.

Kaynak: Arıbaş, K. (2007). Küresel Çağda Siyasi Coğrafya, Konya, (Düzenleme Yusuf İnel).

Mackinder, merkez bölgesi çevresinde bir iç kenar ay (Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye Hindistan ve Çin) ile dış kenar ay (İngiltere, Afrika, Avustralya, Japonya ve ABD) bulunduğu görüşündedir (İlhan, 1989). İkinci Dünya Savaşı’nda

Almanya, Kara Hakimiyet Teorisi'ne göre savaş stratejisini düzenlemiştir. Özellikle Karl Haushofer'in başını çektiği Alman jeopolitikçiler, bu teoriyi uygulamaya çalışmış ama güç analizlerini sağlıklı yapmadıkları için başarılı olamamışlardır. Daha sonra, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, özellikle iç hilali kontrol etmek için yoğun çaba harcamıştır. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri İç Hilal içinde var olan bütün devletleri kontrol etmeye çalışmaktadır. Soğuk Savaşın bitmesinden sonra ABD, Bal- kanları kontrol etmek için yoğun bir strateji uygulamış, daha sonra ilkönce Afganistan, Irak ele geçirilmiş ve İç Hilal içinde ABD denetiminden uzak iki ülke kalmıştır. Bunlar İran ve Kuzey Kore'dir. Bu ülkeleri, İç Hilaldeki ülkelerin güvenliğine ya da ABD çıkarlarının engel olacak manevralar oluşmaması için, ele geçirme süreci devam etmektedir.

Deniz Hakimiyet Teorisi

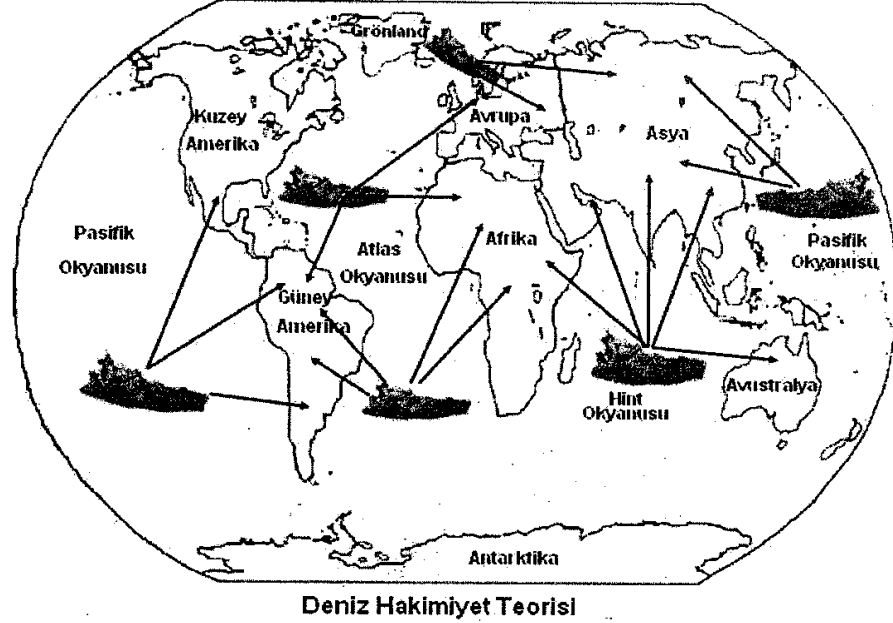
Denizler, ülkelerin stratejik önemlerini artırmaktadırlar. Tüm dünyaya denizler sayesinde engelsiz, zahmetsiz ve en ucuz olarak bağlantı kurulabilir. Ana hatlarıyla denizlere hakim olan bir devlet dünyaya hakim olur görüşü bu teorinin temel dayanağıdır. Teorinin ilk ortaya çıkmasında Büyük Türk Amiral Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa: "Denizlere hakim olan cihana hakim olur." sözünün rolü büyüktür.

Deniz Hakimiyet Teorisi, Barbaros Hayrettin Paşadan 400 yıl sonra ikinci kez, ABD Deniz Akademisi'nden mezun olan Amiral Alfred T. Mahan (1840-1914) tarafından geliştirilerek ortaya konulmuştur. Mahan ABD Deniz Harp Akademisi başkan yardımcılığı yapmıştır. Aynı zamanda gazetecilikte yapan Mahan, 1890 yılında yayınladığı Deniz Kuvvetinin Tarihi Etkisi (1660-1783), adlı eserinde denizin önemini açıkça vurgulamıştır. Ancak açık bir şekilde Deniz Hakimiyet Teorisini ileri sürmüştür. Teori Mahan'ın görüşleri doğrultusunda daha sonraki denizciler tarafından geliştirilmiştir. Bu teoriye göre) dünya hakim olmanın tek şartı denizlerde güçlü olmaktır. Denizlere hakim olan bir milletin mutlaka dünyaya hakim olacağı ileri sürülmektedir (Özey, 2004).

Mahan'a göre, dünya hakimiyeti, Kara harekatına göre, Deniz harekatı daha kolay onunla daha kolay ve daha güçlüdür. Deniz harekatının bu üstünlüğünü Anglo-

Amerika kullanabilir ve Avrasya'ya denizden kuşatıp, egemenliği altına alabilir (Şekil 2). Bu kuşatmayı yaparken, İngiltere, Almanya ve Japonya ile birlikte hareket edebilir ve böylece Sovyet Rusya ve Çin'i kontrol edebilir, böylece bu iki ülkenin Avrasya'daki gelişimleri durdurulabilir. Bu teoriyi yirminci yüzyıl boyunca, ABD, İngiltere, Almanya, Japonya ve Sovyet Rusya tarafından uygulanmıştır (Özey, 2004).

Şekil 2. Deniz Hakimiyet Teorisi'nin ABD tarafından Dünya Deniz ve Okyanuslarının Kontrol Edilmesi

Kaynak: Arıbaş, K. (2007). Küresel Çağda Siyasi Coğrafya, Konya, (Düzenleme Yusuf İnel).

Hava Hakimiyet Teorisi

Havacılık ilminin gelişimi, zaman içerisinde bu yeni güç unsurunun, devletlerin dış politika çıktılarının belirlenmesinde önemli roller üstlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Hava Gücü ve jeopolitik arasında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Buna göre, Douhet; stratejik strateji yerine dinamik bir strateji geliştirilirse insan zayıflığının az olacağını bunun için zaman ve alan faktörlerinin dışında üçüncü bir boyuttan (Hava) yararlanmak gerektiğini söylemiştir. Hava gücü stratejik hatları aşabilir önce düşmanın hava gücü taarruzu, hava gücünü yaratan fabrikaları, sonuçta halkın direnme azmi yok edilmelidir. Mackinder'in düşünce tarzın ele alan Hava Albayı Harry A. Sachaklian, hava kuvveti, yer teşkilatına bağlı ise, deniz kuvveti içinde aynı şey söylenebilir demiştir. Bu uzman, insanın bir kara yaratığı olduğunu,

havada sonsuz bir şekilde kalmayacağı gibi, denizde de sonsuz bir şekilde, dolaşamayacağını hatırlatmıştır. Sachaklian'a göre, eğer merkez bölgesinin dayandığı temel, kara ile deniz kuvvetleri arasındaki mücadele ise bu kuvvetlerden birisi aynı nitelikte olan bir üçüncü kuvvetinin göz önüne alınmaması için hiçbir makul neden olmadığını belirtmiştir.

Savaşla ilgili en genel tarihsel eğilimlerden birisi de, her silaha karşı onun etkisini azaltacak karşıt silahların yapılması ya da karşıt önlemlerin alınmasıdır. Zırh delici mermiler ile zırhların dayanıklılığı arasındaki bitmeyen mücadele, bunun en iyi örneğidir. Aynı olay şimdi diğerlerinin yanı sıra, "Kara-Hava" savaşı ve elektronik savaş alanlarında var gücüyle sürmektedir. Jeopolitikçiler hava egemenliği kuramını, Kara egemenliği kuramından yola çıkarak açıklamışlardır. Buna göre;

- Merkez bölgesine Heartland'a egemen olan, Doğu Avrupa'yı da kontrol eder.

- Merkez bölgesine Heartland'a egemen olan, Eğer Hava Kuvvetleri ile durdurulamazsa Dünya'yı kontrol edebilir. Fakat bunun için Hava Kuvveti üstünlüğüne de sahip olması gerekir. Burada Hava Kuvveti üstünlüğünü her şey demek olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü uçaklar, hala daha yer komuta merkezine bağlıdır. Yük taşıma kapasiteleri deniz amaçlarına göre daha azdır. Ancak Kara ve Deniz Kuvvetleri ile desteklenen Hava Kuvveti Körfez krizinde de görüldüğü gibi önemli bir stratejik silahtır. Alvin ve Heidi Toffler, XXI'inci Yüzyıl Şafağında Savaş ve Savaş Karşıtı Mücadele adlı yapıtlarında, Uzay Savaşları başlığı altında, uzay güçlerinin jeopolitik kuramları değiştirdiklerini analiz etmektedir. John Collins Dünya- Ay sistemini askeri koşullar içerisinde çok önemli ama az bilinen bir araştırmasında, bugün en ileri olanları dahil hiçbir ülke uzay için uzun vadeli kapsamlı bir öneri strateji geliştirmemiştir bu noktayı dile getirmektedir.

Hava hakimiyet teorisi içinde, hava gücünü güçlü kılan önemli faktörler vardır. Etkileyicilik, müdahale kabiliyeti, sızma kabiliyeti, savaşı sürdürme kabiliyeti, vuruş hassasiyeti ve öldürücülük, hava gücünün doğasında mevcut olup, bu özellikler halihazırdaki jeostratejik düzendeki en geçerli özellikler olduğuna inanılmaktadır. Bu kilit özellikler ve kabiliyetler, Kara, Deniz ve Hava Gücünde müştereken geçerli olmakla birlikte, hava gücü, yükseklik ve zaman boyutunu

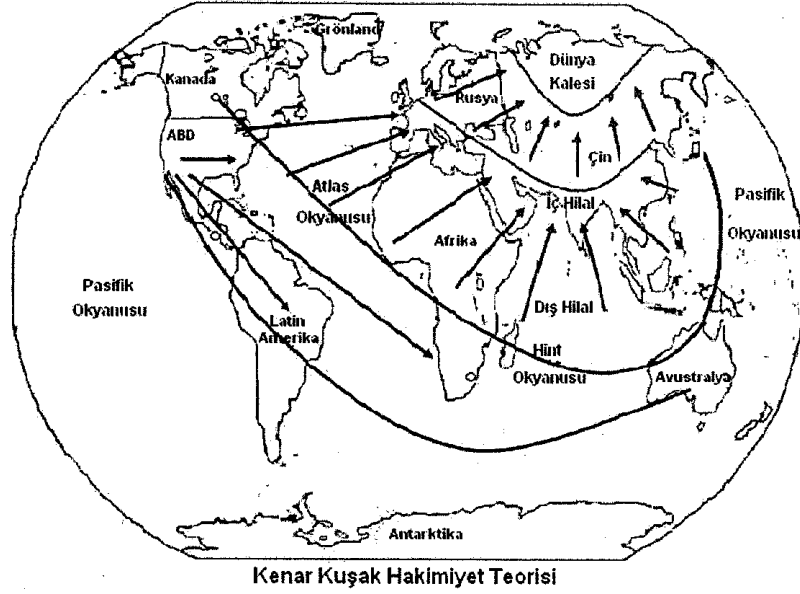
kullanarak imkan ve kabiliyetlerini önemli derecede artırmaktadır. Yukarıda bahsedilen önemli özellikler ve bunların birbiriyle etkileşmesi hava gücüne imkan ve kabiliyetleri verir (Çaşın, 2002).

Dünya savaşları içinde Dünya savaşından itibaren, savaş sahnesinde kendini gösteren hava kuvvetleri, özellikle II. Dünya savaşında savaşın gidişine bariz etkisi olmuştur. Arap-İsrail savaşında 1967 tarihinde, İsrail hava kuvvetleri, Mısır ve Suriye uçaklarını daha kalkmadan imha ederek, savaşın uzamadan bitmesini sağlamıştır. Yakın dönemde hem ABD'nin Irak'a yaptığı müdahalelerde ve NATO'nun Yugoslavya müdahalesinde, hava gücünün tartışılmaz etkisi gözlenmiştir.

Kenar Kuşak Teorisi

Teori ABD'li Nicholas P. Spykman'ındır (1893-1943). Spykman, Dünya adasına hakimiyeti, merkez bölgesini çeviren, kaynak ve imkanları daha geniş kuşağa hakimiyet ile mümkün görür. Bu dış kuşak; Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'dır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan, NATO, CENTO ve SEATO anlaşmalarında bu görüşün etkileri görülür.

Kenar Kuşak Teorisi, Kore, Vietnam, Afganistan, Kamboçya savaşlarının oluşmasında ABD'nin stratejik hareket noktası olmuştur. Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi ile aynı coğrafi değerlendirmeyi kullanır (Şekil 3). Birisi merkezden dışa, diğeri dıştan merkeze gelişmeyi mümkün görür. Spykman diğer coğrafi faktörleri de önemle dikkate almıştır.

Şekil 3. Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi

Kaynak: Arıbaş, K. (2007). Küresel Çağda Siyasi Coğrafya, Konya, (Düzenleme Yusuf İnel).

Tarihin Sonu ve Son İnsan Teorisi

Fukuyama, Japon asıllı Amerikan vatandaşıdır. CIA'nın beyin kuruluşlarından olan Rand Corporation'da görev yapmıştır. Halen J.Hopkins Üniversitesi, İleri Uluslararası Araştırmalar Bölümü Dekanı olup Uluslararası Politik Ekonomi Profesörüdür.

Fukuyama'nın "tarihin Sonu" tezinin ana teması: insanoğlunun felsefi ve siyasi müessesleşme bazında arayışın bitmiş olduğu ve liberalizmin insanlığın mutluluğu için tedbirli olacağı, dolayısıyla da insanlığın arayışı anlamında tarihin sonunun geldiği fikrinden ibarettir. Sosyalizmin çöküşü, kapitalizmin evrenselleşmesi ve bunlardan sonra gelen körfez krizi (Fukuyama, 1993) liberal batı kapitalizmine karşı organize güç çıkarmada ideolojik yetersizlik bu teorinin belirli bir dönem güçlü kalmasına yol açmıştır.

Birçok eleştirmen tarihin son kavramı olamayacağını, insanın doğası gereği değişime açık olduğu ve gelişmenin sürekliliğinden bahsederek bu teoriyi red eder. Dünya'da liberalizme yönelik eleştiriler ve çeşitli bölgesel tepkilerin özellikle G-8

toplantılarına şiddet içerikli eylemlerin, halen tarihin sonu ve son insan kavramına karşı tepkisel bir yapının olduğundan bahsederler.

Fakat küreselleşmenin, post modern dünya anlayışının, insanı sabit bir merkeze, yani tüketen insan kalıbına yerleştirdikten sonra, insanın ampirik bir alanda, nasıl giyineceği, nasıl eğleneceği, nasıl politik alışkanlık kazanacağını ve nasıl iş sahibi olacağı gibi sayısız insani edininin öğretildiği, kitlesel bir Avro-Amerikan eğitim okulunda yetişen bireyin, liberalizme karşı tepkiler ne kadar güçlü ve kalıcı olacağı tartışılır. Çünkü dünya tarihinde çok ender rastlanan bir süreç yaşanmakta, günümüzde birey, tepki gösterirken, liberalizmin gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Francis Fukuyama'nın tezi hedefine ulaşmış görünmektedir.

Medeniyetler Çatışması Teorisi

Hungtington'un medeniyetler çatışması tezinde, yerleşme ve dinin yeniden doğu şu küresel olgulardır ifadesi, tezinin adeta omurgasını oluşturmaktadır. Hungtington düşüncelerini şu ifadelerle destekler: Zorla bir veya birkaç düşman icat etme çalışmasının bir tezahürüdür. Bu olgular en açık bir biçimde kendilerini Asya ve Müslüman ülkelerden kaynaklanan kültürel iddialar da ve Batı'ya karşı meydan okumalarda göstermektedir. Bunlar yirminci yüzyılın son yirmi beş yılındaki dinamik medeniyetlerdir. İslami meydan okuma, Müslüman dünyada İslam 'in yaygın kültürel, sosyal ve siyasal olarak yeniden doğu şunda ve bununla birlikte ortaya çıkan Batı değerlerinin de kurumlarının reddin de çok açık bir biçimde görülmektedir. Asya ülkelerinin meydan okuması da bütün Doğu Asya Medeniyetlerinde açıkça görülmektedir (Çin, Japon, Budist ve Müslüman) ve bu medeniyetler Batı'dan kültürel olarak farklı olduklarını ve çoğu kez de Konfüçyüsçülük ile özdeşleştirdikleri ortak yanlarını vurgulamaktadır. Hem Asyalılar hem de Müslümanlar kendi kültürlerinin Batı'nın kültüründen üstün olduğunun altını çizmektedirler. Diğer Batılı olmayan medeniyetlerdeki insanlar-Hindu, Ortodoks, Latin Amerikalı, Afrikalı- belki kendi kültürlerinin farklı özellikler taşıdığını kabul etmektedirler; ama 1990'ların ortasında kendi medeniyetlerinin Batı'ninkinden üstün olduğunu iddia etmekte tereddüt etmektedirler. Asyalılar ve İslam ülkeleri kendi başlarına veya zaman zaman da birlikte Batı'ya karşı

üstünlüklerini iddia etmektedirler. Ve bu iddia gittikçe çoğalmaktadır (Huntington, 2004).

Hungtinton'un A.B.D. için soğuk savaş sonrası yeni düşman arama ve bu düşmanın ölçüleri yanı sıra tarihsel gücünü de içine alan bir tahlili zincirini tezi içinde açıklamış ve saymıştır.

Herşeyden önce İslam dünyası olarak adlandırılan Coğrafya'da Jeopolitiğin güç analiz biçimlerine göre petrolden başka ellerinde silah ya da ekonomik birikim olmayan ülkelerden bahsetmekteyiz. Burada A.B.D.'ye karşı çok kısa sürede tehlikeli bir süper güç çıkartmak neredeyse imkansızdır. İslam ülkelerinin hem iktidar yapıları (demokratik olmayan), hem demografik özellikleri hem de ekonomik yapıları, bırakın güç çıkarmayı, kendi kendini beklemekten yoksundur.

Peki Huntington neyi amaçlamaktadır? A.B.D. gibi ülkelerin dünya iktidarını pekiştirme ve post-kolomiyal süreç içinde 2020-2030 yıllarına kadar, yeni dünya güç merkezleri ve düşmanları meydana getirirken, İslam ülkeleri ve Çin'e ihtiyacı vardır. Bu ülkelerin insanları bu sürece katkı sağlayacak donanım ya da donanımsızlığa sahiptir. Nihai dünya iktidarında bu bölgeler, geçici düşman alanlarıdır. Bu coğrafyadaki ülkelerin düşmanlık kapasiteleri sömürüldükten sonra "Yeni düşman ve düşman coğrafyalar" hiç şüphesiz çıkacaktır (Arıbaş, 2007).

Huntington'a göre medeniyetler, tanrı-insan, birey-grup, vatandaş-devlet ilişkilerine ait farklı değerlere sahiptir.

Aynı zamanda medeniyetler, haklar-sorumluluklar, özgürlük-otorite, eşitlik-hiyerarşi olgularına farklı önem atfetmektedir. Dünyadaki belli başlı yedi veya sekiz medeniyetten, özellikle İslam ile Batı medeniyetleri arasında bir çatışma gerçekleşecektir, zira bu medeniyetler arasında sadece İslam, evrensel bir misyonu olan bir medeniyettir ki, bu bağlamda Batı medeniyeti karşısında bir tehdit oluşturmaktadır. Diğer taraftan Huntington, Batı karşısında olası bir İslam-Konfüçyüs medeni ittifakından bahsetmektedir. Bununla bağlantılı olarak da Huntington'un Batı ülkelerine tavsiyesi, İslam-Konfüçyüs medeniyetlerine ait

devletlerin askeri ve ekonomik olarak güçlenmelerine engel olmak ve bu iki medeniyet arasındaki farklılıklardan faydalanmaktır (Modüles, b.t.).

İç Politika Konusunda Tavsiyeler

Hungtington'un tezi birçok konuyla ilgili olmasına rağmen özellikle uluslararası ilişkiler teorisi, Amerikan dış politikası ve İslam-Batı, İslam-Demokrasi ilişkileri alanlarında önemli tartışmalara sebep olmuştur.

Eleştirilerin birincisi, Hungtington'un sunduğu tezin, soğuk savaş sonrası küresel siyaseti anlamada ne derece yeni bir paradigma vaat ettiği üzerinedir. Soğuk savaş döneminde etkin olan devlet merkezli realist uluslararası ilişkiler teorisinin yeni dönemi anlamada yetersiz olduğunu ifade edip, medeniyetler arası farklılıkların bölgesel ve küresel çatışmalara sebep olacağını iddia etmekteydi. Hungtington'un tezimin aksine birçok siyaset bilimci günümüzdeki veya gelecekteki çatışmaların sebebinin medeniyetler çatışması değil "çıkarların çatışması" olduğunu-olacağını iddia etmektedirler. Örneğin, Washington'daki Stratejik ve Uluslararası İlişkiler Merkezi (CSIS) İslam Programının direktörü S.T.Hunter, Batı ile Müslüman dünya arasındaki birçok sorunun temelinde, medeniyetler arası farklılıkların değil bilakis iki dünya arasındaki derin yapısal siyasi ve ekonomik eşitsizliklerin yattığını öne sürmüştür. Diğer bir deyişle, eleştirmenler Hungtington'un yeni bir paradigma vaat etmediğini çünkü, çatışma tezinin realist uluslararası ilişkiler teorisiyle büyük benzerlikler gösterdiğini vurgulamışlardır.

Diğer en önemli eleştiri, tekçi medeniyet anlayışı ve medeniyetlerin kendi içinde barındırdığı farklılık ve çatışmaları bütünüyle göz ardı edilmesi üzerinedir.

Birçok düşünür Hungtington'un tekçi bir batı ve İslam anlayışı olduğunu belirtip Hungtington'un her iki dünyanın kendi içinde ciddi farklılıklar barındırdığı gerçeğini yok saydığını iddia etmişlerdir. Kurth'a göre Batı fikri günümüzde ciddi bir dönüşüm geçirmekte ve gelecekteki ana çatışma, Batıyla diğer dünya arasında değil bilakis Batıda Amerika'daki Batı yanlısı muhafazakarlar ile liberal çok kültürcüler arasında yaşanacaktır. Diğer taraftan birçok düşünür, Hungtington'un varsaydı gibi tek bir İslami kültürün olmadığını aksine Müslüman dünyada birçok

farklı kültürel merkezin ve birbirinden farklı siyasal İslam ve İslamcılık anlayışının var olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu sebeple bu düşünürler İslam ve Batı hakkında, Huntington'un sahip olduğu tekçi anlayışların çözümlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Medeniyetler kendi içinde farklılık ve çatışmalara sahip olduğu gibi, dünya siyasetinde farklı medeniyetlere ait iki ülke arasında ciddi ölçüde işbirliğinin varlığı da bir gerçektir. Doksanlı yıllardaki Türkiye ile İsrail arasındaki yalan stratejik işbirliği buna bir örnektir. Aynı dönemde Türkiye, Arap Ülkeleri ve İran'la ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşamıştır. Özetle, eleştiriler, Huntington'ın çatışma tezinin, medeniyetlerin barındırdığı farklılıkları ve çatışmaları göz ardı ettiği üzerinde yoğunlaşmıştır (Modules, b.t.).

Medeniyetlerin Bütünleşmesi Teorisi

Medeniyetler Çatışması Teorisine (Huntington 2004) şiddetle karşı çıkan bir tez de, İngiliz araştırmacı Buryy Buzan ve Gerald Segal tarafından ortaya atılmıştır. Geleceğin beklentisi adlı eserinde Buzan ve Segal; Huntington'ın medeniyet kavramını yanlış anladığını ve bu arada Batı Medeniyetini hiç tanımadığını söylemektedirler. Yine medeniyetlerin devletler gibi sınırları olduğunu ve devletler gibi bir bütünlük içinde davranabileceklerini sanması, Huntington'ın yapmış olduğu iki hata olduğunu vurguluyorlar.

Buzan ve Segal'e göre; gelecekte medeniyetler çatışması olmayacak, Batı medeniyeti, medeniyetlerin birbirinin boğazlarına sarılması yerine birbiriyle karışmasını sağlayacak. Çünkü Batı medeniyeti alternatifsiz olarak dünyaya hakim olacak (Özey, 2004).

Buzan ve Segal'in bu düşüncesi, Francis Fukuyama'nın Tarihın Sonu ve Son insan teorisini desteklemekte, batı uygarlığının hegamonik, tahakkümcü yapısının bütün medeniyetleri egemenliği altına alacağını bir itirafı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, "Medeniyetler Bütünleşmesi Teorisi"ni, batılı devletlerin yüzyıllardır süren kolonyalist (sömürgeci) tavırları sonucu, ele geçirdikleri devletleri yeniden düzenleyerek, eğitim, kültür, siyasal, askeri ve

ekonomik yaşantılarını batılılaştırma girişimlerinin bir sonucu olarak da algılamak gerekmektedir.

Kolonyalizm zaferlerinden birisi ülkelerin batıya benzeme istek ve arzusunu artırmak olmuştur. Doğulu toplumlar ortaya çıkan birçok toplumsal sorunu kendi referans kaynaklarına bakarak ozmemektedir. Bunun yerine, Batı merkezli zihniyet ya da kuruluşlarda ozm aramaktadırlar. Bu durum Doğulu ülkelerin batının fikir ve toplumsal yapısına benzemelerine yol açmakta, dolayısıyla Medeniyetle Bütünleşmesi sağlamaktadır. Son yıllarda post-kolonyal söylem ile birlikte, güçler dünyasında, kendi ülkesini terk ederek bir başka devlette öteki olan bireyin, terbiye ediliş süreçleri de, şimdilik gözden kaçan, ancak uzun vadede ise birey ve toplumların hızla batıyla bütünleşme çalışmalarının bir başka rneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani Japon kökenli Francis Fukuyama'nın Japonya yerine A.B.D. ıkarlarını güden bir tavır içinde olması post-kolonyal bir başarı, medeniyetler bütünleşmesinin entelektüel bir örneğidir.

Büyük Satranç Tahtası Teorisi

Zbigniew Brezezinski tarafından Amerika Birleşik Devletlerine Avrasya'da (Avrupa-Asya) yayılma stratejileri çizen bir teoridir.

Avrasya'ya insanlık tarihi boyunca, ilk kez Avrasya dışında bir lke Amerika Birleşik Devletlerinin hakim olma çabalarına boyun eğecek durumda (Brezezinski, 1998) olduğunu açıklamaktadır. Çünkü Avrasya'da doğan bütün süper güçler gerileme aşamasına girmiştir. Bu devletleri Türkiye (Osmanlı Devleti) Rusya (Sovyetler Birliği), Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya olarak belirtmektedir. A.B.D. için şanslı, değerlendirilmesi gereken bir durum oluşmuştur. Brezezinski ilk önce, Avrasya'yı bir satranç tahtasına benzetir ve yukarıda adı geçen ülkelerin g merkezleri kuramına göre tarihsel durumlarını kısaca analiz eder. Bu ülkelerin birbiriyle olan de facto ilişkileri ve kıtanın değişik yerlerine yayılmış olan dini ve ırki soydaşları ile olan ilişkilerini olası g dengelerindeki konumu açıklanmıştır.

Ülkelerin ekonomik, sosyal, politik ve askeri güç analizleri yapılar, A.B.D.'nin önüne hangi engel ve destek stratejileri ile çıkabilecekleri ortaya konulmuştur.

Jeopolitik çalışmalarına getirdiği en önemli yenilik, ülkelere satranç tahtasındaki kurallar ya da satranç elemanları ile ülkelere konum ve önem adres ve tanımları verilmiştir. Buna göre, Jeopolitik mihverler, önemi güç ve motivasyonlarda değil, daha çok hassas konumlardan ve potansiyel olarak saldırıya açık durumlarının jeostratejik oyuncuların tavırları için doğuracağı sonuçlardan kaynaklanan devletlerdir. Çok sıklıkla jeopolitik mihverler, coğrafya tarafından belirlenir ki bu coğrafya onlara bazen önemli bölgelere girişte ya da önemli bir oyuncuya kaynak sağlamayı reddetmekte özel bir rol verir. Bazı durumlarda jeopolitik mihver, yaşamsal bir devlet, hatta bir bölge için koruyucu bir kalkan gibi davranabilir. Bazen bir jeopolitik mihverin varlığının daha etkin bir komşu jeostratejik bir oyuncu için çok önemli bir siyasal bir kültürel sonuçları olduğu söylenebilir. Soğuk savaş sonrasında kilit önemdeki Avrasya jeopolitik mihverlerinin belirlenmesi ve bunların korunması Amerika'nın küresel stratejisinin belirleyici bir yönüdür.

Uzay Hakimiyet Teorisi

Uzay hakimiyet teorisi, kara, hava ve denizden sonra dördüncü güç olarak değerlendirilen uzayın, özellikle ABD'nin dünya egemenliğini sağlamada kullanacağı bir teori olarak dikkati çeker. Hava hakimiyet teorisinin geliştirilmiş ve uçaklar dışında, uzay teknolojileri sayesinde ABD uzaya yerleştireceği casus kameralar, lazer topları ve uydu imha robotlarıyla diğer ulusların saldırı ve savunma mekanizmalarına karşılık üstünlük aradığı bir çalışmadır.

Bu proje ABD başkanlarında Ronald Reagan'ın yıldız savaşları projesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Son yıllarda George W. Bush bu projenin uygulanması ve uzay teknolojilerini gelişmesine yönelik ciddi kaynak aktarımları gerçekleştirmiştir. Bu teorini felsefesi uzaya hâkim olan dünyaya hakim olur biçimindedir. Bu teoride gelişmiş teknolojiler kullanılacak örneğin, gelecek kuşak uzay silahları arasında, düşman uydularına sabotaj yapacak mikro uydular; uzaydan yeryüzündeki herhangi

bir hedefe diklemesine saplanacak uzay okları ve hedefe zoom yapacak lazer toplarının yer alacaktır. Bu çalışmanın 2010'da biteceği tahmin edilmektedir.

ABD bu proje ile 1967 tarihinde imzalanan ve uzayın sadece barışçıl amaçlarla kullanılmasını gerektiren Uluslar arası Dış Uzay Antlaşmasının ruhunu ihlal etmektedir. ABD'nin savaş planları, ABD Uzay Komutanlığı'nın 1996'da yayınlanan Vision for 2020 (2020 için öngörüler) isimi raporu ABD'nin uzay çalışmalarını gerekliliği ve boyutları hakkında bilgi vermektedir (Grossman, 2003).

Teknolojinin can damarını, günümüzde ATM makineleri, cep telefonları, internet ve kredi kartı transferlerinin yapımında kullanılan uydu teknolojisi oluşturacaktır. Uzaydan fırlatılacak uzay okları, sestan daha hızlı yol alacak ve hedefe saplandığında yeryüzünün 750 metre derinliğine kadar girebilecek. Bu şekilde yeraltında inşa edilen gizli korunaklar yok edilebilecek. Bu da silah ve savunma sanayisi için yeni pazarlar açmış olacaktır.

Uzaya yerleştirilecek dev aynalarla dünyanın istenen bölgesi gündüz gibi aydınlatılacak ve bu bölgedeki hedefler kolaylıkla saptanarak vurulacak. Aynı tasarım içerisinde. yeralan içbükey aynalar ise güneş ışınlarını bir noktaya yoğunlaştırarak hedeflerin ya da uyduların yanmasını sağlayacak (Dış haberler, 2006).

Uzay hakimiyet teorisi enformasyon savaşlarının da daha da güçlenmesine yol açacaktır. Hem düşman kuvvetlerin haberleşmelerini bozma hem istihbarat ve orduları destekleme hem de düşman hareketliliğini gözetlenmesi açısından birçok avantaj sağlayacaktır. Bilgisayarlarda hızı artırmak ve elektromanyetik etkiden zarar görme riskini azaltmak için bilgisayarda elektron yerine foton kullanılması planlanmıştır. Gizli izleme amaçlı, içinde radar siteleri ya da ateşle ve gerisini merak etme tarzı terminal manevra kapasitesi, akıllı anti-zırh silahları bulunan düşük maliyetli insansız uçaklar tasarlanmaktadır (Gray, 2000). Yeni teknolojiler ile bütünleşmiş olan bu teori uygulandığı andan itibaren dünya çağ taksimatına yeni bir çağ ekleyecek güce sahiptir.

ABD'nin uzay hakimiyet politikalarına karşı dünya ülkelerini Birleşmiş Milletler nezdinde yaptığı çalışmalar ABD'nin Güvenlik Konseyindeki vetosu ile sürekli ret edilmektedir.

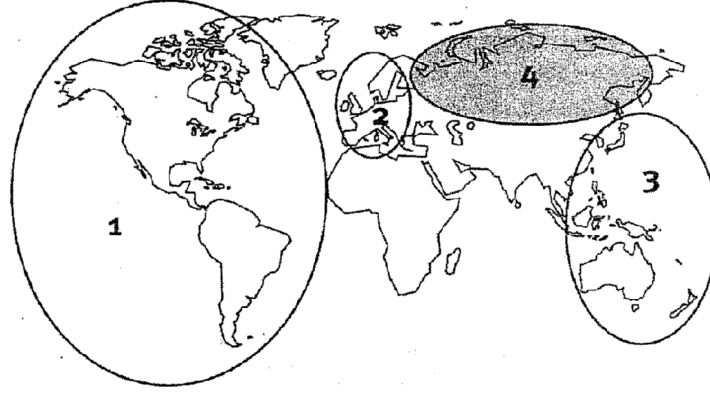
Avrasyacılık Teorisi

Bu teori, Aleksandr Dugin'in tarafından geliştirilmiştir. Dugin, Strateji, Jeopolitik gibi konulardaki yazıları ve yaptığı yayınlar ilgi görmektedir. Yazar 1999'dan bu yana Rus parlamentosu (Duma) başkanlığının strateji ve Jeopolitik konularda baş danışmanlığını yapmaktadır.

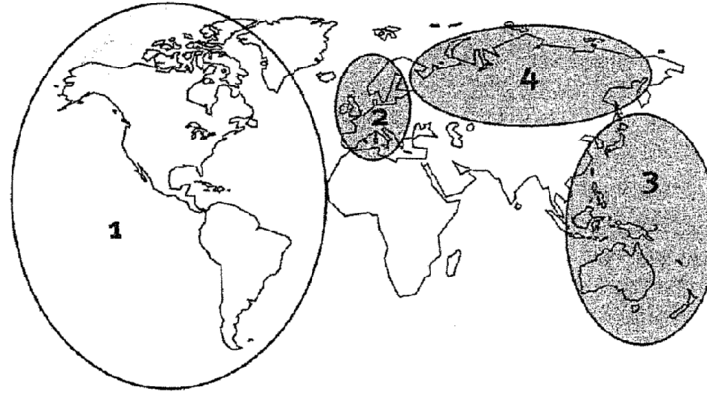
Rus Jeopolitiği, Avrasyacı yaklaşım, Kuşatma teorisindeki Atlantikçi Denizel Güçlere ve Büyük Satranç Tahtası teorisinde ABD'nin Avrasya'daki egemenlik arayışlarını bloke etmeyi, Kara Hakimiyet teorisinin Rusya'ya verdiği Kalpgah gücü ile aşmayı, Avrasya'da Rusya egemenliğinde, kısmen Sovyet Rusya politikalarına benzeyen, ideolojik birlikteliklerin yerine ekonomik birliktelikleri oluşturmayı hedefleyen bir teoridir.

Ortak düşman temel prensibinden hareketle Rusya öyle ülkelerle stratejik ittifak kurmalıdır ki, diğerlerine göre Atlantikçi süper devletlerin siyasi ve ekonomik baskısına maruz kalan, Atlantikçiliğe karşı jeopolitik projeler geleneğine sahip ve yeni bloğun kilit jeopolitik gerçekliği için yeterli teknolojik ve ekonomik gücü oluşturabilsinler. Yeni güç merkezinin Moskova-Tokyo ekseninde Pan-Asya projesi, Moskova-Berlin'de batı ekseni veyahut ta, Moskova-Tahran ekseni ile Orta Asya imparatorluğunun kurulabileceği ifade edilmektedir. Böylece Rusya'nın egemenlik projesinde Almanya, Japonya ve İran üç temel müttefik olarak tercih edilmektedir (Şekil 4).

Rusya Avrasyacı jeopolitik gücü diriltebilirse doğu ve batı arasındaki gücünde birleştirerek bir dünya egemenliği kurulabilmektedir. Dugin bu teorisinde Türkiye'de dahil birçok ulusun, sosyal, dini, ekonomik, politik ve askeri güç analiz ve tarihsel yapılarını da dikkate alarak, Rusya ülkeler nasıl yaklaşımları gerektiğini ve hangi ittifakları kuracaklarını açıklıyor.

Trilateral: Üç Büyük Alanın şu anki stratejik ittifakı (1+2+3). Rusya-Avrasya'ya karşı olan Amerika merkezi konumdadır. Bu ittifakın pekiştirilmesi ve genişletilmesi, tekdünyacı jeopolitiğin esasıdır.

Anti-Trilateral: Üç Büyük Alanın muhtemel stratejik ittifakı (2+3+4). Amerika karşıtı eğilimli Rusya merkezi konumdadır. Bu ittifakın kurulması, Avrasyacı jeopolitiğin temelidir.

Şekil 4. Dugin Avrasyacı Rus Jeopolitiğinde Güç Merkezlerinin Birleşme Durumu

Kaynak:Dugin,A.,2004, Rus Jeopolitiği-Avrasyacı Yaklaşım, 3.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul

Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi

Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi Ramazan ÖZEY tarafından geliştirilmiş bir teoridir. Bu teorinin merkezinde Anadolu yarım adası dünya kalesini oluşturmaktadır. Yükselti bakımından kıtaların en yükseği Asya'dan (1010 m) bile hayli yüksektir (1132 m). Anadolu yarımadasının Asya ve Afrika'ya bitişik olduğu kesimlerde aşılması zor sıradağlar yer almaktadır (Dugin, 2004).

Bütün bu genel özellikleriyle, Anadolu tam bir kaleyi andırmaktadır. Anadolu yarımadasında iç kale görevini Ankara ile bölge içindeki Konya, Sivas ve Kayseri şehirleri üstlenmiştir. Ankara eteklerinde, tarihin büyük düğümleri çözülüp

bağlanmıştır. Tarih seyri içinde Ankara ve çevresi, Etilerin, Frigyalıların, Lidyalıların, Romalıların, Bizanslıların, Selçukluların ve Osmanlıların sığınma yeri ve çevreye yayılma bölgesi olmuştur. En son olarak Osmanlı Devletinin yıkılışı ile birlikte Türk Milletinin yeniden devletleşmesi buradan başlamıştır. Bu iç kalenin Asya'ya açılın burcu Malazgirt, Avrupa'ya açılan burcu ise İstanbul'dur. Anadolu yarımadasını çevreleyen Balkan yarımadası Kafkaslar, İran, Arabistan ve Kuzey Doğu Afrika; kısacası balkanlar ve Orta Doğu, Dünya kalesini çevreleyen İç Çemberi meydan getirir. Bunun dışındaki kara parçaları ise Dış Çemberi ya da Dünya Adasını oluşturmaktadır (Dugin, 2004).

Böyle bir açıklamayı yaptıktan sonra, jeopolitiğin çizdiği kavram ve ölçüler çerçevesinde şu sonuca varabiliriz; Dünya kalesini (Anadolu'yu) elinde bulunduran bir millet İç Çembere (Balkanlar ve Orta Doğu) hükmeder. İç Çembere hükmeden bir Millet ise Dış Çembere yani Dünyaya hakim olur.

Merkezi Türk Hakimiyeti diğer teorilerde olduğu gibi, sadece bir güce dayanmaz. Bu teorinin gerçekleşmesi için Kara, Deniz ve Hava gücünün birlikte geliştirilmesi gereklidir. Öte yandan, 21. yüzyılın iletişim ve bilgisayar çağı olacağı düşünülürse bu alanda da üstünlük ortaya çıkmalıdır. Kısacası zaman ve mekan çerçevesi içinde bilgi ve teknolojinin tüm imkanları kullanılmalıdır. Adeta Fiziki Coğrafya özellikleri ile Beşeri ve Ekonomik Coğrafya özellikleri kaynaştırılmalıdır. Çünkü bir devletin, bir veya iki alanda güçlü olması yetmez.

Söz gelimi, sadece kara gücü ya da deniz gücü bakımından üstün olan bir devlet hava gücü yoksa hava gücü üstün olan bir devlet tarafından, tehdit unsuru olabilir. Bu nedenle Hava gücü bakımından da üstün olmak zorundadır. Daha ötesi, dünya iletişim ağını kurmalı diğer devletlere göre üstün olmalıdır. Gerekiyorsa, uzay çalışmalarına yönelmeli ve uydular aracılığı ile dünyaya hükmetmelidir. Bu teori, Roma, Bizans ve Osmanlı devletlerinin hakimiyet süre ve güçleri ile ispatlanmıştır (Dugin, 2004).

Eksen Ülkeler Hakimiyet Teorisi

Bu teori, soğuk savaşın sona ermesinden sonra ABD'nin Yeni Dünya Düzeni kavramı içinde ülkelerin ABD çıkarlarına göre nasıl rol verildiğini ve ülkelerin hangi gerçeklikler içinde anlaşılması gerektiğini analiz eden bir çalışmadır. Paul Kennedy, Emil Hilly ve Robert Chase tarafından Eksen ülkeler Gelişen Dünyada ABD Politikasının Yeni Hatları (The Pivotal States: A New Framework for the U.S. Policy in the Developing World) adlı bir kitapla yeni Jeopolitik tez ortaya atılmıştır.

Şekil 5. 1998'de devletlerin durumu: Siyasal parçalanma dönemi

Kaynak: Üstel, F. (2002). Coğrafya 2002, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Yayın no. TÜSİAD-T/2002/11-330, İstanbul.

Bu teze göre; Soğuk Savaş çoktandır sona ermiştir. Umulduğu gibi “Yeni Dünya Düzeni” pürüzsüz bir seyir izlememektedir. Bu nedenle tek kutuplu dünyanın süper gücü, yeni sorunlar çerçevesinde dış politikasını yeniden tanımlama ihtiyacını her geçen gün daha çok duymaktadır. Gerçi ABD, Rusya, Çin, Avrupa ve Japonya’yla ilişkilerine her zaman ilk önceliği veriyor da olsa, gelişmekte olan dünyayla ilgili bir seçicilik stratejisi izlemeye yönelmektedir.

Yüzölçümleri, nüfusları, doğal kaynakları, ekolojik dengeleri, göç hareketlerine muhatap olmaları, yeryüzü üzerindeki jeopolitik durumları, ekonomik büyüme potansiyelleri açısından dikkat çeken ve sınırları içinde meydana gelecek iktisadi, toplumsal ve siyasal çalkantıların yakın çevrelerine sarsıcı etkileri olabilecek ülkelere ABD özel bir ilgi gösteriyor. ABD bu anlamda, çıkarları açısından sürekli izlemeyi ve özel ilişkiler kurmayı benimsediği ülkelere eksen ülkeler adını takıyor. Bu ülkeler; Endonezya, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Mısır, Güney Afrika, Brezilya, Cezayir ve Meksika'dır. Bu ülkeler içinde en önemli ülke Türkiye'dir.

Bu çalışmada 10'u aşkın makaleden en uzununun Türkiye'ye ayrılmış olması aslında şaşırtıcı değildir. Bir bölge gücü potansiyeli taşıdığı öngörülen Türkiye'nin Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslardaki tarihi, dini ve hatta iktisadi bağlarının önemini altı çizilirken, insan hakları, mikro milliyetçilik, yükselen köktendircilik ve askeri otorite- nin tartışılmaz üstünlüğü derinlemesine ele alınmaktadır. Bu teori ciddi gerilimlerle geçen çok yakın tarihimizin siyasal sorunlarının nasıl yakından izlendiğini de ortaya koymaktadır. Eksen Ülkeler ABD dış politikasının küresel ölçekteki yeni yönelimlerinin ana hatlarını anlamak için önemli bir bilimsel örnek, dikkat edilmesi gerekli güçlü bir strateji örneğidir (Tanım, b.t.).

2.2.2. Siyasi Coğrafya ve Coğrafi Unsurları

“Siyasi Coğrafya” terimi, “Siyasi” ve “Coğrafya” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu nedenle bu iki kelimenin ayrı ayrı anlamlarını açıklamak ve daha sonra siyasi coğrafya terimi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmak gerekir.

Siyasi; Arapça kökenli bir kelime olup, siyasetle ilgili, siyasal, politik demektir; Siyasal; politika ile ilgili, siyasi, politik. Siyaset; politika, siyasa, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış demektir. Coğrafya ise; yeryüzünün tamamı ve bir parçası üzerinde, doğal, beşeri ve ekonomik olayların dağılışını, aralarındaki bağlantıları, sebep ve sonuçlarını inceleyen bir bilimdir. Siyaset ve Coğrafya kelimelerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Siyasi Coğrafya ise; Dünyanın tamamında veya bir bölgesinde ya da ülkesinde, doğal,

beşeri ve ekonomik olayların dağılımını, aralarındaki bağlantılarını, sebep ve sonuçlarını inceleyerek, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış belirleyen bir bilimdir.

Türkiye’de siyasi coğrafya kapsamında ilk kitap çalışması; 1979’da baskısı yapılan Süha Göney’in Siyasi Coğrafya’sıdır. Bu kitapta Siyasi Coğrafya kavramına yönelik tarihsel görüşler ele alınmakla birlikte, Siyasi Coğrafya’nın teşekkülünde Fiziki Coğrafya faktörlerinin etkisi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Kamil Günel’in Coğrafyanın Siyasal Gücü (Günel, 1994) adlı çalışması, siyasal coğrafya da statik faktörleri, alan, biçim, sınırlar ve konumları ülkelerden örnekler verilerek analiz edilmiş, Türkiye’nin konumunun ortaya çıkardığı siyasal coğrafya özellikleri ortaya konulmuştur. Ramazan Özey’in Siyasi Coğrafya² adlı eseri, Siyasi coğrafya ya yön veren, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya özelliklerinden seçkin politikalar ortaya çıkartılarak, güncel örnekler verilmiş ve Siyasi Coğrafyanın dünya politikasındaki önemi anlatılmıştır. Bununla birlikte Jeopolitik teorilerin analiz edilmesi ve yazarın geliştirdiği “Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi” güçlü bir gelecek tasarımı için Türk Milletine önemli stratejik referans kaynağı durumundadır. Ayrıca kitapta, uluslararası örgütler hakkında doyurucu bilgiler verilmiştir. Özey’in Siyasi Coğrafya temelli çok sayıda eser üreterek, bu çalışmalarda uluslararası ilişkiler ve jeopolitik yaklaşımların siyasi coğrafya ekseninde düşünülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Son yıllarda, özellikle İ.Yaşar Hacısalihoğlu’nun, Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye (Hacısalihoğlu, 2001) adlı eseri ile başlayan, sonra Jeopolitik Dergisi ve Avrasya TV’de yaptığı programlarla coğrafya ilmiyle uğraşan bilim adamlarına yeni ufuklar açmış, Uluslararası ilişkilerin anlaşılmasında coğrafyanın etkisini ve coğrafyacılarında var olduğunu ortaya koyarak, bu alanda çalışanlara iyi bir örnek olmuştur. Servet Karabağ’ın Mekanın Siyasallaşması (Karabağ,2002), adlı çalışması, Devlet Gücünün oluşumunda coğrafyanın katkısını açıklaması bakımından da, Türkiye’deki Siyasi Coğrafya çalışmalarında bir ilki oluşturmuştur.

---

² Ramazan Özey’in bu kitaplarını inceleyebilirsiniz. a-Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Türkiye, Marifet Yayınları, İstanbul,1998.b-Tabiat, İnsanı ve İktisadi ile Türk Dünyası, Özeğitim Yayınları, Konya, 1996. e-Siyasal ve Sosyal Açından Türk Dünyası, Marifet yayınları, İstanbul,1999. d-Avmerikalılaşmak, Aktif Yayınları, İstanbul, 2003. e-İslam Dünyası, Erkan Yayınları, İstanbul,1996. f-Küresel İşgal, Aktif Yayınları, İstanbul, 2003. g- İslam Dünyası, Erkan Yayınları, İstanbul,1996.

Bugün, ister stratejik, ister Jeopolitik yaklaşımlar isterse uluslararası ilişkiler bilimi olsun coğrafi gerçekliklerin dışına çıkıp her hangi bir kuram ya da davranış tarzın koyması imkansızdır. İlkönce ülkeler arasında ilişkilere yön veren stratejik analizler coğrafi veriler ile yapılır. Herhangi gibi bir savaş esnasında, jeomorfoloji, iklim ya da düşman gücün insan ve ekonomik kaynakları tespit edilerek, saldırı ya da savunmanın silah şekli ve zaman ölçütü dikkate alınır. Keza jeopolitik tahlillerde de ülkelerin uzun vadeli birbirlerine yaklaşımlarını ve taktiklerini belirlemek içinde coğrafyanın elemanları kullanılır. Uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde uluslararası hukuk ya da uluslararası örgütlerin, her hangi bir ülkeye alacağı tavır (realist ya da oyun teorisi gibi), o ülkenin coğrafi donanımı ile paraleldir. Örneğin ekonomisi zayıf, okuma yazma seviyesi düşük, kadın başına beş çocuğun düştüğü yıllık nüfus artışının %3 olduğu ve geleneksel öğelerin tolumdaki ilişkileri referans noktasının belirlediği bir ülkeye kadın ve çocuk haklarına yönelik hızlı bir hukuki değişimlerin istenmesi hayalden öteye geçemez. Bu nedenle hem strateji, hem jeopolitik hem de uluslararası ilişkiler Coğrafya İlminin yörüngesinde yaşamak zorundadır.

2.2.2.1. Fiziki Coğrafya

Her hangi bir ülkenin astronomik konumu yani matematiksel konumu denildiğinde hangi enlem ve meridyende olduğunu gösterir. Örneğin, Türkiye Kuzey yarım kürede 36-42 kuzey enlemleri ve 26-45 doğu boylamalarında yer alır. Bunun yanısıra ülkelerin ekvatora yakınlık uzaklığı, o ülkenin hangi iklim özelliklerine sahip olması bakımından bilgi verir. Dünya tarihinde güçlü devletler genellikle orta kuşakta kurulmuştur.

Ülkelerin, elverişli iklim koşullarına sahip bir bölgede yer alsa bile, bu ülkenin dışla olan ticari, siyasi ve kültürel ilişkilerini kolaylaştıracak koşullar mevcut değilse astronomik konum, büyük önemine rağmen tek başına yeterli olmamaktadır. Bu bakımdan, ülkelerin bu çeşit dış temaslarına olanak veren denizlere, okyanuslara, büyük nüfus topluluklarına, ekonomik, siyasi ve kültürel merkezlere göre durumuyla ticari ve stratejik yollara ve komşularına göre yeri gibi koşulları da düşünmek ve dikkate almak gerekir. Bu özellikler ülkenin coğrafi konumuyla ilgilidir (Günel, 1994).

Ülkelerin denizlere olan konumları, ülkelerin ulusal güç yapısında belirleyici bir role sahiptir. Denizler ülkelerin ekonomik yaşantısına ciddi katkı sağlarlar. Özellikle binlerce grostonluk gemiler ile üretilen mallar çok uzaklara taşınabilmektedir. Ülke savunması içinde denizler hem su üstü hem de sualtı ile ordulara katkı sağlamaktadır. Bu nedenle Rusya tarih boyunca sıcak denizlere inme politikası uygulamış ya da diğer kara içi ülkeler denizlere ulaşabilmek için akarsulardan faydalanmıştır. Örneğin, Güney Amerika'da Paraguay Parana Nehri vasıtasıyla Atlantik'e ulaşmaya çalışmış, Avrupa'da İsviçre ana liman Basel olmak üzere Ren nehri ile Hollanda kıyıları arasında irtibat kurmuştur (Günel, 1994). Avustralya'nın doğusunda yaklaşık 5000 km uzunluğunda kuzey-güney yönlü olarak resifal alanlar gemi nakliyesini engellediği için, bu ülkenin doğusunda diğer coğrafi şartların uygunluğuna rağmen büyük liman kentleri kurulamamıştır.

Ülkelerin komşularına göre konumu da ülkenin siyasi coğrafya özelliğini ciddi bir şekilde etkilemektedir. Örneğin, ülkemiz, hem çok fazla ülke ile komşudur hem de bu ülkeler siyasi, askeri ve ekonomik istikrarsızlıklar yaşamakta, Türkiye için güvenlik açısından ciddi sorunlar çıkarmaktadırlar. Japonya bir adadevleti olduğu için hiç komşusunun olmaması ya da ABD'nin güneyinde Meksika ve Kuzeyinde de Kanada ile komşu olması ve bu ülkelerin sosyal, ekonomik ve askeri donanımları ile birlikte ABD'yi tehdit edecek güçten yoksun olmaları ve aralarındaki NAFTA gibi ekonomik birliklerin ülkelerin birbirlerine kenetlenmelerine ve güçlerine güç katmalarına yol açmaktadır. Komşu ülkenin büyüklüğü, tampon devlet olma özelliği çağdaş bir devletin gelişme trendlerine sahip olması gibi özelliklerde, ulusların ekonomik, askeri ve moral değerlerini etkiler.

Coğrafi konumda ağır basan fiziki özelliklerden biri, deniz ve okyanusları birleştiren ve deniz taşıtlarının geçmek zorunda oldukları su geçitleridir. Boğaz ve kanalların meydana getirdiği bu geçitler uluslararası ticari ve siyasal ilişkilerde, askeri stratejide yüzyıllar boyunca büyük rol oynamışlardır. Sund, Büyük Beld, Cebelitarık, İstanbul ve Çanakkale, Babülmendep ve Malakka Boğazlarıyla Süveyş ve Panama kanalları en hayati yerler olarak dünya politikasını geniş ölçüde etkilemiştir. Yukarıdaki su geçitleri içinde sadece İstanbul ve Çanakkale boğazları küresel güçler tarafından yönetilmemektedir. Diğerleri Batılı güç merkezlerini

kontrolü altındadır. Örneğin Çin'in hayat damarı olan ve Çin' deki ticareti etkileyen Malakka boğazına bir kent Devleti olan Singapur kurdurularak, Batı ile Çin arasında olası sorunlarda İngiltere güdümündeki Singapur ile Malakka boğazının kapatılma ihtimali Çin deniz ulaşımı için ciddi bir tehdit oluşturmuştur.

Yarım adalar göre konum da ise yarım adaların deniz ile kara içi arasında bir köprü olması nedeniyle önemi bulunmaktadır. Yarımadalar tarihsel süreç içinde, dağlık bir yapıya sahip iseler çoğunlukla birden çok etnik yapının beraber yaşadığı yerler haline gelmişlerdir. Örneğin, İskandinavya yarımadasında İsveç, Norveç, İber yarımadasında İspanya ve Portekiz; Kore yarımadasında Kuzey ve Güney Kore, yanı sıra, Balkanlar, Çin Hindi, Hint ve Arap yarımadalarında birden çok siyasal ünite oluşmuştur (Günel, 1994).

Adalara göre konumda, ada devletlerinin belirli avantajları bulunmaktadır. Bunlarda ilki, diğer uluslarla izolasyonun varlığı, kültürel ve sosyal yaşantıda özgünlüğü oluşturmaktadır. Ülkelerin istila edilmesi bakımında rakip gücün güçlü bir deniz filosunu olması gereklidir. Örneğin İngiltere X. yüzyıldan beri hiç istila edilmemiştir. Benzer bir durum Japonya içinde geçerlidir. Eğer bir ada istila edilmişse iktidar ilişkileri açısından yerli halk aleyhine gelişmeler meydana gelmiştir. Örneğin, Britanya adalarına güneyden gelen, Angller, Saksonlar ve diğer Cermen asıllı, kavimlerin baskısıyla Kelt asıllı yerliler kuzeye doğru çekilmiştir. Seylan'da benzer özellik vardır. Bu adada yerli halk Singal'ler, Hindistan'dan gelen sürekli göçlerle nedeniyle adanın kuzey yarısına çekilmek zorunda kalmışlardır (Günel, 1994).

Yeryüzü şekilleri ülkelerin siyasi gücüne etki yapmaktadır, Üç ana yeryüzü şekli, dağlar, ovalar ve platolara ek olarak, vadiler ülkelerin beşeri ve ekonomik özelliklerine etki eder. Her şeyden önce ovalar, önemli tarım arazileri olmakla birlikte, ulaşım kolaylığı sağlar, ancak düşman saldırıları için zafiyet oluşturan bir yeryüzü şeklidir. Örneğin, Polonya düz topografik özelliklerinden dolayı tarihsel süreçte birçok istilaya maruz kalmıştır. Dağlık sahalar ülkelerin askeri savunmasına katkı sağlarken, tarım, yerleşme ve ulaşım için sorunlu morfolojik ünitelerdir. Kafkas dağları, oldukça arızalı yapısı ile birçok etnik yapının oluşmasını sağlamış, dik ve sert yamaçlar, her etnik yapı için doğal sınır halini almıştır. Arazilerin bu özelliği

buralardan güçlü ülkeler çıkarmamakla birlikte, bir başka ulus tarafından işgalini de zorlaştırmıştır.

İklim, hidrografya, toprak ve bitki örtüsü ülkeleri var eden temel coğrafi koşullardır. Ancak son yıllarda küresel ekonominin dünyada söz sahibi olması, şirketlerin istedikleri ülkeden kolayca mal alabilmeleri ya da doğrudan yabancı yatırımlar kapsamında finansman sıkıntısı çeken ve işsizlik sorunu ile mücadele eden gelişmekte olan ülkelere rahatça ve istedikleri koşullarda, yatırım yapmaları, doğal kaynakların kullanımı konusunda hukuk dışı ve çevre koşullarını olumsuz etkileyen sorunlar ortaya çıkmıştır.

Post-modern çağın en önemli tanımlayıcı özelliklerinden birisi tüketim kültürüdür. Bu kültürün gelişmesinde ve şekillenmesine aktif rol alan medya ile birlikte insanların mal, ve hizmetlere yaklaşım biçimleri hayatı ikameden ziyade, haz ve mutluluk için bilinçsiz ve kontrolsüz tüketime yol açmıştır. Bu doğal kaynaklara devletlerin ve nüfusun yaklaşım tarzını değiştirerek eko-jeopolitik olarak adlandıracağımız yeni bir güvenlik anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Eko-jeopolitiğin temel unsurlarını fiziki coğrafya elemanlarından, iklim, hidrografya, toprak ve bitki örtüsünün maruz kaldığı saldırılar sonucu insanların ana ihtiyaçlarını giderme kabiliyetlerini kaybetmesi olayıdır. Ulusların güvenliğini zedeleyen unsurlar, dünya da çok uluslu şirket egemenliklerinin insan ve doğaya rasyonel bir perspektiften bakarak, tüketim kültürünün denetlenemez ve sınırsız hazlar dünyasına bireyi hapsedip, çevre duyarlılığını ortan kaldırarak; basit hazzı, sadece tüketen bir varlık olarak haytalarını sürdürmelerini amaçlayan bir statik felsefe söz konusudur.

Bu felsefe, küresel iklim ısınması sonucu değişen/değişecek makro (iklim kuşaklarını, kutuplarda ve yüksek dağlardaki buzulların erimesi, deniz seviyelerindeki yükselme, dünyada kuraklığın artması, fırtınaların ülkeleri etkileme sıklığı gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Bu durum eko-jeopolitik olarak adlandıracağımız yeni jeopolitik yaklaşımların oluşmasına yol açmaktadır. Buna göre, ekolojik sorunların ortaya

çıkardıkları gerçeklikler (kuraklık, ormansızlık, deniz seviyesinin yükselmesi, açlık vs) ülkelerin birbirlerine göre ilişkilerini etkileyeceği gibi, yeni güç merkezlerinin oluşumuna da neden olacaktır.

Küresel ısınma ve küresel meta talebi, artan nüfusla birlikte eko-jeopolitik içerisinde ulusları kendi sınırları içinde oluşmayan, ama ülke güvenliğini baştan sona değiştiren bir sorunla karşı karşıyadır. Bu felaket ölçüsündeki sorunlara, ülke sınırında dur deyip, ülke içerisine geçmesi engellenememektedir. Örneğin, dünya karbondioksit oram, 2004 yılında rekor düzeye çıkarak küresel karbon emisyonu, 7,2 milyar tona yükselmiştir. Bu dünyada sera gazı oranını artıran ülkelerin başında 1.616 milyon ton ile ABD birinci, Çin 1.021 milyon ton ile ikinci ve Avrupa devletleri de 955 milyon ton ile üçüncüdür (Flavin ve Gardner, 2006). Bu ülkelerin karbondioksitteki emisyon fazlalığı zaten iklim sorunları (kuraklık) ile başı belada olan İran, Meksika, Suudi Arabistan ve Hindistan'ı olumsuz etkileyecektir.

Küresel iklim ısınmasını, diğer coğrafi özellikleri de dikkate alarak eko-jeopolitik bir tahlil yapılırsa, İran'ın 3/2'si çöl ve dağlarla kaplıdır, ülkenin su havzaları oldukça sınırlıdır. Nüfusun %33'ü geçimini tarımla sağlamaktadır. Ülkenin nüfusu 65,6 milyondur ve %1,3'lik yıllık artış oranı devam ederse, ülke 53,8 yıl sonra iki katına çıkacaktır. Ayrıca nüfusunun %21'i eğitimsiz durumda olması toplumsal gelişim önünde bir engeldir. Bunun yanı sıra İran'ın karışık etnik yapısı belirli zafiyetlerinde ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Buna göre, kolonyalist ve postkolontalist yapının temel saldırı biçimlerinden olan etnik yapının bir ülke içinde çeşitli iç karışıklıklar ve bölünmelere yol açacak şekilde kitlesel ikna içinde tutulması da uzun vadede İran'ın karışık etnik yapısı ile sorunlar yaşayacağını göstermektedir. Ülke ekonomisinde sadece petrolün önemli bir getirisinin bulunması ve İran'ın sanayi ve hizmetler sektöründeki gelişmelerinin güçlü olmaması da İran'ı ileride zorlayacak konular arasında yer almaktadır (Atalay, 2001).

Buna göre, İran küresel ısınma ile birlikte dünyadaki kurak alanların 50-500 km daha kuzeye kayacağı varsayıldığına göre, daha kurak olacak, su kaynakları azalacak, tarım alanları daralacak, nüfusun aç kalma olasılığı artacak, 54 yıl sonra nüfusu 131,2 milyon olacak ve en önemli gelirleri olan petrol aynı yıllarda bitecektir. Etnik yapı ve katı dini kurallar sonucu İran çok çabuk çözülecek ve doğal olarak

(savaş olmadan) ortadan kalkabilecek bir ülke durumundadır. Benzer senaryo, Meksika, hızla yeraltı sularını tüketen Suudi Arabistan ve zengin ormanlarını yok eden Hindistan içinde geçerlidir. Bu sorunlara El Nino yağışlarının küresel ısınma sonucu, periyotlarında meydana gelen değişimlerde ülkelerin insan ve ekonomik kayıplarının çok olacağını da görülmektedir. Örneğin El Nino'nun olumsuz iklim özelliklerinden Peru derin bir şekilde etkilenmektedir. Bu ülke 1997' de El Nino sonucunda 700 milyon dolar kaybetmiştir. El Nino'nun sıklık frekansı, ülkedeki maddi hasar ve insan kayıplarının da birkaç yılda bir tekrarlanacağını göstermektedir. Böylece doğal kaynakların hızla tüketilmesi, gelecek stratejistleri açısından karamsar tabloların ortaya konularak, gelecek yüzyılda ekonomik ve ideolojik rekabetin yerini ekolojik sorunların ortaya çıkardığı felaketlerin alacağı vurgulanmaktadır.

2.2.2.2. Beşeri Coğrafya

Nüfus siyasi coğrafyanın ana belirleyici özelliğidir. Ülkelerin nüfus yapılarının azlığı ve çokluğu ülkelerin uluslararası güç dengesi içindeki yerini belirler. Nüfus yurt savunmasında oynadığı rol kadar; yıllık artış oranı, nüfus yaş gruplarına göre dağılım, eğitimi, kadın başına düşen çocuk sayısı, sağlık durumu ya da iş kollarına göre dağılımı gibi faktörlerin ülkelerin jeopolitik arenadaki rolünü açıklar.

Nüfusun artış hızı yüksek olan ülkelerde nüfusun iki katına çıkma süresi yıl itibariyle kısalmır. Örneğin aşağıdaki Tablo 1'de görüldüğü gibi İsveç nüfusu azalırken, Almanya %0.27'lik nüfus artış hızı ile 259 yıl sonra iki katına çıkacaktır. Hindistan nüfusu eğer yıllık %1.55 oranında artmaya devam ederse yaklaşık 45 yıl sonra iki katına çıkacaktır. Buda 2050 yılında dünya nüfusunun 9 milyar olacağı düşünüldüğünde sadece Hindistan'da dünya nüfusunun %24'ü yaşayacaktır. Bu çok kısa sürede gerçekleşecek olay, ülkeyi ekonomik bir pazar haline geçeceği varsayılsa da, karmaşık bir etnik ve dini çeşitliğe sahip olan Hindistan'da; ekonomik ve ekolojik sorunların önlemez kötü bir gidiş sergileyecek, iç çatışmaların artacağı ve dünyanın siyasal ve askeri dengesini bozacak bir girdap meydana getireceğini şimdiden söyleyebiliriz. Benzer sorunlar Çin içinde geçerlidir. Çin gelişen ekonomik yapısı ve nüfusu nedeniyle günümüzün yükselen değeri gibi düşünülebilir. Örneğin,

Çin 2005 yılında dünyadaki ham çeliğin %26'sını, pirincin %32'sini, pamuğun %37'sini ve çimentonun da %47'sini tüketmiştir. Buna paralel olarak, doğu ve batı Çin arasındaki yoksullaşma farklılığı büyümüştür. Çin'in tahıl ambarı Kuzey Çin ovasında sulamalı tarımdan dolayı yeraltı suları yılda 1,5 m çekilmiştir. Suyun çok fazla kullanılması Sarı nehrin yılın belirli dönemlerinde kurummasına yol açmıştır (Tablo 1). Ya da devasa toz ve kirli bulutlara gömülmüş kentler ortaya çıkmaktadır (Brown, 2003).

Ülkelerde kadın başına düşen çocuk sayısı siyasi coğrafyada strateji üretmek açısından önemlidir. Bu veriye nüfusun eğitim durumu da eklenirse kabaca ilgili ülkenn, aile içi iletişim ve eğitimi, bilinç seviyesi ve gelecekte nüfusun bilimsel, sosyal, ekonomik ve politik yapı içindeki rolü kestirilebilir. Örneğin Nijerya'da kadın başına 5,5 çocuk düşmekte ve eğitim oranı da oldukça düşük olup %57 seviyesinde gerçekleşmektedir. Bununla birlikte 0-14 yaş grubunda nüfusun %36'sı (38 milyon kişi) bulunmaktadır. Nijerya'da çok farklı etnik ve dini yapı vardır. Bu özellikler aile içi eğitimin düşük ve çocukta bastırılmış duyguların oluşabileceği, çağdaş dünyaya hazırlık kapasitesinin düşük olacağı varsayılabılır. Keza, nüfusun istihdam açısından zorluklar yaşartacağı, (çalışan, nüfusun sektörlere göre dağılımı; tarım %70, sanayi %10, hizmetler %20) düşünülebilir. Bununla birlikte Nijerya tablo 1'de görüldüğü gibi, 27 yıl sonra nüfusu iki katına çıkararak 253 milyona ulaşacaktır. Karışık etnik ve dini yapısı, tarıma dayalı ekonomisi, küresel ısınma ile artan kuraklık ve su kaynaklarını azalacağı gibi olumsuz etkenlerle birlikte, Nijerya önümüzdeki yılların Afrika'daki en sorunlu ülkelerinden biri olacağı ortaya çıkmaktadır. Nijerya dünyada en fazla HIV virüsü taşıyan (2,7 milyon kişi) ülkelerden birisidir ve kadın ve çocuk hakları konusunda dünyanın en geri ülkelerinden birisi olduğunu ifade edersek sorunun vahameti ortaya çıkar (tablo-1). Bir başka siyasi coğrafya analizini de Yunanistan için yapıldığında: Bu ülkede 2001 yılında 10 milyon insan yaşamaktadır. Bu ülke eğer nüfus artış hızı %0.02 şeklinde devam ederse 3500 yıl sonra iki katına çıkacaktır. Nüfusun sadece %15'i 0-14 yaş dilimindedir. Ülke nüfusunun hızlı yaşlanma gibi bir sorun vardır. Ancak, kadın başına 1,3 çocuk düşerken, eğitim durumu %95 seviyesindedir. Etnik ve dini yapısındaki homojen durum, ülkenin geleceği açısından bir avantaj gibi görünmektedir. Nüfus bilgileri, ülkenin gelecekte yaşlılık dışında bir sorunun yaşanmayacağını göstermektedir (Tablo-1).

Tablo 1. Seçilmiş Bazı Ülkelerin, Nüfusun Dar Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılışı, Nüfus Artış Hızı, Kadın Başına Düşen Çocuk Sayısı ve Eğitim Durumu.

Ülkeler	Nüfusu	0-14 %	15-64 %	65+ %	Yıllık Artış %	Kadın Başına Düşen Çocuk	Eğitim Durumu %
Türkiye	67.803.927	30	64	6	1.80	2.4	88
Fransa	59.551.227	19	65	16	0.37	1.5	99
İsveç	8.875.053	18	65	17	-0,06	1.5	100
Almanya	83.029.536	16	68	16	0,27	1.4	99
Yunanistan	10.623.835	15	68	17	0.02	1.3	95
Suriye	16.728.808	41	66	3	2,50	4.0	79
Çin	1.297.000.000	25	68	7	0.88	1.8	81
ABD	278.058.881	21	67	12	0.90	2.1	97
Hindistan	1.080.000.000	33	62	5	1.55	3.0	52
Nijerya	126.635.626	36	60	4	2.61	5.5	57
Brezilya	174.468.575	29	66	5	0.91	2.1	83

Kaynak: Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2007). Ekonomik Coğrafya-Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Siyasi coğrafya çalışmalarında nüfusun sağlık durumunu bilmekte ülkelerin analizde katkı sağlamaktadır. Ülkelerin sağlık koşulları, nüfus coğrafyası ve siyasi coğrafya içinde mutlaka ele alınmalıdır. Çünkü fiziki ve psikolojik olarak sağlıklı bir toplum, daha moralli ve toplumsal gelişim ve değişime katkı sağlayacak durumdadır. Buna ek olarak sağlık harcamalarını yüksekliği ülkelerin sosyal güvenlik kurumlarının yıpranmasına ve devlet bütçesinde sorunlar çıkartacak etkiye sahiptir. Tarihsel dönemlerde veba, çiçek, verem gibi hasalıklar toplumsal düzeni derinden sarsmıştır. Bununla birlikte son yıllarda artan nüfusla birlikte sağlıksız yaşam koşullarının ortaya çıkması bulaşıcı hastalıkların yayılma gücünü artırmış ve virüslerin çok hızlı değişim geçirerek yeni hastalıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Örneğin, Çin'de 2002 yıllarında görülen SARS (Şiddetli Akut Solunum Sendromu) olarak tanınan yeni bir solunum yolu hasatlığı hayvanlardan insanlara geçti ve hızla ülkenin diğer bölgelerine sıçramıştır. Hastalık tren ve uçaklardaki yolcular aracılığıyla önce Asya'ya, sonra diğer bölgelerine birkaç hafta içinde

yayıldı. SARS sadece altı ayda 29 ülkede görüldü ve yaklaşık 800 kişinin ölümüne, 8000'den fazla kişinin de hastalanmasına neden oldu. Neyse ki virüsün özellikle solunum zerrecikleri aracılığıyla yayılması sayesinde, bu salgının etki alanı sınırlıydı ve hastalık cerrah maskeleri gibi düşük teknoloji ürünü önlemlere karşı dirençsiz kaldı. Bu virüs daha kolay yayılabilseydi, bunun sonucunda ortaya çıkacak küresel salgın, dünyanın her yerinde milyonlarca insanı öldürebilirdi (Pirages, 2005). Buna benzer küresel, hızlı yayılma ve virüsün değişim gücüne sahip, HIV, Kuş Gribi (H5N1), Hepatit E gibi birçok hastalıktan bahsedilebilir.

Kültür coğrafyası, ülkelerin kendilerini tanımlamasında ve uluslararası ilişkilerde yer bulmasına olanak sağlamaktadır. Günümüz Jeopolitik teorilerinde özellikle "Eleştirel Jeopolitik" içinde önemli bir yer tutan, Huntington'un Medeniyetler Çatışması teorisinde temel dayanaklardan birisi kültürdür. Kültür uluslararası ilişkilerde silah olarak kullanılma kapasitesine sahiptir. Suat İlhan, jeopolitiğin değişen unsurları içinde ne büyük önemi kültüre verir. Her hangi bir devletin savaştan önce yıpratılması ve birlikte olma gücünün yok edilmesi için kültürel kodlarının aşındırılması gerektiğini açıklar. Buna göre, popüler kültür bireyi nihilist bir dünya görüşüne hapsederek, toplumsal duyarlılığı ortadan kaldırmaktadır. Böyle bir bireyi ortak ulusal hedefler içinde birleştirmek oldukça zorlaşmaktadır. Tüketim kültürü, kültürü meta tüketimi, bireysel tüketim kültürü haline indirgeyerek, kültürdeki çeşitliliği ve bireye dinamizm katan unsurlar ortadan kaldırmıştır. Kültürü toplumsal birliktelik ve güç unsurunu ortadan kaldıran bir başka anlayışta Çokkültürcülüktür. Çok kültürlülük kavramı; içinde modem-ulus devletin kısa sürede çözmeye ve azınlık hakları kapsamında (burada çocuk, kadın, güvenlik ya da çevre hakkı gibi haklar dikkate alınmadan) sığ bir kalıba oturtulmuştur. Kültürel haklar olarak tarif edilen, esnekliği olmayan, Milli devlet anlayışını ve çoğunluğun haklarını hiçe sayan ve var olan bütün kazanımları birkaç hak talebi darbesi ile ortadan kaldıran, demokrasiyi yok eden bir mühendislik-postmodern bir kavramdır. Bugün ülkeleri bölmek/parçalamak için kullanılan tehlikeli bir anlayış tarzıdır.

Yerleşme coğrafyası, siyasi coğrafya değerlendirmelerinde ele alınan önemli özelliklerden birisidir. Ülke nüfusunun kır ya da kentte oturması yaşaması, kır yerleşmelerinin sayısal çokluğu ya da kentin gecekondulaşması gibi özellikler, bu

yerleşim yerlerine yapılacak olan kamusal yatırımların rakamsal değerleri, vatandaştan toplanan vergilerin yatırım yerleri de belirlenir.

Dünyada yerleşme yerleri hızla kentlere doğru kaymaktadır. Sadece 150 milyon insan 1900'lerde kentlerde yaşarken günümüzde, nüfusun %50'si yaşamaktadır. Dünya'da 19 kentin nüfusu 10 milyondan fazladır. Kentler, gıda, su, enerji, madde talepleri o kadar yoğundur ki bunların tamamı kente üretilemez ve kent yakın çevresi de dahil küresel birçok sahayı baskısı altına alır. Kentler dünya yüzeyinin %2'sirini kaplamakla birlikte dünya karbon salınımının % 78'ini kentlerden kaynaklanır, ev de su kullanımını %60'ı ve endüstriyel amaçlı kerestenin %76'sı kentlerde tüketilir. Epidemiyologlara göre dünyadaki şişmanlık hastalığına yakalananlar kentte bulunmakta ve 1,1 milyar insan bu sorunu yaşamaktadır. Dünya nüfusunun 3/2'si 2050 yılında kentlerde yaşayacaktır (Brown, 2003).

Kentlerde, gettolar, varoşlar, gecekondu ve diğer alt kültür tiplerinin meydana geldiği yeni toplumsal deformasyon alanları oluşmaktadır. Kentlerde başta trafik sorunları olmak üzere suç işlemeye yakın insan tiplerinin oluşması, madde bağımlılığı gibi birçok sorun kenti toplumsal açıdan yönetilemez hale getirmektedir. Sorunların çokluğu ve derinliği, toplumları birbirine bağlayan en önemli unsur olan güvenin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Kentte bireyler arasında yabancılaşmayı artıracak sayısız mekan ve yaşam biçimi bulunmaktadır. Siyasi coğrafya da, ulusal güç tasarımcılar ve ulusal güç ile uluslararası ilişkilere yön vermeye çalışan devlet adamları, kent gerçeğini dikkate alarak çalışmalarını sürdürmektedir.

2.2.2.3. Ekonomik Coğrafya

Tarım ve Hayvancılık ile insanların temel ihtiyaçları karşılanmaktadır. Bu nedenle bu gücü elinde bulunduran ülkeler binlerce yıldır stratejik önemini korumaktadır. Bu konu siyasi coğrafya da dört şekilde önemlidir. İlki, dünyada nüfusun hızla artması ile birlikte temel gıda ürünlerine olan talebin artması, ikincisi bu ürünleri yetiştirilmekte kullanılan kimyasal ilaç ve hormonların insan sağlığına olumsuz etkisi, üçüncüsü de toprak erozyonu, su yetersizliği ve doğal afetler ile yıllık üretim rakamlarında meydana gelen anormal değişimler. Dördüncü olarak ta Dünya

Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği Ortak Tarım politikası gibi uluslararası örgütlerin ulusal tarım politikalarına müdahale etmeleri ve bunun ortaya çıkarttığı ciddi hoşnutsuzluklardır.

Tarım ürünlerinden, buğday Orta Asya, Orta Doğu ve Doğu Avrupa için önemli bir gıda maddesi olmuştur. Kuzey Amerika'da mısır, Güney ve Güneydoğu Asya Çin ve Japonya'da ise pirinç tartışılmaz ilk gıda•ürünü olmuştur. Dünya'da en fazla buğday üreten ülke 109 milyon ton ile Çin'dir. Bu ülkeyi Hindistan ve ABD takip eder. Pirinç üretiminde yine ilk sırada 188 milyon ton ile Çin ilk sıradadır. Bu ülkeyi Hindistan, Endonezya ve Bangladeş takip eder. Mısır üretiminde ABD, 263 milyon ton ile ilk sıradadır. Çin, Brezilya ve Meksika bu ülkeyi takip eder (Tablo 2). Bu ülkeler stratejik besin kaynakların ellerinde tuttukları için diğer dünya ülkelerine göre uluslararası ilişkilerde daha ön plandadır.

Tablo 2. Dünya'da Buğday, Pirinç ve Mısır Üretimini En Fazla Üretimini Yapan Yedi Ülke.

Buğday Üreten Ülkeler	Üretim (bin ton)	Pirinç Üreten Ülkeler	Üretim (bin ton)	Mısır Üreten Ülkeler	Üretim (bin ton)
Çin	109.000	Çin	188.000	ABD	263.064
Hindistan	62.620	Hindistan	120.012	Çin	119.000
ABD	62.099	Endonezya	51.165	Brezilya	31.475
Fransa	35.946	Bangladeş	28.008	Meksika	17.300
Rusya	34.900	Vietnam	26.300	Fransa	14.449
Kanada	30.495	Tayland	21.800	Arjantin	10.466
Avustralya	23.497	Myanmar	20.865	G. Afrika	10.351
Toplam	484.874	Toplam	562.260	Toplam	576.821

Kaynak: Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç'ün Ekonomik Coğrafya kitabından. Veriler 1996'ya ait

Hayvancılık, Günümüzde sığır, domuz, koyun, keçi, kümes hayvanları ile at ve eşek, evcil yetiştirilen hemen tümünü kapsar. Her ne kadar, birçok durumda, bu hayvanların yetiştirilmesinde lif, deri, vb. hammaddeler elde etmek ya da yük taşımada kullanmak söz konusuysa da, hayvan yetiştirmede esas amaç, aynen bitkisel tarım faaliyetlerinde de olduğu gibi gıda maddesi (et) sağlamaktır. Halen dünyada gıda maddeleri sağlanmasında hayvanların payı tarımın yanında çok daha az ise de, hayvancılık faaliyetlerinin kullandığı alan tarımın kullandığından çok daha fazla, yaklaşık olarak iki mislidir. Buna ek olarak, tarım alanlarının önemli bir kısmı da

hayvan yemleri yetiştirmeye ayrılmış bulunmaktadır; tahıl ekimine ayrılan alanın kabaca 1/3'ünde hayvan yemleri yetiştirilmektedir. İnsanların esas olarak pirinç ve buğday tüketmelerine karşılık, geri kalan tahılların büyük bir kısmı, aynı zaman da diğer bitkiler, hayvanlar tarafından tüketilirler. Böylece, milyonlarca dönümlük alan mera olarak ve bir o kadar da saman elde edilen bitkilere ayrılmış bulunmaktadır.

Hayvancılığın dünyadaki durumuna bakıldığında ilginç özellikler ile karşılaşılmaktadır. Örneğin, dünya da mevcut 1,5 milyar dolayındaki büyükbaş hayvanın %40'a yakını Asya'da yer almaktadır; %20'si Güney Amerika'da, %14'ü Afrika'da, %11 Kuzey Amerika'da, %12,5'i Avrupa'da ve yalnızca %2,5'i Avustralya ve Yeni Zelanda'nın temsil edildiği Okyanusya'dadır. Küçükbaş hayvancılıkta da benzer bir dağılım söz konusudur. En çok küçükbaş hayvan, Çin, Avustralya ve Hindistan'da bulunmaktadır. Türkiye dünyada yedinci sıradadır.

Bununla birlikte, kanatlı hayvanlarda dünya nüfusunun beslenmesinde önemli yere sahiptir. Son yıllarda kuş gribi ile başlayan salgın hastalılar bu sektörü iki şekilde etkilemektedir. Bunlarda ilki, bu sektörde faaliyet gösteren tarımsal işletmelerin uğradığı ya da uğrayacağı zararlar ile kuş gribi virüsünün dünya sağlık güvenliğinde engellenmesi çok zor zararlar vereceğidir. Bu hastalığı bulaşmasına aktif rol oynayan göçmen kuşların hareketliliğini de artık kaygıyla izlendiği de bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sanayi, Sanayi faaliyetleri, makine kullanarak hammaddeyi, mamul madde haline getiren modern sanayi son 200 yıl içerisinde kurulmuştur. Bu sanayi İngiltere'de başlamış, buradan bugünkü ABD'de yeni İngiltere (New England) ve sonra bu ülkenin diğer kesimlerine geçmiştir. Bu ülkede ilk makineli dokuma tesisi 1790'da Rhode Island'da faaliyete geçmiştir. Modern sanayinin Almanya, Fransa, İtalya ve başka ülkelere geçmesi 1850'den sonra olmuştur (Atalay, 1991).

Sanayi işletmesini kurmak oldukça karmaşık bir iştir. İster ekonominin temel kavramları içinde üretim faktörleri içerisinde isterse, sanayi faaliyetlerini etkileyen coğrafi faktörlerinde, sayısız iş kolunu etkileyen bir yapıya sahiptir. Örneğin bir sanayi tesisini çalıştırmak için ham madde ya da yarı mamul maddeye ihtiyaç vardır. Bunları tedarik etmek için ulusal ya da uluslararası düzeyde yoğun bir çaba

harcanarak, fabrikanın sürekli üretim yapabilmesi için sayısız riskin alındığı bir siyasal, ekonomik rekabet ortamı meydana gelmiştir. Enerji kaynakları, işletmenin çalışmasındaki ana güçtür. Bu güç günümüzdeki çatışmalarında temel nedenlerinden birisidir. Firmalar ürettikleri ürüne katı rekabet koşullarında satacakları pazar bulmaları gereklidir. Pazar konusu ülkelerin rekabetinde katı gerçekliklerden birisidir. İşletmede üretilen ürünlerin pazara ulaşması için, sorunsuz bir ulaşım ağının olması gerekli ve bu durum ürünün maliyetini artıran unsurlardan birisidir. Bununla birlikte işgücü de hem kalifiye eleman bulma sorunu, hem de işçi ücretlerinin ürün maliyetine getirdiği yük, firmaların uluslararası bazda çözüm aramalarına yol açmıştır. Birçok işletme işgücü giderlerinin yüksek olduğu, örneğin ABD ya da Avrupa Birliği ülkelerinden, işgücü ücretlerinin düşük olduğu, Çin, Hindistan, Tayland gibi ülkelere fabrikalarını taşımaktadır. Sanayi tesislerini kurmada en büyük sorun sermaye bulmaktır. Bu nedenle birçok finans kuruluşu şirketlere sermaye akışı sağlamak için çalışma yapmaktadır. Dünya genelinde farklı ülkelerde fabrikalar ile finans merkezleri arasında yeni irtibat olanakları ortaya çıkmıştır.

Sanayi kuruluşları dünyadaki çok çeşitli malların dünyada dağılımını sağlaması ve birçok sektörü canlı tutması bakımından siyasi coğrafyada oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bu sektörün dünyada dağılımındaki ülkeler aynı zamanda dünyada söz sahibi olan ülkelerdir. Dünyada sanayi merkezlerinin dağılışına bakıldığında, bunların kuzey yarım kürede küçük üç ana merkezde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar; ABD'nin kuzeydoğusu, Avrupa'nın batı ve kuzeybatısı ile Rusya'nın batısıdır. Daha az ve dağınık olarak sanayinin bulunduğu bölgeler ise kuzey, yarım kürede ABD'nin batı ve güneyi, Kanada, Merkezi Sibiryaya, Hindistan, Çin ve Japonya, güney yarımkürenin birçok ülkelerinde küçük gruplar halinde görülmektedir (Atalay,1991).

Hizmetler sektörü, sanayi toplumundan sonra günümüzde bilgi yoğun bir sürecin içindeyiz. Örneğin ABD'nin 2001 yılında çalışan nüfusun %80'i hizmetler sektöründe çalışırken, %18'i sanayide sadece %2'si tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Bilgi toplumunda artık bilgi temel sermaye durumuna gelmiştir. Bu ekonomini adı da yeni ekonomi olarak adlandırılmaktadır. Yeni ekonomi, bilginin elde edilmesi, işlenmesi ve dönüştürülmesi ile birlikte dağıtım süreçlerini kapsar. Bu üç temel süreç, bilginin işlenmesini, elde edilmesini, dağıtımını ve iletişimini

sağlayan bilgisayar sisteminin fiziksel araçları ile birlikte, insan yardımı ile bütün süreci kontrol eden yazılım sistemi sayesinde işler. Yeni ekonomide ürün ve hizmetlerin en önemli özelliği, bilginin temel üretim faktörü olarak ön plana çıkmasıdır. Yeni ekonomi sektörlerinde beşeri sermaye, fiziksel sermaye ile entelektüel sermayeyi güçlü bir şekilde tamamlayan bir rol üstlenmektedir. Gerek enformasyon teknolojilerinin kullanımı ve gerekse üretimi, nitelikli işgücü talebini artırır. Dolayısı ile beşeri sermaye yatırımlarında artış gözlenir (Canaktan, b.t.). Yeni ekonomi içinde bütün sosyal, politik, ekonomik ve eğitim katmanlarında bilgi ekonomisi ya da bilgi yönetimi içerisinde kendisini tanımlamalıdır. Yukarıdaki tanım ışığında, kurumlar kendi organizasyonlarını kalite odaklı yapmalıdırlar. Bilgi jeopolitik bir güç haline gelmiştir. Siyasi Coğrafya’da analizlerinde ülkelerin bilgi toplumu, yeni ekonomi içindeki durumu da ele alınmalıdır.

Siyasi coğrafya’da ülkelerin makro ekonomik bilançolarının da bilinmesi gereklidir. Bu veriler yukarıda nüfus coğrafyası bilgileri ile birleştirildiğinde ülkelerin güçleri, hareket alanları ve stratejileri ortaya çıkmaktadır. Buna göre Yunanistan’ın Siyasi Coğrafya analizi yapılırsa; Tablo 1’de Yunanistan’ın nüfusu 10.623.835’dür ve yıllık nüfus artış oranı % 0.02’dir. Yunanistan’ın yaklaşık olarak 3500 yıl sonra nüfusu iki katına çıkabilecektir. Bu ülkenin ekonomik yaşantısına yön veren güçlü sanayisi ve maden rezervlerinden bahsedilemez. Ülke ekonomisinde iki önemli unsur dikkat çekicidir. Bunlar turizm ve gemi taşımacılığıdır. Ülkenin tablo-3’deki verilere göre, 2001 yılındaki GSYİH’sı 181,9 milyar dolarken, ekonomik yaşantısı ithal ikame bir yapıya sahiptir. Yunanistan 33,9 milyar dolar ithalat yaparken, 15,8 milyar dolarlık ihracat yapmaktadır. Dolayısıyla 18,1 milyar dolarlık açık vermektedir. Ülkenin dış borç tutarı 57 milyar dolar gibi bir yüksek rakama ulaşmıştır. Çalışan işgücünün %64,4’ü hizmetler sektöründe yani turizm ve taşımacılıkla (deniz) uğraşmaktadır. İşsizlik oranı oldukça yüksek bir rakama ulaşmış ve % 11,3’lük bir değer gösterir. İşsizliği oradan kaldıracak reel büyüme çok düşük bir rakam olan %3,8’dir.

Bu verilere göre Yunanistan’ın de facto ve uzun süreli analizinde, Yunanistan nüfusu hızla yaşlanmaktadır. Ülkenin gelirleri savaş ve terör eylemlerinden kolayca olumsuz etkilenebilecek hassas sektörlerle yoğunlaşmıştır. Bu veriler ışığında Yunanistan, Türkiye ile bir gerilim ortamına giremez, çünkü mali gücü, yüksek

silahlanma kapasitesine izin vermemektedir. Ülkemizle olan sorunlardaki tırmanışlar, Yunanistan'ın adalardan elde ettiği önemli turizm gelirlerinin azalacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek zorundadır. Son 10 yılda Yunanistan'ın Türkiye'ye yaklaşma politikasının ana nedenlerinde birisi budur.

Yunanistan Avrupa birliği fonları ve AB içindeki serbest ticaret rejimi ile ekonomik canlılığını korumaya çalışmaktadır. Yunan diasporast da ülkeyi başta ABD olmak üzere Avustralya ve çeşitli Avrupa ülkeleriyle olan ekonomik ve politik ilişkilerine yön vermektedir. Avrupa birliği özellikle Yunanistan'ın stratejik öneminden faydalanmaya çalışmaktadır. Yunanistan, Bulgaristan'la birlikte Avrupa ülkelerini doğuya açılış kapısı ve İslam medeniyeti ile sıcak teması bulunmaktadır. Bu ülkedeki gerileme AB'nin Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar politikasına da sorunlar yaşanmasına neden olacaktır. Avrupa Yunanistan'ın doğu savunma kanadı gibi görmektedir. Türkiye Yunanistan'ın nüfus ve ekonomik özelliklerinde istifade etmeli, başta Kıbrıs konusu olmak üzere adalar ve kısa sahanlığı konusunda taviz vermemelidir.

Tablo 3. Seçilmiş Bazı Ülkelerin, Gayri Safı Yurtiçi Mili Hasıla, Kişi Başına Düşen Milli gelir, Reel Büyüme, Yıllık Enflasyon Oranı, İthalat ihracat Oranı, Dış Borç Oranı ve Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı

Ülkeler	GSYİH Milyar Dolar	Kişi Başına Düşen Milli Gelir	Enflasyon oranı %	Reel Büyüme %	İşsizlik Oranı %	İhracat Milyar Dolar	İthalat Milyar Dolar	Dış Borç Tutarı Milyar Dolar	Sektörler Göre Nüfusun Dağılımı		
									Sanayi %	Tarım %	Hizmet %
Türkiye	-	6600	39	7.8	5.6	26.9	55.7	109			
Fransa	1,448	22.600	1.7	3.1	9.7	325	320	106	26.1	3.3	70.6
İsveç	197	19.700	1.2	4.3	6	95.5	80	66.5	27.9	2.2	69.9
Almanya	1,936	22.100	2	3	9.9	578	5005	-	33.4	2.8	63.8
Yunanistan	181.9	13.400	3.1	3.8	11.3	15.8	33.9	57	27.3	8.3	64.4
Suriye	50.9	2500	1.5	3.5	20	4.8	3.5	22	22	29	49
Çin	4,5	3600	0.4	8	10	232	197	162	24	30	26
ABD	9,963	31.500	3.4	5	4	776	1.223	862	18	2	80
Hindistan	2,2	1720	5.4	6	-	43.1	60.8	99.6	24	25	51
Nijerya	117	960	6.5	3.5	28	22.2	10.7	32	40	40	20
Brezilya	1,13	6100	6	4.2	7.1	55.1	55.8	232	23.7	23.1	53.2

Kaynak: Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2007). Ekonomik Coğrafya-Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Madenler-İnsanlar madenleri günlük yaşamlarında yaygın olarak kullanılmaktadırlar. Yemek pişirilen kap kakak, ulaşım için kullanılan bisiklet tren ya da otomobiller ve evlere su taşıyan borular ve damacaneler genelde metalden yapılır.

İnsanlar antik çağlardan bu yana yeraltından mineral çıkartmışlardır. Babilliler, Asurlular, Romalılar ve Osmanlılar binlerce yıl önce Ürdün'ün güneyinden bakır ve kurşun çıkartıyorlardı. Ancak sanayi devriminden beri madenler çok daha büyük miktarda çıkartılıyor ve kullanılıyor. Örneğin 1999 yılında 1970 yılına göre iki katı oranda 9,6 milyar ton mineral çıkartılmıştır. Madenlerin yıllık çıkarılma miktarlarına dikkat edildiğinde, 2000 yılında 845 milyon ton ham çelik üretilmiştir. Aynı yıl 135 milyon ton boksit çıkarılmış. Bundan da yaklaşık 24 milyon ton alüminyum üretilmiştir. Alüminyum, otomobil, uçak ve içecek kutularının imalatında kullanılan hafif bir metaldir. Ayrıca 200 yılında 25 milyon ton, rafine bakır üretilmiş bunu çoğu elektrik teçhizatında kablo ve inşaatlarda kullanılmıştır.

Altın çok daha küçük miktarlarda üretilse de -bu miktar yılda 2500 tonu-geçmemektedir. Metal madenciliğinde elde edilen gelirin aslan payına sahiptir. Dünyada 2001 yılında 125 milyar ABD doları değerinde metal çıkarılmış ve bunun 21 milyar doları altından elde edilmiştir.

Mineraller, bütün dünyada bulunabilir. Buna Pasifik adaları, And dağları, Kuzey Amerika çölleri ve Afrika yağmur ormanları gibi, insanların yerleşim yeri olarak tercih etmediği ama madenlerden dolayı stratejik öneme sahip coğrafi mekanlar oluşmuştur. Dünyanın en büyük ülkelerinden bazıları aynı zamanda en büyük mineral üreticisi ve tüketicisi, örneğin Çin, dünyadaki demir filizinin %22'sini, Silikon'un %29'unu, tenekenin ise %39'unu üretmektedir. Avustralya madenlerinde toplam boksitin yaklaşık %40'ını elmasın %27'si ve kurşunun %25'i çıkarılmaktadır. Dünyadaki bütün altın rezervlerinin %14'ü, fosfatın %25'i, ABD'de çıkarılmaktadır. Bazı maden filizleri yalnızca bir ya da birkaç bölgede bulunur. Örneğin dünyadaki toplam boksitin çoğu Avustralya, Gine, Brezilya ve Jamaika da'dır. Güney Afrika Cumhuriyeti, paslanmaz çelik yapımında kullanılan kromun, %44'ünü, dünyadaki platininde yarısından fazlasını üretir. Şili Madenleri dünyadaki bakırın, 1/3'den fazlasını üretmektedir.

Madenlerin tüketimi de dünyanı birkaç bölgesinde yoğunlaşır. Dünya nüfusunun %15'ini barındıran ABD, Kanada, Avustralya, Japonya ve Batı Avrupa her yıl üretilen madenlerin çoğunu tüketir; toplam alüminyumun %61'i, kurşunu %60, bakırın %59'u, çeliği de %49 bu ülkelerde kullanılır. Dünya da kişi başına

düşen tüketim oldukça farklılıklar göstermektedir, bir ABD'li yılda 22 kg alüminyum kullanırken, bir Hindistanlı yalnızca 2 kg, bir Afrikalı ise %7 alüminyum kullanır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buna karşın maden çıkarma işleminin olumsuz sonuçları da vardır. Örneğin, dünyada enerjinin %10'unu tüketen bazı ülkelerde toksit emisyonların hemen hemen yarısını çıkartan ve dünyanın elde değmemiş ormanlarının %40'ını tehdit eden-buna karşılık çok az istihdam ve ekonomik çıktı sağlayan bir endüstri koludur (Payal, 2003).

Dünya tarihinin hiçbir döneminde günümüzdeki kadar enerjiye bağımlı kalmamıştır. Dünya da 1850-1970 yılları arasında dünya nüfusu üç kat artarken, enerji tüketimi oniki kat artmıştır. Keza, 1970-2002 yılları arasında da dünya nüfusu %68 oranında artarken enerji tüketimi de %73 oranında artmıştır. Gelişmiş ülkeler çok yüksek oranda enerji tüketmektedirler. Örneğin, dünyanın en zengin ülkeleri en yoksul ülkelere göre kişi başına 25 kat enerji tüketmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık 1/3'ü elektrik enerjisi tüketmemektedir. Çoğunluğu Asya'da yaşayan yaklaşık 2,5 milyar insan enerji ihtiyacını odunla ya da diğer biyolojik kütlelerle karşılamaktadır. Ortalama bir ABD vatandaşı, ortalama bir dünya vatandaşından, beş kat bir Çinliden 10 kat ve bir Hindistanlıdan 20 kat daha fazla enerji tüketmektedir. Bununla beraber bir ABD vatandaşı bir Avrupalının iki katı, Çinli ve Hindistanlının 20 katı oranda atmosfere karbondioksit vermektedir (Sawin, 2004).

Dünya enerjiye bağımlılığın artması, özellikle fosil kaynaklarından elde edilen enerjinin durumunu çekici hale getirmektedir. Çünkü bu kaynakların dağılımı ülkelere göre farklılık gösterir. Bu durum günümüzde yaşadığımız savaş ve terör eylemlerin de ana nedeni haline gelmiştir.

Basra körfezi çıkarılmış 673,2 milyar varil ile dünya rezervlerinin % 65,1'ine sahiptir. Burada yıllık 21,4 milyar varil üretim yapılmakta ve dünya yıllık ham petrol üretiminin %29,7'si Basra körfezinden elde edilir. Hazar bölgesi havzası (İran, Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı kapsar) 270 milyar varil rezerv ile dünya petrolünün 1/5'ini karşılamaktadır (Klare, 2005). Bu rakamlar bütün dünya ülkelerinin dikkatlerini buraya toplamalarına neden olmaktadır. Özellikle ABD gibi küresel bir güç, enerji ihtiyacını karşılamada kesintiler olmaması

için, Irak'a askeri müdahalede bulunmuş diğer ülkeleri de çeşitli taktikler ile kontrol etmektedir.

Petrolü ülkeler arasında taşımak oldukça zor bir iştir. Bu ya büyük gemiler ya da petrol boruları vasıtasıyla yapılmaktadır. Türkiye Irak-Yumurtalık ve Bakü (Azerbaycan), Tiflis (Gürcistan), Ceyhan boru hatları ile Dünya petrolünün %5'ini geçişi kontrol eder duruma gelmiş ve ülkemizin var olan stratejik önemi daha fazla artmıştır.

Fosil kaynaklarından elde edilen enerjinin maddi ve insani elde edilme maliyetinin yüksek olması, tükenme sürecinde olması ve 2020 yılına kadar enerji ihtiyacın yaklaşık olarak %60 oranında artacağını tespit edilmesi, enerji temininde ülkeleri yeni arayışlara itmiştir. Sonuçta yenilenebilir enerji kaynakları birçok ülkenin ilgisini çeker hale gelmiştir.

Yenilenebilir enerji kaynakları henüz dünya enerji üretiminin çok küçük bir bölümünü oluşturmasa da sağlıklı büyüyen bir sektör görüntüsündedir. Fosil ve nükleer enerjiden uzaklaşarak yenilenebilir enerji kullanımının sayısız faydası vardır. Bazı ülkeler, artan enerji talebini karşılamak, yakıt tedariki ve dünya güvenliği arasındaki ilişkinin endişe uyandırması nedeniyle, iklim değişikliği ve diğer çevre krizinin yarattığı tehlikeler de dikkate alınarak, yenilenebilir teknoloji alanında gerçekleşen gelişmeler ve bu teknolojinin sunduğu avantajlar nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi başlatmıştır. Bu durum ülkelerin, olası petrol krizi sonucu ortaya çıkabilecek ekonomik dalgalanmaların uzağında kalmasını sağlayacaktır.

Rüzgar, güneş, hidrojen ve dalga enerjileri hiç bitmeyen ve küçük ölçekli enerji çiftlikleri ile enerji ihtiyacı olan sayısız konut sanayi tesisi ve sokak aydınlatılmaları sağlanabilecektir. Bu konuya ilginç bir örnek Moğolistan'da yaşanmıştır. İç Moğolistan'da binlerce kişi şimdi küçük rüzgar ve güneş sistemlerinin ürettiği enerjiyle çalışan televizyon ve radyolar sayesinde eğitim, bilgiye ulaşma olanaklarından ilk kez yararlanmışlardır. Bunun sonucunda daha verimli hale gelmişler ve aylık gelirleri 150 dolar artmıştır (İç Moğolistan'da kişi başına düşen gelir 120-240 dolardır). Bu konuda Danimarka, Almanya, Japonya, Çin, Hindistan, Japonya ve ABD çok ciddi yatırımlar yapmaktadır. Örneğin Danimarka

elektrik enerjisinin %21'ini rüzgardan elde etmektedir. Almanya 2025 yılında yıllık enerji ihtiyacının %25'ini rüzgar enerjisine elde etmeyi planlamaktadır. Gelişmiş 8 (G-8) ülke 2013 yılına kadar yaklaşık bir milyar insanın enerji ihtiyacını yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmesinin planı yapılmaktadır (Savin, 2003).

Güneş enerjisi tek başına bugünkü enerji ihtiyacımızı bin kat karşılayacak güce sahiptir. Benzer özellikler küresel rüzgar kapasitesi içinde de bulunmaktadır. Siyasi coğrafya analizlerinde sürdürülebilir enerji kaynakları ülkelerin dışa bağımlılık kapasitesini azaltacağı için, post-kolonyal taleplerden uzaklaşabileceğinin en güzel örneğini sunmaktadır.

Ormanlık, insanoğlu binlerce yıldan beri, ormanlardan faydalanmasına ve ona zarar vermesine rağmen, ormanlar hala dünyanın önemli kaynaklarından birisidir. Ormanlar; Amerika ve Avrasya'nın kuzey ve tropikal bölgelerin yağmurlu kesimlerinde önemli yer kaplamaktadır. Ormanlar, 33,4 milyon km²'lik bir alan kaplamakta olup yaklaşık olarak yeryüzünün dörtte birlik (26,6) bölümünü oluşturmaktadır.

Ormanların birçok kullanım alanı vardır: Dünyanın bazı kesimlerinde insanın ana yiyeceklerini, bazı bölgelerde ise ham yiyecek hem de hayvanlarının beslenmelerini sağlamaktadır. Orman; ilaç, yapacak ve yakacak, fabrikaların ham madde ve baharat kaynaklarıdır. Ayrıca ormanlar çeşitli hayvanların, kuşların barındığı, beslendiği doğal ortamdır. Ayrıca, su muhafazasını, enerji ve madde dönüşümünü mükemmel şekilde sağlamaktadır. Ayrıca ormanlar için tabii rekreasyon sahalarıdır.

Dünyada bu potansiyele sahip olan ülkelerin stratejik önemi ve gücü bulunmaktadır. Ülkeler itibariyle en fazla orman Rusya Federasyonu'nda olup, tüm dünya ormanlarının %22,1'ini kaplar. Bunu Amazon havzasındaki ekvatorial yağmur ormanlarını bünyesine alan Brezilya %15,9'luk oranla takip eder, Orman bakımından zengin olan diğer ülkeler ise Kanada, ABD, Çin Endonezya ve Kongo (Zaire)'dur (Atalay, 1999). Orman ürünlerine yönelik talebin son yıllarda artması ile birlikte, hukuk dışı kesimler hızla artarak yılda Portekiz büyüklüğünde orman arazisinin yok edilesi dünyanın ekolojik dengesini bozacak bir durumda ortaya çıkmaktadır.

Balıkçılık, başta balık olmak üzere, su ürünleri, hayvansal protein kaynaklarından birisi olarak insan beslenmesinde önemli bir yere sahiptir. Su ürünleri sektörü gerek yaratılan katma değer ve istihdam, gerekse dış ticaretteki yeri açısından özellikle bazı gelişmiş ülkelerde önemli iktisadi faaliyet kollarından birisini oluşturmaktadır. Sahip olduğu kaynaklara ve potansiyele rağmen, dünya balık ve diğer su ürünleri üretim, tüketim ve dış ticaretinde Türkiye'nin yeri ne yazık ki, önemsizdir. FAO verilerine göre dünya su ürünleri üretimi 1990 yılında 99 milyon tona biraz üzerindeyken, 2000 yılında 130 milyon tona yükselmiştir. Bunun yaklaşık % 23,2'si (30,2 milyon ton) tatlı su balıkçılığında, kalanı (100,2 milyon ton) ise denizden sağlanmıştır. Doksanlı yıllarda su ürünleri üretimindeki en büyük artış kültür balıkçılığında sağlanmıştır. 1990'da 13,13 milyon ton olan kültür balıkçılığı üretimi, iki kattan fazla bir artışla 2000'de 35,6 milyon tona yükselmiştir. Aynı dönemde dünya avcılık üretimi ise %25, 4'lük bir artışla 65,88 milyon tondan 94,8 milyon tona çıkabilmiştir.

Türkiye'nin toplam su ürünleri üretimi 2001 yılında 465,1 bin tonu deniz, 43,3 bin tonu tatlı su, 67,2 bin tonu kültür, 19,2 bin tonu ise diğer su ürünleri olmak üzere 594,9 bin ton civarındadır. Türkiye'nin balıkçılık üretimi dünya üretiminin binde 4'üne karşılık gelmektedir ve ihmal edilebilecek bir düzeydedir (Balık, b.t.).

Turizm, son 50 yılda 25,2 milyon turistten 697,6 milyon turiste ve yıllık 2,1 milyar dolarlık gelirden 477,3 milyar dolarlık büyük bir gelire ulaşmıştır. Dünyada her dokuz kişiden birini istihdam etmesi bakımından, üçüncü en önemli sektör haline gelmiştir. Turizm 20 yıllık geleceği içinde gelirleri dört kat artarak iki trilyon dolara çıkacak ve turist sayısı da 1,6 milyar kişiye ulaşacaktır. Gelecek açısından Avrupa'nın dünya turizm pastasındaki pazar payında daralma gerçekleşerek %59'dan, %45'e gerileyecek, Doğu Asya-Pasifik ülkelerinin pazar payı %27'e çıkacak Amerika'nın da %18'e gerileyecektir. Afrika'nın payı %5, Orta Doğu'nun %4 ve Güney Asya'nın %1 olarak gerçekleşecektir (Üstel ve Diğ. 2002).

2.2.3. Küreselleşme ve Post-modernizm

Yüzyıldan fazla bir zaman boyunca tüm dünyada modernlik felsefesi kültür, toplum, mekan, yer ve coğrafi görünümün birbirine bağımlılığı üzerindeki en önemli etkilerin başında gelmiştir. Modernlik “sebeplilik, bilimsel akılcılık, yaratıcılık, yenilikçilik ve ilerlemeyi vurgulayan ileriye bakan dünya görüşü” olarak tanımlanmıştır. Geçmiş, değinildiği gibi, Avrupa’da Rönesans ve onaltıncı yüzyılda, bilimsel keşiflerin ve ticaretin mistik, romantik ve kaderci biçiminde değerlendirilen tutucu olan dünya görüşlerinin yerini alan rekabetçi kapitalist dünya sisteminin ortaya çıkışına kadar gider. Onsekizinci yüzyılda bu gelişmeler, insanın evrensel ilerleyişine ve bilimsel nedenselliğin yaygınlaşmasını sağlayan, Aydınlanma olarak adlandırılan bir felsefi hareket haline dönüşmüştür. Yirminci yüzyıl başlarında bu felsefe çok daha yaygın bir entelektüel hareket halinde gelişti. Meydana gelen bir dizi büyük teknolojik ve bilimsel değişim yalnızca yeni bir mekânsal örgütlenmeyi başlatmakla kalmamış, aynı zamanda da toplumsal ve kültürel yaşamın temellerini değişime uğratmıştır (bu değişimler arasında, bilindiği gibi, telgraf, telefon, röntgen, sinema, radyo, bisiklet, içten yanmalı motorlar, uçak, gökdelen, izafiyet teorisi ve psiko-analiz başta geliyordu).

Soja (1989), Harvey (1989) ve Cooke (1990) tarafından yazılmış yakın zamanlı üç coğrafya kitabı en azından bu konudaki tartışmaların ana hatlarını çizmektedirler. Her üçü de, dünyada, coğrafya başta olmak üzere, iktisat, siyaset, kültür ve felsefeyi etkileyen temel bazı değişikliklerin meydana gelmekte olduğunu kabul etmektedirler. Bu değişim, paradoksal bir şekilde, hem geçmişini inkar eden hem de geçmişle bağlantıyı sürdüren bir değişimdir. Burada sözü edilen geçmiş ise, onyedinci yüzyıl sonrası Aydınlanma ya da nedensellik çağı, Modernizm (ondokuzuncu yüzyıl başlarında herhangi bir zamanda başlayarak halen de devam eden) ya da Fordizm (yirminci yüzyıl başlarıyla ortası arasında başlayan) başlıkları altında değişik zaman devreleri halinde görülen, çok eskilere gitmeyen modern bir geçmiştir. Bu geçmişten sonra, içinde yaşadığımız ve yirminci yüzyıl sonlarına denk düşen döneme de post-Fordizm (Fordçuluk-sonrası) ya da post-Modernizm (modernlik-sonrası) dönem olarak bakılmaktadır. Modernlik-sonrası dönem, İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ertesinde hızlanan ve yirmi-otuz yıl süren bir sermaye birikimi rejimi olan Fordizm’de yaşanan derin krizler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Zaman ve mekan bakımından eski düzenin yerini bir yenisine bıraktığı, esaslı değişimlerin yaşandığı bir dönem olduğu da yaygın bir şekilde hissedilmektedir (Tümertekin ve Özgüç 2007).

Soja, Harvey ve Cooke, mimariden felsefeye kadar insan deneyimi alanında meydana gelen değişimlerin kendiliğinden olduğunu düşünmekte ve bu değişimlerin ilişkilerini, tek bir nedeni olup olmadığını araştırmaktadırlar. Bunları incelerken, Harvey dünyanın her gün daha küçüldüğünü “zaman-mekan sıkıştırılması” şeklinde alıyor; Soja “toplumsal teoride mekanın yeniden-değerlendirilmesi” üzerinde duruyor; ve Cooke ise post-modern değişimleri coğrafyada daha iyi sabitleştirmeye çalışırken, “hiyerarşik ve merkezileşmiş örgütlenme biçimlerinin kırıldığı”nı vurguluyor. Bunların ileri sürdükleri teoriler ne olursa olsun, hepsi de “yirminci yüzyıl sonlarının, mekanın düşüncemizde merkezi bir yeri olduğunun daha iyi anlaşılmasına tanıklık ettiği” fikrinde birleşmektedirler. Karar verme sürecinde çokuluslu şirketlerin (küresel şirketler) egemen olduğu, para ve bilginin hızla yayılabildiği bir dünyada, bir yerde meydana gelen eylemlerin sonuçlarının -domino etkisiyle- hemen diğer yerlerde de hissedilebileceğini hayal etmek güç değildir. Cooke’un bu durumla ilgili gördüğü ve “parçalanan hiyerarşik ve merkezileşmiş örgütlenme” olarak öne sürdüğü görüşte, değişime uğrayan örgütlenmeler şu şekilde özetlenmektedir: Şirket değişime uğramıştır -bu tür örgütlenmede esnek bir özelleşmeye gidilmeye başlanmıştır; devlet de yapısal bir değişim süreci içine girmiştir -bölgesel ve yerel hak ve yetki iddialarının artması ve toplumsal hizmetlerde devlet sorumluluğunun terk edilmesi gibi değişimler bunların başlıcalarıdır; roman -ya da genelde edebiyat- kadınların, renkli insanların -san ırk, .zenciler vb.- ve başka dışlanmış insanların seslerinin yükselmesiyle değişime uğrarken, felsefe de her şeyi açıklar denilen büyük teorilerden uzaklaşma eğilimine girmiştir. Bu dönem, yani post-modern devre, hem klasik değerlere geri dönüş şeklinde bir tepkiyi (Rogers buna, Prens Charles’ın mimari görüşlerini örnek gösteriyor) hem de günlük yaşam ve iş yaşamı üzerinde yeni bir yerel ölçüde merkezileşmiş bir kontrol mekanizmasının gelişebileceği olasılıklarını da içermektedir.

2.2.4. Ekonomik Küreselleşme

Fernando de Magalhaes'ın (tanındığı adıyla Macellan) dünyanın çevresini dolaşma yolculuğunu, onun Filipinler'de öldürülmesinden sonra, 1522'de İspanyol kaşif Sebastian dei Kano (1476-1526) tamamlamıştı. Bu yolculuk, insan faaliyeti için dünyanın artık küresel bir sahne olduğunu kanıtlamıştı³. Bununla birlikte, bu sahnede oynanan yerel dramlar henüz birbirinden çok ayrı, birbiriyle çok az ilişkili, hatta birbirinden tamamen habersizdiler. Siyasal ve ekonomik olaylar ancak yerel düzeylerde odaklanmış olarak kalıyordu.

Avrupalıların tüm insanları birbiriyle temasa geçiren, ulaşım ve iletişimde iyileştirmeler sağlayan keşifler çağı dünyayı iyice küçültmüş; bu gelişmelerle onaltıncı ve onyedinci yüzyıllardan itibaren daha hızlanan ticaret ve sömürge oluşturma çabaları da küreselleşmeyi arttırmıştı. Bağlantılar ve karşılıklı etkilenmelerdeki değişimlerle birlikte, küreselleşmenin şekli de zaman içinde değişikliklere uğradı. İngiliz coğrafyacı Sir Halford John Mackinder (1861-1947): “Uzak bir gelecekte, tarihçiler geçtiğimiz yüzlerce yıla kısa bir bakış attıklarında, son 400 yılı (1492'den 1900'ün ilk yıllarına kadar) ‘Kolomb dönemi’ olarak adlandıracaklardır. Bu dönemde coğrafi mekânların keşfi pratikte tamamlanmıştır ve coğrafya artık analizler yaparak ve büyük felsefi sentezlere giderek bakış açısını daha da genişletmiş olacaktır” şeklinde başladığı “The Geographical Pivot of the History” (1904) adlı makalesinde 400 yıllık Kolomb çağının keşiflerle geçtiğini ve son olarak Nansen ve Scott'un muhteşem yolculukları sayesinde kutupların da keşfiyle Kolomb döneminin tamamlandığını vurguluyordu. Ancak o sıralarda kendisinin nasıl sonuçlar doğuracağını henüz bilmediği, “Kolomb-sonrası çağ” olarak andığı, 20. yüzyıla birlikte başlayan bir sonraki çağda ise Yerküre'nin “dünya çapında kapalı bir sistem halini alacağı; toplumsal güçlerde meydana gelecek her bir patlamanın kürenin en uzak köşelerinde bile şiddetle yankı bulacağını yazıyordu.

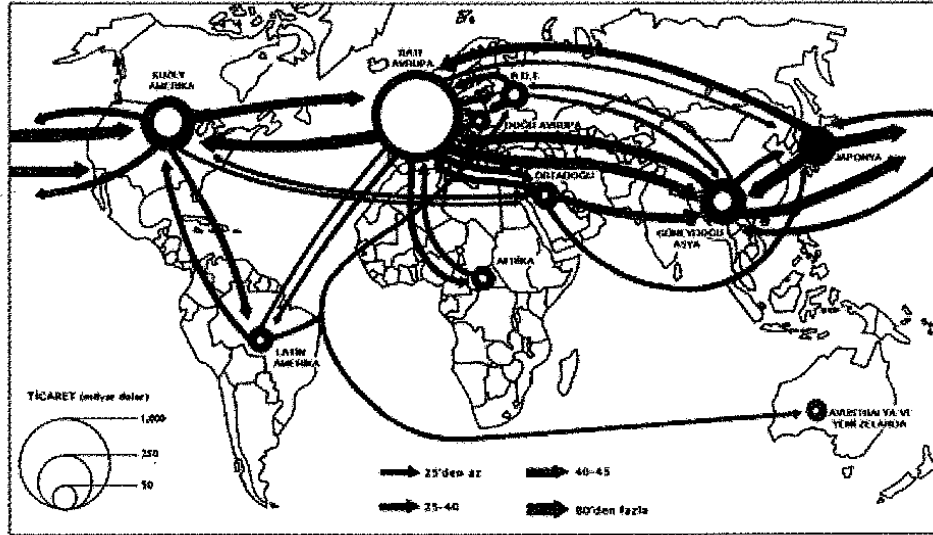
---

³ “Elcano” olarak da anılan Sebastian dei Kano, gemisi Victoria'nın mürettebatından birkaçıyla birlikte, aynı zamanda artık Kutsal Roma imparatoru da olan Kral Charles'ın Valladolid'deki sarayında huzura kabul edildiğinde yıllık beş yüz altın duka gelir ve bir “arma”yla ödüllendirilmişti: üzerinde Primus circumdedisti me (“Benim etrafımı ilk kez dolaşan sensin”) sloganı yazan bir küreydi bu (“Maluku” adlı hikaye, Guadalupi ve Shugaar 2004, s.177-188)

Kolomb-sonrası bu dönem birbirine zıt iki eğilime de tanıklık etmiştir. Bunlardan biri, bir zamanlar Avrupa imparatorluklarının egemenlik alanı olan yerlerin çok sayıda yeni bağımsız devletler halinde parçalanmasıdır. Günümüzde yeryüzünün yaklaşık yarısını kaplayan, dünya nüfusunun yarısından fazlasını içeren dünya devletlerinin yandan fazlası 50 yıl ve daha genç yaşadılar.

Bunun tersi olan ikinci eğilim ise, uluslararası bağlantıların, uluslararası diğer çeşitli işlemlerin ve turizm olayının devletlerin gerçek bağımsızlık eyleminin önemini azaltmakta olmasıdır. Genç devletler bir yandan siyasal bağımsızlıklarını kazanırken, diğer yandan da -diğerleriyle birlikte- ekonomik (ve çoğu kez de toplumsal) olarak bağımlı hale gelmektedirler. Bir Amerikan bankasının “biz tek bir yerde iş yapıyoruz” diyen reklam sloganında da olduğu gibi, dünyada artık birçok faaliyet işletme ölçeğini küreselleşme (ya da globalleşme) denilen sürece uygun olarak bütün dünyayı kapsayacak şekilde genişletmektedir. Ekonomik küreselleşme, ülkelerin kendi içlerinde ya da diğer ülkelerle birlikler halinde sağlamaya çalıştıkları kültürel ya da siyasal entegrasyonu artık geride bırakmaya başlamıştır.

Şekil 6. Dünya ticaret kalıbının günümüzdeki durumu.

Kaynak: Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2007). Ekonomik Coğrafya-Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Dünya ticaretinin, dünya ülkelerinin üretim, dışalım ve dışsatımlarının incelenmesi coğrafyada öteden beri süregelen bir uzmanlık konusudur. Günümüzde

ise dünya ticareti o kadar büyük miktarlara erişmiş ve o kadar hızlanmıştır ki, Peter Drucker'in dediği gibi, "bir dünya ekonomisi gerçekleşmiş ve ülke ekonomilerinden ayrı, büyük bir ekonomi haline gelmiştir. Dünya ekonomisi güçlü bir biçimde ulusal ekonomileri etkilemektedir; ekstrem durumlarda da onları kontrol etmektedir". Dünya ticaretine konu olan maddeler gittikçe daha büyük miktarlara varmaktadır. Bununla birlikte, uluslararası ticaretteki payları sürekli arttığı halde, gıda maddeleri için tamamen serbest bir küresel pazar yaratılmasını ulusal korumacılık -gittikçe zayıflamakla birlikte- hala engellemektedir. Buna karşılık, sanayi mamulleri için küresel bir pazar gelişmiştir ve dünya devletleri hizmetler için de -zaten oluşmaya başlayan- bir küresel pazar konusundaki görüşmelerini sürdürmektedirler. BM.'e göre, birazdan değinileceği gibi, hizmetler konusundaki küreselleşme de günümüzde büyük bir hız kazanmıştır.

2.2.5. Küresel Ekonominin Biçimlenmesi

Uluslararası ticaret binlerce yıldan beri sürdürüldüğü halde, ancak ondokuzuncu yüzyıl sonlarındaki yeni taşımacılık ve iletişim araçları küresel bir ekonomi yaratmak üzere dünyanın her tarafını birbirine bağlamaya başlamıştı. O zamandan beri de uluslararası ticaret, hemen hemen kesintisiz bir şekilde, toplam dünya üretiminden daha hızlı bir oranda artış göstermiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1950-1994 arasında dünyada üretim yılda ortalama yüzde 4 oranında artarken, dünya ticaret hacmi yüzde 6'nın üzerinde artış göstermişti -bir başka deyişle, 45 yıl içinde dünya mal üretimi 5.5 misli büyürken, ticareti 14 misli büyüme göstermişti (WTO 1996). 1990'ların ilk yarısındaki büyüme oranları ise adeta rekorlar kırmıştı: 1990-2001 arasında yılda ortalama yüzde 6.7, 2003-2005 arasında da yüzde 17 oranında büyüyen mal ve hizmetlerdeki uluslararası ticaret hacmi 2006'da 12 trilyon \$'a çıkmıştır.

Bu eğilim, aynı zamanda, bölgesel uzmanlaşma ve değiş-tokuşun boyutlarını da yansıtmaktadır. Günümüzde ülkeler ve insanlar arasındaki etkileşim her zamankinden daha derinleşmiştir: Uluslararası ziyaretler artmış, daha 1980'de bile uluslararası turizme 260 milyon kişi katılmışken 2006'da bu sayı 842 milyonu aşmıştır; uluslararası telefon konuşmaları ise 1990'da 33 milyar dakika tutarken,

1996'da 70,2002'de 155, 2003'de de 167 milyar dakikaya çıkmıştır. İnternet abonelerinin sayısı 2 milyarı çoktan aşarken bazı ülkelerde 100 kişinin 70'i (Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya gibi) internet abonesi haline gelmiştir. Cep telefonu olarak anılan mobil telefonların sayısı da o kadar artmıştır ki tüm dünyada 2.6 milyarı aşan abone sayıları bazı ülkelerde neredeyse 1 kişiye 1 'den fazla düşer hale gelmiştir (2005 'de her 100 kişiye örneğin İsrail'de 113, Litvanya'da 127, Hong Kong ve İtalya'da 123, Hollanda ve Norveç'te 103 vb. gibi, yani 1 'den çok abonelik düşmektedir).

Ekonomik Küreselleşmede ondokuzuncu yüzyıl sonlarında iki gelişme hız kazanmıştır. Bunlardan birisi, bir ülkeden diğer tipe olan sermaye akışıdır. İlk başlarda uluslararası yatırımlar yabancı şirketlerdeki azınlık grupları (holdingleri) temsil eden tahvil ve hisse senetlerinin paylarıyla sınırlıydı. Bunlara portfolyo sahipliği denilmektedir ve portfolyoya -sınırlı paya- sahip olanlar şirket işletmesinde faal rol oynamazlar. Bunu, hemen arkadan uluslararası yabancı yatırımlar, yani yabancı sermaye izlemiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar (FDI olarak bilinen Foreign Direct Investment) olarak da adlandırılan “yabancı sermaye”, yabancı sahipleri tarafından işletilen tümüyle yabancılara ait fabrikalara yabancılar tarafından yapılan yatırımları ifade etmektedir.

Gelişmelerin ikincisi, belirli bazı primer ürünler, gıda maddeleri ve madenler için bir dünya pazarının ortaya çıkmasıdır. Taşımacılık ve iletişimdeki gelişmeler, içinde üreticilerin rekabet edebileceği bir pazar bölgesini biçimlendirecek alanları genişletme olanağını sağlamıştı. Bu da fiyatların daha geniş alanlarda eşit hale getirilmesi demektir. 1901'de ilk küresel pazar olan Uluslararası Buğday Pazarı'nın oluşturulmasıyla, ticari buğday üreticileri için dünya açıkça artık “tek bir yer” haline geliyordu. Amerikalı yazar Frank Norris, aynı yıl yazdığı romanında, Kaliforniya'daki çiftçilerin bireysel olarak çektikleri sıkıntıların azalacağını, bunların artık paylaşılacağını anlatarak: “Çiftlik (ranch) artık muazzam bir bütünün yalnızca bir parçası, binlerce mil ötedeki nedenlerin -Dakota prerilerindeki kuraklığın, Hindistan'daki yağmurun, Rusya steplerindeki don olayının, Arjantin Llanos'undaki sıcak rüzgarın- etkisini hisseden, dünyanın her tarafındaki geniş buğday tarlaları yığınının bir parçası haline gelmiştir” diyordu (Bergman ve Knight 1993). Küreselleşme eğilimine ilk girenler olan Amerikalı sanayiciler (başı Jolm

D.Rockefeller'in Standart Oil Company'si çekmişti) kendi doğal kaynaklarını dışarıya kapatıp başka yerlerdeki üreticilerin rekabetlerine de göğüs gerdikten sonra, hemen dünya çapında dağıtım ağı 'oluşturmaya başlamışlar; petrol sanayisiyle başlayan hareketi, bakır sanayisi, alüminyum ve diğerleri de izlemiştir. Amerikalı yerel yatırımcılar işlemleri kontrol edip karları da ele geçirdikleri için, sermaye ve refah da A.B.D.'nde birikmişti. Buna karşılık, Latin Amerika'nın büyük kısmında, Afrika ve Asya'nın sömürgecilik alanlarında ise, bunun tersine, yerel kaynakların işletilmesi hep yabancılar tarafından ve yabancılar için yapılmıştır.

Küreselleşme yeni bir olgu değildir ama günümüzde kazandığı özellikler ve hız onu yepyeni bir olgu olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bunda da 1970'ler ve 1980'lerde keskin bir biçimde değişen ulusal ve uluslararası ekonomik siyasetlerin devletlerin rolünü azaltırken pazarlara olan güveni arttırmasının büyük rolü olmuştur. Küreselleşmenin kazançlarından henüz tüm ülkeler eşit bir biçimde yararlanamıyorlarsa da, sayıları gittikçe artan gelişmekte olan ülkeler de daha açık bir ticaret sistemini benimsemeye başlamışlardır. Örneğin Hindistan 1990'da yüzde 82 olan gümrük tarifelerini yüzde 30'a, Brezilya yüzde 25'den yüzde 12 'ye, Çin de yüzde 43'den yüzde 18'e kadar düşürmüştür. Doğrudan yabancı yatırımlarda da liberalleşme meydana gelmiştir. Türkiye'deki Tahkim Yasası gibi yatırımları kolaylaştırıcı gelişmeler küresel ölçekte yaygınlaşmaya başlamıştır: Örneğin 1991'de 35 ülke 82 yasayı değişime uğrattırırken bunlardan 80'i doğrudan yabancı yatırımları ya teşvik etmek ya da liberalleştirmekle ilgiliydi; 1995'de atılan adımlar hızlandı ve değişikliğe giden ülke sayısı 65 oldu. Çin, Moğolistan, Vietnam gibi eski komünist ülkeler, eski sosyalist Doğu Avrupa ülkeleri de hızla ticaret rejimlerinde değişikliğe gittiler. Gelişmekte olan ülkelerde adımlar daha yavaş atılmakla birlikte, ticaretin küreselleşmesi şimdi geçmişe göre çok daha kolaylaşmıştır. BM'e göre (UNDP 1999), yalnızca ülkeler değil, insanlar arasında da temasların artması yeni bir küreselleşme çağını açmaktadır. Küreselleşmenin hızlanmasında rol oynayan faktörler kısaca şöyle özetlenebilir:

Yeni Pazarların Açılması:

- Sanayi malları ve giderek tarımsal maddeler dışında, bankacılık, sigortacılık, taşımacılıkta da küresel pazarlar sürekli bir büyüme içine girmiştir.

- Yeni kurallarla küresel olarak birbirine bağlanmış olan pazarlar küre etrafında güneşin hareketiyle birlikte yerel saate göre tepkilerini vermektedirler.
- Anti-tröst yasaları, şirket birleşme ve satın alımları yeniden düzenlenmiştir.
- Küresel tüketici pazarları artık küresel markalarla donanmıştır.

Yeni Aktörler:

- Çokuluslu şirketler üretim ve pazarlama faaliyetlerini entegre ederken, dünya üretim faaliyetlerine de egemen durumdadırlar.
- Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kendi kurallarını ulusal hükümetlere uygulatma gücüne sahip ilk uluslararası örgüt olarak ortaya çıkmıştır.
- Uluslararası yargılama sistemleri hızla geliştirilmeye başlanmıştır. NGO'lar (Sivil Toplum Örgütleri) patlama yaparak adeta uluslararası bir ağ halinde çoğalmaktadırlar.
- Bölgesel blokların sayısı ve önemi hızla artmaktadır -Avrupa Birliği, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, Mercosur, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Örgütü (NAFTA), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu bunlar arasındadır.
- G-7, G-10, G-12, G-22, G-77, OECD gibi siyaset koordinasyon grupları oluşmuştur.

Yeni Normlar ve Yeni Kurallar:

- Daha çok özelleştirme ve daha çok liberalleşme öngören pazar ekonomisi siyasetleri eskisinden daha çok dünyaya yayılmaktadır.
- Demokrasinin siyasal rejim olarak benimsenmesi yaygınlaşmaktadır.
- İnsan haklarıyla ilgili uluslararası anlaşmalar imzalanırken, artık halkların daha büyük bir kısmı bunlardan haberdar olmaktadır.
- Küresel çevre -biyolojik farklılık, ozon tabakası, zararlı atıkların toplanması, çölleşme ve iklim değişiklikleri gibi sorunlarıyla ilgili toplantılar ve anlaşmalar yapılmaktadır.
- Çokuluslu ticaret anlaşmalarına çevresel ve toplumsal hususlar da eklenmektedir.

- Entelektüel haklar, iletişim, hizmetler konusundaki uluslararası anlaşmalar daha öncekilerden daha fazla ulusal hükümetleri bağlamaktadır.

Yeni Ucuz ve Hızlı İletişim Araçları:

- Selüler/mobil telefonlar.
- Faks makineleri.
- Demir, hava ve karayoluyla daha ucuz taşımacılık.
- Bilgisayar destekli tasarımlar.

Bunların etkisiyle mekan da değişmekte ve değişim de başlıca üç yoldan olmaktadır: Dünya küçülmüştür: İnsanların yaşamları, işleri, gelirleri ve sağlıkları yerkürenin başka yerlerinde meydana gelen olaylardan -hatta bu olayların ne olduğunu bilmeseler bile- etkilenmektedir.

Zaman kısalmıştır: Günümüzde pazarlar ve teknoloji, daha önceden tahmin bile edilemeyen bir hızla, belli bir mesafede meydana gelen eylemler yoluyla uzaklarda yaşayan insanların yaşamları üzerinde etkiler yaparak, değişmektedir. Bunun son örneği, Tayland ve Endonezya'dan Kore'ye ve hatta daha uzaktaki Güney Afrika'ya kadar Doğu Asya pazarlarındaki hızlı ters para akışının dünya piyasalarında 24 saat içinde yaptığı etki olmuştur.

Sınırlar ortadan kalkmaktadır: Ulusal sınırlar yalnızca ticaret, sermaye ve bilgi için değil, aynı zamanda da fikirler, normlar, kültürler ve değerler akışı için de açılmaktadır. Sınırlar, ekonomik siyasetler bakımından da kırılmaktadır -küresel pazarda yer kapmak ve rekabet edebilmek için sınırlar açılmaktadır.

Mekanın küçülmesi-mesafenin kısalması, zamanın kısalması ve sınırların ortadan kalkması bir "küresel köy"e doğru götürmektedir. Ama herkes bu köyün yurttaşı olamayacaktır. Küresel mesleklerde seçkin durumda olanlar için sınırlar çok alçaktır ama başka milyarlarcası için sınır engelleri her zamankinden de daha yükselmiştir. Bütün bunların hem iyi hem de kötü yanları vardır. Yeni küresel fırsatlar, yeni küresel hareketler yanında, aynı kapılardan küresel suç örgütlenmeleri de geçmektedir; yasadışı uyuşturucu ve silahlar artık kolayca seyahat

edebilmektedirler. Küreselleşme ister zengin isterse yoksul olsun, tüm ülkelerde insanların güvenliğine yeni tehditler de yaratabilmektedir. Bu tehditler iş güvensizliği, mali güvensizlik (iş kaybı-gelir kaybı) olabildiği gibi, sağlık güvensizliği (HİV/AIDS'in yayılması gibi), kültürel güvensizlik de olabilmektedir. Küreselleşme insanların yaşamlarını başkalarına açmakta, fikir ve bilgi akışı yaratmaktadır. Ama küresel yaygınlaşma fırsatı bulan yeni kültürler rahatsız edici de olabilmektedirler. Mahatma Gandhi'nin yirminci yüzyıl başlarında söyledikleri gerçekleşmiş gibidir:

“Ben, evimin her yanının duvarlarla kaplı, pencerelerimin sımsıkı kapalı olmasını istemiyorum. Her ülkenin kültür rüzgarının olabildiğince özgürce benim evime de esmesini istiyorum. Ama bunlardan birisinin benim ayaklarımı yerden kesmesini de reddediyorum”.

Günümüzdeki kültür akışı ise son derece dengesizdir ve zengin ülkelerden yoksullara doğru tek yönlü olarak meydana gelmektedir (UTNDP 1999). Bu bağlamda, içerdiği maddelerden çok, içerdiği yüksek yoğunluklu bilgiler yüzünden etkili olanlar “ağırlıksız mallar” denilenlerdir. A.B.D.'nin, tek başına alındığında en büyük dışsattım faaliyeti uçak ya da otomobil değil, eğlencedir -radyo, TV, sinema, müzik, görsel sanatlar ve benzerlerine harcanan para 1980'de 95 milyar \$ iken 1998'de 380 milyar \$'a varmıştır. Küresel medya ve uydu iletişim sistemlerinin yaygınlaşması Hollywood (ve şimdi de Bollywood) filmlerini dünyanın en ücra köylerine taşımakta ve böylece de yerel kültürleri tehlikeye sokmaktadır: Hollywood filmleri dünyada 2.6 milyar kişiye erişirken, Bollywood denilen Hint filmleri de 3.6 milyar kişiye erişmektedir.

Kişisel güvensizlik yaratması da küreselleşmenin yasadışı ticaretin (uyuşturucu, kadın ve silah ticareti, kara para aklanması), dünyanın her tarafında henüz temiz kalmış toplumları hızla bozarak yarattığı güvensizliktir. Örneğin Belarus'da uyuşturucu bağlantılı suçlar yüzbinde 4'den (1990) 28'e, Estonya'da 1'den 8'e çıkmıştır. Yalnızca Batı Avrupa'da yılda 5000,000 olarak hesaplanan genç kız ve kadın ticaretinin dünyanın en iğrenç insan hakları ihlali olduğu fakat 8-10 milyar \$'lık bir iş hacmi bulunduğu belirtilmektedir. İnternet ise bu işleri kolaylaştırdığı gibi, neredeyse iz sürülemez hale getirmiştir. Tümüyle 1.5 trilyon

\$'lık iş hacmiyle organize suçlar ekonomik güç olarak küresel şirketleri geçmiş durumdadırlar. Küreselleşmenin bir etkisi de, toplumsal tansiyonun artması yoluyla siyasal ve toplumsal güvensizlik yaratması olmuştur; küreselleşme bu olguya da farklı boyutlar kazandırmıştır. Aslında “yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin küreselleşmenin direksiyonu olduğu -ama dünyayı birbirine bağlarken aynı zamanda yalıtılmış kutuplara ayırdığı” (UNDP 1999) da söylenebilir.

2.2.5.1. Küresel Şirketler

Yirminci yüzyılın tarihi yazıldığında, hiç kuşkusuz, üç şeyin hareketliliği -sermayenin, emeğin ve anlamın- temel taşlarını oluşturacaktır. Sermaye ve emek yeniden biçimlenirken, gerek bunların gerekse toplumsal ve ekonomik birçok alışlagelmiş olgunun anlamları da değişmiştir. Dünya pazarlarında bitmez-tükenmez karlılık arayışları, dünyanın her tarafında ulusal ekonomilerin radikal bir yeniden yapılanma sürecine girmelerine yol açmıştır. 1945 sonrası dönemin ekonomik ikonografyasına küresel şirket egemen olmuştur. Coğrafi-ekonomik yeniden yapılanmaya yol açan bu gelişmenin en belirgin özellikleri de hız, yenilik, ilerleme ve coğrafyacıların mekan-zaman sıkışması ya da yakınlaşması (Tümertekin ve Özgüç 2004) dedikleri olgular olmuştur.

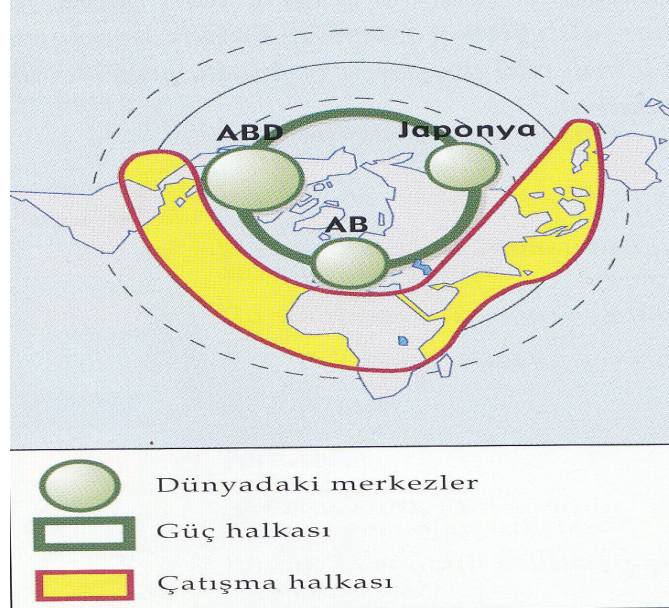
Birkaç ülkede birden üretim ve pazarlama kolaylıklarına sahip küresel girişimlere çokuluslu ya da ulus-aşırı şirketler (TNC-Trans National Corporations) denilmektedir. Bir ülkede ulus-aşırı ya da çokuluslu şirket aşamasına varıncaya kadar geçen süreçte, genellikle, şu gelişmeler izlenir: Birinci aşamada, şirket geldiği ülkede talebini geliştirmiş bir ülkeden, örneğin A.B.D.'nden ya da Japonya'dan, buraya yapılan dışsatım yoluyla karşılar. İkinci aşamada, şirket, dışarıdaki belirli pazarların ihtiyacını karşılamak üzere ülke dışında üretim kolaylıklarını geliştirir ve ana ülkeden yapılan dışsatım durur. Üçüncüsünde de yabancı üretim kolaylıkları yer aldıkları ülkenin yerel pazarından daha çok, başka ülkeler için üretim yapmaya başlarlar. Son olarak da, yabancı üretim tesisleri çıktıkları ana ülkeye (örneğin A.B.D.'ne ya da Japonya'ya) dışsatım yapmaya başlarlar. Türkiye'ye gelen, örneğin yabancı otomobil tesislerinin gelişme seyri de böyle olmuştur. Önce ana ülkeden tanıtım amaçlı otomobiller getirilmiş, sonra fabrika kurulmuş (hatta ilk üretimde

yabancı parça oranı çok yüksek olmuştur) ve yerel pazar için imalata başlanarak dışalım durmuş; daha sonra da dışarıya satış başlamıştır.

Modern ulus-aşırı imalat 1865’de, Alman kimya deyi Alfred Bayer’in New York Albany’de bir fabrika inşa etmesiyle başlamıştı. İki yıl sonra da Amerikan Singer şirketi Glasgow’da (İskoçya) bir dikiş makinesi fabrikası açtı ve Amerikalı sanayiciler hemen ekonomik enternasyonalizmdeki liderliği ellerine geçirdiler. Bunun nedeni, kısmen Amerikalı imalatçıların kendilerini dışalımın yaratacağı rekabete karşı koruyan gümrük duvarlarının bulunduğu dev bir iç pazara sahip olmalarıydı. Amerikalı sanayiciler önce iç pazarlar için yaptıkları kitlesel üretimde deney kazanarak başarılı olup, sonra da dış pazarları kazanabileceklerini düşünüyorlardı. 1890’lara doğru Birleşik Devletler dünyanın en büyük sanayi ekonomisine erişmişti; o kadar ki daha 1901 yılında bir İngiliz yazar yayınlarıyla Dünyanın Amerikan/aşması uyarısında bulunuyordu.

Gerçekten de, ilk girişimlerden sonra, yabancı sermayenin dünyadaki hareketliliği ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, Ford, General Motors ve General Electric gibi Amerikan şirketlerinin Avrupa pazarında yabancı ortaklıklar arayışına girmeleriyle başlamış; fakat kısa zamanda Avrupalı şirketler bunları yalnız bırakmayıp katılmışlardı. Örneğin Avrupalı şirketlerden Fiat 1907 ‘da Avusturya’da, 1909’da A.B.D.’nde ve 1912’de Rusya’da imalat kolları kurmuştu. 1654 yılında Frankfurt yakınlarında kurulan küçük bir eczaneden büyüyen Merck ilaç şirketi 1887’ de Amerikalı ortaklar bularak bu ülkeye girmiş; Bosch, Pransa ve İngiltere’de yirminci yüzyılın ilk yıllarında otomobil parçaları imal eden fabrikalar açmıştı. Yabancı yatırımlar, gelişmekte olan ülkelerin birbirine yaptıkları sanayi yatırımları yanında, bu dönem boyunca, özellikle Avrupalı güçlerin gelişmekte olan sömürge ülkelerine de yönelmişti -bu dönemde yatırımlardan en fazla yararlanan bölgeler ise, dünya toplamının yüzde 67’sini alarak, Latin Amerika ve Asya olmuştu.

II.Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın egemenliğine dayanan dünya ticareti 1945 Bretton Woods anlaşması⁴ kurallarına göre bir küresel ticaretin sürdürülmesi şeklindeydi. 1970'lerin başlarında bu rejimi destekleyen koşullar çözülmeye başladı; fakat belki de son bir hamle olarak, büyük Amerikan ulus-aşırı sanayi şirketleri yayılmalarını sürdürdüler ve uluslararası ekonomik düzeni kendi şirketlerinin merkezlerinden yönetmeye devam ettiler. 1980'lerin başlarında da büyük Amerikan ulus-aşırı bankaları Üçüncü Dünya ülkelerinin dev gibi büyüyen borçlarıyla karşı karşıya kalırken, Amerikan sanayi şirketleri de yabancı rekabet karşısında pazar kaybına uğramaya başlamışlardı (Sassen 1991). Gerçekten de, esas olarak Amerikan bankalarını ilgilendiren, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaya değil fakat silahlanmaya harcadıkları paralarla biriken borçları 1982 'de bir krize dönüşmüştü. Bazı araştırmacılar bu kriz yıllarını (1980'leri) "kayıp on yıl" olarak anmaktadırlar.

Bu gelişmelere paralel olarak, Amerikan yabancı yatırımları 1960'da 30 milyar \$'ın biraz üzerinde iken 1980'lerin ortalarında 250 milyar \$'a çıktığı halde, İngiliz ve Fransızlarınkine eşit olan bu yatırımlar, Almanya ve Japonya'daki çokuluslu şirketlerinkinin gerisinde kalıyordu. Bundan başka, 1980'lerin ortalarında çokuluslu şirketler artık Hong Kong, Güney Kore ve Tayvan gibi Yeni Sanayileşen Ülkeler'de (NIC's) üslenmeye de başlamışlardı. Fakat uluslararası ekonomi öyle kolaylıkla parçalanacak durumda değildir. Küresel ekonominin bileşimi ve coğrafyası, bu gelişmeler sonunda mekansal bakımdan dağılmış fakat küresel bakımdan entegre bir ekonomik faaliyetler örgütlenmesiyle, ikili bir karmaşık yapı kazanmıştır. Amerikan şirketleri de ülkeleri dışında fabrikalar kurmayı hala

---

⁴ 1 Temmuz-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında 45 ülkenin temsilcileri A.B.D.'nde New Hampshire'daki Bretton Woods'da, savaş sonrası uluslararası ekonominin nasıl düzenleneceğini tartışmak üzere toplanmışlardı. Tartışmalar, ünlü ekonomistler John Maynard Keynes (İngiltere) ve Harry Dexter White'ın (A.B.D.) önerileri üzerinde gelişti. White'ın önerilerinin zafer kazanması, 1944-1945 yıllarının dünyasında artık İngiliz hegemonyasının bitip, Amerikan hegemonyasının başladığının üstü kapalı onaylandığının işaretlerini de veriyordu. Aynı zamanda da, Amerikan doları uluslararası ticarete tek para birimi haline gelirken, resmen 1945'den itibaren çalışmaya başlayacak olan devletler-üstü iki önemli örgüt de hayata geçiriliyordu: Uluslararası Para Fonu (IMF) ve ilk başta Uluslararası Finans Şirketi -IFC- ve Uluslararası Kalkınma Ajansı -IDA- ile birlikte Uluslararası Kalkınma Bankası olarak kurulan, günümüzün Dünya Bankası (Roberts 1996). Bu anlaşma, Amerikan sanayilerinin Avrupa'ya taşınmalarına büyük katkıda bulunmuştur. 1944'-deki Bretton Woods Konferansı'ndan buyana dünya ekonomisinde meydana gelen en önemli gelişme olarak ise kıtasal ticaret bloklarının ortaya çıkması kabul edilmektedir: Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güneydoğu Asya ülkeleriyle Hong Kong, Japonya, Güney Kore ve Taiwan'ı içine alarak Asya'da yavaş yavaş güçlenmeye başlayan ve Japonya'da odaklaşan bloklaşma (ASEAN) gibi.

sürdürmektedirler; finans dışı (yani, ürünleri “para” olan bankalar, sigorta şirketleri, borsa şirketleri vb. ‘nin dışında kalan) şirketlerin varlıklarının yüzde 18’si 1990’larda ana ülkeleri olan A.B.D.’nin dışında yer alıyordu.

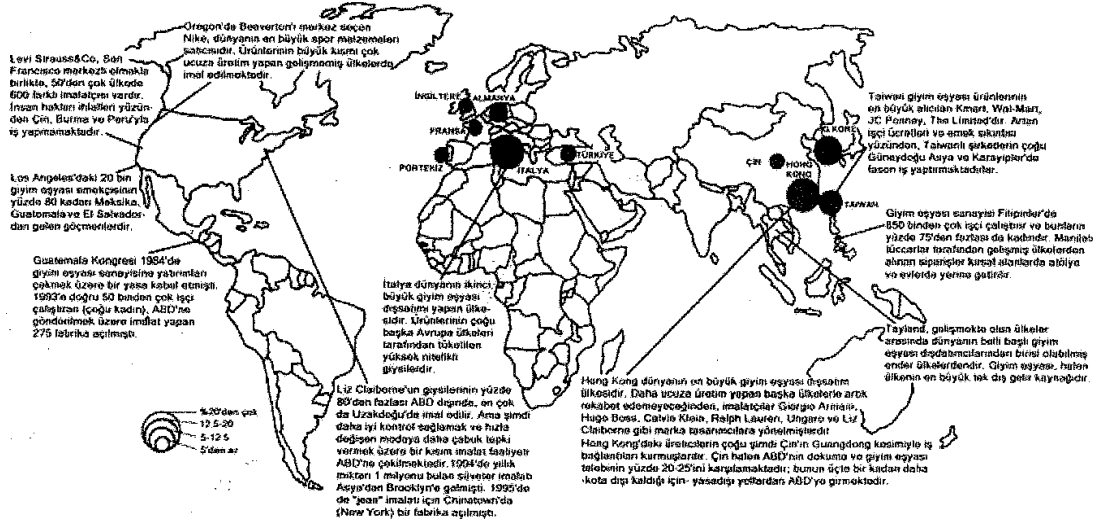
Günümüzde teknolojinin eriştiği düzey imalat süreçlerinin küresel entegrasyonunu hemen hemen aynı anda mümkün kılmaktadır. Şöyle bir örneklendirmeye gidersek; 1990 ilkbaharında Paris podyumlarında yeni bir elbise modeli teşhir edildiğinde, Amerika’nın en büyük giyim eşyası şirketler zinciri The Limited’in gözlemcileri modellerin çizimlerini yapıp, Paris’ten Foşan’daki (Çin) fabrikalarına anında fakslamışlar; Çin’de çok ucuza kitlesel olarak üretilen giyim eşyaları 1000 saat içinde, The Limited’in A.B.D.’ndeki bütün mağazalarında satışa sunulmuştu bile. En ilginç de, bu gelişmenin, modelleri esas tasarlayan modacının söz konusu ürünleri üretmeye başlamasından haftalar önce meydana gelmiş olmasıydı.

Giyim Eşyası Sanayisinin Değişen Coğrafyası

Bir sanayi kolunun küreselleşmeye tepkisinin yerel ekonomik coğrafyaları nasıl etkilediğine en iyi örnek giyim eşyası sanayisidir. Ondokuzuncu yüzyıl sonunda, giyim eşyası sanayisi çekirdek denilen ülkelerin metropoliten alanlarında, göçmen ya da mülteci ucuz işgücünü kullanan çok sayıda küçük işyeri sayesinde gelişmeye başlamıştı. Yirminci yüzyılın ilk yarısında giyim eşyası sanayisi, diğer birçok sanayi kolu gibi, modernleşme sürecine girdi. Daha büyük firmalar ortaya çıktıkça, bunların başarısı kitlesel pazarlar için kitlesel üretim tekniklerinin kullanılmasına ve ulusal pazarlar için de mekansal örgütlenme ilkelerinin işletilmesine bağlı oluyordu. Örneğin A.B.D.’nde giyim eşyası sanayisinde küçük atölyelerin New York’tan Güney’deki, yalnızca daha ucuz işgücünün bulunduğu değil, aynı zamanda bu işgücünün sendikasız da olduğu küçük kasabalardaki büyük ve yeni tesislere taşınmasıyla büyük ölçekli bir yer değiştirme meydana gelmişti.

Dünya ekonomisi küreselleşmeye başladıkça, yarı-kenar ve kenar ülkeler -az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler- “küresel” pazarlar için kitlesel ölçekte giyim eşyası üretimi için en düşük maliyetli lokasyonlar haline gelmişti. 1960’da, A.B.D.’nde satın alınan giyim eşyalarının yüzde 7’den azı ithal malıydı; 1980’lere

doğru da yarıdan fazlası. Üretim bu küreselleşmesi bir dizi karmaşık mal zincirlerinin oluşması sonucunu da doğurmuştur. En büyük giyim eşyası firmalarının çoğu (örneğin Liz Claiborne gibi) mallarını, hiçbirisinin firmanın toplam mallarının yüzde 4 ya da 5'inden fazlasını üretmediği çok sayıda (Liz Claiborne için bu sayı 300'den çoktu) bağımsız imalatçıyla ayrı ayrı yaptıkları anlaşmalarla sağlıyorlardı. Dünyanın her tarafına dağılmış bulunan bu imalatçılar ise giyim eşyası sanayi kolunu tüm sanayi kolları içinde en çok küreselleşen faaliyet haline getiriyorlardı (Şekil 8).

Şekil 8. Giyim eşyası sanayisinin dağılışındaki değişimler: Giyim eşyası dışışatımında önde gelen ülkelerin eşyasının payı. Dünya giyim eşyası dışışatımının çok büyük kısmı çok az sayıdaki ülkeden çıkmaktadır.

Kaynak: Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2007). Ekonomik Coğrafya-Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Her ne kadar ucuz spor giyim eşyaları geliştirmekte olan ülkelerdeki ucuz işçi ücretlerinin söz konusu olduğu çok sayıda imalatçıyla yapılan anlaşmalarla üretilebilirse de, küresel pazar için kalitesi yüksek giyim eşyaları farklı bir üretim coğrafyasını gerekli kılar. Bu tür ürünler -moda kadın giyimi, iç çamaşırı, çocuk ve erkek giyimi gibi- sık sık değişen tarzlarla, modayla ve yüksek kaliteyle ilişkilidir. Bu da daha az miktarda üretimi ve üretici ile alıcı arasında daha fazla teması gerektirir. Böyle ürünler için en karlı, en uygun yerler ise çekirdek ülkelerin metropoliten alanlarıdır. Londra, Paris, Milano, Stuttgart, New York ve Los Angeles gibi. Yine buralarda ünlü mağazalara ve dünyanın her tarafındaki alışveriş merkezlerine küçük miktarlarda gönderilebilecek "tasarımcı", yani ünlü markalı moda giyim eşyalarını üretecek göçmen ya da mülteci ucuz işgücü bulunmaktadır.

Gerçekten de, Sears, JC Penney gibi dev perakende mağazaları, Nike ve Roebuck gibi spor ayakkabı şirketleri ve Liz Claiborne, Gap ve the Limited Inc. gibi moda-yönelmiş giyim eşyası mağazaları genellikle ısmarladıkları markalı malları tasarlarlar ya da pazarlarlar ama asla kendileri yapmazlar; bu yüzden de bu tür firmalara ‘fabrikasız imalatçılar’ da denilir.

Sonuç, giyim eşyası sanayisindeki mal zincirlerinin, pazarın farklı kısımları için üretilen ürünlerin kökenine göre çok değişik olabileceğidir. A.B.D.’nde moda-yönelmiş, zengin müşterilere ‘tasarımcı’ malları satan perakendeciler bu malların çoğunu Fransa, İtalya, Japonya, İngiltere ve A.B.D.’ndeki küçük bir grup yüksek katma değerli ülkedeki imalatçılardan sağlarlar. ‘Özel etiket’li ürünleri tercih eden büyük mağazalar (örneğin Nordstrom) ve bazı ulusal markalar ise mallarını bazı Doğu Asya ülkelerinde kurdukları imalatçılarından sağlarlar. Daha düşük fiyatlı markaları kitlesel olarak pazarlayan iş sahipleri esas olarak daha düşük maliyetli orta derecede kaliteli üçüncü dünya ülkelerinden alım yaparken, Wal-Mart gibi indirim mağazaları mallarının büyük kısmını Çin, Bangladeş, Dominik Cumhuriyeti gibi kenar ülkelerdeki düşük fiyatla satış yapan üreticilerden satın alırlar. Son olarak, bazı dışalımıcılar da uluslararası üretim sınırının kenarlarında kalarak, giyim eşyasında önemli sayılabilecek bir deneyimi olmayan, bu işe yeni başlamış gelişmekte olan ülkelerdeki çok daha düşük fiyat ve kalitedeki ürünlerin peşine düşerler (Bonacich ve diğ. 1994; Knox ve Marston, 1998; giyim eşyası ticareti konusunda daha fazla bilgi için bak.: Doldur 2006).

İmalatçılar dünyanın tek bir küresel pazar halinde birleşeceğini yıllardan beri tahmin etmekte fakat pazarları belirleyen kültürler buna inatla direnmekteydiler. Avrupa Birliği bölgesel uluslararası pazarlara iyi bir örnektir; burada şirketlerin ürünlerini tek bir reklam ve satış stratejisiyle pazarlayabilecekleri yeterli kültür ve müşteri benzerlikleri vardır. Bununla birlikte, günümüzde, çokuluslu şirketler de kendi başlarına gerçekten ‘küresel’ satış stratejileri uygulama girişimlerinde bulunmaktadırlar. 1989’da Gillette tek bir küresel -ve dünyadaki ilk- reklam kampanyası altında ‘Sensor’ marka tıraş bıçağını piyasaya sürmüştü. Dünyadaki tüketiciler kendilerine kolayca anlatılan ve aydınlatıldıkları ürünleri tercih ettikleri için de bu işlem tıraş bıçağıyla kolay olmuştu. Her yerde herkese aynı şeyi ifade eden küresel markaların sayısı ise henüz oldukça azdır; Marlboro, CocaCola ve Levi’s

bunların en başarılıları arasındadır. Bazılarına göre bunlar Amerikan vizyonunu satmaktadırlar (Knight ve Bergman 1993).

Bununla birlikte, küresel şirketlerin gerçekten küresel olup olmadıkları tartışmasının da sürüp gittiğini eklemek gerekir: Sermayelerini belirli yerlere yığan ve diğer yerlerdeki işletmeleri belki de yalnızca “bayilik” olarak kabul edilebilecek olan, ucuz işgücünden yararlanmak için de faaliyetlerini belirli yerlerde yoğunlaştıran şirketler acaba gerçekten küresel mi? Örneğin Amerikan spor ayakkabı imalatçısı Nike, A.B.D. ve İngiltere’de kendi imalat tesislerine sahip olarak bilinirdi; fakat artık üretim kapasitesinin yüzde 100’ünü anlaşmalı olarak Güney ve Doğu Asya’daki 40 noktada yer alan imalatçılara bağlamıştır. Nike’nin üretim işbirliğinin coğrafyası zaman içinde gelişmiştir ve bu gelişme Asya’nın büyük kısmında emeğin değişen maliyetinin değişen gücüyle paraleldir. Başlangıçta Nike spor ayakkabıları Japonya’da yapılmaya başlanmış; hemen arkasından alt anlaşmalarla Güney Kore ve Tayvan’daki fabrikalara yayılmıştı. Emeğin maliyeti arttıkça bu anlaşmalar, işbirlikleri de önemini kaybetmekte ve bu kez Endonezya, Malezya vb Çin gibi ayakkabı imalatında ücretlerin A.B.D.’ndeki karşıtlarına göre otuzda bir oranında olduğu ülkelerdeki tesislerle bir anlaşma ağı kurulmaktadır (Barff ve Austen 1993). işçi ücretlerine göre ayarlanmış olan bu yer değiştirmeden dolayı şiddetle eleştirilen Nike’nin satışlarının büyük kısmını Batı dünyasında gerçekleştirmesi ve imalatın yapıldığı Doğu Asya’da yatırım yapmayarak “derin bütünleşme” sağlamamış olmasının bu şirketi ne kadar küresel kıldığı sorusu da sorulmaktadır (Allen 1995).

Küresel şirketlerin süregelen büyümesi onların “conglomerate corporations” olarak anılan bir duruma geçmelerine de yol açmıştır. Bu, büyüyen şirketlerin birleşmeler ve şirket satın almalar yoluyla birbirinden çok farklı ve çeşitli ekonomik faaliyetlerle uğraşan ayrı ayrı çok sayıda şirketlerden ya da bölümlerden oluşması durumudur. Örneğin sigaralarıyla ünlü Philip Morris, aynı zamanda içecek sanayi kolunda tek başına dünyanın en büyük firma grubunu (Miller Brewing dahil) da kontrol etmekte ve gıda sektöründe de (Kraft, General Food, Tobler ve Suchard çikolata gibi) çok sayıda birlikteliğe sahip bulunmaktadır. Bu arada emlakçilik (Kaliforniya’da Mission Viejo şirketi), dışalım-dışsatım (Duracell do Brasil) ve basın-yayın (E.Z.Editions, Zürih) konusunda da şirketleri bulunmaktadır. Dünyanın en büyük paketlenmiş gıda üreticisi olan Nestle İsviçre’deki en büyük şirkettir fakat

kazancının yalnızca yüzde 2'den azını kendi ülkesinden elde eder. A.B.D.'ndeki uzantısı olan şirketler arasında içecek şirketleri (Calistoga, Nescaf, Nestea, Perrier, Quik, Taster's Choice), çikolata ve şekerleme şirketleri (Afler Eight, Butterfinger, Cmnch, Kitkat, Raisinets), mutfak ürünleri (Buitoni, Carnation, Libby, Contadina, Toll House), donmuş gıdalar (Lean Cuisine), ev hayvanları gıdası (Fancy Feast, Friskies, Mighty Dog), şarap (Beringer Brothers) ile tıbbi malzeme ve kozmetik (Alcon Optical ve L'Oreal) şirketleri bulunmaktadır. Dünyanın her tarafında 63 ülkedeki 438 fabrikasına ek olarak Nestle 40'ın üzerinde Stouffer's Hotels'i de 1996'ya kadar işletmişti.

Küreselleşme akımıyla, Birleşmiş Milletler'e göre, 1990'ların ortalarında dünyada yaklaşık 37,000 ulus-aşırı şirket ve bunların 170,000'in üzerinde de yabancı bağlantısı kurulmuş bulunuyordu. Bu şirketler ve yabancı bağlantıları tarafından gerçekleştirilen yatırımların birikimli toplamı 1992'de 2 trilyon \$'ı geçmiş, dünya çapında satışları da 5.5 trilyon \$'ı aşmıştı. Bu bağlamda, ulus-aşırı (transnational) sermaye de gerek coğrafi bakımdan, gerek sektörel olarak ve gerekse en büyük şirketlerin kontrolündeki yabancı varlıkların payı bakımından son derece yoğunlaşma göstermiştir; ulus-aşırı şirketlerin yüzde 90'dan fazlasının şirket merkezi ileri kapitalist ülkelerdedir (fakat bu kadar yayılmışlık gösteren faaliyetler için şirket merkezlerinin buldukları yer fazla bir önem taşımaz). 2005 yılında doğru artık sayıları 77,175 olan ulus-aşırı şirketlerin çeşitli ülkelerdeki 773,019'e erişen uzantıları 62 milyon dolayında iş fırsatı yaratmışlardır. 44,922'si Avrupa, 3,857'si Kuzey Amerika ve 5,658'i de Japonya merkezli (1,053'ü Avustralya vb. gelişmişlerde) bu şirketlerin başta gelen 300 kadarı dünya üretici kapasitesinin dörtte birini kontrol etmektedirler. En büyük ulus- aşırı şirketler, ekonomik anlamında, en güçlü ülkelerden bile daha güçlüdürler. Örneğin British Petroluem'un 2006 yılındaki satışları Danimarka'nın milli gelirinden 20 milyar \$ daha fazlaydı.

2.2.5.2.Küresel Yabancı Yatırımlar (Yabancı Sermaye)

Doğrudan dış yatırımların, daha alışılmış sözcüklerle yabancı sermayenin günümüzdeki miktarı, çeşitli ülkelere verilen yabancı yardımların kat kat üstündedir ve yabancı yatırımlar ekonomik kalkınmanın başarılmasında artık daha çok rol

oyunmaktadır. 1970'lerin ortalarından itibaren yabancı yatırımlar, yıllık yaklaşık yüzde 13 gibi bir oranla büyüyerek sürekli bir artış eğilimi izlemişlerdir. Bu süre içinde, 1978-1981 (yıllık büyüme ortalama yüzde 15) ve 1986-1990 (yıllık ortalama yüzde 28) arasındaki iki çarpıcı yabancı yatırım atağı küreselleşme ya da uluslaşırılmayı (transnasyonalleşme) hızlandırmıştır. 1980'lerin özellikle ikinci yarısında birleşmeler ve el değiştirmelerle ve sayıları gittikçe artarak çeşitli ülkelerin şirketleri başka ülkelerde faal yatırımcılar haline gelmeye başlamışlardır. Bu gelişmelerde, özellikle de 1980'ler boyunca en etkili olan hususlar, yabancı sermaye stokunun ya da birikiminin ilk petrol krizinden sonra büyük bir büyüme içine girmesi, makro-ideolojik çevrelerdeki ideolojik değişimlerle birlikte, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın hegemonyasının artması, döviz ve para kurlarındaki serbestleştirmeler, özelleştirme ve 1974'den itibaren devletleştirme (ya da millileştirme) akımının ortadan kaybolmaya başlaması, geniş kapsamlı uluslararası ticaret anlaşmalarını hareketlendirerek küreselleşmeye katkıda bulunmuşlardır. 1992'de GATT anlaşmasıyla getirilen 79 yeni yasal ölçütü de 43 ülkede yabancı sermayeye uygulanan kurallar serbestleştirilmiştir (Johnston, Taylor ve Watts 1996).

Yabancı yatırımlardaki hızlı artış bunların yöneldiği sektörlerde de değişimleri beraberinde getirmiştir. 1950'lerde yabancı sermaye daha çok primer sektöre ve kaynağa-dayalı imalat faaliyetlerine yönelmişti ve bu dönemde küresel şirketlerin yaklaşık yarısı da A.B.D.'nden çıkmıştı. 1990'lara doğru ise yatırım sektörleri artık değişmiş, yatırımların yüzde 50'den fazlası hizmetler sektörüne yönelmiş ve Avrupa Birliği üyeleri ile Japonya da rollerini arttırmaya başlamışlar; A.B.D. ise küresel yabancı yatırımların artık yalnızca yüzde 30'unun kaynağı halinde kalmıştı. Bununla birlikte, 1990'lardaki gelişmelerin hızı ve boyutu bu konuda da tabloyu sık sık değişikliğe uğratmıştır.

Ama tablo sürekli değişmektedir: yıllık değişimler göz önüne alınmazsa, genel olarak, Japonya, Avrupa Birliği ve A.B.D. hı birlikte yabancı yatırımların dünya toplamının yaklaşık yüzde 80'ini ellerinde tutmaktadırlar -Japonya 1990'- dan itibaren yatırımlarında önemli bir kısıntıya gittiği halde. Birleşmiş Milletler bu üç yabancı yatırım kaynağını Triad olarak adlandırmıştır. Günümüzde dünyanın en büyük 100 ulus-aşırı şirketi ele alındığında da bunların 85'inin merkezlerinin Triad

denilen 3 ülkede yer aldığı görülecektir: Avrupa Birliği merkezli şirketler en büyük 100'ün 53'ünü meydana getirmekte, A.B.D. merkezli 25'ini oluştururken, Japonya merkezli 10'un altına inmiş bulunmaktadır. İlginç olan husus, payları çok küçük olsa da, 5 şirketle Triad dışındaki -bazıları gelişmekte olan- ülkelerin de (Çin, Hong Kong, Malezya, Güney Kore ve Singapur) listeye eklenmiş olmasıdır -örneğin Hong Kong şirketleri 2005'de 33 milyar \$ dış yatırım yapmışlardır.

1990'larda küresel doğrudan yabancı yatırımlar dünya ticaretinden üç misli, dünya toplam üretiminden de dört misli daha hızlı bir büyüme göstererek daha da büyürken, aynı zamanda dünyanın üretim kapasitesinde de yeniden dağılmışlardır. 1991'de -1982'den beri ilk kez olarak- yabancı sermaye akışında bir miktar azalma (Japon ve Batı Avrupalı firmaların karşıt eylemleri sonucu olarak) görülmekle birlikte, artış eğilimi, katılan ülkelerin payları ya da rolleri değişerek, 1990'ların sonlarına kadar sürmüştür. Daha çok 1997'den sonra kendisini hissettiren kriz küresel yabancı yatırımların toplam miktarında da bir miktar azalmaya yol açmıştır. Örneğin 1990'da doğrudan yabancı yatırımların miktarı 202 milyar \$ iken 2000'de zirveye vararak 1.5 trilyon \$'a çıkmış, 2003'de iyice azalarak 559.6 milyar \$'a inmiş, 2005'de ise yeniden 916 milyar \$'a yükselmiştir.

Bununla birlikte, doğrudan yabancı yatırımlar yakın yıllarda ihtiyaç içindeki ülkelere değil ama yatırımları garanti edecek gelişmiş dünyaya yönelmiş ve yatırımların yüzde 70'den fazlası bu bölgelere yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin payı ise değişiklik gösterir: bir ara yüzde 42'ye kadar çıkan bu pay 2000'de yüzde 16'nın biraz üzerinde olmuştur. 2003'de bir miktar artarak yüzde 27.6'ya çıkmışsa da, yatırımların yöneldiği gelişmekte olan ülkeler konusunda yakın yıllarda seçici davranılmaya başlandığı, serbest ekonomi siyasetleri uygulayan iç ya da dış pazarı geniş, nispeten daha yüksek gelir düzeyinde olan ülkelerin aslan payını aldığı gözlenmektedir.

Tablo 4. Doğrudan Yabancı Yatırım Paylarının Bölgelere Dağılımı Ve Seçilmiş Ülkelere Göre

Bölge/ülke	Doğrudan yabancı yatırımların gittiği bölge/ülke (%)				Çıktığı bölge/ülke (%)			
	1980	1990	2000	2005	1980	1990	2000	2005
Gelişmiş ekonomiler	75.6	79.3	68.5	70.3	87.3	91.7	86.2	86.9
Avrupa Birliği	42.5	42.9	37.6	44.4	37.2	45.2	47.1	51.3
Japonya	0.6	0.6	0.9	1.0	3.4	11.2	4.3	3.6
Amerika Birleşik Devletleri	14.8	22.1	21.7	16.0	37.7	24.0	20.3	19.2
Gelişmekte olan ekonomiler	24.4	20.7	30.3	27.2	12.7	8.3	13.5	11.9
Afrika	6.9	3.3	2.6	2.6	1.3	1.1	0.7	0.5
Latin Amerika-Karayipler	7.1	6.6	9.3	9.3	8.5	3.4	3.3	3.2
Asya ve Okyanusya	10.5	10.8	18.4	15.4	2.9	3.8	9.5	8.2
Batı Asya	1.4	2.2	1.1	1.5	0.3	0.4	0.2	0.3
Güney, Doğu, GD Asya	8.6	13.4	19.6	16.4	2.0	6.4	9.7	7.4
Güneydoğu Avrupa ve BDT	-	0.01	1.2	2.5	-	0.01	0.3	1.2
Dünya	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report 2006.

A B D uzun bir süre diğer ülkelerdeki yatırımların yalnızca en büyük kaynağı olduysa da, aynı zamanda küresel yabancı yatırımların da en büyük alıcısı olmuştur. Yani, küreselleşme bu ülke için iki yönlü işlemiştir. 1980'lerin sonlarında doların değer kaybı ve dolayısıyla da kendi paralarının değer kazanması yabancıları A.B.D.'nde yatırım yapabilecek duruma getirmiş ve bu ülkeye yatırılan yabancı sermaye miktarı da artmıştı. 1989'da toplam küresel yabancı yatırımların yüzde 29'u A.B.D. 'ne yapılmıştı; bunların yarısından fazlası AB ülkelerinden, yüzde 21 kadarı Japonya'dan ve yüzde 7'si de Kanada'dan gelmişti. 1990'ların başlarında, A.B.D.'ndeki ekonomik gelişmeler nedeniyle, bu yatırımlarda bir azalma başlamışsa da, tekrar bir artış eğilimine girilmiş ve 2005'de bile A.B.D. (ülke bazında) toplam yabancı yatırımların yöneldiği 2. ülke olmuştur.

A.B.D.'ne yapılan -diğer ülkelere de olduğu gibi- yabancı yatırımların yaklaşık yüzde 40'ı genelde imalat sanayisine gitmektedir (Glinkman ve Woodward 1988). 1977'de Amerikan fabrikaları arasında yabancı holdinglerin oranı yüzde 7 iken, 1990'da bu oran yüzde 17'ye yükselmışti. Bu ülkedeki yabancı sanayi şirketlerinin listesi gün geçtikçe uzamaktadır. Bu şirketler, bir yandan istihdamı arttırırken, bir yandan da dışarıya mal ihraç eden en büyük şirketler arasında başta gelmektedirler. Örneğin, Japon kökenli şirket Honda karının yüzde 42'sinden fazlasını A.B.D.'ndeki yatırımlarından elde etmektedir; Hollanda/İngiliz ortaklığı Shell Oil'in A.B.D.'ndeki temsilciliği dünyadaki en büyük 120 şirket arasında yer alabilecek büyüklüğe erişmişken, Siemens'in Amerika'daki uzantısı bir küçük şehrin nüfusu kadar eleman çalıştırır. Yabancı yatırımlar, aynı zamanda da, yeni

teknolojileri ve işletmecilik yöntemlerini tanıtarak Amerikalıların işyerindeki günlük yaşamları kadar, onların tüketim alışkanlıklarını da etkilemektedir.

Gelişmiş ülkelerden yalnızca A.B.D. değildir yabancı yatırımların yöneldiği bölge. Farklı yıllarda farklı gelişmiş ülkeler A.B.D. ile birlikte üst sıralarda yer almıştır. Ancak gelişmekte olan dünyanın Çin gibi parlayan yıldızları da artık üst sıralardadır. Örneğin 2003-2005 arasında İngiltere 1., A.B.D. 2. olmuş ama bunları Çin, Hong Kong, Singapur, Meksika ve Bolivya izlemiştir. Bununla birlikte, yıldan yıla çarpıcı değişimler izlenebilmekte; yatırımların yine gelişmiş dünyaya doğru yöneldiği görülmektedir (2005’de gelişmekte olanlar 335 milyar \$ ile en yüksek miktara vardıklarında bile payları yüzde 39 idi; gelişmiş ülkelerinki de yüzde 59). Avrupa ülkelerindeki ticaret ve sanayi kuruluşlarına özellikle Japonların yaptığı yatırımlar iyice yaygınlaşmıştır; hatta bu yatırımlar oldukça uzun bir geçmişe de sahiptir. Örneğin, geçmişte Japonya’nın Avrupa ile yaptığı ticarete Berlin’de yerleşmiş bulunan Japon ticaret firmaları büyük rol oynamıştı. Almanya’nın ikiye ayrılmasından sonra Hamburg, 1955’de de Düsseldorf Berlin’in yerini almıştı. Japon firmalarının Almanya’nın özellikle bu eski ağır demir sanayi bölgesini seçmelerinde kendi sanayileri için hammadde olarak kullanacakları yarı mamul madde temin etme isteği ağır basmıştı (Schlunze 1992). Avrupa’da Japon yatırımlarının yoğunlaştığı bir başka sanayileşmiş ülke de Fransa’dır; Japon sanayi yatırımları bu ülkenin her tarafına yayılmıştır. Ancak, Japonya, yatırımlarını belirli ülkelerle sınırlamamıştır; Çin serbest bölgelerinde, Avustralya’da, Türkiye’de olduğu gibi, başka birçok gelişmekte olan ülkede de Japon yatırımları yayılmıştır. Nitekim Çin 1993’den itibaren yabancı sermayenin en çok yöneldiği ikinci ülke olmuştur.

Bununla birlikte, yakın dönemli kriz doğrudan yabancı yatırımların coğrafyasını etkilemiştir. Daha önce belirtildiği gibi, doğrudan yabancı yatırımların gittikçe büyüyen payı gelişmekte olan ülkelere yönelmiş fakat bu yatırımların yüzde 90’dan fazlası nispeten güçlü sayılan, geniş bir pazara sahip ve özelleştirme yolunda olan Çin (1993’den beri yandan fazla azalıp 36 milyar \$’a inerek), Brezilya ve Meksika gibi ülkelere giderken, gelişmiş ülkelerdeki yabancı yatırımların da şekli değişmiştir. Doğrudan yatırımlardan çok, şirket birleşmeleri ve satın almalar (M&A: mergers and acquisitions) yoluyla yapılanlar dikkati çekmiştir. Küresel şirketler arasındaki önemli gelişmelerden birisi sayılan birleşmeler dev boyutlara varmıştır

(örneğin British Petroleum, Amoco ile birleşmiş ve Exxon ile Mobil'i de birleşmeye çağırılmışlardı). Birleşme çılgınlığı da halen her faaliyet sektöründe hemen her şirketi etkilemiştir -en yakın zamanlı birleşmelerden Sandoz ve Roche'un yarattığı Novartis'tir; 2003'de de Alman Wella kozmetik şirketi ile Amerikan Procter&Gamble'ın ve Pfizer-Adams (A.B.D.) ile şekerleme çikolata şirketi Cadbury- Schweppes'inki (İngiltere) örnek olarak verilebilir (UNCTAD 2004). 2004'deki en büyük birleşme mali alanda olmuş ve İspanyol Santander Grubu İngiliz Abbey National ile birleşmiş (15.8 milyar \$); Türkiye'den Turkcell ile Rus Alfa Grubunun birleşmeleri de önemli örnekler arasında gösterilmiştir (UNCTAD 2006). Gelişmekte Olan Ülkelerdeki yabancı yatırımlar, yakın zamanlarda üç eğilimle kendini belli etmektedir. Birincisi, A.B.D., Avrupa Birliği ve Japonya'nın (The Triad) yoksul ülkelerdeki yatırımları azalmaktadır: 1970'lerde bu üç ülke yabancı yatırımlarının üçte biri yoksul ülkelere gönderilmişti; 1980'lerin sonunda bu oran beşte birden aza indi ve 1991'de tekrar yüzde 25'e çıktıysa da, artık en büyük pay az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru akıyordu -zengin ülkeler, yabancı sermayenin yöneldiği ülkeler tablosundan da izlendiği gibi, birbirlerine yaptıkları yatırımları arttırmaya başlamışlardı. Gelişmekte olan ülkelere yapılan yabancı yatırımların payı bazı yıllar artsa da, daha önce de değinildiği gibi, bunun hepsi A.B.D., AB ve Japonya üçlüsünden doğmamaktadır artık.

İkincisi, doğrudan yabancı yatırımlar, gittikçe artan bir şekilde, seçici olma eğilimine girmiştir. Yatırımların büyük çoğunluğunu çeken ülkeler ekonomik büyümenin dışarıya yönelmiş tarzını seçenler olmuş ve bunların ekonomileri patlama göstermiştir. Dört Asya ülkesi -Singapur, Güney Kore, Tayvan ve Hong Kong (teknik olarak ayrı bir ülke değildir fakat istatistiklerde ayrı verilmektedir)- yabancı yatırımları çekerek, 1980'ler boyunca öylesine büyüme göstermişlerdi ki, bu yüzden "Dört Kaplanlar" takma adını almışlardı. Ondokuzuncu yüzyılda Sanayi Devrimi sırasında İngiltere ve A.B.D. için gelirlerini iki misline çıkarma süresi yarım yüzyıl almışken, bu ülkeler on yıl içinde refah bakımından yükseldikleri gibi, gelişmekte olan diğer Asya ülkeleri için de sermaye ve teknoloji kaynağı haline gelmişler ve kendi ulus-aşırı şirketlerini yaratmışlardır:

Tayland, Endonezya, Malezya ve Çin bu diğer Asya ülkelerinin başlıcalarıdır. Endonezya, uzun zaman en önemli ihraç ürünü olarak petrole bağımlıydı; fakat

1983-1993 arasında Endonezya sanayisine yapılan yabancı yatırımlar, ülke dışsatımında enerji dışı maddelerin yalnızca yüzde 20 olan payını birdenbire yüzde 60'ın üzerine çıkarmıştı. Vietnam ve diğerleri de şimdi yabancı sermaye arayışı içindedirler. 1947'den beri büyümesini dışalım ikamesiyle sürdüren Hindistan bile yabancı yatırımları 1990'larda davet etmeye başlamıştı. Bağımsızlıktan itibaren Hindistan'ın ana ekonomik, askeri ve ideolojik danışmanı olan Sovyetler Birliği'nin çöküşü Hindistan'ın değişim sürecini hızlandırmıştır. Liberal ekonomik uygulamalara geçen Hindistan dünya ekonomisi içinde önemli bir yere tırmanmaya başlamıştır.

Bununla birlikte, ülkeler ya da ülke grupları yıldan yıla değişime uğrayabilmektedir. Örneğin daha yakın yıllarda da Çin yine doğrudan yabancı yatırımların, pay azalmakla birlikte, en çok yöneldiği ülke olurken, onu bu kez Güneydoğu Asya ülkeleri değil, Latin Amerika ülkeleri izlemişti. Şunu da eklemek gerekir ki, sermaye hareketlerinde yalnızca doğrudan dış yatırımların rolü yoktur; bundan çok daha fazla miktarda sermaye de özel yatırımların diğer şekliyle (yerel borsalarda hisse senedi ve tahvil satın alınarak, ticari banka kredileri halinde) dolaşmaktadır; tıpkı son yıllarda petrol fiyatlarındaki artışın yarattığı para bolluğunun Türkiye'nin de içinde bulunduğu belirli bazı ülkelere gitmesi gibi.

Kalkınmakta olan ülkelerdeki yabancı yatırımların bir üçüncü özelliği de her bir Triad üyesi ülkenin belirli bazı ülke grupları içinde çoğunluk paylarının ayrı ayrı olmasıdır -Arjantin, Bolivya, Şili, Meksika, Panama, Filipinler, Suudi Arabistan, Venezüella A.B.D. kümesinde; B.D.T., Hırvatistan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Yugoslavya, Brezilya, Avrupa Birliği; ve Hong Kong, Güney Kore ve Tayland ise Japonya kümesinde yer alırlar. Bu gruplar ya da kümeler, dünya ticaret kalıbını açıklamaya da yardımcı olurlar; A.B.D. ile Japonya arasındaki ticaret kalıbı buna bir örnektir. 1980'lerde A.B.D.'nin Japonya ile olan elektronik eşyadaki ticaret açığı birçok ekonomisti alarma geçirmişti. 1990'ların başında bu ticaret açığı azaldı, fakat aynı maddelerde ticaret açığı bu kez de Tayland ile ortaya çıktı. Tayland, gelişmekte olan bir ülkeydi ve A.B.D.'nin müttefikiydi; bu yüzden de bir sorun çıkmadı. Bununla birlikte, Tayland Japonya kümesine düşer ve Tayland'daki elektronik eşya fabrikalarının sahibi de Japonlardır. Bu yüzden, A.B.D.'nin Tayland'dan ithal ettiği elektronik eşyadan Tayland ekonomisi kadar Japonya da

kazançlı çıkar. Benzer bir yoldan Avrupa'nın Latin Amerika'dan yaptığı dışalım da A.B.D. şirketlerinin ürünleridir.

Günümüzün gelişmekte olan ülkeleri, Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile birlikte yabancı yatırımları çekmek için en büyük çabayı harcamaktadırlar. Avrupa Birliği'nin hemen yanı başındaki, benzer kültürel mirası paylaştıkları Doğu Avrupa ülkelerine yatırımları özellikle dikkat çekicidir. Daha da ilginç olanı Yeni Sanayileşmekte Olan Ülkeler grubu olarak alınan Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Çin'e yeniden bağlanan Hong Kong'dan çıkan sermayenin gelişmiş Avrupa ülkelerinde doğrudan dış yatırımlar haline dönüşmesindeki hızlanmadır. Birleşmiş Milletler'in raporuna göre (UNCTAD 2004), bu konuda lider durumundaki Hong Kong (Çin'e bağlı şehir-devlet 1999-2003 arasında dünyada en fazla yatırım yapan ekonomi olmuştu) dışında, hızlı bir yayılma gösteren Güney Kore, Avrupa ülkelerine yatırım yapan ikinci Asya "kaplan"ı olurken, zaten kendileri yabancı yatırımlara konu olan diğer "kaplan"lar Tayvan, ve Singapur da Güney Kore'yi izlemişlerdi. Bunlardan Hong Kong daha çok toptan ve perakende ticaret faaliyetlerine doğrudan dış yatırım yapmışken, Güney Kore, özellikle çokuluslu büyük şirketi Daewoo vasıtasıyla Romanya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi eski sosyalist Doğu Avrupa ülkelerine sanayi yatırımları yapmış; Tayvan'ın yatırımları ise daha çok elektronik eşya ve yedek parça imalatı üzerine olmuştur. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet uydusu olmaktan çıkıp kapitalizme yönelmeleri, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmeleri ve Rusya'nın enerji ve maden kaynaklarından hizmetler sektörüne kadar birçok alanı özelleştirme, ortak işletme vb. şekillerde yabancı sermayeye açması, Çin'in dünyanın en hızlı gelişme süreci içine girmesi, yeni ve boş pazarlar bulan küresel şirketlerin hızla bu alanlara yönelmelerine yol açmıştır. Türkiye ise dünyada en çok yabancı yatırım çeken ülkeler arasında 1989-1991 'de 59., 1996-1998'de 85., 1999-2001'de 89. ve 2000-2002'de de 72'inci sıralarda yer almıştı; 1995 'de 1.25 milyar \$'lık yabancı sermaye yatırımı ile yakın yıllara kadarki en yüksek miktarı çekmişse de, yine de geri sıralarda kalmıştı. Son birkaç yıldır ise, Türkiye, gelişmekte olan birkaç ülkeyle birlikte, dünyada yaşanan para bolluğunun etkisiyle önemli miktarlarda doğrudan yatırım çekmiştir: Örneğin 2003'de 1.8 milyar \$ olan bu yatırımlar, 2004'de 2.8 ve 2005'de de 9.7 milyar \$'a yükselmişti ve 1,624 ulus-aşırı şirket ile 11,700 uzantılı bağlantısı bulunuyordu (Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'deki Yer Seçimi Hakkında: Yavan 2006).

2.2.6. Dünya Ekonomisinin Kontrolü ve Çok Uluslu Şirketler

Çokuluslu ya da küresel olarak anılan şirketler dünya ekonomisinde sürekli artan bir payı hedeflemişlerdir. Çokuluslu şirketlerin büyük kısmı hala Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Japonya’da üslenmişlerse de, Çin, Brezilya, Meksika, Tayland ve Endonezya gibi daha az gelişmiş ülkelerden bazıları da kendi çokuluslu şirketlerini üretmeye başlamışlardır. Hisse senedi pazarının ve yatırım olanaklarının uluslararasılaşması, nereleri merkez seçmiş olurlarsa olsunlar, bu şirketlerin sahipliğini ve kontrolünü mekansal olarak dağıtmaktadır. 1990’lı yılların ortalarında, dünya toplam katma değerinin önemli bir bölümünü, merkezleri gelişmiş ülkelerde yer alan fakat gelişmekte olan ülkelerdeki uzantılarıyla birlikte ya da çeşitli ortaklıklar halinde birleşmeler yoluyla büyümüş ve hepsi de çokuluslu olan dünyanın en büyük 100 şirketi yaratmıştır. Bizim burada ele aldığımız tablo, FORTUNE dergisinin her yıl yayınladığı dünyanın en büyük şirketleri (Global 500) değil fakat hem dünyanın en büyükleri olurken hem de çokulusluluk dereceleri de en yüksek olan şirketlerdir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler bu tür bir sıralamayı şirketlerin yurt dışındaki varlıklarına göre yapmaktadır (UNCTAD 2004).

Bekleneceği gibi, satışlar bakımından daha yüksek rakamlara erişmiş bir şirket, çalışanlar sayısı ya da varlıkları bakımından alt sıralarda yer alabilmekte ya da bunun tersi olabilmektedir. Örneğin yurt dışındaki varlıkları bakımından 2004’de dünyanın (küresel özelliği en yüksek) 1. büyük şirketi durumundaki General Electric çalıştırdığı eleman sayısı bakımından 12., satışları bakımından da 9. sıradaydı. Satışları bakımından 1. sıradaki Wal-Mart Stores ise yabancı varlıkları bakımından 43. sırada yer alırken (Amerikan pazarına hitap diyor), çalışanlar sayısı bakımından da 1. sıraya oturmuştu. Bir örnek olarak da McDonald’s gıda şirketi verilebilir: 2004’de çalışanlar sayısı bakımından 4. durumda olan şirket, küresel varlıkları bakımından ise en büyük şirketler arasında 64. durumdaydı. Bu tür çelişkiler faaliyet kolunun işçi talebini ayarlayan yapısıyla da ilişkilidir.

Tablo 5. En Büyük Finans-Dışı Küresel (Ulus-Aşırı) Şirketler, Varlıkları ve Satışları, 2004⁵

Sıra	Şirket	Şirket merkezi	Faaliyet türü	Varlıklar (milyar \$)		Satışlar (milyar \$)	
				Yabancı	Toplam	Yabancı	Toplam
1.	GENERAL ELECTRIC	A.B.D.	elektronik	448.9	750.5	56.9	152.9
2.	VODAFONE GROUP	İngiltere	haberleşme	247.9	258.6	53.3	62.5
3.	FORD MOTOR	A.B.D.	otomobil ve parça	179.9	305.3	71.4	171.7
4.	GENERAL MOTORS	A.B.D.	otomobil ve parça	173.7	479.6	59.1	193.5
5.	BRITISH PETROLEUM	İngiltere	petrol rafine	154.5	193.2	232.4	285.1
6.	EXXONMobil	A.B.D.	petrol rafine	134.9	195.3	202.9	291.3
7.	ROYAL DUTCH/SHELL GROUP	İngil./Holl.	petrol rafine	129.9	192.8	170.3	265.2
8.	TOYOTA MOTOR CORP.	Japonya	otomobil ve parça	123.0	233.7	103.0	171.5
9.	TOTAL FINA ELF	Fransa	petrol rafine	98.7	114.6	123.3	154.4
10.	FRANCE TELECOM	Fransa	haberleşme	85.7	131.2	24.3	58.6
11.	VOLKSWAGEN	Almanya	otomobil ve parça	84.0	172.9	80.0	110.5
12.	SANOFI-AVENTIS	Fransa	ilaç	82.6	104.5	15.4	18.7
13.	DUTSCHE TELEKOM AG	Almanya	haberleşme	79.7	146.8	47.1	71.9
14.	RWE GROUP	Almanya	elektrik-gaz-su	78.7	127.2	23.6	52.3
15.	SUEZ	Fransa	elektrik-gaz-su	74.1	85.8	38.8	50.6
16.	E.ON	Almanya	elektrik-gaz-su	72.7	155.4	22.0	61.0
17.	HUTCHISON WHAMPOA LTD	Hong Kong	çeşitli	67.6	84.2	17.0	23.0
18.	SIEMENS AG	Almanya	elektronik	65.8	108.3	59.2	93.3
19.	NESTLÉ S.A.	İsviçre	gıda	65.4	77.0	59.2	93.3
20.	ELECTRICITÉ DE FRANCE	Fransa	elektrik-gaz-su	65.4	200.1	17.9	55.8
21.	HONDA MOTOR Co.	Japonya	otomobil ve parça	65.0	89.5	61.6	80.0
22.	VIVENDI UNIVERSAL	Fransa	çeşitli	57.6	94.4	11.6	26.6
23.	CHEVRON TEXACO CORP.	A.B.D.	motorlu taşıtlar	57.2	93.2	80.0	150.9
24.	BMW AG	Almanya	motorlu taşıtlar	55.7	91.8	40.2	55.1
25.	DAIMLER-CHRYSLER	ABD-Aim.	motorlu taşıtlar	54.9	248.9	68.9	176.4
26.	PFIZER Inc	A.B.D.	ilaç	54.1	123.7	23.0	52.5
27.	ENI GROUP	İtalya	petrol rafine	50.2	98.6	47.7	89.8
28.	NISSAN MOTOR Co Ltd	Japonya	motorlu taşıtlar	49.6	94.6	55.6	79.3
29.	IBM	A.B.D.	bilgisayar	47.9	109.2	60.7	96.3
30.	CONOCOPHILIPS	A.B.D.	petrol rafine	46.3	92.9	40.9	143.2

Kaynak: UNCTAD (2004)

Halen, dünyanın başta gelen en büyük şirketlerinin büyük kısmı sanayi ağırlıklıdır; bunları küreselleşmenin hızla ilerlediği ve bir ağ halini aldığı hizmet sektörüyle bağlantılı olanlar izlemektedir. Listedeki sanayi şirketlerinin petrol, motorlu araçlar ve elektronik eşya gibi belirli sanayi sektörleri ve belirli ülkelerle - A.B.D., Batı Avrupa ve Japonya- bağlantılı oldukları görülmektedir. Doğal olarak, dünyanın önde gelen şirketlerinin, faaliyet yapıları ve coğrafi kökenlerinin sıralanışı bazı yıllar ya da dönemlere göre değişebilmektedir. Örneğin, I. Dünya Savaşı'nın sonunda, dünyanın en büyük şirketleri gıda, dokuma ve primer metallerle ilgili sektörlerde yer alıyordu ve başta gelenler de İngiliz ve idman şirketleriydi. II. Dünya Savaşı'ndan A.B.D.'nin egemen ekonomik güç olarak çıkmasıyla, 1960'lardan itibaren Batı Avrupa'da Amerikan şirketlerinin genişleyen etkileriyle ilgili kaygılar

⁵ UNCTAD, yukarıdaki listedeki sıralamayı "Ulus-aşırılık İndisi"ne (TNC: Transnationality Index) göre yapmıştır. Bu indis, yabancı ülkelerdeki satışların toplam satışlara, yabancı varlıkların toplam varlıklara ve yabancı ülkelerde çalıştırılan işçi sayısının toplam işçi sayısına oranları alınarak bulunan bir ortalamadır.

başlamıştı. Fakat zamanla bu bölgedeki yatırımlar çeşitlenmiş ve Asya kaplanları bile Avrupa Birliği'ne yatırım yapmaya ve yayılmaya başlamışlardır. Her ne kadar A.B.D dev sanayi şirketleri tablosunda en fazla sayıda temsil ediliyor ve güçlü konumda görünüyorsa da, egemenlik alanı daralmış ve payı azalmıştır artık. 2000'li yılların başında da bilinen krizlere, etki alanlarındaki gerilemelere ve işten çıkarmalara rağmen bu şirketlerin yıllık toplam satışları MM önemli bir büyüklüğe sahiptir ve bazı ülkelerin ulusal gelirlerinden bile fazla -hatta bazen birkaç küçük ülkenin toplamı kadar- tutabilmektedir. Bu da dünya ekonomisinin kontrolünde çokuluslu şirketlerin rolünün önemli bir göstergesi olmaktadır.

Tablo 6. En Çok Eleman Çalıştıran Finans-Dışı Küresel Şirketler, 2004⁶

Sıra	TNC* Sırası	Şirket	Şirket merkezi	Faaliyet türü	Çalışanlar sayısı	
					Yabancı	Toplam
1.	43.	WAL-MART STORES	A.B.D.	perakendeci	410,000	1,710,000
2.	39.	CARREFOUR SA	Fransa	perakende	142,129	430,695
3.	18.	SIEMENS AG	Almanya	elektronik	266,000	430,000
4.	64.	McDONALD'S CORPORATION	A.B.D.	restaurant	240,142	418,000
5.	25.	DAIMLER-CHRYSLER	Almanya	motorlu taşıtlar	101,450	384,723
6.	44.	DEUTSCHE POST AG	Almanya	taşıma-depolama	149,201	379,828
7.	81.	HITACHI LTD	Japonya	elektronik	104,533	347,424
8.	11.	VOLKSWAGEN	Almanya	otomobil ve parça	165,152	342,502
9.	67.	MATSUSHITA ELECTRIC	Japonya	elektronik	184,110	334,752
10.	29.	IBM	A.B.D.	bilgisayar	175,832	329,001
11.	4.	GENERAL MOTORS	A.B.D.	otomobil ve parça	114,612	324,000
12.	1.	GENERAL ELECTRIC	A.B.D.	elektronik	142,000	307,000
13.	8.	TOYOTA MOTOR CORP.	Japonya	otomobil ve parça	94,666	265,753
14.	46.	VEOLIA ENVIRONNEMENT SA	Fransa	su dağıtım	146,249	251,584
15.	19.	NESTLÉ S.A.	İsviçre	gıda	240,406	247,000
16.	13.	DEUTSCHE TELECOM AG	Almanya	haberleşme	73,808	244,645
17.	57.	KLONKJE AHOLD NV	ABD-Holl.	perakendeci	206,057	231,003
18.	3.	FORD MOTOR	A.B.D.	otomobil ve parça	102,749	225,626
19.	38.	UNILEVER	İngil./Holl.	gıda-çeşitli	171,000	223,000
20.	69.	METRO AG	Almanya	perakende	105,230	217,424

Kaynak: UNCTAD (2004)

Küreselleşmeyle birlikte büyüyen şirketler, yani “iş dünyasının devleri” 1990’lardaki siyasal gelişmeler sayesinde yeni yayılma alanları ve yerel pazarları yutup geçerek taze pazarlar da kazanmışlardır. Doğu Bloku’nun çözülmesiyle çok sayıda bağımsız ülkenin ortaya çıkması ve bunların ekonomik siyasetlerini değiştirmelerinde özellikle mekansal görünümü de etkileyerek en çok perakende sektörünü temsil eden süper/hipermarketler ve alışveriş merkezleri etkili olmuştur. Gerçekten de Avrupa Birliği, A.B.D. ve Kanada başta olmak üzere bu konuda deneyimli ülkelerden çok önemli yatırımlar ve de kısa sürede bu ülkelerde yığılmıştır

⁶ TNC: Transnational Corporations (Ulus-aşırı Şirketler) sıralamasındaki yeri

(Timor 2004). Örneğin Fransız Carrefour ve Auchan'a eski Doğu Avrupa ülkelerinin her yerinde (bu arada Türkiye gibi gelişmekte olan bazı ülkelerde) rastlanırken, İsveç asıllı IKEA Avrupa dışında A.B.D.'nde de büyük bir yaygınlaşma göstermektedir.

Tablo 7. Ülke Dışı Satışlarına Göre En Büyük 20 Küresel Perakende⁷ Şirket, 2002

Şirket	Şirket merkezi	Satışlar (milyon \$)		Varlıklar (milyon\$)		Ülke sayısı
		yabancı	toplam	yabancı	toplam	
1. Royal Ahold NV	Hollanda	53,356	66,339	20,858	23,736	26
2. Wal-Mart Stores	A.B.D.	40,794	244,524	30,709	94,685	9
3. Carrefour SA	Fransa	35,589	72,737	28,594	40,804	31
4. Metro Group	Almanya	25,225	54,531	11,699	22,511	27
5. Delhaize Group	Belçika	18,275	21,895	9,920	10,645	7
6. Pinault-Printemps-Redoute	Fransa	16,692	28,972	19,240	29,484	15
7. Tengelmann Group	Almanya	13,671	28,226	..	5,227	15
8. Aldi	Almanya	12,811	33,837	..	..	11
9. Ito-Yokado Co. Ltd	Japan	11,915	25,258	3,099	20,977	12
10. Christian Dior	Fransa	11,276	13,936	11,909	26,320	48
11. IKEA	İsveç	11,037	..	..	..	32
12. Auchan	Fransa	10,390	26,071	..	18,489	19
13. Kingfisher Plc	İngiltere	9,207	13,695	7,130	9,992	8
14. Intermarché	Fransa	9,156	31,688	..	..	7
15. Otto Versand	Almanya	8,682	16,463	..	5,674	18
16. Rewe	Almanya	8,113	35,405	..	..	10
17. Tesco Plc	İngiltere	7,438	33,503	4,491	19,110	10
18. Lidl & Schwarz	Almanya	6,711	21,728	..	..	19
19. Rallye	Fransa	5,886	25,062	..	17,728	15
20. Sears, Roebuck and Co.	A.B.D.	4,189	41,366	3,481	50,409	2

Kaynak: UNCTAD (2004)

Küreselleşme bütün dünyada karışık duygularla karşılanmaktadır. Ulus-devletler ekonomik bağımsızlıklarının kaçıp gittiğini gördükleri için, çoğu çokuluslu bu şirketlere göndermeler yapmaktadırlar: Yoksul ülkelerdeki bazı eleştiriler bunların zengin ülkelerin aleti oldukları şeklindedir. Kendi ulusal ekonomilerini bunların kontrol etmelerini protesto etmekte; çokuluslu şirketlerin kazançlarını yurt dışına taşımalarıyla daha da yoksullaştıkları duygusuna kapılmaktadırlar. Yakın zamanlarda, söz konusu şirketlerden bazılarının, özellikle üç büyük petrol şirketinin, gelişmekte olan ülkelerdeki insan hakları ihlallerinde rolleri olduğu da düşünülmektedir.

Eleştiriler çokulusluların kendi ülkelerinde de sürdürülmektedir. Genellikle, ne zaman çokuluslu bir şirket ülke dışına yatırım yapsa, “iş imkanlarının ihraç edildiği” ve mal dışsattımının azalacağı ileri sürülür. A.B.D. deneyimi buna uygun

⁷ İndirimli mağazalar, süpermarket, hipermarket, özel ürün mağazaları, postayla satış, e-store (internetten satış) gibi türleri kapsamaktadır.

düşmektedir: dünya mamul madde dışsatımında bu ülkenin payı azaldığı halde, tersine, hem A.B.D.'den ve hem de yabancı ülkelerdeki tesislerinden dış- satım yapan Amerikan çokuluslu şirketleri A.B.D. toplam dışsatımının yüzde 17-19'unu ele geçirmişlerdi (A.B.D.'den doğrudan dışsatım, \$'ın değeri düştüğünde malların fiyatı dolar bazında ucuzladığı için, tekrar artmaktadır).

Yukarıda değindiğimiz ve “conglomerate corporations” denilen yöntemle büyümeleri ve faaliyetlerini çeşitlendirmeleri yüzünden hangi şirketin hangi ülkenin kendi yurttaşlarının şirketi olduğunu söylemek gittikçe daha güçleşmektedir. Örneğin Tayvan'ın en büyük dışsatım şirketleri arasında ATSLT, RCA ve Texas Instruments gelmektedir. Bu şirketler ise genellikle Amerikan şirketleri olarak kabul edilirler ve bunların Tayvan'dan A.B.D. 'ne yaptıkları dışsatım A.B.D.'nin Tayvan'la olan dış ticaret açığının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. A.B.D.'nde TV setleri imal eden son Amerikan şirketi olan Zenith de 1991 'de işletmelerini Meksika'ya taşımıştır. A.B.D.'de TV setleri imalatını, artık, satın aldıkları tanınmış “Amerikan” markaları altında yabancı şirketler sürdürmektedirler: Magnavox ve Sylvania (Hollandalı), RCA ve General Electric (Fransız) ve Quasar (Japon) gibi. Ancak, A.B.D. bu şirketleri de kendi şirketi olarak kabul eder. 1991'de Amerikan hükümeti, Tennessee'deki tamamen Japonlara ait bir daktilo fabrikası namına, yüzde 48 hissesine bir İngiliz şirketinin sahip olduğu, fakat Amerikan Smith-Corona'nın bir kolu olan bir Singapur şirketini ticari uygulamalarından dolayı protesto etmişti! A.B.D., uluslararası görüşmelerde, Amerikalı işçi çalıştıran ya da eğiten ve A.B.D.'ne katma değer katkısında bulunan her şirketi, uluslararası idare merkezi nerede olursa olsun, bu merkezde hangi ülke bayrağı dalgalanırsa dalgalansın, Amerikalı kabul etmektedir.

Aslında, çokuluslu şirketler zaten her hangi tek bir ülkeyi değil, kar güdüsünü temsil ederler. Şirketlerin yöneticileri de kendi sorumluluklarını, hissedarlarının koydukları sermayeleri maksimuma çıkarmak olarak tanımlarlar; böylece de sermayeyi en yüksek geliri getireceğine inandıkları yere yatıracaklardır. Bu bakımdan, Colgate-Palmolive'in müdürünün de belirttiği gibi, artık “A.B.D.'ni yatırımda birinci ülke olarak görmek için bir neden kalmamıştır”. 1990'da şirket satışlarının yüzde 64'ü ve bunların işletme karlarının yüzde 63'ü A.B.D. dışında gerçekleşmişti. 1990'daki gerileme sürecinde A.B.D. ekonomisini kurtarmak için ilk

olarak dışarıdaki tesislerini mi kapatacakları sorulduğunda, Motorola'nın verdiği cevaptaki gibi, artık "dünyanın tümünde gerilemenin eşit olacağı"ydı.

Çokuluslu-Küresel Şirketler Konusunda Örnek

Amerikan Pazarı İçin Otomobil İmalatı

Yönetim merkezleri A.B.D., Japonya, Almanya, Güney Kore ve başka ülkelerde üslenmiş bulunan otomobil imalat şirketleri, dünyanın her tarafında ürünlerinin imalat, montaj ve pazarlamasına yatırım yapmışlardır. Bundan başka, bu şirketlerin çoğu ya birbirlerinin hisse senetlerine sahiptirler ya ortaklıklar kurmuşlardır ya da belirli ülkelerde belirli ürünlerin imalatı ya da pazarlaması amacıyla bir araya gelmişlerdir. Örneğin 1982'de Japon Honda şirketi Marysville'de (Ohio) bir otomobil montaj fabrikası açtı. 1990'a doğru bu tesis A.B.D.'ndeki diğer fabrikaların hepsinden fazla otomobil montajı yapmıştı. Bundan başka, yerel katkının payı da artmıştı. İlk önceleri Japonya'dan gelen parçalar monte edilirken, daha sonra bazı parçalar yerel olarak imal edilmeye ve otomobillerin tasarımları da gittikçe daha fazla A.B.D.'nde yapılmaya başlandı. Fabrikanın bir katkısı da A.B.D.'ne birçok işletme ve imalat tekniği sokmasıydı.

1989'da Honda Accord, A.B.D.'nde en çok satan model olan ilk yabancı otomobildi. Japon ve Amerikalıların birlikte imal ettikleri bir melez otomobil olan Honda Accord, her iki ülkeden dünyanın her yerine ihraç da edilmişti. İki kapılı modeli ise A.B.D.'nde tasarlanmış, yalnızca A.B.D.'nde üretilmiş ve Japonya'ya da ihraç edilmişti; Avrupa için de station wagon modeli tasarlanmış ve yine dışarı satılmıştı. Bazı Avrupa ülkelerinin bunu bir Japon üretimi kabul ederek dışarıya sınırlama getirmelerine A.B.D.'nin itirazı "adı Japon olan, ülkemizde üretilmiş bir mal Amerikan malıdır" şeklinde olmuştu. Japon arabalarının A.B.D.'de imal edilmesi Amerikan ticaret açığının da azalmasına yol açmaktadır. 1990'da Amerikan pazarındaki toplam otomobil fabrikalarının yüzde 30 kadarı Japonlarındı ve A.B.D.'nde satılan Japon markalı arabaların yarısından fazlası da A.B.D. içinde imal edilmişti.

1990'a gelindiğinde, otomobil imalatı o kadar karşılıklı bağlantılı, karmaşık bir durum almıştı ki otomobilin adının hangi bayrağı taşıdığını, şirket hissedarlarının

nerede yaşadığını, arabanın nerede tasarlandığı ya da imal edildiğini açıklamak artık olanaksızdır. Bir zamanlar Amerikan hükümetinin öğüncü olan ve reklamlarında milliyetçi sloganlar kullanan Chrysler, otomobillerinde artık General Motors ya da Ford'dan daha az Amerikan malı parça kullanmaktadır. Chrysler, Mitsubishi Motors'un yüzde 24 hissesine ve Mitsubishi vasıtasıyla da Kore firması Hyundai'nin hisselerine de sahiptir. Mitsubishi, Chrysler markası altında otomobil yapmaktadır ve iki şirket müşterek olarak Normal'de (Illinois), her iki marka altında bir fabrika işletmektedirler. Satışlarının üçte bir kadarı A.B.D. dışında gerçekleşen Ford, Jaguar'ın tümüne (daha önce İngilizdi) ve Mazda'nın da yüzde 25 hissesine sahiptir. Mazda, A.B.D.'nde Ford namına otomobil yapar ve Ford da Mazda için kamyon imal ederken, iki şirket, ayrıca, birbirleriyle parça ticareti de yapmaktadırlar. Yine, her biri ayrı ayrı, A.B.D.'ne dışsattım için Ford Festiva parçaları imal eden Kore'nin Kia Motors firmasının hisselerine de sahip bulunmaktadırlar. Ford ve Nissan, Avustralya ve A.B.D.'nde birlikte otomobil imal ederlerken, Ford, Volkswagen ile birlikte, A.B.D.'ne kamyon dışsattımı yapan tek bir şirket halinde çalışmaktadır.

General Motors, Nissan'ın bir kısım hisselerine sahip olan Subaru ile A.B.D.'nde kurulan bir ortaklık olan Isuzu'nun yüzde 40'dan fazla hissesini elinde tutmakta; aynı zamanda da Hyundai'nin Kore'deki en büyük rakibi olan Daewoo Motors'un da sahibi bulunmaktadır. Daewoo ise Japonya için Nissan ve A.B.D. için de Pontiac otomobillerini imal etmekte; Japonya da Isuzu'ya GM-Europe tarafından Avrupa'da tasarlanmış otomobilleri satmaktadır. General Motors bu kez de Toyota ile Avustralya ve A.B.D.'nde birlikte otomobil imal etmektedir. Amerika'daki Honda, A.B.D.'nde anavatanı olan Japonya'dakinden bile daha fazla satış yaparken; Japonya'daki Honda da A.B.D.'nden otomobil ithal etmektedir.

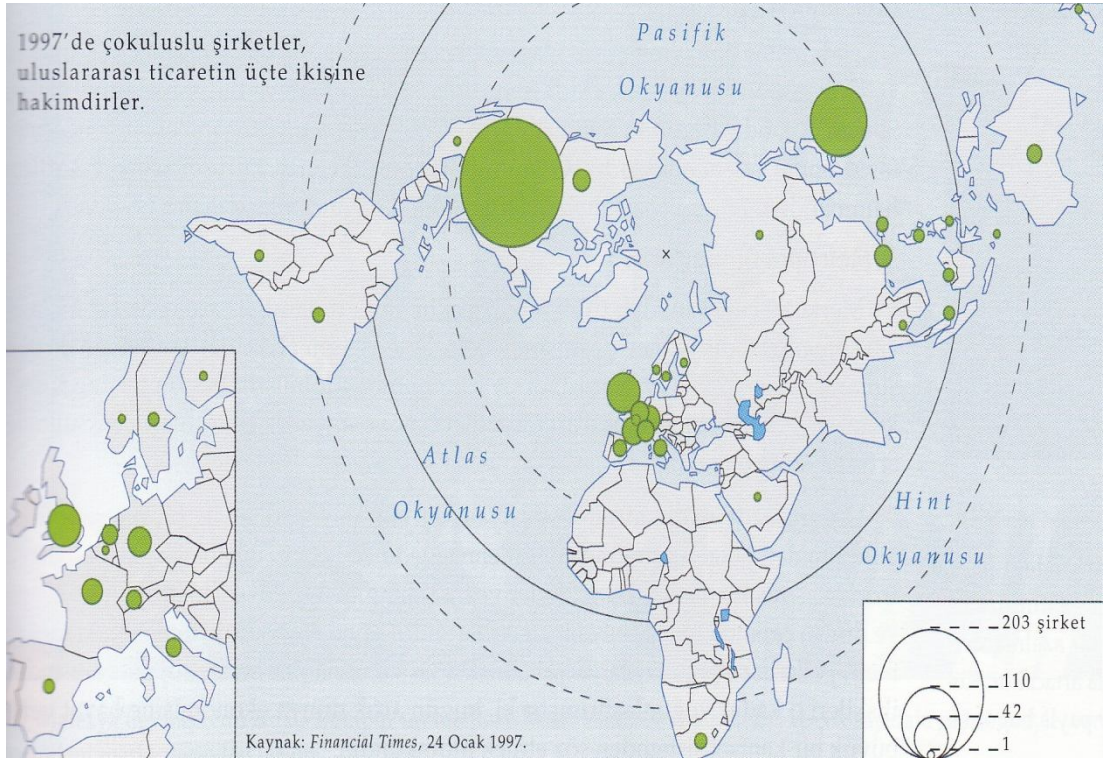
Günümüzde, yılda 40 milyonun üzerinde taşıt aracı 10 büyük küresel şirketin üretim hatlarından çıkmaktadır: Büyüklük sırasına göre General Motors, Ford, Toyota, Volkswagen, Nissan, Fiat, Peugeot-Citroen, Honda, Mitsubishi ve Renault şeklindeki bu şirketler yalnızca küresel montaj hattı işletmekle kalmamakta, aynı zamanda da, yukarıda açıkladığımız birlikler yoluyla ekonomik küreselliği arttırmaktadırlar. Yalnızca 1996 yılında dünyanın en büyük 41 oto üreticisinin 244 stratejik birleşme anlaşması yapması bunun önemini yansıtacaktır. Bunlardan, örneğin, Peugeot başka 22 otomobil firmasıyla birliktelikler kurmuştu; bunlar

arasında, Suzuki ve Isuzu ile Amerikan General Motors tarafından pazarlanacak Geo Metro; İngiltere’de imal edilen ancak sahibinin Ford olduğu Jaguar’la yapılanlar da bulunuyordu.

Amerikan vatandaşları her ya milyonlarca otomobil satın almaya devam ettikçe, binlerce Amerikan işçisi de kendi ülkelerindeki otomobil fabrikalarında çalışacaktır. Bununla birlikte, imalat şirketlerinin adlarının ya da sahiplerinin kimler olacağını tahmin etmek, yukarıdaki bağlantılar ve ilişkiler göz önüne alındığında, olanaksızdır. Ancak, “General Motors, Ford ve Chrysler’in artık Amerika Birleşik Devletleri’nde otomobil imal etmeyecekleri; bütün üretim faaliyetlerini yabancı ülkelere taşıyacakları ve de ülke içindeki bütün imalat faaliyetlerinin de ‘yabancı’ firmalar tarafından yapılacağını söylemek ise yanlış olmayacaktır” (Rubenstein 1992; Bergman ve Knight 1993; Knox ve Marston 1998).

2.2.7. Uluslararası Ticaret Sektörü

Ticareti yöneten kurallar ülkeden ülkeye çok büyük ölçüde değişmektedir. Birleşmiş Milletler, bir Uluslararası Ticaret Örgütü kurulmasını ilk kez 1947’de önermiş ve 23 ülkenin imzaladığı bir anlaşmayla Gümrük ve Ticaret Üzerine Uluslararası Anlaşma (GATT-General Agreement on Tariffs and Trade) kurulmuştu. 1994’ e kadar da 125 dolayında ülke anlaşmayı imzalamıştır. GATT ‘in kuralları uygulatacak, baskıdan öte giden gücü olmamış fakat aldığı kararlar genellikle kabul görmüştür. GATT, dünya ham ve mamul madde ticaretinin tümünü kapsamak üzere yaratılmış ve kurulduğundan itibaren sanayileşmiş ülkelerdeki gümrük tarifeleri, ticareti yapılan malların değeri üzerinden yüzde 40’dan 5’e kadar düşürülmüş, dünya ticaret hacmi ise 12 mislinden fazla büyümüştür. Tarım ürünleri ve hizmetlerin ticareti GATT’ın yapısı dışında kalmakla birlikte, bunların miktarında hem değer ve hem de dünya toplam ticareti içindeki pay bakımından hızlı bir artış yaşanmış ve bu pay 1990’a doğru dünya ticaretinin üçte birine erişmişti. GATT, patent ve copyright gibi entelektüel hakların korunmasında ise başarısız kalmıştı.

Şekil 9. En büyük çok uluslu şirketlerin 1997 yılındaki yönetim merkezleri.

İlk olarak Uruguay’da toplandığı için “Uruguay Round”u olarak bilinen, 1986-1993 arasındaki sekizinci ve sonuncu GATT tartışmalarında patent ve copyright’ın uluslararası ticaretiyle ilgili terimler de tanımlanmaya çalışılmıştı. Fakat Uruguay Round’unun, ülkelerin çeşitli istekleri nedeniyle, temelleri sağlamlaştırılmamış; Japonya ve Avrupa ülkeleri tarım ürünlerine desteğe son vermeyi, yoksul ülkeler de buna tepki olarak pazarlarını zengin ülkelerin ihracat mallarına açmayı reddetmişlerdi. Böylece, Uruguay Round’u yıllar süren tartışmalardan sonra anlaşmazlıkla sonuçlanmıştır. Bu toplantılar boyunca ticaret engellerinin indirilmesi için yapılan görüşmeler 22,000 sayfalık bir rapor halindeydi ve aynı zamanda 1 Ocak 1995 ‘den itibaren GATT’ın yerini yeni bir örgüte, Dünya Ticaret Örgütü’ne (World Trade Organization -WTO) bırakmasını da öngörüyordu. Aslında, Dünya Ticaret Örgütü’nün kurulmasının da geçmişi eskilere gitmektedir. GATT kurulduğunda, sonunda varılacak anlaşmalarla gümrük tarifeleri geriletilerek serbest ticarete gidilecek yolda bir ara durak gibi görülmüş ve bir Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organization-ITO) kurulması üzerinde tartışmalar başlatılmıştı. 1948’de Birleşmiş Milletler tarafından onaylanan ITO sözleşmesi de IMF (Uluslararası Para Fonu-International Monetary Fund) ve Dünya Bankasıyla birlikte uluslararası düzenlemelerin kurumsal yapısının

oluşturulmasındaki üçüncü sacayağını oluşturacaktı. İşlevini tam anlamıyla göremeyen bu örgütün yerini artık Dünya Ticaret Örgütü (WTO) almıştır. Dünya Ticaret Örgütü'nün kendi başına ayrı bir ticaret bloğu olarak görülebileceği ve en azından teorik olarak dünyanın en büyük ve en açık ticaret bloğu olduğu ileri sürülmektedir.

Uluslararası ticaret ya da “dış ticaret” denildiğinde, genellikle herkesin aklına, dünyanın başka yerlerine gönderilen petrol, buğday, muz, kahve, otomobil ve giyim eşyası gibi maddeler gelir. Uluslararası ekonomide ticaret “primer ürünler” ve “mamul maddeler” olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayırımı girmeyen, tersiyer sektördeki -yani, hizmetlerdeki- ticaret ise gittikçe daha önem kazanmaktadır ve 2005’de 2.4 trilyon \$’lık bir hacme yaklaşmıştır. Bu miktar, hizmetlerin mamul madde ticaretinden daha hızlı bir oranda büyüdüğünü gösterir. Hizmetler, daha önce de vurgulandığı gibi, özellikle haberleşme alanındaki gelişmeler yüzünden, uluslararası yatırımlarda da gittikçe daha büyük bir paya sahip olmaktadır.

Kendi ülkelerindeki imalat şirketlerine hizmet sağlayan birçok kuruluş bu faaliyetlerini dünya sahnesine de taşımışlardır. Bu da, kısmen, yasal kurumların, danışma, muhasebe ve reklam kuruluşlarının uluslararasılaşmasının nedenlerini açıklayacaktır. Mimarlık ve tıp gibi birçok meslekler dünyanın her tarafında becerilerini pazarlayabilmektedirler. Birçok ulus için, turistlere hoşgeldin demek de, okullarına yabancı öğrenci kabul etmek de ulusal ekonomileri için adeta bir anahtar eleman haline gelmiştir. Mali hizmetler, eğlence, kumar ve başka bazıları artık yerelden çok küresel pazarlar için gerçekleştirilmektedir.

Uluslararası hizmetler aynen mal ticaretindeki eğilimleri ortaya koyarlar. Ülkeler bağımsızlıklarını gittikçe büyüyen bir küresel pazara kaptırmaktadırlar. Çokuluslu şirketler dünyayı “tek ye?” olarak görürler ve onun kaynaklarını kullanır, fırsatlarını başka yerlere taşır ve ürünlerini uygun bir şekilde pazarlarken, ülkeler de toprak bağımsızlıklarını koruma mücadelesi verirler. Hizmetlerde de A.B.D. dünyanın en önde gelen dışsatımcısıdır. Örneğin, yalnızca eğitimden, A.B .D.’nin net kazancı 5 milyar \$ ‘ın üzerinde olmuştur. Diğer Amerikan taşınmaz dışsatımları arasında, geliştirme ve işletme, hesap işleri, tıbbi hizmetler, iş danışmanlığı, bilgisayar programcılık gelişmeleri, reklamcılık, mimari tasarım vb. gibi çok sayıda

hizmet yer almaktadır. Amerikan eğlence ürünleri dünyadaki bütün radyo dalgalarına ve TV ekranlarına egemen durumdadır. “Ağırlıksız sanayi/er” denilen filmler, müzik, TV programları ve videolar bu ülkenin yıllık ticaret fazlalığında önemli bir yer tutmaktadırlar⁸.

2.2.7.1. Finansın Küreselleşmesi

Dünya sanayi haritasını yeniden çizdirten yabancı yatırımlar (2002’de 449 milyar \$’dan fazla) dünyanın her tarafına taşınan dev miktardaki sermayenin yalnızca küçük bir parçasıdır. 1901 ‘de nasıl ki tek bir küresel buğday pazarı oluştuysa, şimdi de tek bir küresel sermaye pazarı oluşmuştur. Çokuluslu bankacılık gelişmiş ve telekomünikasyonlar ulusal paraların, hisse senedi ve bonoların anında ve dünyanın her yerinden kontrolünü ve ticaretini mümkün kılmıştır. Daha 1992’de bile dünya kambiyo borsalarında günde 600 milyar \$’ın üzerinde para işlem görmüştü. Bu miktar, günlük mal ticaretinin 100 mislinden de daha fazladır. Dünya hisse senedi borsalarında el değiştiren kağıtların değeri ise 1990’da 9.4 trilyon \$ iken, 1998’ de 23.5 trilyon \$ tutarına varmıştı (gelişmiş ülkelerin payı yüzde 92.4’ü, orta ve az gelişmiş ülkelerinki ise yüzde 7.6). Dünya para piyasalarında her gün el değiştiren paranın tutarı bile 1.5 trilyon \$’ın üzerinde olmuştur. Bu varlıkların mülkiyetini hiç bir ulusal ya da uluslararası kurum tek başına kayda geçirmez; yalnızca bazı kuruluşlar gözlem yaparlar.

---

⁸ Dünya çapında film izleyicilerinin düzenli olarak yüzde 85’ine sahip olan Amerika’nın en büyük yedi film stüdyosu kazançlarının yüzde 50’sini yurtdışından sağlamaktadırlar. ABD., Nisan 2004’e kadar olan tarihte rekor yılı olan 1997’de 30 milyar \$ kazanmıştı film endüstrisinden -1998’de de yalnızca tek bir film, Titanic 1.8 milyar \$ getirmişti (1.2 milyarı A.B.D. dışından). Bu filmi izleyen Yüzüklerin Efendisi 2002 ve 2003’de iki kısım halinde 1.3 milyar \$, Harry Potter da iki bölüm olarak toplam yine 1.3 milyar \$ getirdiler. Hollywood filmleri 2000’lere doğru Avrupa pazarının yüzde 70’ini, Japon pazarının yüzde 50’sini ve Latin Amerika pazarının de yüzde 83’ü- nü elinde tutuyordu. Gittikçe arttığı belirtilen bu oranın (örneğin Avrupa’da 1987’den beri yüzde 56) büyümesinde yabancıların rolü de önemlidir. 1991’de A.B.D.’nin en büyük dört film şirketinin de sahibi artık yabancıları: MGM/ UA bir İtalyan şirketinin; Twentieth Century Fox Avustralyalıların; Columbia Pictures Japonların ve Universal Studios da yine Japonlarındı. Disney şirketinin yaptığı yeni filmlerin de finansmanını Japon yatırımcılar sağlamaktadırlar. Amerikan filmlerinin kendi kültürlerini etkilemesinden başka ülkeler nasıl çekiniyorlarsa, Amerikalılar da film şirketlerinin yabancıların eline geçmesinden aynı şekilde etkilenmişlerdir. Örneğin, filmlerde ince alaylara ya da bazı esprilere eskisi gibi yer verilebilecek mi? ya da, örneğin Universal Stüdyoları’nın Japon sahibi Matsushita Şirketi II. Dünya Savaşı’yla ilgili bir film yapımına izin vererek mi? (şirket yönetim kurulu başkanı bu soruyu cevaplamayacağını söylemiş; Bergman 1995; Amerikan film sanayisinin gelişmesi için: Storper ve Christopherson 1987).

Mali işlemlerin uluslararasılaşması parasal konuları da dünya ticaretinin ana konuları arasına sokmaktadır. Ülkeler kendi borsalarını kendileri yönetmek istemekte; küresel bankaların ana çıkış ülkeleri de bütün bu işlemlerin yönetim sorumluluğunu almakta, fakat ülkeler bunun nasıl yapılacağı üzerinde anlaşmamaktadırlar. Dev bankaların uluslararası merkezleri bankacılık kurallarında daha esnek olarak ünlenmiş yerlerde kurulmaktadır. İngilizlerin Karayipler'deki 260 km²'lik sömürgesi Cayman Adaları (47,511 nüfuslu), halen aralarında 800 sigorta şirketi ve dünyanın çeşitli yerlerinden gelen 500'ün üzerinde bankanın da bulunduğu ülkede kayıtlı 68,000 şirketle dünyanın en büyük mali merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Burada ne güvenlik görevlileri, ne kasalar ne de otomatik para çekme makineleri vardır; hatta banka binaları bile yoktur. Birçok banka yalnızca bir odalık bir işyeri halindedir; işlemlerin gizliliği yasal bakımdan korunma altına alınmıştır. Uluslararası ajanslar, bazı kazançları, örneğin uluslararası uyuşturucu ticaretininkini izleyememektedirler.

Tablo 8. Yayılma İndisine Göre Dünyanın En Büyük 20 Mali Kuruluşu, 2004⁹

Sıra	SI*	Şirket	Şirket merkezi	Varlıklar (milyon\$)	Çalışanlar sayısı	Şube sayısı toplam	Şube sayısı yabancı	Ülke sayısı
1.	64.7	GE Capital Services	A.B.D.	566,708	76,300	1,425	1,085	55
2.	63.0	Citigroup	A.B.D.	1,484,101	294,000	612	347	70
3.	60.5	UBS	İsviçre	1,732,121	67,424	426	363	43
4.	58.6	Allianz Group	Almanya	1,302,894	162,180	778	569	47
5.	58.6	BNP Paribas SA	Fransa	1,230,071	94,892	622	403	53
6.	58.5	Gruppo Assicurazioni	İtalya	372,996	58,354	368	323	39
7.	57.2	Zurich Financial Services	İsviçre	346,083	53,246	358	345	34
8.	54.4	Unicredito	İtalya	359,903	68,571	1,044	998	31
9.	53.6	HSBC Bank	İngiltere	1,274,557	243,333	10,761	658	47
10.	53.1	Société Générale	Fransa	816,735	93,359	430	253	48
11.	51.8	Deutsche Bank	Almanya	836,368	65,417	698	493	38
12.	51.5	AXA Group	Fransa	642,988	76,339	481	387	33
13.	51.0	Credit Suisse	İsviçre	953,967	60,532	334	280	36
14.	47.8	ABN AMRO Bank NV	Hollanda	825,388	99,271	851	432	45
15.	43.7	Grupo Santander	İspanya	774,462	126,488	455	311	28
26.	42.8	Bayerische HVB Group	Almanya	629,981	57,806	935	572	30
17.	41.9	Crédit Agricole SA	Fransa	1,107,272	62,000	382	172	39
18.	40.2	Merrill Lynch	A.B.D.	648,059	50,600	227	167	22
19.	40.0	AIG Group	A.B.D.	798,660	92,000	368	147	38
20.	40.0	ING Bank NV	Hollanda	1,177,335	113,000	856	403	34

Kaynak: UNCTAD (2004)

Paranın işletilmesinin kültürel kodlarla bağlantılı olduğu da ileri sürülmektedir. Örneğin A.B.D.'nde insanlar yasalardan yararlanıp iflasa gitmek

⁹ SI -"spread index" uluslararasılaşma indisinin bulunulan ülke sayısı ile çarpıldıktan sonra kara kökünün alınmasıyla elde edilen bir indistir.

yerine aldıkları borçları ödeyecekleri varsayımına göre kredilendirilirler; eğer herkes iflasını ilan ederse, ekonomi çöker. Farklı kültürlerdeki insanlar “iş”i de farklı olarak algırlar. Bu yüzden de ticaret faaliyetlerinin uluslararasılaşmasında kültürler-aşırı yanlış anlama ya da güvensizlikten dolayı sorunlar ortaya çıkar. Müslüman ülkelerden bazılarında güven esasına dayanılarak büyük miktarlarda borç verilip-alınabilmektedir; ya da petrol zengini Arap ülkelerindeki gibi, korkunç bir varlığa sahip yöneticilerin vatandaşlarının iş hayatlarını garantiye alacaklarına dair bir güven duyulmaktadır. Japonya’da ve ülkeleri dışında yaşayan Çinliler arasında da, iş ilişkileri, başka kültürde olan insanların kolaylıkla anlayamayacağı bir bağlılık ağına dayandırılmaktadır.

Her ne kadar ekonomik bütünleşme ile sermaye hareketliliği farklı faaliyet kollarında ve farklı bölgelerde aynı hızla ilerlemiyorsa da, hizmetler sektöründe parasal işlemlerin şirket faaliyetleri arasında en fazla küreselleşen olduğunu söylemek yanlış olmaz -elektronik transfer hizmetlerinin 24 saat ticareti mümkün kılması küreselleşmeyi büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, gıda da dahil, bütün sektörlerde küresel sermaye akışının baskısı hissedilmektedir; özellikle eski Sovyet dünyasının yeni pazarlar halinde ortaya çıkması gıda işlemede de uluslararası yatırımları çok hareketlendirmiştir.

Günümüzde Japonya dünyanın başlıca sermaye kaynaklarından birisi haline gelmiştir; bu yüzden Tokyo borsasını yöneten kurallar dünyanın her tarafındaki fabrika açılış ve kapanışlarını etkilerler. Petrol zengini Arap ülkeleri bir diğer önemli sermaye kaynağıdır; bu yüzden de Amerikan kolej harçlarındaki faiz oranlarındaki değişimler Ortadoğu’yla ilgili siyasetlerden şiddetle etkilenirler. Frankfurt ve Johannesburg’daki banka siyasetleri A.B.D. bankalarının işlem masraflarını arttırır ya da azaltırlar. Rio de Janeiro’daki ya da Mumbai’daki parasal değişimler birçok Amerikan emeklisinin maaşının güvenliğini etkilerken, Minneapolis’deki Federal Reserve Bank’de belirlenen faiz oranları Endonezya’daki vergiler üzerinde etkili olur. Yerel ekonomik konularda nerede? ve niçin orada? sorularının açıklamaları küresel finansın dağılışı kalıbında yatmaktadır.

2.2.7.2. Turizm

Dünyanın, çekirdek denilen gelişmiş bölgeleri de dahil, birçok kesimi primer bir temele (tarım, balıkçılık ya da madencilik gibi) sahip değildir; küresel montaj hattında önemli bir rol oynamamaktadır; küresel finans ağıyla sıkı bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu tür alanlar için turizm başka türlü sağlanamayacak olan ekonomik kalkınmada bir rol oynayabilmektedir. Turizm, küreselleşmeyi toplumsal ve ekonomik açılardan kolaylaştıran ve önemli bir uluslararası mali yanı da olan faaliyettir. Bazı hesaplara göre turizm en büyük ekonomik faaliyettir; bazılarına göre de petrolden sonra dünya ticaretinde en büyük paya sahip tek faaliyettir. Dünya Turizm Örgütü'ne göre 2006'da 842 milyon dolayında turist uluslararası turizme katılarak 735 milyar \$'ı aşan ve ulaşım masraflarını içermeyen bir harcama gerçekleştirmişti. Bu boyutlara varan dünya dış turizm harcamaları birçok ülke bütçesinin dengelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin turizm, 1991 'den itibaren, dünyanın ekonomik bakımdan en gelişmiş ülkesi A.B.D.'nin bile en önemli dışsattım faaliyeti haline gelmiş ve bu ülkeyi turizm gelirlerinde dünyada birinci ülke yapmıştır. Turizm, artık çok büyük ölçüde küreselleşmiş konaklama tesislerine (özellikle oteller ve tatil köyleri) yapılan yabancı yatırımlarla da üç boyutta birden (toplumsal-mekansal-ekonomik) küreselleşmeye katkıda bulunur. Dünya turizmi, uzun dönemli eğilime göre turist sayısı bakımından yıllık ortalama yüzde 5, turizm gelirleri bakımından da yüzde 5-10 arasında bir büyüme göstermiştir (1997 ve 1998'de ekonomik kriz, 2001'de 11 Eylül olayları ve 2002'de de Irak'ın işgali nedeniyle durgunluk dönemleri geçirmiştir). Dünya Turizm Örgütü'ne göre yirmibirinci yüzyılın ilk 20 yılında da büyümenin süreceği anlaşılıyor; 2020 yılında 1.6 milyara, yani 1996 yılındakinin yaklaşık 3 misline çıkabilecek ve insanlar artık tek değil, yılda 2-3, hatta 4 tatil yapabileceklerdir. Uluslararası turizmdeki bu büyüme hızı dünyanın her tarafında eşit oranda olmamakla birlikte, genelde turizmde en büyük harcamayı zengin ülkelerden çıkan turistler yapmaktadır ve yine en önemli ve en istikrar kazanmış turizm çekicilik alanları da, şimdiye kadar, hep zengin ülkelerdekiler olmuştur. Örneğin, gittikçe azalmakla birlikte, hala dünya turizminin yarısından fazlası Avrupa'da gerçekleşmektedir (Özgüç 2003).

Tablo 9. Turist Sayısı ve Turizm Gelirlerine Göre Dünyanın Önde Gelen Ülkeleri

1995	2006	Ülke	Turist (milyon)	1995	2006	Ülke	Gelir (milyar \$)
1	1	FRANSA	79.1	1	1	A.B.D.	85.7
3	2	İSPANYA	58.5	4	2	İSPANYA	51.1
2	3	A.B.D.	51.1	3	3	FRANSA	46.3
5	4	ÇİN	49.6	2	4	İTALYA	38.1
4	5	İTALYA	41.1	9	5	ÇİN	33.9
6	6	İNGİLTERE	30.1	5	6	İNGİLTERE	33.5
9	7	ALMANYA	23.6	6	7	ALMANYA	32.8
8	8	MEKSİKA	21.4	10	8	AVUSTRALYA	17.8
10	9	AVUSTURYA	20.3	21	9	TÜRKİYE	16.9
-	10	RUSYA	20.2	7	10	AVUSTURYA	16.7
17	11	TÜRKİYE	18.9	13	11	KANADA	14.5
7	12	KANADA	18.2	23	12	YUNANİSTAN	14.3
-	13	UKRAYNA	17.6	11	13	TAYLAND	12.4
14	14	MALEZYA	17.5	18	14	MEKSİKA	12.2
15	15	HONG KONG	15.8	8	15	İSVİÇRE	11.8
	1-15	Toplamı	483.0		1-15	Toplamı	438.0
		Dünya toplamı	842.0			Dünya toplamı	735.0

Kaynak: World Tourism organization, Tourism Highlights 2006

Bununla birlikte, yakın zamanlardaki gelişmeler (Rusya'nın kapılarını açması ve Doğu Bloku ülkeleriyle birlikte kapitalizme yönelmesi, uyuyan dev olan Çin'in uykusundan uyanması uluslararası kamuoyunda bu ülkelere duyulan merakı arttırmıştır) turistlerin yöneldikleri ülkeler sıralamasında -süreklilik kazanıp kazanmayacakları belli olmamakla birlikte- değişimlere yol açmaktadır. Artık en çok turist alan ülkeler arasında Çin de vardır ve üst sıralara tırmanmaktadır; Doğu Bloku ülkelerinden Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti de, özellikle büyük otel zincirlerinin de gelmesiyle, önemli turizm ülkeleri halinde ortaya çıkmışlardır. Bununla birlikte, bütün ülkeler için büyük önem taşıyan turizm gelirleri özellikle gelişmekte olan ve ekonominin diğer sektörlerinin fazla gelişemediği kenar ülkeler için daha da büyük önem taşımaktadır -bu ülkeler de hem turizm gelirlerini artırma savaşı verirken hem de kendi toplumları, kalkınma süreçleri içinde turizm ve tatil olayına daha fazla katılmaya başlamışlardır; bu yüzden de en yüksek gelişme oranları bu ülkelerde meydana gelmektedir.

Turizm istihdam yaratır ve çoğaltıcı bir etkiye sahiptir. Tek bir otel yapımı bile birbirine bağlı bir dizi iş olanağı yaratır. Genellikle yüksek katma değerli ve emek-yoğun bir faaliyet olan turizm yerel işgücünü çeker. Turizmin, bu şekilde, gıda maddelerinden hediyelik eşya satışlarına, konaklama tesislerindeki mobilyalara kadar

yüzlerce başka imalat faaliyetindeki üretimi arttırması “turizmin çoğaltıcı etkisi” olarak bilinmektedir. Turizm, ayrıca, gelir dağılımındaki mekansal farklılıkları azaltarak bölgesel farklılıkları gidermede de önemli bir rol oynayabilmektedir. Kırsal alanlarda nüfusun azalmasında, dolayısıyla bu alanlardaki ekonomik çöküntünün giderilmesinde turizmin büyük katkısı vardır. Özellikle herhangi bir turizm çekiciliğine sahip alanlarda bu çekicilik kullanılarak ya da yapay çekicilikler yaratılarak, “çiftlik tatilleri” sunularak vb. yollarla kırsal alanların kalkındırılmasında da hükümetler turizmi çözüm olarak görmekte ve teşvik etmektedirler. Bazı doğal özellikler de ekoturizm (ekolojik kaynaklardan turizm yoluyla kazanç sağlamak ve yine bu yolla doğal kaynakları da korumak) yoluyla turizme açılarak kırsal alanlara gelir elde edilmektedir. Uluslararası turizmin ülkelerin ödemeler dengesine yaptığı olumlu katkı ise zaten bilinmektedir. Yine Dünya Turizm Örgütü’ne göre, turizmin günümüzdeki gelişme süreci -eğer bir engelle karşılaşılmazsa- orta dönemde 100 milyon yeni iş olanağı yaratabilecektir.

Bununla birlikte, turizmin ev sahibi ülke için birçok sakıncaları ya da zorlukları da ortaya çıkabilmektedir. Yerel kültüre zarar verebilmesi, toplumsal yozlaşmaya katkıda bulunması (turizm tek başına böyle bir sonuç yaratamaz); çok fazla turistini tarihi eserler ve doğal çevre üzerinde olumsuz baskılar yaratabilmesi bunlar arasında sayılabilir. Buna rağmen, günümüzde bütün ülkeler “altın yumurtlayan kaz” olarak gördükleri turizmi geliştirmek için büyük çabalar harcamaktadırlar -hatta, Çin bile yabancıların ülkeye girmemesi için yaptığı “Çin Seddi”ni şimdi yabancıları içeri çekmek için kullanmaktadır!

Dünyada herhangi bir yerin turist çekebilme potansiyeli üç şeye bağlıdır: Çekicilikler, erişim ve konaklama (“Turizmin üç A’sı”- attractions, accessibility, accomodation). Bunların yeterliliği ve de organizasyon turizmde gelişmenin temellerini oluşturur. Çekicilikler doğal ya da insan yapısı olarak hem potansiyel turistler tarafından değişik şekilde algılanırlar hem de bölgesel farklılıklar gösterirler (Özgüç 2003). Bazılarına göre iyi bir plaj tatil geçirmek için en arzulanan mekan olurken, bazıları için dağlardaki rekreasyon kolaylıkları daha çekicidir. Dünyanın gittikçe azalmakta olan doğal alanları, koruma kaygısını da birlikte getirerek, “ekoturizm”i yaratmıştır ve bu tür turizmin dünya turizmindeki payı gittikçe artmaktadır. Kenya’nın aslanları, Ruanda’nın gorilleri, Güney Afrika’nın ceylanları

ya da Namibya'nın zebraları, Avustralya ya da Karayipler'in mercan resifleri artık önemli turizm destinasyonlarıdır. Turizm ajansları, daha önceleri turistlere doğadaki az bulunur hayvanları "avlama" reklamlarını, ekoturizm anlayışı sayesinde, artık "fotoğraf makinesiyle avlama" olarak değiştirmişlerdir. Bazı ülkeler ekoturizme çok büyük ölçüde bel bağlamışlardır. Bu ülkeler için turizm, yok olma tehlikesi altında bulunan doğal özelliklerini koruyabilmek üzere gerekli parasal kaynağı oluşturmaktadır. Örneğin Belize'de ekoturizm ülke dışsatımının en büyük kısmını sağlamaktadır. Belize, ülkenin jaguar ve maymun nüfusunu, mercan resiflerini korumak amacıyla bir Turizm ve Çevre Bakanlığı kurulmuştur. Fakat, doğal koruma alanlarının ekoturizm akımı yüzünden yavaş yavaş kalabalıklaşmaya başlaması çoklarını endişeye sevk etmektedir (Tyler 1989). Doğal durumunu dünyanın diğer yerlerine göre daha fazla korumuş olan Kuzey Kutbu ile bütünüyle konmuş olan Antarktika'ya bile giden turist sayısının artması, çevre-duyarlı toplumlara endişelendirmektedir (Hall ve Johnston 1995). Temel hususlar belirlenmedikçe, Cater'a (1992) göre, "ekoturizm, kolayca, eko-kolonyalizmin bir şekli olarak nitelenebilecektir". Fakat, aynı yazar, kusurlarına rağmen, ekoturizmin kontrolsüz kitle turizminden daha az korkunç olduğunu ileri sürmektedir.

Turizmin yarattığı kültürel yayılmanın derecesi kısmen turist karakterine bağlıdır. Bazı turistler kendi ülkesinde olanlardan tamamen farklı kültürel deneyimler ararlar. Bu tür turistler bile ziyaret ettikleri yerin gerçek karakterini değiştirebilirler. Başka bazı turistler de kendi buldukları ortamdakinden ancak çok az farklı deneyimler yaşamak isterler. Bunlara "ev-artı (+)" turistler denilmektedir. Bunlar, örneğin Mısır'a ya da Türkiye'ye evdeki bütün rahatlıklarını da bulacak, artı piramitleri ya da Bizans eserlerini; Peru'ya, tanıdıkları her şeye ek olarak İnka harabelerini görecek şekilde gelmek isterler. Bunların evde alışmış oldukları bütün maddi kültür unsurlarının ya da bunların çok büyük bir kısmının turist olarak gidecekleri yerde de bulunması gerekir. Örneğin A.B.D.'den ülke dışına seyahat eden birçok turist dünyanın her tarafında Pizza Hut ya da McDonald'slarda yemek yerken kendilerini güvende hissederler.

Bununla birlikte, turizm bölgelerindeki yerel sakinler yabancı maddi kültür unsurlarına kendilerini uyarlayıp kendi kültürel özelliklerini terk edebilirler (Özgüç 2004). Dünyanın her yerine yayılan McDonald's restoranlarında yerel halkın da

yemek yemesi bu tür kültürel yayılmanın eri iyi örneğidir. Bazı ülkeler, bu nedenle, bazı faaliyetlerin yalnızca turistler tarafından yapılmasına izin verildiği sınırlı alanlar ayırımına gitmişlerdir. Örneğin, bazı Müslüman ülkelerde alkol tüketilebilecek yerlerin sınırlandırılması, eskiden S.S.C.B.'de, Çin'de ve Doğu Avrupa ülkelerinde turistlerin dolaşabilecekleri ve kalacakları yerlerin yerel toplumdan ayrılmış ve sınırlandırılmış olması, böylece de turistlerin ancak belirli yerlerde ve belirli araçlarla dolaşabilmeleri gibi.

Sayıları çok büyük miktarlara varan turistler ise tamamen insan yapısı çekiciliklere ilgi duyarlar: Disneyland-Disneyworld-EuroDisney (DisneylandParis) ve sayıları oldukça artan başka bazı “theme park” denilen rekreasyon merkezleri, film stüdyoları milyonlarca insanı kendilerine çekmektedirler. Kültürel açıdan karşı konulsa da (Tümertekin ve Özgüç 2004), bu tür yerlerin dünyadaki yayılışı artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Şehirler de, insan faaliyetinin en son mekânsal ürünleri olarak turizmde büyük önem taşırlar. Özetle, gerek doğal gerekse insan yapısı çekiciliklerle donanmış bölge ve ülkeler potansiyel turizm alanları oluştururken, bunların küresel ölçekte önem kazanmak için siyasal istikrara da sahip olması gerekmektedir.

2.2.7.3. Küresel işyeri

Küresel şirketlerin, küreselleşme eğilimine paralel olarak, nerede yer alacakları sorusu da gittikçe önem kazanmaktadır. Coğrafyanın bu ana sorusuna küresel şirketler açısından cevap vermek kolay değildir. Hiç de uzak olmayan bir geçmişte dünyanın dev şirketlerinin yalnızca gelişmiş-sanayileşmiş ülkelerde ve onların da en büyük şehirlerinde yer aldığı görülürken, şimdi durum değişmiştir. Bu tür şirketlerin artık yalnızca idare merkezleri dünyanın büyük şehirlerinden birisinde yer alırken, diğer faaliyetleri dünyanın her tarafına dağılmış olabilmektedir. Değişen dünya ekonomisinde hizmet sektörünün ve şirketlerin rolü (N. Smith 1990; Daniels 1993) ya da şirketlerin yer seçimindeki ilkeler (Bateman 1985; Laulajainen ve Stafford 1995) gibi konu başlıklarıyla, coğrafyacılar bu konu üzerinde çalışmalar yapmaktadırlar.

Günümüzde yalnızca gelişmiş ülkeler değil, gelişmekte olan birçok ülke de, dışarıya yönetici olarak ya da başka şekilde çalışacak personel ihraç etmektedir. Bu ülkeler, gelişmiş ülkelerdeki benzerlerinin aldıklarından çok daha düşük maaşlarla çalışmaya istekli, eğitilmiş bir genç insan havuzuna sahiptirler; fakat ülke ekonomisi yeterince genişleyemediği için bunları istihdam edemezler. Memur ve bilgisayar operatörlerine ihtiyaçları olan büyük şirketler ile telekomünikasyon hizmetleri, bu tür emek havuzları nerede yer aldıysa, onları orada tutmaya çalışırlar. Amerikan şirketleri yıllardan beri bu hizmetleri kendi şehir merkezlerinin dışına taşıdılar; şimdi de dünyanın diğer yerlerine yerleştirmeye çalışmaktadırlar.

1989'da İrlanda bilgisayar koleji mezunları Amerikalı mezunların yarısı kadar kazanıyorlardı. Bu yüzden de New York Life Insurance Company (sigorta şirketi) işlemlerini, New Jersey'e bilgisayar bağlantısı kurulmuş bir İrlanda köyünde yaptırmaya başladı. Boeing uçak firması, Bechtel (bilgisayar aksamı), McGraw Hill (yayınevi) ve başka birçok Amerikan firması büro işletmelerini İrlanda'ya taşıdılar. İrlanda'nın uluslararası havalimanı Shannon'un uygun konumundan da yararlanarak, şirketler evraklarını dünyanın en büyük posta taşıyıcısı Federal Express yoluyla postalamakta, işlemler yerine getirildikten sonra sonuçlar uydu yoluyla ya da TAT-8 transatlantik fiber-optik hatlarla geri yollanmaktadır. Benzer şekilde, New York Halk Kütüphanesi'nin, British Library'nin ve bazı müzelerin kataloglama işlemleri de Kansas City'de üslenmiş bir Amerikan firması tarafından Manila'da (Filipinler) yaptırılmaktadır. American Airlines'ın veri işleme faaliyetleri, şirket merkezinin bulunduğu Tulsa'da değil, Barbados'ta ve Dominik Cumhuriyeti'ndedir. Zürih merkezli Swissair iflastan önce hesaplarını Hindistan'da Mumbai'de (eski Bombay) tutturmuştur. "Back-office" (arka büro) denilen bu gelişme eğilimi uluslararası ölçekte "off-shore backoffice" olarak kabul edilmektedir. Bu yolla şirketler işgücü maliyetlerinden büyük kazançlar sağlamaktadırlar. Ancak bu tür bağlantılar da zaman -hem de kısa bir zaman- içinde değişikliğe uğrayabilmektedir. Örneğin Hindistan bu tür iletişimde çok önem kazanınca fiyat artırımına gitmiş, bu bağlamda aradaki zaman- mesafeyi (A.B.D.'de gündüzken orada akşam olması gibi) de mazeret olarak öne süren bazı Amerikan şirketleri başka ülkelere kaymışlardır.

Merkeziyetten uzaklaşma şeklindeki bu gelişmeye paralel bir başkası da büyük metropoliten alanların son derece özelleşen bazı kesimlerinde bankacılık, mali

kurumlar ve hizmet faaliyetlerinin yığılarak yeni iş olanakları bakımından dengesiz bir durum meydana gelmesidir. Bu tür metropoliten merkezler büro mekânı, mali işlemler, teleport denilen uydu bağlantılarına sahip ofis parkları ve iletişim ağlarıyla kendi altyapılarını geliştirmektedirler. Küreselleşen dünya ekonomisinde “dünya şehirleri” haline gelen bu büyük şehirler küresel mekânın yeniden örgütlenmesinde odak noktaları oluşturmakta, bilgi, kültürel ürünler ve para akışını kontrol merkezleri olmakta ve böylece dünyanın ekonomik ve kültürel küreselleşme sürecini sürdürmeyi sağlamaktadırlar.

“Back-office” ve metropoliten yoğunlaşma gibi gelişmeler, aslında, küresel finans ağının lokasyon bakımından taleplerinin tümünü karşılayamamaktadır. Farklı bir lokasyon stratejisi gerektiren gizlilik ve vergi denetiminden kaçma gibi başka ihtiyaçlar da duyulmaktadır. Bu ihtiyaç ya da talepler ise ortaya off-shore mali merkezleri çıkarmıştır: Bahamalar, Bahreyn, Cayman Adaları, Cook Adaları, Lüksemburg, Lichtenstein ve Vanuatu gibi ada devletleri ya da mikro-devletler dünya çapında para akışının coğrafyasında özelleşmiş düğüm noktaları haline gelmişlerdir. Bunlar, daha önce Cayman Adaları için de vurgulandığı gibi, dünyanın diğer yerlerindeki mali merkezlere göre kurallara daha az bağlı, yalnızca para işiyle uğraşan yerlerdir. Düşük vergilendirmeye ya da hiç vergisiz, beyan edilmeyen (sıcak) para için cennet kabul edilmektedirler. Dünyadaki paranın yaklaşık yüzde 60 kadarının off-shore bankacılıkta yattığı sanılmaktadır.

İşin güç yanı bütün bu işlere ait bilgilerin uluslararası istatistiklerde elde edilememesidir. Uluslararası imalat şirketlerinde çalışanlar ya “imalatta çalışanlar” olarak sanayi sektöründe ya da “memur” olarak hizmet sektöründe gösterilmektedirler. Bu tür işlerin yeniden yer seçimi ulusal ekonomileri sarsabilecek ve kültürel değer ve uygulamaları başka ülkelere taşıyabilecektir. Bu, “ayakları yere basmayan” ya da “köksüz” olarak nitelenen işlerin 2000’nin ilerleyen yıllarında nerede yer alacağını tahmin etmek çok güçtür. Profesyonel bilgisayar donanımları ve programlarını ithal eden ülkelere olan zaman ve ekonomik mesafeler, günümüzün elektronik hızıyla artık hiçbir şey tutmamaktadır.

Hizmetlerin uluslararasılaşması -insan, mal ve bilginin gittikçe artan uluslararası akışı- küreselleşmeyle bağlantılı merkezi süreçlerin bir yansımasıdır.

Kadınlar, bu akış içinde, gerek göçmen olarak gerekse bilgi sağlayıcı ve bilgi işlemci olarak temel bir önem taşımaktadırlar. Aslında son 20 yılda kadın egemen iş kollarının (elektronik eşya gibi) gelişmesiyle sanayinin bu sektöründe kadınların payının çok artmış olduğu bilinmektedir. Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelerde de, elektronik eşya ya da giyim eşyası ve dokuma gibi, dışarıya yönelmiş sanayi kollarındaki işgücünün yaklaşık yüzde 80'ini zaten kadınlar oluşturmaktadır. Fakat kadınlar aynı zamanda mali ve iş hizmetlerinin küreselleşmesiyle artış gösteren işgücünde de artık merkezi bir yer edinmiş bulunmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler de üretim, dağıtım ve para işlerinin küresel re-organizasyona tepki vererek, bölgesel işçi pazarlarını yeniden düzenlemektedirler. Bu tür ülke ve şehirler şirket kumanda merkezleri haline geldiklerinden, fonksiyonları ve iş ilişkileri çok genişlemiştir. Bu da, bankacılık gibi tarihsel olarak çok büyük sayıda kadın işgücü istihdam eden sektörlerdeki talebi arttırmıştır. Buralarda çalışan kadınların sayısı çok artmıştır. Fakat kadınlara orta dereceli konumları işgal etmiş oldukları halde, üst konumlar hala kadınlara kapalıdır ve Avrupa ve Kuzey Amerika'da yönetici konumlarının ancak yüzde 4'ün- de kadınlar bulunmaktadır. Japonya'da bilgisayar mühendislerinin yüzde 20'si kadındır ve bunların yüzde 40'ı programcı, yüzde 6'sı sistem mühendisi fakat yalnızca yüzde 1'i yönetici durumundadır. Bu da, kısmen, Japonya ve Çin gibi cinsler bakımından daha tutucu ülkelerdeki işadamlarının kadınlarla iş tartışmayı güç ve rahatsızlık verici buldukları, bu yüzden de kadın yöneticilerin geleceğe yönelik iş ilişkilerine zarar verebilecekleri inancının bir yansımasıdır (Christopherson 1996).

Kadınların ekonomik küreselleşmenin seçkin ve gittikçe daha önemli bir parçası haline geldikleri bir başka iş alanı da bilgi işlemciliğidir. Bu tür faaliyetlerin yer seçimini ürün taşıma maliyetinin olmaması (ürünler telekomünikasyonla taşınır), işgücü maliyetinin düşük olması ve beceri etkilemektedir. Barbados, Jamaika, İrlanda, Filipinler, Tayvan, Sri Lanka ve Çin veri girişleri bakımından en önemli lokasyonlardır. Örneğin Amerikan şirketleri için Barbados'daki gibi yüksek bir okuryazarlık oranı en önemli çekiciliktir. Kadınlar da bu alanda geniş çaplı istihdam olanağı bulabilmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerdeki yetişmiş kadın işgücünün hizmet sektöründe bir yönü daha vardır ki bu da söz konusu ülke için bir kayıp doğurmaktadır. Özellikle

sağlık alanında iyi yetişme olanağı bulan kadınlar (doğal olarak erkekler de) daha iyi koşullardaki gelişmiş ülkelere göç ederler. Hatta, özellikle Filipinler, Kore ve Pakistan'da hemşirelik eğitimi, onların kendi ülkeleri için değil, dünya pazarları için yetiştirildiklerinin zaten baştan kabul edildiğini yansıtabilecek şekilde yapılmaktadır (Christopherson 1996).

2.2.7.4. Kitle iletişim ve “Küresel Köy”

1960'larda Kanadalı yazar Marshall McLuhan elektronik medya ve iletişim araçlarının dünyayı bir “küresel köy”e dönüştürmekte olduğunu ileri sürmüştü (Robins 1996). 1990'lardaki durum bunun gerçekleştiğini göstermiştir. Dünya, artık, bilinmeyen, birbirinden uzak yerlerden oluşmuş değildir. Küresel değişim her yerin birbirine bağlandığı, hatta iletişimdeki gelişmelerle “en uzak yerin bir düğmeye basma mesafesi”nde olduğu bir dünya yaratmıştır. Günümüzün değişimleri, toplumları fiziksel mesafe açısından birbirine yaklaştırırken, aynı zamanda onları belirsizliklerle de karşı karşıya bırakmaktadır. Değişimin hızı çağdaş küreselleşmeyi tamamen yeni bir olgu haline getirmiştir.

Dünyanın çağdaş hızlı değişiminde en büyük pay, kuşkusuz, kitle iletişim araçlarıdır. Her ne kadar coğrafyada kitle iletişim araçları çok az dikkat çekmişse de, bunlar coğrafi incelemeler için özellikle zengin bir alan oluştururlar (Kellerman 1993). Kısaca “medya” denilen kitle iletişim ekonomilerinin organizasyonu -üretim, dağıtım ve tüketim- mekanlar içinde ve mekanlar boyunca uzanan bir boyuta sahiptirler. Siyasal kültürlerin oluşmasında ve belirli bazı ülkelerde demokratik yaşamın geçerlilik kazanmasında medyanın büyük rolü vardır ve bu yüzden de beşeri coğrafyacılara*ulusal birlikler ve kimliklerin oluşmasında medyanın rolü üzerinde durmaktadırlar (örneğin Morley ve Robins 1995). 1990'larda medya faaliyetleri ve medya kültürlerinde dramatik değişimler meydana gelmeye başlamıştır; yani, coğrafi terimlerle ulusal ölçekten küresel ölçüğe doğru yer değiştiren ya da daha genişleyen bir medya sistemi ortaya çıkmıştır. Geçmişte, örneğin, radyo yayınlarını kendi halklarına yönelik sürdüren (yabancı malzemenin sıkı kontrol altında tutulduğu, yerli malzemeye önem veren) bütün ülkelerin, fakat özellikle de gelişmiş Batı ülkelerinin bu yayınlarında tek bir konu, yani “kamu yararı” ağır basmıştı. Radyo yayıncılığının

ulusun kamu ve siyasal yaşamına katkıda bulunması, başka bir deyişle de bu yayıncılığın “demokrasinin bütünleştiricisi” olması, aynı zamanda da ulusal birlik duygusunun oluşmasına da katkıda bulunması gerekiyordu.

Savaş sonrası yıllarda, ulusların bu kolektif yaşam ve kültürünü oluşturma görevi artık televizyona geçmişti: Radyo ve televizyon birlikte “bütün nüfusun bir tek ortak kültür altında birleşmesi ve tamamen yeni tür bir yaşamı paylaşması” görevini üstlenmişlerdi. Televizyonun bu emekleme çağında bile Atlantik’in iki tarafında çok sayıda ulusal TV ağları -BBC, CBS, NBC ve ABC gibi- oluşmuştu. Şimdiyse artık çok şey değişmiştir ve değişim bütün hızıyla sürmektedir. Bir zamanlar ulusal hizmet çağı olarak kabul edilen dönemdeki siyasal ve toplumsal kaygılar -demokrasi ve kamu yaşamı, ulusal kültür ve kimlik- bu kez yeni medya pazarlarının gelişmesinin önündeki engeller olarak görülmeye başlanmıştır. Artık medya şirketleri ve iş alemi yalnızca müşteri kitlesinin taleplerine anında cevap vermek ve müşteri tercihlerini en üst düzeye çıkarmakla (moda terimle “rating” kaygısıyla) uğraşmaktadırlar. Bu gelişmelerin, yeni medya düzeninde mekanın ve yerin ne olduğu açısından, özellikle coğrafyacılara ilgilendiren yanları vardır (Robins 1996). Kar ve rekabet mantığının körüklemesiyle yeni medya şirketleri mekansal olarak sürekli yayılmak, müşteri kitlesini genişletmek istemektedirler; bu da ulus-toplumların eski sınırlarını zorlamakta ve görsel-işitsel araçların (audio-visual) coğrafyası da artık ulusal kültürlerin sembolik mekanından sıyrılarak, uluslararası müşteri kültürünün daha evrensel ilkelerine doğru yer değiştirmektedir. Programların serbest ve engelsiz yayılımı -sınırsız televizyon- bu yeni düzenin en büyük idealidir. Küresel şirketlerin niyeti de bu ideali gerçeğe çevirmektir.

Bunun iyi mi yoksa kötü mü olduğunu tartışmayı bir kenara bırakırsak, halen CNN gibi, yaklaşık 12-15 uydudan “küresel köy”e haber okuyan, MTV gibi müzik, Cartoon Network gibi çizgi filmleri yayan kanallar bu ideale, yani küresel pazarlamaya da en iyi çözümü bulmaya yaklaşmış görünüyorlar. Üstelik rekabet de oldukça artmış durumda. Yeni medya düzeninin aynı zamanda yeni hizmet şekillerini, yeni bağlantı türlerini (uydular, kablolu TV) ve yeni ödeme şekillerini de beraberinde getirdiği görülmektedir. 1980’de kurulan CNN yirmidört saat süreyle dünyaya haberleri ve reklamları İngilizce olarak yayarken, NBC, Sky News, BBC World ve BBC Prime ve Reuters de yine İngilizce olarak yayın alanlarını tüm

dünyaya genişletmişlerdir. Bundan sonraki aşamanın İngilizce dışındaki dillerde ve dünyanın farklı kısımlarında farklı yayınlar yoluyla küreselleşmeye katkıda bulunmak olacağı üzerinde durulmaktadır. Örneğin Ağustos 1991 'de yayına başlayan Hong Kong STAR TV'si tüm Asya bölgesine erişebilecek şekilde donandı: Türkiye'den Japonya'ya, Moğolistan'dan Endonezya'ya kadar; en sonunda 39 ülkeyi kapsamayı ve Asyalı programlar ve bazı spot piyasa haberleri vermeyi hedefledi. 1993' de, kanalı ünlü yayıncı Robert Murdoch'un satın alması, kendisinin "küresel hayali"ni gerçekleştirecek, fakat esas olarak da sahibi olduğu Sky TV'nin alanını genişletmesine yarayacak gibi görünmüştü; bunu başarmak için de yerel partnerlerle Asya'nın siyasal (Çin, Endonezya) ve dinsel (Malezya) duyarlılıklarını gözetip, Hindistan ve Çin gibi farklı kültürlerle farklı programlarla yayın. yapmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Yeni medya düzeni, bazıları tarafından, "ulus-aşırı şirket kültürü egemenliği" olarak görülmektedir. Hatta, bu yüzden, hükümetlerin kendi ulusal dilleri ve kültürlerini koruma çabalarını daha da arttırmaya çalıştıkları izleniyor: Örneğin Fransız hükümetinin televizyonlarda gösterilen filmlerin en az yüzde 40'ının Fransız filmi olması gerektiği şartını getirmesi gibi. Fransızlar, ayrıca, İngilizlere de Amerikan TV istasyonlarının Avrupa'ya sızmasına yol açtıkları için öfke duymaktadırlar.'Eğer birisine izin verilirse arkasının geleceğini düşünüyorlar; .fakat gelişmiş uydu antenler ve kablolu yayınlar bu çabaları boşa çıkarmaktadır. Böylece, küresel yayın yapan şirket ve kuruluşlar da genişlemelerini sürdürmektedirler.

Benzer küreselleşme eğilimleri haberleşmede de izlenmektedir. Dünya Ticaret Örgütü (WTO), temelleri on yıl kadar önce GATT tarafından atılan, telekom (ulusal telefon-iletişim kurumlarının) pazarlarının 1998'e kadar rekabete açılması konusunda 69 ülke için bir anlaşma hazırlamıştı. En büyük üç pazar -Amerika, Avrupa Birliği ve Japonya- 1998'e kadar uluslararası rekabete açılacak, sonra Meksika'dan Güney Kore 'ye kadar 15 ülke, yedi yıl içinde de 16 ülke daha bunlara katılacaktı. Fakat İngiltere, Amerika, İskandinav ülkelerinden bazıları zaten bu anlaşmadan daha önce bağımsız olarak uluslararası ve iç rekabete açılmış durumdaydılar; Avrupa Birliği de birkaç yıl önce liberalleşmeye gitmişti. Bu gelişmeler bir küresel birleşmeler ve işbirlikleri dalgası yaratmaya ve aynı zamanda da tekelleri kırmaya başlamıştır: France Telecom ve Deutsche Telekom kendi

ülkelerindeki pazarlarını vuracak rekabetle zaten karşı karşıya bulunmaktadırlar; hatta Alman Telekom'u kendisini zarara uğrattığı için İtalyan Telekomu'nu dava etmiştir. Açık pazarların artmasıyla da yeni bir "süper taşıyıcılar" sınıfı ortaya çıkmak üzeredir. "Küresel taşıyıcılar" da denilen bu taşıyıcıların bazıları zaten eski devlerdir –AT&T ve British Telecom gibi. Bu taşıyıcılar en çok çokuluslu şirketlere hizmet vermektedirler.

2.2.7.5. Internet

Telekomünikasyonla ilgili belki de en önemli gelişme "information süper high-way" (bilgi süper otoyolu) ya da "electronic highway" olarak anılan internet¹⁰ dir. Bilgi süper otoyoluna katılanlar için dünya zaten bir küresel köy haline gelmiş bulunuyor ve bu köy hızla da genişliyor. Daha küçük bilgisayar ağlarını telefon bağlantılarıyla birleştiren dev bir bilgisayar ağı olarak tammlanabilecek

---

¹⁰ İnternet'in ortaya çıkışı Amerikan Federal Hükümeti Savunma Bakanlığı'nın araştırma ve geliştirme kolu olan 'Savunma İleri Düzey Araştırma Projeleri Kurumu'nun (DARPA- Defence Advanced Research Project Agency) nükleer bir saldırı sonrası işlev görececek bir iletişim ve kumanda merkezi oluşturma çabalarına dayanır. 1969'da bu amaçla Amerikan Savunma Bakanlığı ARPANET (Advanced Research Projects Agency) adında bir ağ oluşturmaya başladı. Bu ağ, ABD'deki üniversite ve araştırma kuruluşlarının değişik tipteki bilgisayarlarını da içererek büyüdü. 1973 yılında, ağ için bir protokol seti geliştirmek amacıyla Stanford Üniversitesi'nde -daha sonra University College London'm da dahil olduğu- bir internet working projesi başlatıldı ve 1978'e kadar "İletim Kontrol Protokolü"nü (TCP-Transmission Control Protocol) dört uyarlaması geliştirildi. 1980'de bu küme sabitleşti. 1983'te tüm ARPANET kullanıcıları İnternet Protokolü (TCP/IP Transmission Control Protocol/Internet Protocol) olarak bilinen yeni protokole geçiş yaptılar. O yıl, TCP/IP, ARPANET'i de içeren Savunma Bakanlığı İnternet'inde kullanılmak üzere, standartlaştırıldı. ARPANET 1990 Haziran'ında kullanımdan kaldırıldı; yerini, ABD, Avrupa, Japonya ve Pasifik ülkelerinde ticari ve hükümet işletimindeki omurgalar (backbone) aldı. ARPANET'in kaldırılmasına rağmen, TCP/IP protokolu kullanılmaya devam etmektedir ve daha da geliştirilmiştir.

İnternet, teknik açıdan olduğu gibi, yönetim yapısı açısından da merkezi değildir. Her otonom sistemin yönetim otoritesi, genellikle, kendini finanse etmek ve kendi kural ve yöntemlerini belirlemekle yükümlüdür. Buna rağmen, ağın işlerliğini sağlamak üzere, bazı yönetim fonksiyonları merkezidir. Örneğin, İP adreslerinin ve İnternet üzerinde kullanılan protokollerin standardizasyonunun belirlenmesi, İnternetin, tüm kullanıcıların çıkarları doğrultusunda işlemlerini sağlar.

Son zamanlara kadar Amerika'da (Türkiye'de de aynı şekilde) İnternet'e erişme en kolay yoldan ya bir üniversitenin ya da bir devlet kuruluşunun şemsiyesi altında gerçekleşebiliyordu. Kullanıcılar, ücretsiz olarak ya da küçük bir bedel karşılığında anlaşma yaparak, bir adres elde edip İnter nete bağlanabiliyorlardı. İnternet'in ağırlığının araştırma ve devlet projelerinden daha geniş ilgi alanlarına kaymasıyla birlikte, ağ işletmecileri ve servis sağlayıcıları da (örneğin, IBM, MCI Communications Corp. ve Merit Network Inc.'in oluşturduğu Gelişmiş Ağlar ve Servisler -ANS, Advanced Network and Services- gibi), ticari erişim de dahil olmak üzere, İnternet servislerini sunmaya başladılar. 1993 başlarında bağlantının sağlandığı Türkiye'de de İnternet TRNET (Türkiye İnternet Çalışma Grubu) TUBİTAK ve ODTÜdeki merkezlerinden İnternet servisini uzun zaman tüm Türkiye'ye verdiler (Çağatay 1994). Şimdi ülkemizde de İnternet sağlayıcıların miktarı ve oluşturdukları ağ iyice genişlemiştir. Kablolulu bağlantılar ve geniş band denilen ADSL sistemiyle iletişim hızlanmıştır

İnternet, fikirleri ve bilgileri paylaşan müşterek bir görsel toplum yaratmak üzere küremizi kuşatmış bulunuyor. Özellikle 1990'larda tüm özellikleri birleştiren (o zamana kadar mümkün olmayan yazı metinleri, ses ve görüntüleri bir arada verebilen) World Wide Web'in (kısaca www) yayılmaya başlaması ve 1994'de de Netscape daha sonra da Fireworks adlı İnternet programlarının ücretsiz dağıtımı bu tür küreselleşmeyi olağanüstü biçimde hızlandırmıştır. İnternet'in coğrafyası da bize küreselleşmenin boyutları konusunda bir resim çizebilmektedir.

Daha 1993 yılında WWW'de yer alan "site"lerin sayısı yalnızca 130 iken, hızla artarak, 1996 Ocak ayında 100,000'e ve 1997 Ocak ayında da tahmini olarak 650,000'e yükselmişti. İnternet'teki gelişmeler, yeni büyüyen bir ağ olduğu için, yıldan yıla değil, aydan aya hatta günden güne izlenmeyi gerektirecek hız- da meydana gelmektedir. Ancak, A.B.D.'nde bir ölçüde doygunluğa erişilmesi nedeniyle, büyüme hızının biraz daha istikrara kavuştuğu görülmekle birlikte, gelişmekte olan ülkelerdeki potansiyel yayılma süreci büyüme hızının uzun zaman daha devam edeceği izlenimini vermektedir. Gerçekten de 1999'da 4.9 milyona erişen web sitelerinin sayıları 2002'de 9.0 milyon olmuştur. Domain denilen ".com", ".net", ".org", ".info", ".biz" uzantılarıyla ad alan sitelerin sayısı son derece fazladır ve bunlar anında izlenmektedir. Bir örnek gerekirse: 22.08.2007 tarihinde ".com" uzantılı 72,723,706 site aktif haldeydi ve 221,402,868 site de iptal edilmişti; ".net" uzantılı sitelerin sayısı 10,498,591 idi ve 23,437,892 site de iptal edilmişti vb. gibi (Domain Tools's).

İnternet yoluyla meydana gelen bu yeni ortam, yani gittikçe daha çok kişinin kendi özel elektronik araçlarıyla mesafeyi ortadan kaldırarak yarattıkları ortam yeni bir zihinsel mekan kavramını da ortaya çıkarmıştır. "Cyberspace" denilen bu yeni mekandaki gerçeklik de "virtual realiiy" (sanal gerçeklik) olarak anılmaktadır. Coğrafyacılara artık bu konuya da eğilip sanal mekanın haritalarını çıkarmaya başlamışlardır (Dodge ve Kitchin 2000; Dodge ve Kitchin 2002 vb. gibi).

Bilginin sözcükler, sayılar ve görüntüler halinde dünyaya yayılması sağlanıp iletişim dünyası küçülürken, aynı zamanda dağıtım maliyeti de düşürülmüştür. 1930 yılında günümüz fiyatlarıyla 300\$'a mal olan New York ile Londra arasında bir dakikalık bir telefon görüşmesi 1990'da 50\$'ın altına ve 2004'de de birkaç cent'e

kadar inmiştir. 1 megahertz bilgi işlem maliyeti 1970’de 7,600\$ iken 1999’da yalnızca 17 cent’e kadar düşmüş, 1 trilyon bit bilgiyi göndermenin maliyeti ise 150,000\$’dan 12 cent’e inmiştir. İletişim teknolojisindeki yenilikler, önce de değinildiği gibi, bir ölçüde yeni bir toplumsal dayanışmaya ve toplumun yerkürede “ağ toplumlara” halinde örgütlenmesine de götürmektedir.

Amerikan Telegeography dergisine göre İnternet, en kuzeydeki ucu olan Thule’den (Grönland) en güneydeki ucu Güney Kutbu’ndaki Amundsen-Scott üssüne kadar uzanan bir görünmez ağ (sanal mekan) oluşturmuş bulunmaktadır. İlginç olan husus da, telefon edilemeyen, posta gönderilemeyen bir yere, Güney Kutbu’na elektronik postayla ulaşılabilmesidir. Bütün karaları kaplayarak küreselleşen İnternet’in, okyanuslar üzerindeki kullanıcıları da modern gemilerdir (Inmarsat uydusundan yararlanarak). 1988’de yalnızca 8 ülke İnterneti kullanırken (on-line olabilirken) 2003’de ülke sayısı 209’a varmıştı. Ama, doğal olarak bazı ülkeler için kat edilecek daha çok yol vardır (örneğin Bangladeş, Çad, Myanmar gibi yoksul ülkelerde binde 1-2 kişi erişebiliyor). 2007’de dünyada İnternet kullanıcılarının sayısının 1.2 milyar dolayında olduğu hesaplanıyor.

İnternet’ in günümüzdeki patlama şeklindeki büyümesi coğrafyacılar için de çok büyük bir küresel olgu haline gelmiştir (Kitchen ve Sykes 1995). Önemli bir veri toplama ve iletişim kaynağı olan İnternet geçmişte güçlüklerle elde edilen birçok coğrafi bilgiyi, özellikle de uluslararası istatistikleri ve diğer bilgiler ile daha önce varlığı bile bilinmeyen birçok haritayı masamıza kadar getirmekte; coğrafya aleminden haberdar olmamızı, bazı dergilerin içindeki makaleleri edinmemizi sağlamakta; iletişimi arttırmaktadır. İnternet’teki bilgi yoğunluğu şöyle bir örnekle de gözde canlandırılabilir: Yalnızca 1993 Haziranı’nda ve yalnızca A.B.D. içinde 11 milyon megabyte veri dolaşmıştır -bir ortalama ders kitabının yalnızca yarım mega byte tuttuğu hatırlanırsa, bunun ne kadar büyük bir veri kitlesi olduğu düşünülebilir; ek olarak da, 1993’ den bu yana gelişmeler baş döndürücü bir hızla sürmektedir. Yine aynı yıl, A.B.D. ile dünyanın diğer yerleri arasında bir milyon ve Avrupa ülkeleri arasında da yarım milyon mega byte bilgi dolaşmıştı (Holderness 1994). Şimdiki kullanım yanında bu ölçüler bile artık cüce kalmaktadır. Gerçekten de, yalnızca AmericaOnLine’dan geçen 65 terabyte’lık veri miktarı (2004) dünyanın en

büyük kitaplığı olan Library of Congress'deki kitapların toplamının üç mislinden fazladır.

Küresel yayılma hızına rağmen, İnternet'i kullananların büyük çoğunluğu yine Kuzey Amerikalılardır. Tablodan izleneceği gibi, dünya nüfusunun yüzde 18' mm internete eriştiği görülürken, Kuzey Amerika'nın 335 milyon nüfusunun 233 milyonu (yüzde 70'i) internet kullanmakta, Afrikalıların ise yalnızca yüzde 4'ti internete erişebilmektedir -ancak, bu durum gelecekteki pazarın büyüklüğüne de işaret etmektedir. Dünyada internetin en çok kullanıldığı ülke 211 milyon kişiyle A.B.D.'dir; onu Çin (162), Japonya (86), Almanya (50), Hindistan (42), Brezilya (39) ve İngiltere (38 milyon) izlemektedir. Türkiye'de de 2007 yılında 16 milyon kişinin (nüfusun yüzde 21 'i) interneti kullandığı hesaplanmıştır (dünyada 17.). Nüfusla bağlantı kurulduğunda (kişi başına kullanım) ise durum değişmektedir; örneğin İsveç, Norveç gibi kuzey ülkelerinde 1.3 kişiye bir internet bağlantısı vardır.

Tablo 10. İnternet Kullanıcıları Gelişme ve Nüfusla Bağlantı

	2007 Nüfusu (tahmini)	Dünyadaki payı (%)	Kullanıcı sayısı	Dünyadaki payı(%)	Bölgedeki payı (%)
AFRIKA	933,448,292	14.1	33,545,600	2.9	4
ASYA	3,712,527,624	56.5	436,758,162	37.2	12
AVRUPA	809,624,686	12.3	321,853,477	27.4	40
ORTADOĞU	193,452,727	2.9	19,539,300	1.7	10
KUZEY AMERİKA	334,538,018	5.1	232,655,287	19.8	69
LATİN AMERİKA	556,606,627	8.5	109,961,609	9.4	20
OKYANUSYA-AVUSTR	34,468,443	0.5	18,796,490	1.6	54
Dünya toplamı	6,574,666,417	100.0	1,173,109,925	100.0	18

Kaynak: Tümerterkin, E. ve Özgüç, N. (2007). Ekonomik Coğrafya-Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Artık birçok bağlantının evlerden yapılabilmesi birçok işi kolaylaştırdığı gibi, işyeri mekanında da değişimlere yol açmış ve işyerleri artık evlere taşınmaya başlarken, şirketlerin iş hacmi de artmıştır. Gıdadan giyim eşyasına, kitaptan CD'ye, sinema-tiyatro biletine kadar çok geniş kapsamlı alışveriş olanakları sunan İnternet, örneğin, Manş Tüneli'nden geçen Chunneltunnel (Eurostar) trenlerinin, birçok havayolunun rezervasyonlarının evden yapılabilmesi nedeniyle, bu kuruluşların işlem hacmini de arttırmıştır. Küresel önem taşıyan olaylar da İnternet üzerindeki baskıyı olağanüstü arttırabilmektedir. Örneğin, 11 Ağustos 1999'da tam güneş

tutulmasını İnternet'ten izlemek isteyenler arasında NASA'yı arayanların sayısı 36 saatte 1.9 milyonu aşmıştı.

Bununla birlikte, İnternet'in etkisi her zaman yararlı değildir. Örneğin gelişmekte olan ülkelerin insanların bu yolla sömürülmesi çok daha kolaylaşmıştır. World Wide Web'de yapılan çocuk seks ticareti ve pornografi en önemli sorunlardandır. Dünyada ekonomik küreselleşme tamamlanmaya çalışılırken İnternet'teki küreselleşme çok daha kolay ve hızlı gerçekleşmektedir; örneğin www'de Havana (Küba) için açılan bir seks sitesi Finlandiya'dan yönetiliyordu. İnternet- ten yapılan soygunlar da ilgilileri tedirgin etmektedir.

İnternet'te bilgiler ya da postalar veri paketleri halinde en iyi ya da en ucuz yoldan gönderilmektedir. Bir mesaj "chunk" denilen parçalara ayrılmakta ve varacağı yere bağımsız olarak gitmektedir. Örneğin Londra'dan Hong Kong'a gönderilen bir mesajın ilk bölümü New York'a yeraltı kablosuyla varmakta ve sonra yoluna uyuyla devam etmektedir. Eğer güzergah meşgulse, mesajın ikinci kısmı Zürih üzerinden gidecektir. Hong Kong'ta mesaj yeniden monte olur ve alıcının "posta kutusu"na konur. İnternet'te herkes aynı yerededir; ister İstanbul'da, ister Berlin ya da Tokyo'da olunsun, her yer birbirine aynı yakınlıktadır ve nerede olursa olsun, bir modemi (ister çevirmeli telefonla, isterse kablolu ya da ADSL/geniş bandla bağlansın) olduğu sürece aynı adresi kullanır.

Yukarıda ele alınan tüm bu etkenlerin dünyayı "küresel köy" haline getirdiği inancı da gittikçe güçlenmektedir. Bununla birlikte, küreselleşmenin daha önce de vurguladığımız çeşitli ekonomik ve toplumsal olumsuz etkileri yanında, mekansal bakımdan tüm dünyada refahın daha eşit biçimde dağılımını sağladığı ya da daha eşitlikçi toplumlar oluşmasına yardımcı olduğunu söylemek de olanaksızdır. Bu yüzden de, kalkınmada gözlenen eşitsizliklere ve bunların genel olarak nedenlerine biraz daha yakından bakmak yararlı olacaktır.

2.3. Türkiye'nin Coğrafi Konumu Sınırları ve Jeopolitiği

Türkiye'nin Coğrafi Konumu

Bir ülkenin dünya üzerinde bulunduğu yere, bu yerin diğer ülkelere, denizlere, önemli ticaret yollarına göre durumuna coğrafi konumu denir. Bir yerin coğrafi konumu da, matematik konum ve özel konum olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan matematik konum, o ülkenin paralel ve meridyenlere göre dünya üzerindeki yerini belirtir. Başta iklim olmak üzere bitki örtüsü, toprak özellikleri, o ülkenin matematik konumuna bağlıdır. Özel konum ise bir ülkenin kıtalara, denizlere, önemli deniz ve karayollarına, dünyanın önemli ülkelerine ve/veya ülke gruplarına göre konumunu ifade eder.

Coğrafi konumun çok önemli sonuçları vardır. Hatta bazı bilginler bu sebeple coğrafi konumu alın yazısına benzetmişlerdir. Gerçekten de ülkelerin ya da bölgelerin doğal ve beşeri birçok özellikleri konumları ile yakından ilgilidir. Ama bu benzetmede abartı vardır. Çünkü bir ülkenin konumu aynı kaldığı halde, beşeri özellikleri ve ekonomik yapısı, orada yaşayanların gelişmişlik derecesine, teknolojik ilerlemelere göre zamanla değişir.

Matematik Konumu

Türkiye Kuzey Yarımküre'de, yaklaşık 36°-42° kuzey paralelleri ile 26°- 45° doğu meridyenleri arasında yer alır (DİE, 1997: 4). Topraklarımızın kuzey uç noktası, Sinop İli'nde bulunan İnceburun (42° 06' kuzey enlemli; güney uç noktası ise Hatay İli'nin Yayladağı İlçesi'ne bağlı Topraktutan Köyü (eski adı Beysun, 35° 51')'dür. Burası kabaca ekvatorla Kuzey Kutbu arasında, ekvatora daha yakın bir bölgedir. Bu paraleller orta kuşaktan geçen paralellerdir. Demek ki yurdumuz orta kuşaktadır (Şekil 10). Türkiye orta kuşağın, sıcak orta kuşak denilen güney kesiminde yer alır.

Şekil 10. Türkiye'nin dünya üzerindeki konumu

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye> Erişim Tarihi: 15.01.2010.

Gökçeada'daki İnce Burun (eski adı Avlaka, 25° 40' doğu boylamı) ile Küçük Ağı Dağı'nın 34 km doğusunda Türkiye-Azerbaycan-İran sınırlarının kavşak noktasındaki Dil Ucu (44° 48' doğu boylamı), yurdumuzun batı ve doğudaki uç noktalarıdır. Bilindiği üzere, İngiltere'de Greenwich (Griniç) rasathanesinden geçen meridyen, meridyenlerin başlangıcı sayılır; bunun doğusunda kalan yarımküreye Doğu Yarımküresi, batısında kalan yarımküreye de Batı Yarımküresi denir. Buna göre Türkiye, Doğu Yarımküresi'ndedir.

Matematik konumun bir başka sonucu, ülke içindeki yerel saat farkında kendini gösterir. Doğusu ile batısı arasından 19 meridyen farkı bulunduğu göre, bunun sonucu olarak yurdumuzun doğusu ile batısı arasında 76 dakikalık bir zaman farkı bulunmaktadır (iki meridyen arasında dört dakikalık zaman farkı bulunduğu göre, $45^{\circ}-26^{\circ} = 19^{\circ}$

$19^{\circ} \times 4' = 76'$). Bu oldukça büyük bir farktır. Örneğin, Kars'ta ve Van'da güneş, Edirne'den ya da İzmir'den bir saat kadar daha önce doğar ve batar. Güneşe

göre ayarlanan saate yerel saat denir. Bilindiği üzere, namaz, iftar, sahur vakitleri bu yerel saate göre belirlenir. Ama Türkiye’de diğer bütün işlerde, karışıklığı önlemek için tek saat ayarı kullanılır. Bunun için de, İzmit, Kütahya ve Burdur yakınlarından geçen 30° meridyenin saati 1925’ten beri esas alınmıştır. Milli saat denilen bu saat, dünya üzerindeki 2 sayılı saat diliminin saatidir. Buna göre Türkiye’de kullanılan saat ayarı, Batı Avrupa saatinden 2, Orta Avrupa saatinden 1 saat ileridir. Ancak yazın, güneş ışığından daha fazla yararlanmak için ortasından 45° meridyenin geçtiği 3 numaralı saat dilimi kullanılır. Buna göre de Türkiye’nin ulusal saati, Batı Avrupa’dan 3 saat ileri, Orta Avrupa’dan ise 2 saat ileri olur.

Özel Konumu

Türkiye, Kuzey Yarımkürede “Eski Dünya Karaları” adı verilen Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ortasına yakın bir yerdedir (Şekil 11).

Şekil 11. Türkiye’nin özel konumu

Kaynak: http://img2.blogcu.com/images/4/y/a/4yakamoz100/1.dünya_haritasi.jpg. Erişim Tarihi: 9.01.2010.

Bu nedenle Türkiye, hem Asya ve Avrupa, hem de Afrika ülkelerine yakındır, Ülkemiz bu özel konumu ile bir yandan Güneybatı Asya ülkeleri içinde yer alırken, bir yandan da Trakya toprakları nedeniyle, bir Avrupa ülkesi durumundadır. Akdeniz

Havzası'nda bir Akdeniz ülkesi olduğu için, hem Avrupa, hem Asya, hem de Kuzey Afrika ülkeleriyle ilişkilidir. Bu konumunun ekonomiyi canlandırıcı etkisi çok önemlidir. Türkiye pazar olarak önemli olanaklar taşıyan ülkelerle kolaylıkla ilişki kurabilir.

Türkiye'nin özel konum bakımından çok önemli sonuçları olan bir başka özelliği de, büyük kara kütleleri içinde yer almakla birlikte, aynı zamanda denizlerle çevrili bir ülke oluşudur. Atlas Okyanusunun bir uzantısı olan Akdeniz, onun Eski Dünya Karaları için sokulan uzantıları durumunda olan Ege, Marmara denizleri ve Karadeniz'le komşudur. Bu durum, Türkiye'nin dünyanın öbür yerleriyle ilişkisini kolaylaştırmıştır. Çevremizdeki denizler, yurdumuzun iklimini de çok olumlu şekilde etkilerler. Türkiye'nin güneyinde çok geniş çöl alanları yayılır. Oysa yurdumuz, çevresindeki denizler ve yüksek engebeleri sayesinde yeterince yağış alır. Yine bu sayede Türkiye, bütün Ortadoğu'nun orman, akarsular, göller, hidroelektrik üretim gücü bakımlarından en zengin, en şanslı ülkesidir. Ayrıca çevremizdeki denizler, su ürünleri üretimi ile kıyı ve plaj turizmi açısından da ülkemiz için önemli bir ekonomik kaynak oluşturmaktadır.

Türkiye'nin özel konumundaki bir başka önemli özellik ise ülkenin kimi önemli yollar üzerinde yer almasıdır. Bu yollardan biri, eski çağlardan beri çeşitli uygarlıkların merkezi olan Akdeniz ülkeleriyle Çin ve Hindistan gibi Uzakdoğu Asya ve Güney Asya ülkelerini birbirine bağlayan "İpek Yolu" ya da "Baharat Yolu" olarak bilinen yoldur. Günümüzde bu yolların yerini modern karayolları ve demiryolları almıştır, Üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemiz deniz ulaşımı açısından da oldukça önemli bir konuma sahiptir. Özellikle İstanbul ve Çanakkale boğazları, Karadeniz'i Marmara, Ege ve Akdeniz üzerinden okyanuslara bağlayan önemli deniz yollarıdır. Bunlar deniz ulaşımını ve deniz ticaretini canlandırarak ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlar.

Türkiye; değişik siyasi, ekonomik ve kültürel yapıya sahip olan sekiz ülke ile sınır komşusudur. Bu ülkelere açılan gümrük kapılarından yapılan karayolu taşımacılığı ve ticaret, ülkemiz ekonomisi bakımından büyük önem taşımaktadır. Ülkemizin özel konumunun bu üstünlüğü Avrupa, Ortadoğu ülkeleri ve Orta

Asya'daki Türk cumhuriyetleri ile olan ilişkilerimizin gelişmesine ortam hazırlamaktadır.

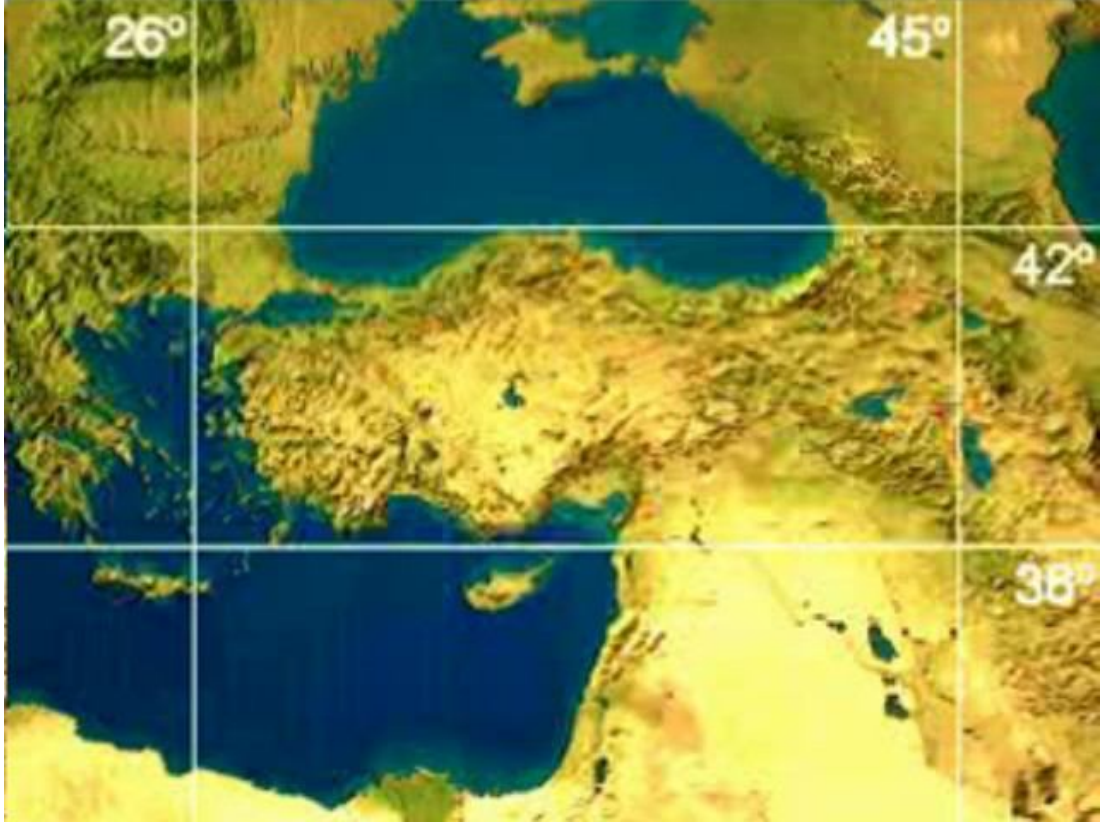
Türkiye, önemli enerji ve yeraltı kaynaklarının olduğu alanlara yakın bir konumdadır. Ortadoğu petrol kaynakları, Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz kaynakları ile bunların nakledileceği enerji hatlarının ülkemizden geçmesi, ekonomimiz üzerinde etkili olan unsurlardır.

Kültür bakımından da ülkemiz, farklı dinlere ve kültürlere sahip ülkeler arasında bir kültür köprüsü oluşturmakta ve birleştirici bir öneme sahip bulunmaktadır.

Türkiye Orta Asya, Balkanlar, Kafkasya, Doğu Avrupa ülkeleri ve Ortadoğu ülkelerinin arasında büyük bir pazarın merkezinde yer alır. Son yıllarda Avrupa, Ortadoğu ve Karadeniz ülkeleriyle ilişkilerini geliştiren ülkemiz, çok önemli bölgesel bir güçtür. Önümüzdeki dönemde ise geniş bir coğrafyanın ticaret, finans, üretim ve iletişim merkezi haline gelecektir.

Türkiye'nin Boyutları, Alanı ve Nüfusu

Türkiye'nin genel görünümü, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve boyu 1600 km eni de 600 km kadar olan bir dikdörtgen biçimindedir. Ama bu mesafeler yurdumuzun biçimi nedeniyle yer yer değişir. Bu durum, ülke şeklinin, geometrik anlamda bir dikdörtgen olmasını önlemiştir (Harita 1.3). Yurdumuzun ortasından geçen 39° paraleli üzerinde 1 derecelik yayın uzunluğu yaklaşık 86 kilometredir. Buna göre Türkiye'nin batı (Baba Burnu) ve Doğu (Dil Ucu) uçları arasındaki uzaklık $86 \times 19 = 1634$ km'dir. Oysa Çeşme-Kapıköy (Heretli, Türkiye-kan sınırında Kotur girişine 100 m) arasında bu uzunluk 1520 km'ye düşer (Doğanay, 1997: 89). Topraklarımızın en kuzey uç noktası (Sinop'ta İnce Burun, 42° 06' kuzey enlemi) ile Akdeniz'de en güney uç noktası olan Anamur Burnu (36° 01' kuzey enlemi) arasında ise 666 km'lik bir uzaklık bulunmaktadır. Bu değerler, Mürşitpınar (Suriye sınırında)-Giresun (Karadeniz kıyısında) arasında 500 km, Samsun-Topraktutan Köyü (Beysun) arasında 600 km ve Antalya-Karasu arasında ise 475 km kadardır.

Şekil 12. Türkiye'nin matematik Konumu ve boyutları

Kaynak: www.evdekisosyalci.com/Dosyalar/Haritalar/BHarita/y7844.jpg.

Erişim Tarihi: 13.01.2010.

Türkiye'nin alanı, farklı kaynaklarda değişik değerler olarak verilmektedir. Ancak, en yeni değerler olduğu kabul edilen verilere göre Türkiye'nin alanı izdüşüm alanı olarak 779.452 km², yüzeyindeki tüm eğimli alanlarla birlikte gerçek alan olarak ise 814.576 km² kabul edilmektedir (DİE 1997:5) İzdüşüm alanı olarak hesaplanan yüzölçümünün yaklaşık % 97'sini oluşturan 755.688 km² si Asya toprakları (Anadolu kesimi) yaklaşık % 3'ünü oluşturan 23.764 km²'si de Avrupa toprakları (Trakya kesimi) üstündedir. Gerçek yüzölçüm olarak verilen alanın ise 790.200 km² si Asya da 24.378 km² si ise Avrupa'dadır. Doğal göllerimiz yaklaşık 9464 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Yapay göllerin yüzölçümü ise 3251 km²'dir (DİE 1997:14) Akarsu yatakları da dikkate alınır ise Türkiye de akarsu ve göllerin toplam yüzeyi 15.000 km²'yi bulur.

Buğün dünya karalar alanının yerleşilmiş olan yaklaşık 134,6 milyon km²'lik bir kesimi üzerinde 194 bağımsız ülke vardır Bu iki rakam birbirine oranlanırsa her ülkeye hemen hemen 693.814 km² saha isabet etmektedir. Türkiye'nin yüzölçümü ise bu aritmetik ortalamaya yakındır Buna göre Türkiye'nin orta büyüklükte bir ülke

olduğu söylenebilir. Dünya ülkeleri arasında ülkemiz toprak genişliği bakımından 32. sırada gelir Ancak kıyaslama Avrupa ve Ortadoğu ülkeleri esas alınarak yapılırsa Türkiye'nin alan bakımından Avrupa ve Ortadoğu ülkeleri arasında on sıralarda yer aldığı anlaşılır. Gerçekten alan bakımından Türkiye Rusya Federasyonu hariç Avrupa ülkelerinin her birinden daha büyük bir ülkedir Danimarka (43.000 km²) Hollanda (41.000 km²) İsviçre (41.000 km²) ve Belçika (31.000 km²) gibi bazı Avrupa ülkelerinin alanları ise belki Konya ilimizle (41.464 km²) karşılaştırılabilir. Ortadoğu ülkeleri arasında ise Suudi Arabistan (2,1 milyon km²) İran (1,6 milyon km²), Mısır (1 milyon km²) hariç, bu bölgedeki 16 bağımsız ülkenin, toprakları en geniş dördüncü ülkesidir. Yine 15 kadar Akdeniz havzası ülkesi arasında Cezayir (24 milyon km²) Libya (1,7 milyon km²) ve Mısırdan sonra Türkiye dördüncü sırada yer alır.

Türkiye'nin alanı sınır komşularımız olan sekiz ülkeden İran hariç diğerlerinden daha büyüktür. Hatta Irak (438.446 km²), Suriye (185.180 km²), Yunanistan (131.944 km²) ve Bulgaristan (110.912 km²) gibi beş ülkenin toplam alanı 866.482 km² olup, Türkiye'nin gerçek alanından, ancak 51.904 km² lik yani % 6 oranında bir fazlalık gösterir.

2006 yılı tahminlerine göre Türkiye'nin nüfusu 73,3 milyondur (DİE tahminleri) Ülkemizin nüfusu dünya nüfusunun % 1,1 kadarını oluşturmakta olup, nüfus miktarı açısından Türkiye, dünyada 16. sırada yer almaktadır. 46 Avrupa ülkesi arasında Türkiye, bu bakımından Rusya Federasyonu ve Almanya'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir. Komşuları arasında ise nüfusu en kalabalık olanıdır. İran'ın nüfusu hemen hemen Türkiye kadardır. Nüfusumuz, diğer komşularımızın nüfuslarının toplamına eşittir.

Türkiye'nin Sınırları

Türkiye doğuda Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) ve İran; güneydoğuda Irak; güneyde Suriye; batıda Yunanistan ve kuzeybatıda da Bulgaristan ile komşudur. Bugünkü milli sınırlarımızın başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. Türkiye sınırlarının toplam uzunluğu, 2753 km'si (% 24,8'i) kara sınırları, 8333 km'si (% 75,2'si) de deniz kıyıları olmak üzere, toplam 11.086 km'dir.
2. Sınırlarının uzunluğu bakımından Türkiye, dünyanın sınırları en uzun olan ülkeleri arasındadır.
3. 8333 km'lik kıyılarımızın, 6480 km'si (% 77,81) Anadolu kıyılarından; 786 km'si (% 9,4'ü) Trakya kıyılarından; 1067 km'si (% 12,8'i) de adalar kıyılarından oluşmaktadır. 2805 km'yi bulan Ege Denizi kıyısı tüm Türkiye kıyılarının % 33,7'sini meydana getirmektedir.
4. İran milli sınırimız dışındaki kara sınırlarımız, hemen tümüyle belirlenme tarihi yeni sınırlar olup, Lozan Barış Antlaşması sonucu çizilmiştir. Bu antlaşma sırasında, bazıları da daha sonra kesinlik kazanmıştır (Doğanay, 1997: 98).
5. Kara sınırlarımızdan, coğrafi anlamda, sadece İran ve Irak sınırları doğal sınırlar niteliği taşımaktadır. Diğerleri ise yer yer bazı doğal engellerden geçerse de, büyük bir çoğunluğuyla yapay sınır niteliği taşırlar.
6. İran, Irak ve Yunanistan sınırlarımızda olduğu gibi kara sınırlarımızdan bazıları aslında keyfi politik sınırlar olup, Türk yurdunun bütünlüğünü ikiye bölmüştür. Örneğin, İran sınırı Azerbaycan Türk yurdunu, Irak sınırı Musul-Kerkük-Erbil ve dolayları Türk ülkesini, Yunan sınırı ise Batı Trakya Türk ülkesini Anadolu Türklerinden ayırmıştır

Türkiye - Gürcistan - Ermenistan - Azerbaycan (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) Sınırları

Bu sınırlarımız, 1991 yılına kadar, Türkiye-Sovyetler Birliği sınırı olarak biliniyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu, doğudan üç yeni komşumuz oluştu: Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti). Eski Sovyetler Birliği ile olan bu sınırimız, milli kahramanlarımızdan Kazım Karabekir Paşa'nın komutasındaki kuvvetlerimizin Ermeni çetelerini mağlup etmesinden sonra, 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması ile çizildi.

Çoruh Irmağının güneyindeki Sarp Köyünden başlayan, Arpaçay ve Aras Irmağı boyunca uzanarak Dil Ucu yöresinde kan sınırına kavuşan bu sınırın uzunluğu 610 km'dir.

Karadeniz kıyısındaki Sarp Köyünden (Türkiye'ye ve Gürcistan'a ait iki Sarp köyü vardır) Aktaş (Hazapın) Gölü'nün güneydoğusundaki Başköy (bize ait) yakınlarına kadar uzanan Türkiye-Gürcistan sınırının toplam uzunluğu 276 km'yi bulur. Bunun 128 km'si Acaristen Özerk Cumhuriyeti ile, geri kalan 148 km'si ise Gürcistan iledir. Türkiye ile Acaristan sınırları, 16 Mart 1921'de Türkiye ile Rusya arasında Moskova Antlaşması ile çözülmüştür. Antlaşma gereğince, 28 Mart 1921'de Türk askeri kuvvetleri Acaristan'dan çekilmiş ve Acaristan toprakları Rusya Sovyet Cumhuriyetleri Birliği içine dahil edilmiştir. Bu sınırimız üzerinde, Sarp (Artvin'de) ve Türkgözü (Ardahan'da) sınır kapıları bulunmaktadır.

Yaklaşık 316 km'lik Türkiye-Ermenistan sınırı, Başköy'ün kuzeydoğusundan başlar ve genel olarak Arpaçay ve Aras vadilerini izleyerek Sürmeli Çukuru'nda (Iğdır ili) onlara ait Arazdayan kasabası yakınlarında sona erer. Bu sınırimızda Akyaka ve Alican sınır kapıları bulunmaktadır. Ancak, her iki kapı da, Ermenistan'la aramızdaki mevcut sorunlar nedeniyle, kapalı durumdadır.

Türkiye ile Azerbaycan (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) sınırı Türkiye'nin en kısa kara sınırını teşkil eder. Bu sınırimızın toplam uzunluğu ancak 18 km'yi bulur. Sınır, Iğdır Dil Ucu adı verilen çıkıntıda Aras Irmağı boyunca devam eder. Nahçıvan, Ermenistan Koridoru nedeniyle, Azerbaycan'ın parçalanmış bir toprağıdır. Türkiye'nin Azerbaycan ile olan kara bağlantısı, adı geçen koridorun bulunmasından dolayı kesintiye uğrar. Bu sınırimız üzerinde Umut gümrük kapısı bulunmaktadır.

İran Sınırı

454 km'lik Türkiye-Iran sınırı, Türkiye-Nahçıvan-Iran sınırlarının kesişme noktasındaki Dil Ucu'ndan başlar ve Irak sınırının başladığı Şapatan (eski adı Kelşim) Geçidi'ne kadar uzanır. Türkiye sınırları arasında tek doğal sınır olarak kabul edilir ve IV. Murat zamanında, 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması ile belirlenmiş olup, bu sınırimızda daha sonraki yıllarda bazı düzeltmeler yapılmıştır. Dolayısıyla,

milli sınırlarımızın politik açıdan en dengelisidir. Türkiye tarafındaki Van Gölü havzası ile İran tarafındaki Urmiye Gölü havzasını birbirinden ayırır. Sınır, bu iki su toplama havzasını birbirinden ayıran dağların, genellikle doruk noktalarından geçer. Türkiye ile İran sınır üzerinde, Kapıkule Sınır Kapısından sonra ikinci işlek sınır kapımız olan Doğubayazıt-Gürbulak Sınır Kapısı bulunmaktadır. Ayrıca, Van'da Kapıköy Sınır Kapısı ve Yüksekova'da Esendere Sınır Kapısı vardır. Sınır, etnik açıdan aynı milleti ikiye böler. Çünkü İran Azerbaycanı (politik merkezi Tebriz) Türk nüfusun çoğunlukta olduğu bir Türk bölgesidir.

Irak Sınırı

Lozan görüşmelerinde söz konusu edilmesine rağmen, Türkiye-Irak sınırının bugünkü statüsü, 1926 yılında kesinleşmiştir. Çünkü çok sayıda Türk'ün yaşamasına rağmen İngiltere, Musul ve Kerkük bölgesindeki petrol yataklarının Türkiye'ye geçmesini istemiyor, bunun için direniyordu. Uzun süren görüşmelerden, sonuç alınmadı; bunun üzerine işin çözümü, o zamanlar Birleşmiş Milletler durumundaki "Cemiyet-i Akvam"ın (Milletler Cemiyeti) hakemliğine bırakıldı. Ama bu kuruluşun kararı aleyhimize oldu. Musul ve Kerkük bölgesi 1926'da imzalanan antlaşma ile sınırlarımız dışında kaldı.

Yaklaşık 331 km uzunluğunda olan Türkiye-Irak sınırı, Şapatan Geçidinin güneyinden başlar ve Hakkari Yöresindeki yüksek ve dağlık bir kesimden geçerek Habur Çayı'nın Dicle Nehri'ne katıldığı noktada sona erer. Bu sınırlarımızın 107 km'lik bir bölümü akarsuların vadilerinden, 224 km'lik bir bölümü ise Türkiye kesimindeki çok sarp ve engebeli bir arazinin güney bölümündeki dağlık yörelerden geçmektedir. Irak'la olan sınırlarımız üzerinde Habur Gümrük Kapısı bulunmaktadır. İstanbul-Bağdat yolu üzerinde bulunan bu gümrük kapısı, Irak'ı Avrupa ülkelerine bağlayan yolun giriş-çıkış kapısı durumundadır.

Suriye Sınırı

Suriye ile olan sınırlarımız, Sakarya zaferinden sonra 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması ile belirlendi. Bu antlaşmada, halkın çoğu Türk olan Hatay sınırlarımız dışında kalıyor, ama özel bir yönetime kavuşuyordu. Hatay

1938’de bağımsızlığını elde etti; 1939’da da Anayurtla birleşme kararı aldı. Böylece bugünkü Türkiye-Suriye sınırı belirlenmiş oldu.

Kara sınırlarımızın en uzun bölümünü ve yaklaşık % 32’sini oluşturan Suriye sınırı 877 km uzunluğundadır. Önemli bir bölümü Bağdat Demiryolu’nun hemen güneyini izleyen bu sınır, Güvercinkaya’da Akdeniz kıyılarına ulaşır. Dicle Nehri’nin vadi yatağını izleyen yaklaşık 36 km’lik bölüm dikkate alınmazsa, hemen hiçbir doğal engele dayanmaz. Dolayısıyla, bütünüyle bir yapay sınır özelliği taşır. Bu sınırimızda 13 tane gümrük kapısı vardır. Bunların başlıcaları ise Cilvegözü, Öncüpınar, Akçakale ve Cizre’dir.

Bulgaristan Sınırı

Bulgaristan’la olan sınırimız Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile belirlenmiştir. Karadeniz kıyısındaki Mutludere (eski adı Rezve) ağzında başlayarak Edirne’nin kuzeybatısına kadar uzanan bu sınırimızın uzunluğu 269 km’dir. Sadece politik bir sınır olup, belirgin doğal engellerden geçmez. Bununla birlikte, Türkiye-Bulgaristan sınırı, Türkiye için çok büyük bir stratejik önem taşır. Bulgaristan’ın ülkemize açılan Meriç oluğu, Avrupa ve Güneybatı Asya arasında, Anadolu üzerinden işlemekte olan, demir ve karayollarının giriş-çıkış kapısıdır. Türkiye-Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının kesişme noktasında Kapıkule Gümrük Kapısı vardır. Edirne kentine 18 km kadar uzaklıktaki bu gümrük kapısı, Türkiye’nin en işlek ve en önemli gümrük kapısıdır. Türkiye, demiryolu ve karayoluyla, bu kapıdan Avrupa’ya açılır. Aynı yollardan, Avrupa da Türkiye ve Güneybatı Asya’ya bağlanır. Diğer gümrük kapısı, Kırklareli-Burgaz arasındaki karayolunun geçtiği Aziziye sınır kapısıdır. Bu kapı, çoğu kaynakta, Dereköy sınır kapısı olarak geçer.

Yunanistan Sınırı

Yunanistan ile olan sınırimız Lozan Antlaşması ile belirlenmiştir. Ancak, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Menteşe adaları (Oniki Ada ile Meis), 1911’de bu adaları işgal eden İtalya’dan alınarak, 1947’de Yunanistan’a verildi.

Edirne'nin güneyi ile güneybatısındaki Karaağaç çevresini Türkiye topraklarına bırakarak Meriç ırmağı boyunca uzanan Yunanistan sınırı Enez'in batısında Ege Denizi kıyısına ulaşır. Bugün Türkiye-Yunanistan arasında, 212 km'si kara sınırı ve 2593 km'si de karasuları olmak üzere, toplam 2805 km'yi aşan bir milli sınır vardır. Bu ülkeyle olan kara sınırimızda İpsala ve Karaağaç gümrük kapıları bulunmaktadır.

Ege Denizi'ndeki Oniki Adalar dışındaki Türkiye-Yunanistan karasuları sınırı, Lozan Barış'ının 12. maddesine göre belirlenmiştir (Doğanay,1997: 120). Bu maddeye göre Kuzey Ege'deki Gökçeada (279,6 km²) ve Bozcaada (36 km²) ile Türkiye kıyılarına 3 mil (5,6 km) kadar uzaklıkta bulunan adalar, Türkiye'ye bırakılmıştır. Gerek Oniki Adalar ve gerekse Orta Ege Adaları, kıyılarımıza çok yakın olup, stratejik açıdan büyük önem taşırlar. Gerçekten de, Yunan adlarının kıyılarımıza uzaklıkları, Datça açıklarındaki Simi (Sömbeki) Adası'nda 6,4 km'ye, Kaş açıklarındaki Meis adası'na 2,4 km'ye, Kuşadası açıklarındaki Sisam Adası'nda ise 1,7 km'ye kadar inmektedir.

Doğu Ege Adalarının tümü (Midilli, Sakız ve Oniki Adalar) de Anadolu kıta sahanlığı üzerinde bulunmaktadır

Strateji, Jeopolitik ve Jeostrateji

Bu iki kelime de yabancı kökenlidir. Bunlardan strateji terimi Eski Yunanca strageos (karar veren kişi, hakim) sözcüğünden türetilmiştir. Strateji biri dar, öteki geniş anlamda olmak üzere iki anlamda kullanılır (Erinç,1995: 168). Dar anlamı ile strateji, bir savaş sırasında komutanların uyguladığı askeri planı ifade eder. Başlangıçta strateji, yalnız bu anlamda kullanılıyordu. Ama zamanla anlamı genişledi; askerlik dışındaki konuları da kapsayan bir anlam kazandı. Günümüzde strateji bir ülkenin, askeri gücü ile birlikte nüfusunu, ekonomisini, siyasal ve teknik imkanlarını da göz önünde bulundurarak kararlaştırdığı ve uyguladığı savaş ve barış planını ifade eder. Strateji bugün daha çok bu geniş anlamda kullanılır. Her ülkenin milli stratejisi olduğu gibi, ülkelerin oluşturduğu siyasal, ekonomik ve askeri toplulukların ortak stratejileri de vardır (Örneğin, NATO'nun barış ve savaş stratejisi gibi).

Jeopolitik de yabancı kökenli bir kelimedir; Eski Yunanca Goe (dünya) ve politika (siyaset) sözcüklerinden türetilmiştir. Coğrafya ilminin özel bir bilgi kolu olan jeopolitik ilmi, terimin sözcük anlamına da uygun olarak, yer (= ülke) siyaseti, yani “bir ülkenin özel konumundan dolayı kazandığı askeri (stratejik), siyasal ve ekonomik önemi” anlamına gelir. Siyasi coğrafya ise siyasal bölgelerin yeryüzünde dağılımı, bunlara siyasal bakımdan daha fazla veya daha az önem kazandıran coğrafi faktör ve bu faktörlerin “yer”le olan karşılıklı ilişkilerini inceler (Göney, 1979: 3). Jeopolitik, siyasi coğrafyanın bir devamıdır. Ancak daha geniş bir alanda daha çok sayıda konuyu içerir. Jeopolitiğin asıl önemli özelliği, uygulamaya yönelik oluşudur. Bu ilim, siyasi coğrafyadan hareketle diğer unsurları da değerlendirerek politikaya da ulaşır. Sadece bir durum tespiti değildir.

Tarih boyunca toplumsal yaşamda ve toplumlararası mücadelelerde coğrafyanın değeri bilinerek hareket edilmiştir. İskender, Anibal, Sezar, Cengiz, Atilla gibi kıtalararası uzun seferler yapan liderlerin harekete geçmeden önce hedef ülkelerin ve aradaki coğrafi bölgelerin özelliklerini incelemeyen ve buna göre hareket istikametlerini tespit etmeden yola çıktıklarını düşünmek çok yanlış olur. Ancak konunun bilimsel tarzda ele alınışı yakın tarihlere hemen hemen 20. yüzyıl başlarına rastlamaktadır.

Coğrafi çevreyi politikada kullanma sanatı olan jeopolitik, kavram olarak bu dönemde anlam kazanmaya başlamış ve özellikle iki dünya harbi arasında geliştirilmiştir. Dünya hakimiyeti peşinde koşan veya güçlü kalma uğraşı veren ülkeleri, ortaya attıkları teorilerle etkileyen büyük jeopolitikçiler çoğunlukla bu dönemde yaşamışlardır.

Jeopolitik terimi ilk önce 1924’te İsveçli Rudolf Kjellen tarafından kullanılmıştır. İngiliz Halford Mackinder’in 1924’teki “Tarihin Coğrafi Esasları” adlı konferans ve yayınıyla büyük gelişme gösterdi. Mackinder jeopolitiğin ilk teorisyenidir. Türkiye’de ise jeopolitik kelimesini ilk kullanan Atatürk’tür. 27.09.1932’de, jeopolitik isminin konmasından sadece sekiz yıl sonra, general Mac-Artur ile yaptığı konuşmada; Birinci Dünya Harbi’ni kastederek “Galip devletler mağluplara barış şartlarını zorla kabul ettirirken, bu memleketlerin etnik, jeopolitik

ve iktisadi hüviyetlerini asla nazarı itibara almamışlar ve sadece husumet hislerinden mülhem bulmuşlardır” demiş, İkinci Dünya Harbini ve sonuçlarını da 6-7 yıl öncesinden ve bir yıl hata ile ifade etmiştir.

Jeopolitiğin hemen yanı başındaki koltukta yer alan ve onun bir türevi olan jeostratejiyi de tanımlamak gerekir. Çünkü politika ve strateji gibi iki önemli fonksiyondan politikaya yön veren jeopolitik, stratejiye yön veren de jeostratejidir. Jeostrateji, stratejik açıdan coğrafi unsurların incelenmesini ve stratejik sonuçlar çıkarılmasını sağlar.

2.3.1. Türkiye'nin Jeopolitik Güç Kaynakları

2.3.1.1. Türkiye'nin Coğrafi Konumu ve Etkileri

Bir devletin coğrafi konumu, bölgesel ve global (dünyanın tümü) siyasi, askeri ve ekonomik değer yargılarına göre önemi oranında bir jeopolitik güç kaynağı teşkil eder. Çünkü bir devletin dünya üzerindeki yeri, onun dış siyaset, dış ekonomik ilişkiler ve savunma politikasını etkilemektedir.

2.3.1.2. Türkiye'nin Anakaralara ve Denizlere Göre konumu

Türkiye dünyada, iki kıtada toprağı olan dört ülkeden biridir. Bundan ayrı olarak Türkiye'nin üçüncü bir kıta ile, Afrika ile yakın ilişkisi ve etkileşimi vardır. Ülkemiz bu anakaraların, jeopolitik terimi ile “Dünya adası”nın menteşesi görünümündedir. Aynı zamanda bu menteşe üzerine vurulmuş kilit ve bu kilidi açan anahtar durumundadır. Kuzeyi güneye kapattığı gibi, güneyi kuzeye karşı da kapatır. Aynı zamanda batıyı doğuya, doğuyu da batıya karşı kapatır ve açar.

Ülkemiz coğrafyası geçmiş yıllarda da etkili olarak, belki daha da etkili olarak kilit ve anahtar rolünü oynamıştır. Çünkü yakın çağlara kadar bilinen, tanınan toprak, Dünya Adası'ndan ibaretti. Bilinen bütün eski uygarlıkların, bütün semavi dinlerin bu üç kıtanın birleşme noktası etrafında gelişmesi coğrafyanın etkisinin bir

sonucudur (İlhan, 1989: 56). Türkiye coğrafyası tarih boyunca etkisini göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü döneminde Batı gücünün Doğu ile ilişkisi kesilmişti. Ayrıca, Türkler, Selçuklulardan itibaren Hıristiyanlık ve Musevilik tarafından kutsal kabul edilen toprakların da yönetimini ele geçirmişlerdi. Bu sebeplerle Türklere karşı asırlar süren ve birçok düşünürü göre halen bitmemiş olan Haçlı Seferleri Dönemi başlamıştır. Türk gerilemesinin başlamasından sonra, görünüş olarak Viyana Kuşatması'ndan sonra doğu ülkelerinin Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmesi gerçekleşebilmiştir.

Batı gücü, Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesi ölçüsünde Doğu ülkeleri üzerinde egemenlik kurabilmiştir. Batılılar başlangıçta Türkleri bir tehlike olarak görmüş, sonra doğuya yönelik gelişmelerine karşı engel olarak değerlendirmişlerdir. Bu tehdidi ve engeli ortadan kaldırmak için, Batılı güçler, Birinci Haçlı Seferi'nden başlayarak asırlar süren mücadele vermiştir. Batılılar, Kuzey Afrika'daki ve Asya'daki sömürgeciliklerine Türklerin yenilgileri ile başlayabilmiştir; sömürgelerin sömürge olmaktan kurtulmaları da Türklerin savaş başarısı ve öncülüğü ile Türk Kurtuluş Hareketi ile mümkün olabilmiştir. Bu sebeple, Sakarya Meydan Muharebesi yalnız Türk tarihinin değil, dünya tarihinin de büyük bir dönüş, büyük bir doruk noktasıdır. Bu noktada değişen, Türk milletinin kaderi ile doğunun mazlum milletlerinin kaderidir.

Rusya da, tarihin her devresinde Osmanlı İmparatorluğu'nu sıcak denizlere inme emelini gerçekleştirmede bir engel olarak görmüş ve bu yüzden de imparatorluk içindeki bütün bölücü akımların her zaman kışkırtıcısı ve destekleyicisi olmuştur, Balkan ülkeleri, ancak bu ülkenin desteği sayesinde bağımsızlığına kavuşabilmiştir. Bugün için de Rusya sıcak denizlere inme emelinden vazgeçmiş değildir. Bu ülke, 1946'da art arda Türkiye'ye verdiği notalarla, 1920 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasının yenilenebilmesi için, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesinin tekrar gözden geçirilerek, kendisine Boğazlarda üs verilmesi ve 1877-1878 savaşlarında ele geçirip sonradan iade ettiği Kars, Ardahan ve Artvin'in tekrar kendisine bırakılması gibi, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına yönelik bir tehdit unsuru olmaya devam ettiğini, tarih önünde de belgelemiştir.

Türkiye'nin denizlere göre özel konumu da çok ilgi çekicidir. Türkiye biri büyük (Anadolu) diğeri küçük (Trakya) iki yarımadadan oluşan bir ülkedir. Deniz ve kara sınırlarının toplam uzunluğu 11.086 km'dir. Bunun 8333 km'si (% 75,7) deniz sınırları, 2753 km'si ise (% 24,3), kara sınırlarından oluşur. Bu durum Türkiye'nin bir kara ve deniz devleti olmasını sağlamıştır. Teknik gelişmelerin denizlerin sağladığı güvenliği azaltmasına rağmen, bugün de en güvenli sınırları denizler oluşturmaktadır. En büyük zayıflığımız, kara sınırlarımızdan kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin kara sınırlarıyla ayrıldığı sekiz komşusu vardır, Ayrıca, bu kara sınırları yer yer hiçbir coğrafi engele dayanmamaktadır. Türkiye bir kenar devleti olmasına rağmen, karadan ilişkisi bulunan komşu ülke sayısının çokluğu ve sınırlarının durumu sebebiyle kıta içi devleti duyarlılığına sahip bulunmaktadır, örneğin, bir kenar devleti olan İspanya iki, İtalya dört, Yunanistan dört ülke ile kara komşusu olduğu halde, Türkiye sekiz ülke ile karadan komşu bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, komşu sayısı bakımından bir kıta içi devleti konumundadır.

2.3.1.3. Türkiye'nin Ulaşım Sistemleri ve Geçitlere Göre konumu

Türkiye çevresindeki denizler vasıtasıyla kolayca okyanus aşırı devletlerle sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve askeri ilişkiler kurabilecek özel bir konuma sahiptir. Türkiye denizlerine asıl jeopolitik önemi kazandıran unsurlar İstanbul ve Çanakkale boğazlarıdır Bu boğazlar Karadeniz kıyısındaki ülkeleri (Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan); Akdeniz'e ve dolayısıyla Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı vasıtasıyla açık denizlere bağlayan suyolları durumundadır. Tarihte, bir Türk-Rus Boğazlar Meselesinin olması, Batılı emperyalist güçlerin gerçekleştirdikleri ve sonunda hüsrana uğradıkları Çanakkale Çıkartmaları, bu boğazların stratejik öneminden kaynaklanmıştır.

Türkiye'yi çevreleyen Karadeniz, Ege ve Akdeniz'in Soğuk Savaş sonrasında siyasal ve ekonomik anlamı, geçmişle farklılaşarak, son derece dinamik ve çok yönlü bir boyut kazanmıştır. Her şeyden önce Balkanlar, Doğu Avrupa, Kafkaslar ve Ortadoğu ülkelerinin temas yüzeyi ve bu boyutuyla da yoğun ilişkiler zeminini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu ülkelerin enerji potansiyeli düşünüldüğünde, stratejik değerleri her zamankinden daha fazladır. Ayrıca enerji

kaynakları ulaşımının güvenliği açısından bu üç denizin önemi artmıştır. Türkiye, bu üç denize birden uzanabilecek coğrafi konumuyla, bölgede hiçbir ülkeye ait olmayan ayrıcalıklı bir kimliğe sahiptir. Ancak denizlerle elde edilebilecek stratejik üstünlüğün, Türkiye tarafından yeterince değerlendirilebildiğini söylemek güçtür. Nitekim üç tarafi denizlerle çevrili bir ülke olarak Türkiye'nin denizci niteliklerinin çok daha zengin ve boyutlu olması gerekirken, taşımacılığında su ürünleri üretimine dek birçok alanda tatmin edici düzeyde olduğu söylenemez.

Türkiye, karayolu ve demiryolu ulaştırmasında da, anakaralar arasında özel bir konuma sahiptir. Geçmişte Avrupa-Asya arasındaki yük ve yolcu taşımacılığı, doğudan Anadolu kıyılarına ulaşan kervan ticaret yolları vasıtasıyla yapıyordu. Anadolu kıyılarındaki limanlardan yüklenen mallar, Akdeniz üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılıyordu. Kral Yolu, İpek Yolu, bu yolların en önemlileriydi.

Ancak, 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması Doğu ile Batı arasındaki ticarete kervan yollarının giderek önemini kaybetmesine yol açmıştır. 20. Yüzyıl'da modern karayollarının ve demiryollarının gelişmesi, Türkiye'nin tekrar işlek yolların geçtiği bir ülke haline gelmesini sağlamıştır. Bugün Ortadoğu ile Avrupa arasındaki yıllık mal alışverişinin % 80'inin Türkiye ulaşım sistemleri üzerinden gerçekleştirilmekte olduğu hatırlanırsa, Türkiye'nin yollara göre özel konumunun ne derece önem kazandığı daha kolay anlaşılır.

2.3.1.4. Türkiye'nin Komşu Ülkelere Göre konumu

Doğudaki üç komşumuz Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, Eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1991'de bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Gürcistan'la olan sınırimız yer doğal engellerden geçmekle birlikte, savaş sonrası çizildiğinden yapay bir sınırdır. Çünkü Acaristan Türk bölgesi (Batum ve çevresi) tamamıyla Gürcistan'a bırakılmıştır. Büyük Kafkas Dağları ile Küçük Kafkas Dağları arasındaki doğal bir oluk üzerinde kurulmuş olan Gürcistan devleti, bu konumuyla, Orta Asya ve Azerbaycan ile Karadeniz arasında çok önemli bir doğal yol güzergahı oluşturmakta ve böylece, bu iki bölge arasında birleştirici bir rol

oynamaktadır. Ülkenin bu konumu, bizim bu bölgelerle ilişkilerimiz açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye ile Ermenistan sınırı tamamen yapay bir sınırdır. Çünkü Arpaçay ve Aras ırmaklarının suladığı verimli ovalar, çizilen bu sınır ile parçalanmıştır. Bu sebeple, Arpaçay ve Aras ırmağı sulama projelerinde zaman zaman büyük sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan, bugünkü Ermenistan devleti Ruslar tarafından oluşturulmuş yapay bir devlettir. Nitekim Rusya, Anadolu ile Kafkasya ve Orta Asya Türklüğünün önünü kesmek için, 19. Yüzyıl'dan beri dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermenileri toplayarak, bugünkü Ermenistan'da tampon bir devlet kurma yoluna gitmiş ve böylece, bugünkü Ermenistan devletinin (2003'te 3,1 milyon nüfus) temellerini atmıştır.

Bugün Ermeni milletinin, Doğu Anadolu topraklarını kendi sınırları içerisine alarak "Büyük Ermenistan" kurma hülyası vardır. Ayrıca bu devletin, yıkıcı bölücü faaliyetlere destek verdiği ve yataklık ettiği de bilinmektedir.

Gerçekte Ermeniler Doğu Anadolu Bölgesi'nde hiçbir zaman çoğunluk değildiler. Aksine, çoğu devlete sadık, işinde gücünde, varlıklı ve mutlu bir azınlık idiler. Ama Türkiye'yi parçalamak isteyen yabancı devletler, İngilizler ve Ruslar başta olmak üzere, burada başlı başına bir devlet kurmak vaadi ile bazı Ermenileri kandırdılar. Yabancı güçlerin silahlandığı Ermeni çeteleri Türk köylerine, şehirlerine baskınlar düzenlediler yaktdılar, yıktılar, yüzyıllarca aralarında yaşadıkları, onlara her alanda hoşgörüle ve kardeşçe davranan Türk halkına çeşitli zulümler yaptılar. Ruslarla savaşıyan Türk ordusunu arkadan vurmaya çalıştılar Ama ne yazık ki bugün Ermeni meselesi tüm gerçeklerden saptırılarak yeniden hortlatılmak isteniyor ve Ermeni iddialarına, Batılı ülkelerin yetkilileri zaman zaman göz kırpyyorlar.

Türkiye ile Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında 18 km'lik bir sınır vardır. Ancak, Ermenistan toprakları, bu özerk cumhuriyetin toprakları ile Azerbaycan arasına adeta bir kama gibi girmiştir. Bu durum Türkiye Türklüğü ile Azerbaycan ve Orta Türklüğünün karadan bağlantı kurmasına engel teşkil etmektedir. Nahçıvan ile olan sınırimız da yapaydır. Çünkü sınır çizgisinin her iki tarafında Türk insanı yaşamaktadır.

Türkiye ile İran sınırı doğal bir sınır olmasına rağmen siyasi bakımdan büyük sorunlar vardır. Bir kere İran halkının ve devlet yöneticilerinin mezhep anlayışı ve kültürel farklılığı İmparatorluk devrinden beri Türkiye ve bu ülke arasında sosyal ve siyasal sürtüşmelere yol açar. Günümüzde ise İran'ın farklı bir siyasal rejim benimsemesiyle bu ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Ayrıca bu sınır Türk ülkesini ikiye böler İran sınırları içinde kalan Güney Azerbaycan, bugünkü Azerbaycan devletini oluşturan Kuzey Azerbaycan ve Nahçıvan insanları ile Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi insanları arasında bir akrabalık bağı bulunmaktadır. Aynı dili, aynı dini ve aynı kültürü paylaşan bu insanlar, bugün farklı ülke sınırları içinde yaşamaktadır. Sınırdaki kaçakçılık olaylarının yoğun olması da önemli bir sorundur.

Irak ile olan sınırimız da yer yer doğal sınır niteliği taşır. Ancak sınırın bazı geçiş noktaları kaçakçılık olaylarına sahne olur. Körfez Savaşı (1990) sonrası Kuzey Irak'ta otorite boşluğunun doğması sonucu, terörizm hareketlen meydana gelmiş olup bu durum ABD'nin Nisan 2003 tarihinden itibaren Irak'ı işgalinden sonraki dönemde de devam etmektedir. Bu ayrılıkçı güçler hem Irak ve hem de Türkiye'den (Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Hakkari, Van) toprak ilhak ederek bağımsız bir Kurt devleti kurmak istemektedirler. Türkiye, bu sorunu dikkatle izlemek zorundadır. Tamamen bir Türk bölgesi olan Musul-Kerkük-Erbil meselesi, Türk insanının kalbinde daima kanayan bir yaradır.

Türkiye-Irak arasında bir su sorunu da yaşanmaktadır. Bilindiği üzere, bir kaynağını Türkiye'den alan Fırat ve Dicle nehirleri Irak topraklarının kuzeyinden girer ve ülkeyi boydan boya aşarak güneydoğuda birleşir ve Şatt-ül Arap adıyla Basra Körfezi'ne dökülür. Bu nedenle, Dicle ve Fırat Irak'ın adeta can damarları durumundadır. Ancak Fırat Nehri, toplam su rezervinin (53 milyar m³), % 88,7'sini Türkiye'den, % 11,3'ünü Suriye'den sağlar. Irak'ın su rezervi bakımından Fırat'a pek katkısı yoktur. Buna rağmen, Irak, Fırat sularının % 43'ünü (23 milyar m³) kullanmak istemektedir. Yine Dicle Nehri'nin toplam su rezervinin (48 milyar m³), % 51'i Türkiye'den, % 39'u Irak'tan ve % 10'u İran'dan sağlanır. Buna rağmen, Irak, Dicle sularının da % 83'ünü kullanmak istemektedir (Özey, 1999: 232). Irak'ın da Suriye gibi Güneydoğu Anadolu Projesi'ne karşı tavrı gayet hasmanedir. Irak bu tutumunu, Suriye gibi terör olaylarını desteklemekle çözebileceğini ummaktadır. Bu

tavir son derece sakıncalı ve tehlikelidir. Çünkü su sorunu hiçbir zaman terörü desteklemekle çözülemez (Özey, 1999: 238).

Suriye ile olan sınırimız, hemen hemen hiçbir doğal engele dayanmaz. Bu ülkenin de Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik gizli emelleri, zaman zaman açığa çıkmakta ve daha büyük bir tehlike arz etmektedir. Suriye yöneticileri, Hatay topraklarımızın (5.403 km²) tekrar anavatana katılması (23 Haziran 1939) sonrasında, Türk milletine yönelik bir soğuk savaş devresi başlatmıştır. Suriye, Hatay yöresini, atlas haritalarında kendi milli sınırları içerisinde göstermekte ve ülke gençliğine böyle tanıtmaktadır. Bu ülkede 1983'te basılan Suriye Coğrafyası lise kitabında ise ülkenin kuzey sınırı, Türkiye'nin Güneydoğu Toros Dağları güney eteklerine getirilip dayandırılmıştır. Başka bir ifade ile Suriye, Türkiye'den 90.000 km²'den fazla bir toprak talebinde bulunmaktadır. Yöneticilerimiz, Suriye'ye karşı her zaman dikkatli olmak zorundadırlar.

Ülkemizin en önemli projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nden dolayı Suriye ile Türkiye arasında da bir su sorunu yaşanmaktadır. Suriye, bu proje ile Fırat'tan ülkesine akacak suyun azalacağı endişesini duymakta ve sorun yaratmaktadır. 17 Temmuz 1987 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü" gereğince, Türkiye tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn kadar su bırakmayı ve aylık akışın 500 m³/sn'nin altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını taahhüt etmiştir. Türkiye bu taahhüdünü yerine getirdiği halde, Suriye, Asi Nehri antlaşmasını hiçe sayarak, Amik Ovası'nı sulayan Asi'nin sularını her mevsimi kesmekte ve tarımsal üretimi sekteye uğratmaktadır. Türkiye bu sorunu notalarla çözümlenmeye çalışmaktaysa da, her yıl Suriye bu tutumunu sürdürmektedir (Özey, 1999:237-238).

Tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu toprakları zararına genişlemiş olan Yunanistan ile de aramızda bazı önemli sorunlar vardır. Bunların başında siyasi sorunlar, Ege sorunları (kıta sahanlığı, kara suları, hava sahası, Ege adalarının silahlandırılması, aidiyeti belli olmayan adalar), Batı Trakya'daki Türklere uygulanan baskılar ve Kıbrıs sorunu gelir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki başlıca siyasi sorunlar; Yunanistan'ın Ege ve Marmara bölgelerinden toprak talepleri, PKK terör örgütüne verdiği destek, Ermenistan ve Suriye'yi Türkiye'ye karşı kullanma girişimleri, AB üyeliği sürecinde Türkiye'ye karşı olumsuz tavır takınması ve mali yardımları engellemesidir.

Yunanistan, gençliğini Megalo Idea (Büyük Gaye) gibi boş bir hayalle yetiştirmektedir. Bu düşünce, eski Helen İmparatorluğunu diriltme idealine dayanır. Megalo Idea'ya göre, Ege ve Marmara bölgeleri ile İstanbul ele geçirilecek ve İstanbul, Büyük Yunanistan'ın başkenti olacaktır. Dış politikada (örneğin Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve NATO platformlarında) Yunanistan, her zaman Türkiye'nin karşısında yer alır. Gerek devlet kurumları ve gerekse siyasal ilişkiler açısından Türkiye, Batılı bir ülkedir. Ancak eski Helen Uygarlığı, Yunanistan'ın mirası imiş gibi kabul edildiğinden, Batı ülkeleri Yunanistan'a sempati duymakta ve onu, Türkiye'den daha fazla desteklemektedirler. Bu da Türk-Yunan sorunlarının çözümünü güçleştirmektedir.

Yunanistan, Ege Denizi'ni bir Yunan denizi saymak, kaynaklarından da hemen hemen yalnızca kendisi yararlanmak ister. Lozan Barışı (24 Temmuz 1923) ile Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki Türkiye kıyıları karasuları hakkı üç deniz mili olarak kabul edilmiş olmakla birlikte, 1936'da Yunanistan karasularını altı deniz miline çıkarmış (kuşkusuz Türkiye de altı mile çıkardı) ve 1981'den beri 12 mile çıkarılmasında ısrar etmektedir. Bu istek, kabul edilebilir bir nitelikte değildir. Çünkü kabul edildiği takdirde, Ege Denizi'nin sadece 42.582 km²'si (% 20 kadarı) açık deniz durumunda kalmaktadır. Oysa Türkiye'nin Ege Denizi'nde 2805 km uzunlukta kıyısı vardır. Doğu Ege adaları da, Anadolu karasının denizaltındaki doğal uzantısı üzerindedir. Bu nedenlerle Ege Denizi ve kaynakları üzerinde Türkiye'nin de hakları vardır. Ayrıca, Lozan Antlaşması'na aykırı olarak Rodos, Midilli, Sisam, Sakız ve Limni gibi Anadolu kıyılarına yakın olan büyükçe adalar Yunanistan tarafından silahlandırılmış ve buralarda askeri havaalanları kurulmuştur. Bu durum Türkiye için bir tehdit unsurudur.

Türkiye ile Yunanistan arasında, köklü bir Batı Trakya Türkleri Sorunu vardır. Bu bölgede yaşayan 150.000 Türk nüfus, Lozan'dan bu yana ağır baskılar görmekte, maddi ve manevi varlıklarını geliştirmeleri engellenmektedir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki önemli bir sorun da, Kıbrıs sorunudur. Türkiye bağlamında Doğu Akdeniz, Kıbrıs'la eklemlenmiş bir stratejik ortamdır. Türkiye için Doğu Akdeniz stratejisinin en önemli unsuru Kıbrıs'tır. Bu boyutuyla Kıbrıs, Ortadoğu stratejik konumunun bütünleyicisidir. Türkiye Kıbrıs iç içeliği tarihsel ve kültürel nitelikleri ve güncel stratejik özellikleriyle vazgeçilmez boyuttadır. 2004'te Güney Kıbrıs Rum Kesiminin, Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında Avrupa Birliği'ne alınması, Kıbrıs sorununa farklı bir boyut kazandırmıştır.

Bulgaristan ile Türkiye arasındaki politik ilişkiler, hemen hiçbir devrede dostça olmamıştır. Yaklaşık 500 yıl Türk egemenliğinde kalan Bulgarlar, Çarlık Rusyası yöneticilerinin Balkanlarda sürekli "Panislavizm" politikasını gütmeleri ve bu milleti de desteklemeleri gibi siyasal faktörler ve nihayet 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda bağımsızlığına kavuşmuşlardır. Aslında Türk olan Bulgarlar, 9. Yüzyılda Slav dil ve kültürünü kabul ederek, zamanla kültürel asimilasyona uğramışlar ve Türk olduklarını unutmuşlardır. Bulgaristan, bağımsız bir devlet olması ile birlikte, bu ülkenin sınırları içinde kalmış olan Türk nüfusa asimilasyon politikası uygulamıştır. Bu politika, Türk damgası taşıyan her belgeyi yok ederek, "Türk nüfusu Bulgarlaştırma" esasına dayanır. 1923-1984 yılları arasında 962.000 kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. 1990'da demokratik yönetime geçilen Bulgaristan'da Türk nüfusun hakları kısmen iade edilmiş ve Türkiye-Bulgaristan arasındaki ilişkiler normale dönmüştür.

Bulgaristan'la aramızda bir su sorunu bulunmaktadır. Bulgaristan Meriç üzerinde nehrin akışını kontrol etme ve elektrik üretmek amacıyla Miyetçevo Barajı'nı kurmuştur. Bulgaristan ve Yunanistan'ın aşırı şekilde faydalanması nehrin sularını azaltmakta ve Türkiye kesimindeki çeltik tarlaları olumsuz yönde etkilenmektedir.

2.3.1.5. Türkiye'nin Petrol ve Doğal Gaz Kaynaklarına Göre Konumu

Sanayinin temel girdisi olan ve olmazsa olmaz koşul olan enerji hegemonya mücadelesinde kilit bir faktördür. Dolayısıyla dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %

66'sını, doğal gaz rezervlerinin de % 34'ünü elinde bulunduran Ortadoğu'da "petrolün jeopolitiği" bölgenin en temel siyasal, ekonomik ve toplumsal belirleyicisidir. Türkiye, Ortadoğu bölgesinin hemen yanı başında bulunmaktadır. Bölgenin petrol yataklarını denetiminde bulundurmak isteyen hemen her ülke bu bölge ile ilgili politikalarında hemen daima ülkemizi de göz önünde bulundurmak zorundadır. Nitekim Körfez Krizi sırasında Türkiye'nin bu bakımdan önemi açıkça ortaya çıkmıştır.

Dünya petrol rezervlerinin % 6'sı, doğal gaz rezervlerinin ise % 39'u Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde bulunmaktadır. Bu nedenle tıpkı Ortadoğu bölgesi gibi, Kafkaslar-Hazar Havzası ve Orta Asya ekseninin geleceğini de "petrolün ve doğal gazın jeopolitiği" belirleyecektir. Bölgedeki bu kaynakların işletilmesi ve boru hatlarıyla dünya piyasalarına çıkartılması günümüzün en önemli mücadele konularıdır. 11 Eylül saldırılarına kadar ABD'nin Hazar Havzası petrollerinin taşınması konusunda en çok desteklediği güzergah "Avrasya Taşıma Koridoru" olarak adlandırılan Hazar Denizi'nin doğusundan başlayıp denizi geçip Türkiye üzerinden Akdeniz'e inen boru hattı idi. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi de bu sayede kabul ettirilmişti. Bu saldırıdan sonra ise Afganistan güzergahı seçeneği güç kazanmıştır. Rusya'nın Türkmenistan, Azerbaycan ve bağlı cumhuriyetlere imzalattığı anlaşmalarla, birçok alanda bağımsız hareket etmelerinin önünü kestiği ve enerji satışlarını da vesayeti altına almaya çalıştığı bilinmektedir. İran yönetimi, Avrasya petrollerini kendi toprakları üzerinden Basra (İran) Körfezinde Abadan'a indirmeyi; böylece güçlendireceği stratejik önemi ile Orta Asya ülkeleri üzerindeki dini ve ekonomik etkinliğini, OPEC içindeki gücünü arttırmayı hedeflemektedir. Bu eğilime de ABD, İsrail, Japonya ve Avrupa karşı çıkmaktadır (Ersoy, 2002: 154-155).

Bugün hayata geçirilmiş olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı projesiyle Türkiye bölgede aktif bir rol üstlenmiştir. Bu hat ekonomik niteliğinin yanı sıra Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye arasında siyasi bağları daha da güçlendirmektedir.

2.4. Türkiye'nin Kendi Gücü

Türkiye'nin dünya siyasetinde çok önemli bir yeri vardır. Türkiye'nin bu önemi iki sebebe dayanır: Bunlardan biri, yukarıda da değinildiği üzere, yurdumuzun olağanüstü ayrıcalıklı konumu; öteki ise Türkiye'nin kendi gücüdür.

Türkiye, yaklaşık 73,3 milyonluk nüfusuyla (2006 tahmini), bu bakımdan komşuları arasında birinci sırada gelmektedir. Türkiye nüfusu, İran dışındaki komşularımızın tamamının nüfusu kadardır. 40 kadar Avrupa ülkesi arasında Türkiye, nüfus bakımından Rusya Federasyonu ve Almanya'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir.

Genç ve dinamik bir yapıya sahip olan nüfusumuz, ülkemizin en büyük zenginlik kaynağıdır. Dolayısıyla, hızlı bir sanayileşme hamlesinde Türkiye, birçok Batı Avrupa ülkesinde olduğu gibi işgücü bulma sorunuyla karşı karşıya olmayacaktır. Ekonomik bakımdan kalkınmış bir Türkiye, gerek çevresinde ve gerekse tüm dünyada giderek politik bir güç haline gelecektir. Dolayısıyla, gelecekte bir iç pazar sorunu veya gerekli olursa büyük askeri ordular çıkarmakta insan gücü azlığı sorunlarıyla karşılaşılacaktır. Türk toplumu; güçlü aile bağları, tarihsel olarak yerleşmiş vatan sevgisi, güçlü devlet geleneği, milli şuuru ile de Türkiye jeopolitiğine büyük değer katmaktadır.

Orta kuşağın sıcak orta kuşak denilen güney kesiminde yer alan Türkiye'de dört mevsim belirgin olarak yaşanır. Üç tarafının denizlerle çevrili oluşu ve yüzey şekillerinin çeşitliliğine bağlı olarak yurdumuzda farklı iklim tipleri oluşmuştur. Bu durum, doğal bitki örtüsü ve tarım ürünleri çeşitliliğine katkıda bulunarak ülkemize ekonomik bakımdan önemli avantajlar sağlamıştır.

Türkiye'nin doğal kaynakları da oldukça zengindir. Bugün ülke yüzölçümünün % 36'sı tarım alanı olarak değerlendirilmiştir. Ancak, bu potansiyelin henüz yeterince değerlendirildiği söylenemez. Örneğin, sulanması mümkün olan 13,5 milyon hektarlık tarım alanının % 40 kadarı sulamalı tarıma açılabilmiştir. Özellikle GAP Projesi'nin devreye girmesiyle Türkiye'nin tarımsal üretiminde büyük artışların olması beklenir.

Türkiye’de birçok maden türü bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, rezerv açısından zengin olmakla birlikte, üretim miktarı açısından ülkemizin ihtiyacına cevap verebilecek düzeyde değildir. Ancak hemen belirtelim ki ülkemizde maden arama çalışmaları henüz tamamlanmamış olup bu konudaki çalışmalar devam etmektedir. Gelecekte Türkiye’de zengin maden kaynaklarının bulunma olasılığı oldukça yüksektir. Şimdilik, krom ve bar tuzları, Türkiye’nin stratejik açıdan önem taşıyan başlıca maden kaynakları olarak değerlendirilebilir

Ülkemiz, petrol, doğal gaz ve taş kömürü gibi fosil enerji kaynakları bakımından fakirdir. Buna karşılık, zengin linyit kaynaklarımız vardır. Türkiye, su gücü kaynakları bakımından da çok zengindir. Su sorununun günümüzde de tüm şiddetiyle yaşandığı Ortadoğu’da, gelecek yüzyılda da bu sorunun giderek artan bir şekilde yaşanacağı kuşkusuzdur. Petrol gibi tükenme olasılığı bulunmayan bu kaynak bakımından çok zengin olan Türkiye, önümüzdeki yıllarda bu kozunu çok iyi kullanacaktır. Bu da, ülkemizin stratejik önemini daha da arttıracaktır.

Yapısal olarak büyük bir değişim geçiren ülkemiz ekonomisi tarımdan sanayiye, aynı anda ileri teknolojiye doğru hızla evrilmektedir. Türkiye, 378,4 milyar Dolar olan Gayri Safi Milli Hasılası ve kişi başına 5150 dolar olan ulusal geliriyle (2006 DİE verilen), ekonomisinin büyüklüğü açısından dünya ülkeleri arasında 20. sırada yer almaktadır. Bu veriler, Türkiye’nin bölgesel ölçekte en büyük ekonomik güç olduğunu göstermektedir. Ancak Türk ekonomisinin aşırı borçlanmadan kaynaklanan birtakım mali sorunları vardır ve bu durum ülkemizin hareket alanını sınırlamaktadır.

Türkiye’nin yönetim şekli cumhuriyettir. Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir. Ancak enflasyon, işsizlik, gelir dağılımındaki dengesizlik, ağır dış borç yükü ve ekonomik sarsıntı gibi sorunlar, ülkemizin tam anlamıyla demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olmasını engellemektedir. Bu sorunların çözümüne yönelik çabalar sürdürülmektedir. Özellikle AB üyeliği çerçevesinde demokrasi, insan hakları, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi değerlerimizi daha da geliştirmeye çalışmaktayız. Mevcut sorunlarına rağmen Türkiye demokratikleşme konusunda komşularının çoğundan

daha iyi düzeyde olup bu durum ülkemizi daha güçlü kılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne kadar (2007), 84 yıllık dönem içinde, 59 adet hükümet kurulmuştur. Buna göre cumhuriyet hükümetlerinin toplam görev süreleri yaklaşık 1 yıl dört aydır. Bu süre gerçekten çok kısadır ve bu durum büyük sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Politik istikrarsızlığın ülkemizin kalkınma hızı, yatırımlar, istihdam, enflasyon, eğitim, sağlık, dış politika gibi pek çok alanda olumsuz etkileri görülmüştür.

Türkiye'nin önemli değerlerinden birisi de askeri ve güvenlik gücüdür. Ülkemiz 503.800 aktif askeri gücüne sahiptir. Savaş esnasında bu gücüne 952.300 kişi daha ilave edilebilir. Ordumuz modern savaş araç ve gereçleriyle donatılmış olup güçlü bir yapı arz etmektedir. Bu haliyle Türkiye'nin askeri gücü ülkemizin tüm kaynaklarını koruyan, savunan ve hasım tarafların kendi kaynaklarını yok etme veya onlara sahip olma fikrinden caydıran, onları yıldırarak bağımlı kılabilen ve gerektiğinde bu amaçlara fiilen savaşarak erişebilecek bir düzeyde bulunmaktadır. Böylece Türk silahlı Kuvvetleri gerçek bir jeopolitik güç kaynağıdır ve devletimizin bir jeopolitik güç merkezi olmasına en büyük katkıyı sağlamaktadır. Polis ve Jandarma teşkilatlarımız da iç güvenliğin sağlanması açısından hukuksal çerçevede hareket eden güçlü bir yapı arz etmektedir.

Kısacası, Türkiye, bütün Ortadoğu ve Balkan ülkelerinin en güçlü, en kuvvetli devletidir. Nüfusu hepsinden daha çoktur; halkı din ve kültür bakımından birliktir. Kendini besledikten başka, dışarıya da tarım ürünleri ihraç eden ender ülkelerden biridir. Aynı zamanda, kısa sürede bir sanayi ülkesi durumuna gelmiştir. Bölgesel bir güç merkezi olarak bulunduğu coğrafyada önemli bir rol üstlenmiş bulunmaktadır.

2.5. Türkiye'nin Dünyadaki Siyasal ve Askeri Gruplaşmalardaki Yeri ve Konumu

Türkiye'nin dünyadaki siyasal ve askeri gruplaşmalardaki yeri ve konumu da çok önemlidir. Kuzeyinde Doğu Bloğu adı verilen ülkeler vardı. Bunlar 1991 yılına kadar Varşova Paktı denilen askeri antlaşma ile birbirine bağlı idi. Türkiye ise

tarihimizin bize öğrettiklerini göz önüne alarak stratejik tercihini yapmış, Sovyet yayılmasına karşı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan NATO savunma teşkilatına girmiştir. Ülkemiz, bu savunma teşkilatına katıldığı 1951 yılından bu yana ittifakın Güneydoğu kanadında çok önemli görevler üstlenmiştir. Bugün de stratejik önemini koruyan Türkiye, ittifak içinde ABD'den sonra en büyük orduya sahiptir. Batılı ülkelerin oluşturduğu Avrupa Konseyi'nin üyesidir. Ticaretinin büyük bir kısmını Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle yapar; bu teşkilata tam üye olmak için başvurmuştur. 1996 yılında bu ülkelerle Gümrük Birliği'ne girmiştir. Ama aynı zamanda, halkı tamamıyla Müslüman bir ülke olduğundan, İslam ülkeleriyle de ekonomik, siyasal ve kültürel bağlarını geliştirmeye büyük özen gösterir. Türkiye, İslam ülkeleri arasında dayanışma ve işbirliğini geliştirmek amacıyla 1969'da kurulan İslam Konferansı Teşkilatı'nın en etkili ve en önde gelen üyesidir. Ülkemizin de kurucu üyeleri arasında yar aldığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT), 25 Haziran 1992'de kurulmuştur. Karadeniz'deki bu bölgesel işbirliği, üye ülkeler arasında barış, güvenlik ve siyasi istikrar sağlanması ve ayrıca bölgenin Orta Asya, Ortadoğu ve Avrupa arasındaki ticari bağ rolünü üstlenmesi açısından önemli katkılar yapmaktadır. Ancak Karadeniz Gücü, işbirliği fırsatları yaratmasına karşın, krizlere duyarlı bir ortam da yaratmaktadır. Uluslararası siyasal sisteme hiyerarşik bir kimlik kazandıran ABD'nin, bu ittifaka alınması yararlı olacaktır. Diğer yandan, AB ile ilişkilerde, başka bir kırılma noktası daha oluşmasına olanak verecek bir oluşumdur.

2.5.1. Dünyadaki Politik Güç Merkezleri

Kendi coğrafyası içinde ve dışında sahip olduğu ve kontrolü altında bulundurduğu jeopolitik güç kaynaklarını, diğer ülkelere oranla geliştirerek onları milli çıkarları yönünden kendi lehine etkileyebilen devletler veya devlet toplulukları birer jeopolitik güç merkezi oluştururlar. Bu güç merkezleri; "etki alanı"nın genişliği ve "şiddeti"nin derecesine bağlı olarak global güç (veya süper güç, dünya gücü), kıtasal güç, bölgesel güç, tali (ikincil) bölgesel güç ve mahalli güç gibi isimlerle adlandırılır. Tek başına güç merkezi oluşturamayan devletler, bir ittifak içinde yer alarak etkili güç merkezi oluşturabilirler. NATO ve AB, buna örnek olarak verilebilir.

Global Jeopolitik Güç Merkezleri: Etki alanları münferiden, dünya çapındadır. ABD ve Rusya başlıca örnekleridir.

Kıtasal Jeopolitik Güç Merkezleri: Etki alanları münferiden, yer aldıkları kıtada ve onun yakın çevresi ve varsa deniz aşırı toprakları üstündedir. NATO, AB ve Çin bu kategoriye örnek teşkil ederler.

Bölgesel Jeopolitik Güç Merkezleri: Etki alanları münferiden, buldukları bölge veya bölgelerdir. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti, hem Ortadoğu'da, hem Balkanlar'da bir bölgesel jeopolitik güç merkezi durumundadır.

Sınırlı Jeopolitik Güç Merkezleri: İsrail, Mısır ve Güney Afrika Cumhuriyeti bu kategoriye örnek olarak verilebilir.

2.5.2. Avrupa Birliği (AB)

Avrupa Birliği'nin ilk adımı, 1957'de, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurulmasıyla atılmış olup, 1991'de Topluluğun, siyasi bütünleşmeyi de kapsayacak şekilde Avrupa Birliği'ne dönüştürülmesi öngörülmüştür. Bu amaçla 1999 yılı başından itibaren de üye ülkeler arasında ortak para birimi Euro kullanılmaya başlandı. Birliğin temel hedefi, üye ülkeler arasında işgücü, sermaye ve malların serbest dolaşımını gerçekleştirmek, ekonomik ve siyasal politikaları uyumlu hale getirmek ve uzun vadede Avrupa Birleşik Devletleri'ni meydana getirmektir. Bunu sağlamak için de gümrük birliğini oluşturmayı, aynı para birimini kullanmayı ve aynı tarımsal ve ekonomik politika izlemeyi hedef almıştır.

Bugün (2007) Avrupa Birliği'ne üye olan 27 ülkenin toplam yüzölçümü 4.182.404 km²'yi, toplam nüfusları ise 483 milyonu (2003, dünya nüfusunu % 7,6'sı) bulmaktadır. Birlik içinde yüzölçümü bakımından en büyük ülke Fransa (543.965 km²), en küçük ülke Lüksemburg (2586 km²)'dur. Nüfus bakımından en kalabalık ülke Almanya (82.476.000), en az nüfuslu ülke Lüksemburg (453.000)'dur. AB'nin toplam ekonomi büyüklüğü 13,660 trilyon dolardır (2006, dünya toplamının % 30,7'si). Bu haliyle Birlik, hem nüfus olarak, hem de ekonomik güç olarak ABD'den büyüktür.

AB, 1981'de Yunanistan'ın ve 2007'de Bulgaristan'ın katılımıyla birlikte Türkiye ile; Mayıs 2004'te gerçekleşen genişleme ile birlikte de, Rusya Federasyonu ile komşu olmuştur. Birliğe Mayıs 2004 sonrasında katılan 12 ülkeden dokuzunun eski Doğu Bloğu ülkeleri olması, Rusya için bu genişlemeyi önemli kılmaktadır. Aynı şekilde, AB'nin güneydoğu komşusu olarak Türkiye'nin konumu da Birlik ve ülkemiz açısından büyük önem taşımaktadır.

30 Mart 2004 tarihinde Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Slovakya, Estonya, Letonya ve Litvanya NATO'ya katılmıştır. Slovenya dışındaki bu ülkeler eskiden Varşova Paktı üyesiydi. NATO 1999'de ilk genişlemesini yaparak bu tarihte Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya NATO'ya alınmıştır. Özellikle son genişlemenin Baltık ülkelerini (Estonya, Letonya ve Litvanya) içine alması, Rusya'yı rahatsız etmiştir.

AB'nin 2007'de Romanya ve Bulgaristan'ı bünyesine katması, Hırvatistan ve Türkiye ile üyelik müzakerelerinin devam etmekte olması, Birlik sınırlarının nereye kadar ulaşacağı sorusunu gündeme taşımaktadır. Bu sayının 40'a ulaşacağına dair analizler mevcuttur. Buna göre AB İzlanda'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanabilecektir. Ancak bu büyüklüğün stratejik bir geleceği olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Bazı Birlik ülkelerinin yetkilileri şeffaflık sağlanması amacıyla artık genişlemenin sınırlarının açıkça çizilmesi gerektiği üzerinde dururken, kimi politikacılar ise bu sınırların çizilmesinin, AB'nin etkinliğini olumsuz bir şekilde kısıtlayacağı görüşündedir. Bu yüzden, AB'nin coğrafi olarak nerede bitmesi gerektiği konusunda tam bir fikir birliği yoktur.

Avrupa daha önce sahip olduğu kömür-demir stratejik kaynakları ve sömürgelerinden sağladığı kaynaklar ile güçlenmiştir. Bugün ise Kuzey Denizi Petrolleri hariç stratejik kaynağa sahip değildir. Önemli diğer kaynağı ise vasıflı insan ve bunun yarattığı değerler ile bilgi ve deney birikimi, teknolojik üstünlük, sahip olunan sermaye ve dış yatırımlardır. Uluslararası ticaretin yaklaşık olarak % 39'unu yönlendiren (2002) AB, dünyanın en büyük ticaret gücüdür. Birliğin iki temel ihtiyacı hammadde ve pazardır. Sanayinin çok gelişmiş olduğu AB'de çok miktarda hammadde tüketilmekte, bu da büyük ölçüde dışalım yoluyla sağlanmaktadır. Petrol, birliğin önde gelen dışalım malıdır. Onun için büyük ölçüde Ortadoğu ülkelerine

bağlıdırlar. Bu nedenle de Ortadoğu ile çok yakından ilgilenmekte; bölge ülkelerinin sosyal, ekonomik ve siyasi yapıları ile askeri güçleri üzerinde etkin bir rol oynamaktadırlar.

2.5.3. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Alan bakımından (9.529.063 km²) dünyada dördüncü sırayı alan (Rusya federasyonu, Kanada ve Çin'den sonra) ABD, nüfus açısından (2003'te 294 milyon) Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü sırayı alır. Birinci ve İkinci Dünya savaşlarına katılan ABD sınırsız doğal kaynakları ve güçlü ekonomisi ile her iki savaşta da yanında yer aldığı tarafın kazanmasını sağladı. İkinci Dünya Savaşı sonunda meydana gelen bloklaşmada Batı Bloğunun liderliğini üstlendi ve 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla dünyanın tek süper gücü haline geldi. ABD'nin toplam ekonomi büyüklüğü: 12,486 trilyon dolardır (2006, dünya toplamının % 28,1'i).

Çok geniş bir alana sahip olmasına rağmen, ABD, iyi bir sınır güvenliğine sahiptir. Bir kere doğu ve batıdan okyanuslarla çevrilidir. Bu özellikleriyle bir kıta devleti gücüne sahiptir. Kuzey komşusu Kanada ve güney komşusu Meksika ile oluşturmuş olduğu Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) ile gücünü daha da arttırmıştır. ABD'nin dünyanın 60 farklı ülkesinde konuşlandırılmış askeri üssü bulunmakta ve yıllık askeri harcaması 500 milyar dolar civarında gerçekleşmektedir. Askeri ve ekonomik gücü sayesinde dünyanın her bölgesinde etkin bir rol üstlenmiştir.

ABD'nin nüfusu dünya nüfusunun % 4 kadarını oluşturmasına rağmen bu ülke dünya petrol tüketiminde % 33'lük bir paya sahip bulunmaktadır. Bu nedenle bugün dünyada var olan petrol sorununun baş sorumlusu ABD'dir. Dolayısıyla dünyanın zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip bölgeleri ABD açısından önemli stratejik noktalar olarak ön plana çıkmaktadır.

2.5.4. Rusya Federasyonu

1991 sonlarında dünyanın toprak bakımından en büyük devleti olan Sovyetler Birliği'nin dağılması, Avrasya'nın tam ortasında muazzam bir jeopolitik karışıklık ve boşluk yarattı. Bu dağılma ile Rusya Sovyetler dönemindeki toprakların önemli bir kısmını, nüfusunun hemen hemen yarısını ve en önemlisi de dünyanın iki süper güçten birisi olma özelliğini kaybetti. 15 cumhuriyetten oluşan Sovyetler Birliği, 14 cumhuriyetinin bağımsızlıklarını ilanını müteakip geriye sadece Rusya Federasyonu olarak kaldı.

Sovyetler Birliği'nin yasal mirasçısı olan Rusya, 15 Mayıs 1992'de bazı eski Sovyet cumhuriyetleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kumuştur. Bu ortak savunma anlaşması, Rusya'yı Merkezi Asya'nın etnik, dini ve siyasi sorunlarına dalmasına itmiştir. Böylece Rusya büyük bir mesafede gerçek devlet sınırları olmayan bir ülkeye dönüştü. BDT'yi oluşturan cumhuriyetler arasındaki, kökleri geçmişe dayanan anlaşmazlıklar nedeniyle, kurulan birliğin uzun ömürlü olmayacağı görüşü yaygındır.

Bugün Rusya, ülkesindeki tüm dinamikleri kapsayan yeniden yapılanma sürecini yaşamaktadır. Gerilediği bölgesel güç kimliğini, belirsizliğin ve istikrarsızlığın süre geldiği bir ortamda yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır. Rusya hiçbir zaman eski Sovyetler Birliği olamaz; ancak bugünkü gibi bir Rusya olarak da kalmayacaktır. Rusya Federasyonu, sahip olduğu geniş coğrafyasında zengin doğal kaynaklara sahiptir ve 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrasya'nın önemli güç merkezlerinden birisi olarak yer alması uzak ihtimal değildir.

2.5.5. Pasifik Güç Merkezi

Doğu Asya ile Güneydoğu Asya kıyılarında bulan Çin, Japonya. Güney Kore, Tayvan, Singapur, Endonezya, Malezya ve Tayland bu merkeze dahildir. Bu ülkeler arasında ekonomik ve siyasi yönden bir birlik mevcut değildir. Onun için bu merkezin bir coğrafi bütünlüğu yoktur. Dünyanın en kalabalık ülkesi (dünya

nüfusunun kabaca beşte biri Çin'de yaşamaktadır) durumunda olan Çin, 1990'lı yıllardan itibaren gösterdiği ekonomik kalkınma hızıyla bugün dünyanın dördüncü büyük ekonomik gücü (2006'da GSMH'SI 2,554 trilyon Dolar) haline gelmiştir. Öte yandan, Çinin askeri gücü de oldukça önemlidir. Ekonomilerini büyüklüğü açısından Japonya (2006'da 4,464 trilyon Dolar) dünyada ikinci, Güney Kore (2006'da 877,2 milyar Dolar) 12. sırada yer almaktadır.

Son 30-40 yılda kaydettikleri gelişmelerle, tüm dünyada Batılı gelişmiş ülkelere karşı, güçlü bir rakip olarak ortaya çıkan ve egemen olan Neo-Klasik ekonomik modele aykırı (korumacı, haksız rekabet yaratıcı) ekonomik politikalar uygulayan Asya Pasifik ülkeleri (Japonya, Güney Kore, Singapur, Hong Kong, Tayvan, Endonezya, Malezya, Tayland) 1997 krizi sonucu uygulanan ekonomik programları ile bu ekonomik modele uyumlu hale getirilmiş ve sahip oldukları ulusal sanayi altyapısının önemli bir bölümü Batılı yatırımcıların eline geçmiştir. Gelecekte Batılı gelişmiş ülkelere karşı, önemli bir askeri ve ekonomik tehdit yaratma potansiyeline sahip olarak, Doğu Asya'da sadece Çin görülmektedir.

2.6. Jeopolitik Teorilerde Türkiye'nin Yeri

20. Yüzyıl'da cereyan eden büyük olay ve gelişmelerin değerlendirilmesi, jeopolitik teorilerin değerlendirilmesi ile mümkün olabilir. Bilindiği üzere, İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Sovyetler Birliği ve ABD dünyanın iki büyük gücü olarak sivrilmiş ve 1945'lerden itibaren iki merkezli bir dünya jeopolitik yapısı teşekkül etmiştir. Bu iki büyük güç Birinci Dünya Savaşı'ndan önce geliştirilen, jeopolitiğin Kara Hakimiyet Teorisi ile Birinci dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Kenar Kuşak Teorisi'nin faraziyelerine çok uygun bir konumda bulunuyorlardı. Sovyetler Birliği Kara Hakimiyet Teorisi'nin öngördüğü Rusya'nın Avrupa bölümüne, hatta teorinin ikinci aşaması olan Kalpgah'a hakim bulunuyor, Dünya Adası'na (Avrupa, Asya, Afrika) egemenlik aşamasına gelmiş bulunuyordu. ABD'nin ise Kalpgah'ı çevreleyen Kenar Kuşak (Avrupa, Türkiye, Afganistan, Çin, Kore) üzerinde genellikle egemen olduğu görülüyordu. 1945'ten 1985'e kadar bütün çekişmeler Kalpgah ile Kenar Kuşak üzerinde olmuştur.

ABD Avrupa'yı ve Türkiye'yi kapsayan NATO, Türkiye-İran ve Pakistan'ı kapsayan CENTO, Güneydoğu Asya'da SEATO ile Kenar Kuşak üzerinde, Kalpgah'ı çevreleyen bir ittifak zinciri oluşturmuş, Japonya ve Kore ile ikili antlaşmalar yapmıştı. Buna karşılık, Sovyetler Birliği, işgal ederek komünist yönetimleri işbaşına getirdiği Doğu Avrupa ülkeleri ile merkezde güçlü bir birlik oluşturmuştu. ABD ile Sovyetler Birliği arasında zaman içerisinde çekirdekli silahların katkısı ile hasıl olan bu dehşet dengesi, uzun süre bu iki ülke ve kurdukları iki blok arasında harp çıkmamasına, hatta hiçbir çatışma olmamasına sebep oldu.

Öte yandan her iki blok da kendi ekonomik dünyasını organize etti. Böylece Doğu Bloğu ülkeleri COMECON'U (1957), Batı Avrupa ülkeleri de AET (1957)'yi kurdular. Demirperde ülkeleri Rusya'nın siyasi ve askeri tahakkümünden kurtulmanın yollarını ararken, Batı Avrupa ülkeleri aralarındaki ekonomik birliği de aşarak siyasi bir bütünlüşmeyi amaçlamış ve "Avrupa Birleşik Devletleri"ne gidecek yolda planlı ve ciddi adımlar atmıştır. Demokratik haklar ve ekonomik haklar noktasındaki mücadelelerin 1980'li yılların sonlarına doğru etkilerini dramatik bir şekilde arttırması, bütün "Doğu Bloğu" ülkelerindeki katı rejimi tasfiyeye mecbur kıldı. Böylece de, Doğu Bloğu tarihe karışmış oldu.

Parçalanan Sovyetler Birliği'nin yerini alan BDT'nin askeri gücünü aynen korumasına rağmen, ekonomik ve politik gücünü büyük ölçüde kaybetmesi, yalnızlaşması, hiç olmazsa bu ülkenin bir süre dünyayı tehdit etme ihmali ortadan kaldırmıştır. Gerçekten bugün BDT'nin bütün dünyayı tehdit gücü azalmıştır. Fakat BDT, daha yerinde bir deyimle Rusya Federasyonu çevresi için bugün de potansiyel bir tehdittir. Benimsenecek yeni yol ve ilkelerin aynı potansiyel gücü farklı şekilde değerlendireceği ve önümüzdeki yıllarda daha değişik BDT ile karşılaşılacağı dikkate alınmalıdır. Yeni BDT'nin eski Sovyetler Birliği'nden farklı olacağı kesin olmakla birlikte, "niyet ve amacının" değişip değişmeyeceğini henüz bilmiyoruz. Geçmiş örnekler, çok yakın tarihte görülen dünya egemenlik idealleri, coğrafi yapı ve konumu, sahip olduğu askeri güç ve savaşmaya yönelik zihniyet ile kültür yapısı, bütün dünyayı bugün de BDT'ye karşı dikkatli olmaya zorlamaktadır.

Siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan gelişmelerin Türkiye'nin jeopolitik önemini azalttığı yönünde hakim bir inanış öne çıkarken, kısa bir süre sonra yeni siyasal coğrafya koşullarının yörüngesinde geçmişle farklılık gösteren ancak yeni olanak ve seçenekleri yansıtan yeni bir jeopolitik ortamın varlığı herkesçe kabul edilmeye başlanmıştır. Ülkemiz Kenar Kuşak Teorisi'ne göre de, Kara Hakimiyet Teorisi'ne göre de çok önemli bir konumda bulunma özelliğini bugün için de korumaktadır. Bu yüzden de, jeopolitik teorilerin hangisine göre değerlendirme yapılırsa yapılsın, gerek dünya politikası, gerekse bölge politikası düzeyinde Türkiye ilk önce dikkate alınması gereken ülkelerden biridir. Dünya sorunlarında veya bölge sorunlarında çıkarı olan bütün güçler, bu sorunların çözümü ile yakından ilgili olan ülkemiz üzerinde etkili olmaya çalışacaklardır. Türkiye coğrafyasında, kendi amaçlarına uygun düşmeyen güçlü bir ülke yerine, Anadolu ve Boğazlar üzerinde etkisiz küçük devletler oluşmasına yeğleyeceklerdir. Bu sorun ülkemiz için başlı başına önemli bir tehdit kaynağıdır.

2.7. Soğuk Savaş Sonrasındaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Jeopolitiğine Yansıması

1945'lerden itibaren Sovyetler Birliği ve ABD'nin büyük güçleri, dünya jeopolitik yapısının iki cazibe odağı olarak ortaya çıkmış ve iki merkezli bir dünya jeopolitik yapısı teşekkül etmişti. Bu iki kutuplu sistem, aynı zamanda iki süper gücün birbirini dengelemesi sayesinde, belli bir istikrar üretiyordu. Özellikle iki gücün nükleer kapasitelerinin imha gücü, her iki gücü de dikkatli ve tekmili olmaya zorluyordu. Ancak, 1989'da Doğu Bloğunun dağılmasıyla yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, Eski Sovyetler Birliği'nin yeniden yapılanarak BDT'nin kurulması, Avrupa Birleşik Devletleri'nin kurulması yolunda önemli mesafelerin kat edilmiş olması, başta Çin, Japonya ve Güney Kore olmak üzere Doğu Asya ülkelerinin etkin bir ekonomik güç haline gelmeleri, dünyanın jeopolitik yapısını temelinden değiştirmiştir. Günümüzde, henüz istikrara kavuşmamış çok odaklı ortam yaşanmaktadır, ama bugünün şartlarında dünyanın egemen gücü ABD'dir, İki kutuplu dünyanın dağılarak tek kutuplu dünyanın oluşumu, Türkiye'nin önüne seçenekleri fazla olan, buna karşılık güçlükleri ve riskleri de bulunan politika zorunluluğunu da getirmiştir.

1990 öncesindeki iki kutuplu sistemde, iki lider ülke konumunda olan ABD ve Sovyetler Birliği 1945 sonrası uluslararası hukukun ilkelerine uymayı tercih edebiliyorlardı. En azından birbirlerine karşı uluslararası hukuku araç olarak kullanabiliyorlardı. 1989'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan ten tek kutuplu yapıda ise uluslararası hukukun tek taraflı olarak yorumlandığı bir yapı ortaya çıkmıştır. Önceki dönemlerde Sovyetler Birliği'nin varlığı dolayısıyla müdahale edilemeyen, dolayısıyla denge sağlanan alanlar, tek evrensel güç olan ABD'nin müdahalelerine açık hale gelmiştir.

Bugün Türkiye ABD, Rusya ve AB gibi güç odaklarının çıkarlarının yol kavşağında, politikalarının güzergahı üzerindedir. Hatta zaman zaman bu politikalarının hedefi veya hareket noktası olabilmektedir. Ayrıca Türkiye; Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Ortadoğu'nun merkezinde, dört bölgeyi de kucaklayacak konumda, soğuk savaş sonrasının söz konusu bölgelerine yansıyan tüm yönelimlerine duyarlı bir ülke konumundadır. Söz konusu bölgeler Soğuk Savaş sonrasının "jeopolitik boşlukları"dır. Bu dönemde Kafkas ve Orta Asya cumhuriyetleri yönetsel ve toplumsal açıdan yeniden bir yapılanma gereksinimi duymuşlardır. Ancak bu süreçte Türkiye'nin bölgeye yönelik ilgisi, sistemli ve gereksinimleri karşılar nitelikte olmamıştır. Çünkü bu beklenmedik gelişmeye uygun politikalar zamanında üretilmediğinden, hazırlıksız yakalanmıştır (Andican,1996: Değişim Sürecinde Türk Dünyası. Emre Yayınları: 58, Araştırma-İnceleme: 6, İstanbul, s. 533). Bu bölgelerde Türk unsurunun sağladığı yakınlık istikrarın önemli bir unsurudur. Bir diğer istikrarsız bölge olan Doğu Avrupa NATO ve AB tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Balkanlar ise Slovenya, Romanya ve Bulgaristan'ın AB'ye alınması, Hırvatistan'a adaylık verilmesiyle kapatılmaya çalışılmaktadır. Ancak, Eski Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan siyasal oluşumların (Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Makedonya) bulunduğu saha sorunlu bir bölge olma özelliğini halen devam ettirmektedir.

Türkiye için Balkanlar tarihsel, kültürel miras niteliği taşımasının yanı sıra, coğrafi konum açısından Avrupa'ya uzanan eksen üzerinde bulunması nedeniyle, Soğuk Savaş sonrasının yeni ilişkiler düzeninde de stratejik önemini korumaktadır. Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ulaşım bağlantılarının güçlendirilmesi ve

ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye'nin bölgede siyasal etki ve ağırlık kazanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Balkanların, gelecekte özellikle İran ve Irak'tan Batı'ya uzanabilecek boru hatları açısından doğal eksen durumunda olduğu da göz önüne alınırsa, bu bölgenin gelecekteki stratejik öneminin daha da artacağını söylemek mümkündür.

Kafkasya, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben çok taraflı bir rekabet alanına dönüştü. Bugün bu rekabette doğrudan yer alan Rusya, Türkiye ve kanın yanında bölgeye uzak olmakla beraber Avrasya'da bugünkü mevcut durumun devamında çıkarları olan ABD vardır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bağımsızlıklarına kavuşan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında toprak ihtilafları olduğu gibi, ülkeler içinde de etnik grupların birbirlerine karşı tarihi husumetleri ve düşmanlıkları vardır. Özellikle Azerbaycan'da ve Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğal gaz yatakları bölgeyi uluslararası odak noktalarından biri haline getirmiştir.

Türk Dünyası'nın bütünlükten yoksun hatta birbirinden kopuk coğrafi konumlarda bulunması, önemli bir dezavantajdır. Orta Asya Türk cumhuriyetleri, her şeyden önce Rusya Federasyonu ve Çin tarafından kuşatılmış olma halinden kurtarılmalıdır. Bu yol Türkiye'den geçmekte; İran, Afganistan ve Pakistan işbirliğine dayanmaktadır. Türk Dünyası'nın bu ülkelerle birlikte düşünülmesi, güçlü bir coğrafi bütünlüğün oluşmasını sağlayacaktır. Böylece Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinin bir kenar ülke özelliğini kazanarak, Çin ve Rus kısılcısından büyük ölçüde sıyrılmaları mümkün olacaktır. Ayrıca, Türkiye Türklüğü ile Azerbaycan ve Orta Asya Türklüğü arasında doğrudan karayolu ve demiryolu bağlantısının olmayışı da önemli bir sorundur. Bunun için, Ermenistan'la anlaşarak, bu ülkenin örneğin 500 m genişliğinde bir geçiş koridoru vermesi sağlanmalıdır. Buna karşılık olarak da Türkiye'nin Ermenistan'a dış ticareti için bazı Karadeniz limanlarımızdan yararlanma hakkının tanınması düşünülebilir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, Doğu Bloğuna karşı bir ileri karakol, bir sınır ülkesi kimliğinden sıyrılarak, bir merkez ülkesi durumuna gelmiştir. Bu yeni kimliğinin bir gereği olarak Türkiye, merkezine oturduğu 'jeopolitik boşluklara'

kollarını uzatarak, açılarak etkin ve ulusal strateji yüklü bir politika üretmek zorundadır.

Avrupa Birliği, Türkiye'yi yakından ilgilendiren olayların en günceli ve en fazla önem taşıyanlarından biridir. Ülkemizin Birliğe üyelik süreci 1963 Ankara Antlaşması ile başlamıştır. Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde AB'ye tam üyelik başvurusunda bulundu. Helsinki Zirvesiyle Türkiye'ye koşullu adaylık statüsü verilmiştir. Bu koşulların en can alıcı olanı, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların ve Kıbrıs konusunun çözümüne ilişkin olanıdır. Üstelik 2000 yılında yapılan Nice Zirvesiyle Türkiye ve diğer 12 aday ülkeyle ilgili alınan kararlar sonrasında; Türkiye dışındaki aday ülkelerin üyelik takvimi belirlenirken, Türkiye'ye 2010 yılında tekrar görüşmek üzere bir süre verilmiştir. Halen Türkiye, kesin olarak üye olup olamayacağını bilmediği bir sürecin içinde, bir başka ülkeden istenmeyen özel koşullarla, işlevsellik taşımayan adeta şekilsel bir adaylık konumundadır.

Türkiye'nin AB'ye katılması ile AB coğrafyasının sınırları Asya'ya, Ortadoğu'ya doğru uzanacak; Ortadoğu, Kafkasya güneyi ve Doğu Akdeniz AB'nin güneydoğu sınırlarını oluşturacaktır. Bu durumda AB; Kafkaslar'da, Ortadoğu'da, İranlılarla, Araplarla kısaca İslam Dünyası ile karşı karşıya gelmiş olacak ve bu bölgedeki tüm sorunlarla ve sorunların Türkiye'ye yansıyan şekilleri ile ilgili politikalar üretmek zorunda kalacaktır. AB aynı zamanda bu bölgenin olanaklarına Türkiye üzerinden ulaşabilecek, sayılan bölgeler üzerindeki etkinliği artacak, siyasi etki genişleyecektir.

Avrupa Birliği'nin Türkiye'den başlıca iki beklentisi vardır. Birincisi Türkiye'yi sürekli bir pazar olarak kullanmaktır. Bunu da, bayram yaparcasına, hiçbir şey almadan, altın tepsi içinde, 1996'daki Gümrük Birliği Anlaşması'yla, kendi ellerimizle güle oynaya sunduk. Böylece AB, Türkiye'nin üyeliği ile elde edeceği çıkarı, Gümrük Birliği ile sağlamış oldu. Bundan sonrası için AB'nin Türkiye'yi tam üye yapmasını gerektiren Birlik geleceği ve çıkarları açısından bir etkenin olduğu söylenemez (Hacısalıhoğlu, 2001: 178-179) AB'nin Türkiye'den ikinci beklentisi de Güneydoğu Avrupa bölgesine yönelik, muhtemel tehdide karşı güvenlik endişesidir ki, bu da nasıl olsa NATO üyesi olan Türkiye tarafından karşılanmaktadır.

Türkiye, 1999'da Helsinki'de kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi ile istenen kıstasları ve çözümleri yerine getirmekle sosyal ve ekonomik alanlardaki eksikliklerini gidermiş olacak, ekonomisine çeki düzen vererek halkının refah seviyesini yükseltecektir (Cömert, 2002: 24).

Türkiye'yi AB'ye tam üye yapacak ekonomik ve siyasi koşulların tamamlanmamasına ve tam üyelik sürecinin ne kadar süre alacağı bilinmemesine rağmen, taraflar arasında uzayıp giden ama bozulmayan bir süreç yaşanmaktadır. AB'ye tam üyelik için Kıbrıs sorunu, insan hakları veya Güneydoğu sorunu gerçekçi engeller değildir. Bu itirazlar tamamen bahanedir. İngiltere için IRA, İspanya için BASK, Yunanistan için KIBRIS sorunları engel olmamıştır (Cömert, 2002: 35). Ancak, Türkiye'de demokratikleşme ve insan hakları ile ilgili noksanlar, ekonomik sorunlar, nüfus büyüklüğü AB üyeliği için özlü birer sorundur (Cömert, 2002: 35). Ama bu sorunlarımız, AB istediği için değil, kendi halkımızın ve insanımızın onuru için, refahı için çözümleneceğimiz sorunlardır ve çözmek zorundayız.

Öte yandan AB'nin üniter bir Türk devletine ne içinde ne de dışında sıcak bakmadığı da bilinmektedir.

Şayet AB'ye gireceksek eşit şartlarda girmeliyiz. Bir AB üyeliği gerçekleşecektir, ancak bu üyelik eşit şartlarda beklediğimiz bir üyelik değil, AB dışında fakat ilişkilerimize standart getirecek AB-Türkiye ittifakı şeklinde bir uzlaşma olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Hatta bu düzenlemeye bir nevi "Konfederasyon" da denilebilir (Cömert, 2002: 35).

Sovyetler Birliği'ndeki değişikliklerden önce, Avrupa ile bütünleşmenin Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini arttıracak görüşü hakimdi. Türkiye Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmaktan kurtulacak, Yunanistan ile olan sorunları çözülmüş olacaktı. Ancak, bu durum Soğuk Savaş sonrası dönem için çok farklıdır. İki kutuplu dünyanın dağılarak çok kutuplu dünyanın oluşumu, Türkiye'nin önüne seçenekleri fazla olan, buna karşılık güçlükleri ve riskleri de bulunan politikalar tespiti zorunluluğuna da getirmiştir.

Türkiye'nin AB'ye katılması, ülkemizin jeopolitik durumunu temelinden değiştirecektir. Bu durumda Türkiye, Ortadoğu ülkeleri, Balkanlar, Kafkaslar Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile ilgili politikalarını Avrupa'nın uygulayacağı politikalarla paralel durumda tutmak zorunda kalacaktır. Türkiye'nin, Müslüman ülkelere ve 1990 sonrasında bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerine karşı AB'nin uyguladığı ve düşündüğü politikaları dikkate alarak tutumunu tespit etmesi gerekecektir. Gerçekte ise bu ülkelere karşı Türkiye, tarihi ve kültürel sebeplerle farklı bir ekonomik, sosyal ve askeri politika izlemek zorundadır.

Türkiye bölge devleti özelliğini ve gücünü AB dışında kalarak daha iyi değerlendirecektir. Türkiye bölgenin herhangi bir devleti değildir; dört ile beş yüzyıl diğer bölge ülkeleriyle aynı devlet çatısı altında, aynı kültür ortamında yaşamıştır. Bölgeye ve bağımsızlıklarını kazanmalarına öncülük ettiğimiz ülkelere karşı tarihî sorumluluklarımız bulunmaktadır.

Türkiye evrensel veya kıtasal değerdeki güçler olan Pasifik Güçleri, ABD, BDT ve AB'nin çıkar çatışmalarının kesişme noktasında bulunmaktadır, Bu dört büyük güçten her birisi birbirlerine karşı durumlarını ve politikalarını belirlerken ve kendi özel politikalarını uygularken, Ortadoğu'yu, Kafkasları, Orta Asya'yı ve Balkanları ilgilendiren her durumda Türkiye'yi de dikkate almak durumunda olacaklardır. Türkiye'yi göz ardı edemeyeceklerdir.

Soğuk Savaş sonrası kurulan yeni dünya düzeninin geldiği aşamaya bugün "küreselleşme" deniyor. Aslında, Küreselleşmenin temelleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra atılmaya başlanmıştır. IMF ve Dünya Bankası gibi dünya ekonomisinin kontrolünü elinde tutacak oluşumlardan sonra kurulan uluslararası örgütler günümüze kadar küreselleşmenin örgüsünü ve ağını tamamladılar, 1980'den itibaren de ekonominin büyük çapta tam kontrolünü sağlayacak enstrümanların (özelleştirme gibi) düğmesine basılmaya başlandı (Cömert, 2002: 20).

Küreselleşmeyi, sayıları üç yüz civarında olan ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, Hollanda ve İsviçre kökenli dev şirketler gerçekleştirmektedirler. Uluslararası bu dev şirketler, şirket evlilikleriyle sürekli büyümekte ve bunun doğal

sonucu olarak da siyasi iktidarların yerini alma veya en azından isteklerini dikte ettirme stratejilerini geliştirmektedirler (Cömert, 2002: 34).

Küreselleşmenin temel ögesi olan mal, sermaye hizmetlerinin uluslararası dolaşımının serbestleşmesi ve teknolojik ilerlemelerin etkisi ile dünya gittikçe daha fazla bütünleşmektedir. Bu gelişmenin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için avantajları olduğu kadar riskleri de vardır.

3. TÜRKİYE’NİN SU KAYNAKLARI VE SU KAYNAKLARINDA TEMEL KAVRAMLAR

Su kaynaklarının ne şekilde oluştuğu, bulunduğu, depolandığı ve farklı amaçlar için kullanımlara nasıl uygun hale getirildiğini incelemeyen önce atmosfer ile yer kabuğu üzerindeki ve içindeki su döngülerine bakmak uygun olacaktır. Bu konuyu inceleyen hidroloji (su bilimi): ‘Yerkürede (yeryüzünde, yeraltında ve atmosferde) suyun çevrimini, dağılımını, fiziksel ve kimyasal özelliklerini, çevreyle ve canlılarla karşılıklı ilişkilerini inceleyen temel ve uygulamalı bir bilim dalıdır’ şeklinde tanımlanmaktadır (Bayazit, 1999).

Su kaynakları; hidroloji sözlüğünde oluşum, yenilenme, hareket, boşalma, kantite, kalite ve temin edilebilme özelliklerini’de kapsayan genel bir terim olarak tanımlanmaktadır (Wilson and Moore, 1998).

3.1. Su kaynaklarında temel kavramlar ve tanımlar

Yüzey suları; yeryüzündeki tüm tatlı ve tuzlu su birikintileri, buz ve kar kütlelerinin tamamı şeklinde tanımlanmakta olup göl, iç deniz ve akarsuları kapsamaktadır. Denizler ve okyanuslar hariç tutulursa bunlar kıta içi doğal suların tümü olarak tanımlanabilir. Ayrıca insan yapımı gölet ve barajlar da yüzey suları kapsamına dahil edilmektedir.

Doğada su miktarı dinamik denge halindedir ve hidrolojik çevrim olarak adlandırılan bir döngü içersindedir. Hidrolojik çevrim suyun doğada yerkürenin çeşitli yerlerinde katı, sıvı ve gaz halinde dolaştığı yolların tümüdür (Şekil 10). Hidrolojik çevrim yerküresinin iklim sistemiyle bağlantılı olup günlük ve yıllık dönemleri olan bir devinimdir. Suyun dolaştığı bu alanlar yerkürenin çeşitli kısımlarını oluşturan atmosfer (havaküre) hidrosfer (süküre), litosfer (kayaküre) ve biosfer (canlıküre)’dir.

Şekil 13. Hidrolojik çevrim

Kaynak: <http://ga.water.usgs.gov/edu/watercycleturish.html>. Erişim Tarihi: 15.01.2010.

Hidrolojik çevrimi oluşturan ortamlardan birine giren ve çıkan su miktarı uzun zaman aralıklarında eşitlenir. Su, doğada farklı alanlarda/durumlarda bol miktarlarda bulunduğu için insanlarda sonsuz bir kaynakmış izlenimi yaratmakta olmasına karşın su molekülleri yoktan var edilemeyeceği veya yok edilemeyeceğinden toplam su kütlesi miktarı sonlu bir büyüklük olup su farklı fazlarında sürekli bir çevrim içinde dolaşır. Yerküresindeki toplam su miktarı zamanla değişmez. Yerküredeki bu hareketi sağlayan güneş enerjisi ve yerçekimidir.

Bir akarsu, bir veya birden çok yerden kaynağını alarak akmaya başlar: doğada başlangıç noktası göl, yeraltı suyu veya buzul olan akarsular da bulunmaktadır. Bir akarsuyun başlangıcından ilk yan kol deresi ile birleştiği yere kadar olan kesimine kaynak deresi (kaynağı) denir. Kendisine oranla daha geniş bir akarsudan, bir gölden ayrılan akarsu kesimine ‘ayak’ (akarsu ayağı, göl ayağı) denir. Bir havzadan süzülen yüzeysel suların toplanarak havzayı terk ettiği akarsu kesimine ‘çıkış noktası’, akarsuyun deniz, göl ile birleştikleri yere ‘ağız’, akarsuların ağız

kısımında katı maddelerin toplanması (alüvyonların birikmesi) sonucu meydana gelen geniş birikinti (sediment) alanlarına ise “delta” ismi verilir.

Bir akarsu ana akarsu kolu ve buna karışan yan kollardan oluşur. Akarsu kollarından debisi daha büyük veya boyu daha uzun veya kaynağı daha yüksekte olanı genellikle ana akarsu kolu olarak isimlendirilir. Bir akarsu kolu ile yan kollarin tümünün meydana getirdiği sisteme “akarsu ağı” (drenaj ağı, kanal ağı) denir. Bir akarsuyun ortalama su seviyesindeki kesit kısmı “akarsu yatağını”, akarsu yatağını her iki taraftan araziye bağlayan şeyh kenar şeridi “kıyıyı” (sahil), taşkın su seviyesi üzerinde kalan kıyı şeridi ise “yüksek kıyıyı” meydana getirir. Akarsuyun akış yönü doğrultusu sırasıyla “sağ sahil” ve “sol sahili” belirlenir. Ortalama su seviyesini aşan debilerde su altında kalan, kıyı ile yüksek kıyı arasındaki arazi bandı “taşkın yatağı” (sel yatağı) olarak tanımlanır. Tekerrür aralığı aynı sıklıktaki taşkınlarda su altında kalan arazi aşlın bölgesi olarak belirlenir. Bir akarsuyun yatağı boyunca veya vadi boyunca (akarsu yatağında su olması veya olmaması hallerinin her ikisini de kapsar) en derin (alçak) noktalarını birleştiren çizgiye “talveg” denir¹¹. Talveg, özetle bir akarsuyun maksimum derinlik hattıdır. Yeraltı sularının talveg hattı genellikle üzerlerinde bulunan akarsuyun akış doğrultusunda veya vadinin eğimi doğrultusundadır. Akışın en hızlı olduğu noktaları birleştiren hat “yatak” veya “akıntı yörüngesi” olarak adlandırılır. Bir akarsu kesitinin kaynak (üst, yukarı) tarafında kalan akarsu bölümüne “membra bölgesi” ağız (aşağı, alt) tarafında kalan bölümüne ise “mansap bölgesi” denir.

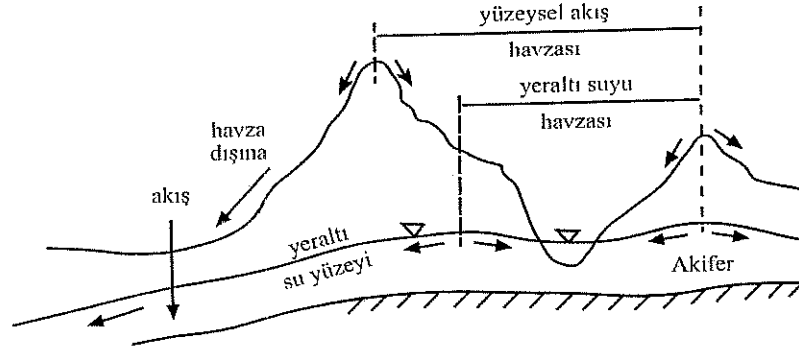
Akarsular çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadırlar. Bunlar 1- topografik-morfolojik özelliklerine göre (düzensiz dereler gibi dağ akarsuları, plato ve ova akarsuları, geniş akarsu ve haliçler), 2- akım derinliklerine göre (sulak, bozkır, karstik), 3-akım sürekliliğine göre (sürekli, periyodik, sel), 4-akım rejimine göre (alüvyal, kar, buzul, karma rejim), 5-büyükliklerine ve yöresel özelliklerine göre (dere, çay, nehir, azmak), 6-akarsu yatağının rejimine göre (üniform, düzensiz) olabilirler.

---

¹¹ Thalweg (talveg) vadi yolu anlamını taşımaktadır.

Hidrolojide kullanılan coğrafi birim olan akarsu havzası (su toplama havzası, drenaj havzası¹²); akışını bir yüzeysel su yolu (akarsu) üzerinde alınan bir çıkış noktasına gönderen yüzey olarak tanımlanır ve bu şekilde tanımlanan akarsu havzası havza sınırları içinde düşen yağışı çıkış noktasındaki akış haline dönüştüren bir sistem olarak değerlendirilir. Bir akarsu havzası, bitişik (komşu) havzalardan suyun çıkış noktasından başlayarak arazideki en yüksek noktalardan geçen topoğrafik ayırım” veya ‘su ayırım” çizgisiyle ayrılır. Denize ulaşan akarsuların havzaları dış drenaj havzası’, denize ulaşmayan akarsuların havza alanları ise ‘iç drenaj alanı’ veya (kapalı havza) olarak adlandırılır (Konya kapalı havzası gibi).

Her ne kadar yüzey suları ile yeraltı suları arasında besleme anlamında etkileşim varsa da yüzey sularının beslenme bölgesiyle yeraltı sularının beslenme bölgesi her zaman çakışmayabilir. Böylesi durumlara özellikle karstik ve basınçlı akiferlerde rastlanır ve yeraltı suyu ile beslenme bölgesi yüzeysel akış ile beslenme bölgesinden farklı olabilir. Bir yüzeysel suyun akış havzası ile yeraltı suyu havzası arasındaki akış paterninin topografik ve hidrolojik nedenleri şematik olarak Şekil 11’de gösterilmektedir (Bayazıt, 1999).

Şekil 14. Bir yüzeysel akış havzası ile yeraltı suyu havzasındaki akış paterni
Kaynak: Bayazıt M. (1999). Hidroloji, İTÜ, ISBN 975 561 105 96

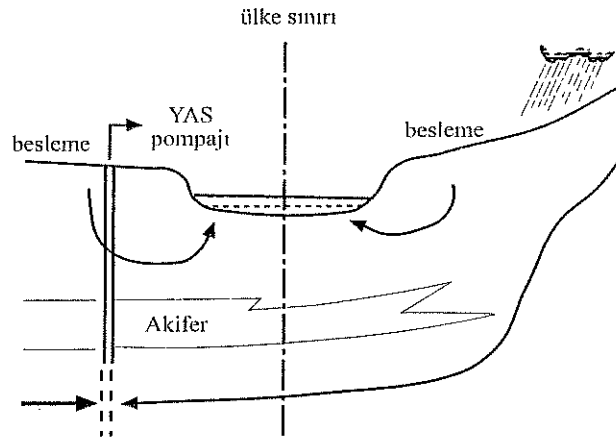
Bir havzadaki yağış/akış süreci ve çıkış noktasındaki akışa dönüşen yağış, bu havzanın jeomorfolojik ve hidrolojik özelliklerine bağlıdır. Bu özellikler başlıca havzanın zemin cinsi ve jeolojik yapısı, bitki örtüsü, büyüklüğü, biçimi, eğimi, ortalama kotu ve havza alanının çıkış noktasından olan uzaklığa göre dağılımı

¹² Su toplama havzası, nehir havzası, drenaj havzası terimleri İngilizce karşılığında sırasıyla “water basin”, “river basin”, “drainage/catchment area” tınamlarını bulabilir. Bunlardan ilk ikisi akarsu havzaları için üçüncüsü daha çok doğal ve yapay göller için ‘watershed’ ve ‘basin’ ise denizler dahil hepsi için kullanılmaktadır.

şeklinde sıralanabilir. Bu özellikler ise bir alarsuyun hidrolojik bakımdan en önemli özelliği olan yüzeysel akışın havzanın en uzak noktasından çıkış noktasına varması için geçen zaman olarak tanımlanan geçiş süresini veya (konsantrasyon süresini) etkiler. Bu nedenle birden çok ülkeyi ilgilendiren sınır sularının yönetiminde yeraltı suları da yüzey suları kadar önemle ele alınmalıdır.

Kurak havzalarda/ülkelerde birden çok havzayı/ülkeyi ilgilendiren akiferler çok büyük önem kazanmıştır. Şekil 12 şematik olarak iki ülke arasında kalan bir akiferin davranışını göstermektedir.

Şekil 15. İki ülke arasında bulunan bir akifer

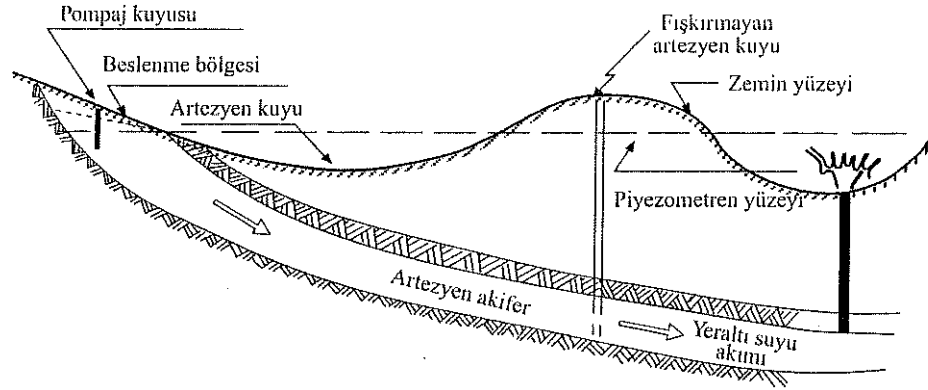
Kaynak: UNESCO, 2008.

Akifer; çok yavaş sugeçirme özelliğine sahip, yarı geçirimli oluşumları tanımlar. Genellikle iki akifer arasında bulunan jeolojik ortamlar olup boşluklarına giren suyu uzun sürede de olsa düşük hızla iletir. (Şekil 15)

Yeraltı suları; 'kuyu, pınar ve yeraltı suyu akışlarının beslendiği yer yüzeyinin altındaki doymuş bölgede bulunan yeraltı akışlarını da kapsayan sulardır' şeklinde tanımlanabilir (Wilson and Moore, 1998).

Akifer; (su taşıyan tabaka) suya doymuş ve içerdiği yeraltı suyunu bir noktadan diğerine iletebilen, böylece boşluklarındaki suyun dışarıya çıkarılabilmesine imkan veren yeterli oranda su geçirgenliği olan jeolojik formasyon veya formasyonlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Küresel ölçekte kullanılan suyun yaklaşık %40'ı yeraltı suyudur. Yeraltından beslenen yeraltı suları özellikle kurak

bölgelerde güvenilir kaynak olarak önem kazanmaktadır (Ortadoğuda İsrail, Filistin, Ürdün akiferleri gibi) (Margat, 1990).

Şekil 16. Basınçlı akifer

Kaynak: Bayazıt M. (1999). Hidroloji, İTÜ, ISBN 975 561 105 96

Fosil yeraltı suları; eski jeolojik devirlerdeki su çevrimleriyle beslenmiş ve çok derinde bulunan yeraltı sularından oluşurlar. Fosil yeraltı suları güncel hidrolojik çevrimin bir parçası olmadıklarından akışla beslenemezler. Fosil kaynaklar genellikle tortul kayalardan oluşan büyük havzaların derin akiferleridir. Bunlar çoğunlukla basınçlı, kurak bölgelerde de zaman zaman serbest yüzeyle akifer şeklinde bulunurlar (Margat, 1996). Bu tür sular petrol gibi yenilenemeyen doğal kaynak sınıfında yer alırlar. (Örneğin Afrika kıtasında Mısır, Cezayir ve Libya topraklarında uzanan çöl bölgesinde bulunan yeraltı suyu fosil kaynaklardan oluşmaktadır) (Margat, 1993). Bu sular günümüz teknikleriyle Libya'da olduğu gibi işletilebilmektedir, ancak fosil kaynaklarının kullanılması çağdaş su yönetimi açısından tartışmalıdır. Su kaynaklar yenilenemez olduklarından işletilmeleri sürdürülebilir kalkınma kavramı ile çelişmektedir.

Tatlı su kaynakları; genel olarak tuzlu su veya tuz içeren kayalardan etkilenmemiş su olarak tanımlanmaktadır. 500g/m^3 üzerinde (TÇK) içeren sular içme ve pek çok endüstriyel kullanım için tavsiye edilmemektedir. Bu değer farklı kaynaklara göre 1000 g/m^3 veya 1500 g/m^3 ye kadar çıkabilmektedir.

Su bütçesi; yeryüzeyine düşen yağış ile buharlaşma arasındaki farkın su potansiyeli olarak hesaplanan değeridir. Su bütçesi alt gruplar için bir deniz havzası, bir nehir veya göl havzası gibi doğal sınırlar içinde kalan alan için hesaplanır. Burada

havza; en basit tanımıyla su akarı' alan, bir su damlasının yeryüzeyine düştüğü andan itibaren biriktiği hazne olarak tanımlanabilir. Doğal sınırları ise su kaynakları çevresindeki en yüksek kotlu noktaların birleşmesiyle meydana gelir. Havza bir ülke olabilir, birden çok ülkeyi içinde barındırabilir (Akdeniz Havzası, Ren Nehri Havzası gibi) veya sınırları birden çok ülkeden geçebilir (Nil Nehri Havzası gibi). Ülke sınırları gibi siyasi sınırlarla belirlenmiş alan üzerinde oluşan yağış/akış, o ülkenin su potansiyelini verir. Bunların dışında bir havza sistemi içinde akarsuyun yan kolları alt-havzaları oluştururlar (Sakarya Nehrinin kolu olan Porsuk alt-havzası gibi). Baraj gölleri veya doğal göller de havzaları oluştururlar. (İstanbul'da Ömerli Havzası, Van Gölü havzası gibi).

Yağış; atmosferden sıvı veya katı halde yeryüzüne düşen su olarak tanımlanır. Sıvı haldeki yağış yağmur, katı haldeki yağış ise şekline göre kar, dolu, çığ, kırağı şeklinde olabilir. Bunlardan yağmur ve kar hidrolojik bakımdan en önemli iki yağış şeklidir. Hidrolojik açıdan önemli fark yağmurun taşıdığı suların derhal akışa geçmesi, karın ise genelde soğuk ve nem oranı düşük iklim koşullarına bağlı olarak uzun bir süre sonra erimesidir.

Atmosferden yeryüzüne düşen yağışın önemli bir kısmı tutma, buharlaşma ve terleme yoluyla akış haline geçmeden atmosfere geri döner. Bu kayıplar hem su potansiyelinin belirlenmesi hem de kurak bölgelerde su yapılarının projelendirme ve işletilme aşamalarında hidrolojik bakımdan önem taşımaktadır.

Yüzeysel akış; bir havza üzerine düşen yağışın başlıca evapotranspirasyon, tutma ve sızma kayıplarından sonra arta kalan miktardır.

Yüzeyaltı akışı; zemine sızan suyun bir kısmının zeminin doymamış üst tabakalarında ilerleyerek geçirimsiz bir tabakaya rastlayınca yüzeye çıkması olarak tanımlanır.

Sızma (infiltrasyon); yağışın bir kısmının yerçekimi etkisinde zeminin içine (yeraltına) süzülmesi olarak adlandırılır. Sızma kapasitesi olarak adlandırılan birim zamanda zemine sızabilecek maksimum su miktarı zeminin geçirimsizliği, başlangıç

nemliliği, bitki örtüsü ve organik maddeler, zemin yüzeyinin durumuna bağlı olarak değişir.

Perkolasyon; suyun yeryüzeyinin alt katmanlarına doğru yarık ve çatlaklar boyunca hareketi olarak adlandırılır. Buharlaşma (evaporasyon); suyun sıvı halden su buharı (gaz) haline geçmesi olarak tanımlanır. Terleme (transpirasyon); bitkilerin suyu kökleriyle zeminden çekip yaşamaları için gerekli işlemlerde faydalandıktan sonra yapraklarından buhar halinde havaya vermeleri şeklinde tanımlanır.

Evapotranspirasyon (ET); bir bölgede terleme ile ve zeminden, su ve kar yüzeylerinde buharlaşma ile meydana gelen toplam su kayıpları olarak tanımlanır. Tutma; bitkiler tarafından alıkonan ve yeryüzeyine hiç varamayan yağış olarak tanımlanır. Bitkiler tarafından tutulan suyun büyük bir kısmı bir süre sonra buharlaşacağı için tutma kayıpları uzun bir süre içinde buharlaşma kayıpları olarak işlem görür.

Hidrolojik çevrime atmosferden başlanacak olursa su buharı “yağış” şeklinde yeryüzüne düştükten sonra %60-75 kadarlık bir oran kara ve su yüzeylerinden buharlaşarak, bitkilerden de “terleme” yoluyla atmosfere geri döner. Yağışın bir kısmı bitkiler tarafından tutulur, bir kısmı ise yeryüzeyinden süzülerek yeraltına geçer. Arta kalan su, yerçekimi etkisinde hareket ederek yüzeysel akışla akarsulara ve sonunda da deniz ve okyanuslara ulaşır: Sızma mekanizmasıyla yeraltında biriken sular kayaçların jeolojik yapısı etkisinde farklı yollar izler. Bu nedenle yeraltı suyunun oluşmasında yağış kadar kayakürenin özellikleri de belirleyici bir unsurdur. Atmosferden yer kabuğu üzerine düşen yağışın bir kısmı zemin nemini oluşturur geri kalan kısmı yerçekimi ivmesiyle kayakürede hareket eder. Sızma mekanizmasıyla derinlere ilerleyen sular geçirimsiz kayaçlara rastlayınca depolanarak yeraltısuyu haznelerini oluşturur. Yeraltı suları yeraltındaki su seviyesinin yeryüzü ile kesiştiği yerde yüzeye çıkarlar (kaynak suları) veya kuyu açılarak (pompajla) yeryüzüne çıkarılırlar. Yeryüzeyine yakın kotlarda bulunan (yaklaşık birkaç metre ve sonrası) yeraltısuları yağışla hidrolojik çevrimin bir parçası olarak beslenirler. Bunlar güncel hidrolojik çevrimin bir parçasıdır ve yüzeysuları ile ilişkilidirler; yeraltına sızıp geçirimsiz tabakada sıkışan sular yataya yakın bir akışla hareket ederler ve sonunda tekrar yeryüzüne çıkarak yüzeysel akışın bir parçasını oluştururlar. Akarsular, göller

ve yeraltı sular arasında sürekli bir ilişki vardır ve yüzey suları ile yeraltı suları birbirlerini beslerler, Su kaynakları tüm yüzey ve yeraltı sularını kapsar ve sadece yüzey suları gibi görülenle sınırlı değildir ve su kirliliği de bu özellikler nedeniyle bir su ortamından başka bir su ortamına geçebilir.

Yeraltı sularının kalitesini jeolojik kayaç mineralleri etkiler. Sızma ile suda eriyen mineraller yeraltı sularının kalitesini belirler, ayrıca su pek çok katmandan geçtiği için doğal süzme ile bulanıklıktan arınır. Yüzey sular yüksek miktarda bulanıklık içerirler ve kirliliğe maruzdurlar, yeraltı suları ise yüksek miktarda erilmiş mineral bulundurlar, bulanık değildirler. Yeraltı sularının hareketi hayli karmaşık olduğundan bunlarla ilgili çok kapsamlı ve ayrıntılı veriler oluşturmak oldukça zordur.

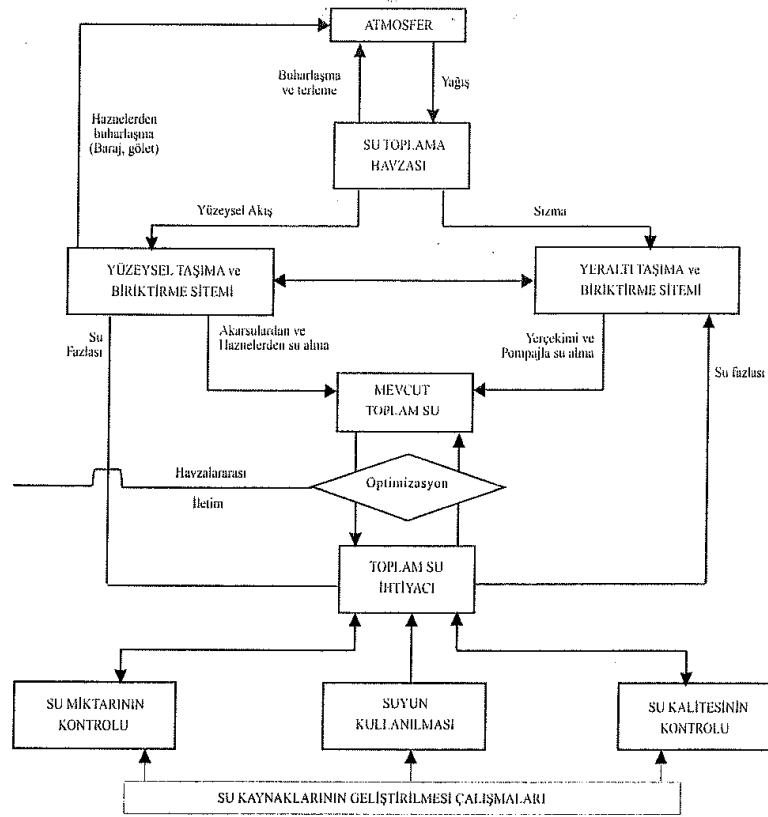
Ülkelerde su kaynaklarıyla ilgili uygulanan yaklaşım doğal olarak, işletilmesi ekonomik ve teknik olarak en elverişli kaynağa yönelmektir. Örneğin yeraltı sularının ve pınarların bol ve işletmesinin kolay olduğu yerlerde kuyular açılmış, göl ve akarsu gibi yüzey sularının kolayca işletilebileceği yerlerde ise öncelikle bu sulardan yararlanılmıştır. Kullanılan öncelikli kaynak hangisi ise ona önem verilmiş, diğer kaynak alternatifleri genelde göz ardı edilmiştir.

Akarsular yüzey suları içinde büyük öneme sahiptirler, kaynak düzenlemelerinin büyük çoğunluğu akarsular üzerinde yapılmaktadır. Ayrıca sınır aşan sular öncelikli olarak akarsularla ilişkili olduğundan, bu bölümde akarsuların daha ayrıntılı incelenmesinde yarar görülmektedir:

3.2. Su Kaynaklarının Geliştirilmesi

Mühendislerce su kaynaklarının (sel, taşkın vb.) zarara neden olmaması amacıyla kontrolü, depolanması, iletilmesi amacıyla düzenlenmesi ve insanların farklı amaçlar için kullanımına hazır hale getirilmesi 'su kaynaklarının geliştirilmesi (developmanı)' şeklinde tanımlanmaktadır. Bu çalışmalar veri toplama/değerlendirme, istikşaf (araştırma), planlama, teknik ve finansal fizibilite, projelendirme ve uygulama (inşaat) gibi temel aşamalar içerir.

Mühendislik hidrolojisi incelendiğinde doğadaki biriktirme sistemleri arasındaki dolaşım atmosferden yeryüzüne, zemine ve oradan da yeraltına geçerek biriktirme sistemlerini oluştururlar. Burada sistem Bayazıt'a göre "...düzenli olarak birbirleriyle ilişkili olan ve çevresinden belli bir sınırla ayrılan bileşenler takımı.." olarak tanımlanmaktadır. Hidrolojik çalışmalarda göz önüne alınan sistem, akarsu havzasının bir kolu, havzanın tümü veya birbiriyle ilişkili birden çok havza olarak ele alınabilir. Mühendislik hidrolojisinde yüzeysel akışı aynı çıkış noktasına gönderen bölge olarak tanımlanan su toplama (drenaj) havzasını esas ünite olarak ele almak uygundur (Bayazıt, 1999). Bu verilere göre bir akarsu havzası insan tarafından mevcut kaynaklar ve gereksinimler etkileşiminde yönetilir. Bir havzanın doğal hidrolojik çevriminin insan tarafından değiştirilmiş şekli Şekil 14'de gösterilmektedir. Burada mühendislerin yapması gereken mevcut su kaynaklarını kullanıma hazır hale getirmeden önce tüm planlanan kullanımları dikkate alarak suyun en ekonomik şekilde kullanılmasını sağlamaktır.

Şekil 17. Bir akarsu havzası için insan tarafından değiştirilmiş şekliyle hidrolojik çevrim,
Kaynak: Bayazıt, M. Hidroloji, 1999)

Yapılarının farklılığı nedeniyle su kaynakları ve su ihtiyacının yer ve zaman içinde uyuşmaması, istenen yerde yeteri miktarda bulunmaması su kaynaklarının etkin kullanımını, çözümü zor bir problem haline getirmektedir. Gerekli düzenleme, su kaynaklarının geliştirilmesi çalışmaları ile yapılır. En önemli eleman biriktirme haznelere ve bunların işletilmeleri yönetimin öncelikli kısmını oluşturur. Henüz su kaynaklarının tamamı geliştirilmiş olmasa da günümüzde su kaynakları sistemleri büyük ölçüde inşa edilmiş durumdadır. Başlangıçta su kaynakları kullanımı sayısal olarak az ve kullanımlar arası ilişkilerle sınırlı idi. Dolayısıyla ile sistemler de basit yapıda ve işletmeleri kolaydı. Günümüzde su kullanımındaki amaçlar çeşitlenmiştir. Önceleri yalnızca ekonomik amaçlarla yapılan planlamaların aksine, günümüzde ekosistemlerin korunması, rekreasyon, su kirliliği kontrolü gibi başka amaçlar da göz önüne alınmak zorundadır. Bu amaçların bazıları birbirleriyle çelişebilirler. Bunun yanı sıra su kaynakları sistemleri arasındaki ilişkiler artmakta ve dolayısıyla ile yönetim, gittikçe karmaşık bir sorun haline gelmektedir. Bu sorunun çözümü ise yukarıda tanımlı sistem kavramı yaklaşımını gerekli kılmaktadır.

Olayın girdi vektörleri olan kaynaklar, ihtiyaçlar ve çevreye ilave olarak durum değişkenlerine de dayanarak sistemin çıktıları (su kullanımları) hakkında kararlar verilmelidir. Bu kararlar, sistemi meydana getiren yeni elemanların planlanmasında olduğu kadar, mevcut bir sistemde daha sonradan ortaya çıkan ilave kısıtların göz önüne alınması kademelerinde de sistemin bütünü düşünülerek, sistem analizi yöntemleriyle verilmelidir. Sistemin bütünü içinde hidrolojik çevrimi ve bu çevrimin sonucu ve parçası olan su kaynaklarını etkileyen tüm sektörel faaliyetler göz önüne alınmalıdır. Sistemin karmaşıklığı dikkate alındığında bu tür kararların, yönetim birimi her ne olursa olsun, yeterli teknoloji, ve yöntemler olmadan, yalnızca insan unsuruna dayanarak verilmesini olanaklı kılmamaktadır. Ancak bu şekilde teknik, finansal ve çevresel olarak uygun seçenekler ortaya konduktan sonra karar vericiler birini seçmeli ve uygulamaya ondan sonra geçilmelidir. İşletme kademesinde ise yine aynı sistem kavramı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yöntemin sağlanması ise özellikle planlama kademesinde uzmanlık ve deneyim gerektiren merkezi bir koordinasyon gerektirir. Çok amaçlı kullanımlar (tarım, kentsel ve endüstriyel su temini vb) için projelendirilen barajların işletmelerinde kuraklık gibi doğal afetlerde kullanımlardan birinin diğerinin önüne geçirilmesi gerekebilir. Bu nedenle de farklı sektörlerde yapılan su tahsisleri değişebilir. Bu

kullanım şekli su kaynaklarının optimizasyonu olarak tanımlanmakta olup bir yandan kaynağın tasarrufu sağlanırken diğer taraftan su yapılarının optimal düzende boyutlandırılmasıyla gereksiz inşaat ve ekipman maliyetinden tasarruf sağlanabilir. Suyun doğal kaynak olarak tasarrufu ise su talebinin yönetilmesiyle gerçekleştirilebilir.

Doğal su çevriminin fazlarını oluşturan süreç ve mekanizmalar insan faaliyetleri veya doğaya etkileri nedeniyle sıklık ve miktar açısından değişikliğe uğrayabilir. İnsan suni yağmur ile atmosfer biriktirme sistemine bile müdahale edebilmektedir. Atmosfer biriktirme sisteminden havzaya düşen yağışın %60-75i buharlaşma yoluyla ve bitkilerden de terleme yoluyla aynı sisteme geri döner. Yüzeyde kalan yağışın bir kısmı zemine sızarak yeraltı taşıma ve biriktirme sistemine, bir kısmı da yüzeysel taşıma ve biriktirme sisteminde yüzeysel akış haline geçer. Şehirleşme gibi insan faaliyetlerinin değiştirdiği doğal bitki örtüsü tutma, terleme ve sızma kayıplarını etkileyerek yüzeysel akışın değişmesine neden olabilir. Ormanlık alanların yok olması sonucunda taşkınların artması yüzeysel akışın hacminin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Şehirleşme, geçirgenliği azalan zeminde yüzeysel akışın artmasına ve dolayısıyla sızmanın azalmasına, bunun sonucu olarak yeraltı biriktirme sisteminin etkilenmesine neden olur. Barajlar gibi büyük su biriktirme haznelere akarsuların akış rejimini değiştirir. Yüzeylerinden önemli miktarda buharlaşma meydana gelir. Atık suların alıcı su ortamlarına deşarj edilmesiyle doğaya geri dönerek su kalitesinin bozulmasına neden olur. Şehirleşme ve endüstrileşmenin artmasıyla olumsuz etkileri artan kirlilik sorunu da eklenince Şekil 11 de verilen şemada gösterildiği gibi insanın hidrolojik çevrim üzerindeki etkisi daha da iyi anlaşılmaktadır. Bu etki günümüzde iklim değişikliği risklerinin insan faktörüyle artması nedeniyle tehlikeli boyutlara varmıştır.

3.3.Su Kaynaklarına Etki Eden Süreçler ve Etkileşimler

Türkiye'nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinde¹³ "iklim değişikliği"; sadece atmosferin kimyasal bileşenini değiştiren

---

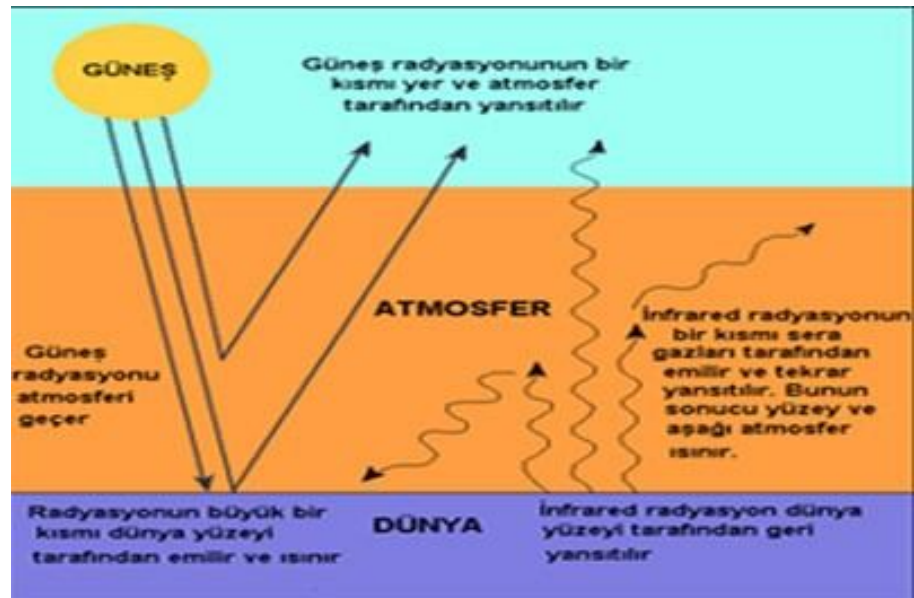
¹³ BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 18 Aralık 2003 tarih ve 25320 sayılı Resmi Gazete.

insan kaynaklı nedenlerden dolayı iklimde görülen değişimler olarak tanımlanmaktadır, Burada sözü edilen insan etkisi; fosil yakıtların kullanılması, ormansızlaşma, çarpık kentleşme ve endüstriyel faaliyetler gibi insanların neden olduğu süreçler olarak özetlenebilir.

Bu süreçlerin sonuçlarından sadece biri olan “küresel ısınma”; atmosferde artan sera gazlarının potansiyel etkilerinden sadece bir tanesini ortaya çıkaran bir terimdir. Özetle küresel ısınma neden değil yapay iklim değişikliğinin bir sonucudur. Bunun doğurduğu sonuçlar ise deniz seviyesinin yükselmesi, azalan toprak nemi, fauna ve Flora üzerine olan olumsuz etkilerdir.

Atmosferin sera etkisi atmosferin güneş ışığını kolayca geçirmesine rağmen uzaya ısının salınmasının engellenmesi olayıdır¹⁴. Atmosferin sera etkisi, dünya yüzeyinin güneş ve atmosferinden aldığı enerji nedeniyle atmosfer olmayacağı durumdan daha sıcak olmasıdır. Bilimsel olarak atmosferin kısa dalga boylu ışınım için geçirgenlik özelliğine bakarak, bağıl olarak kırmızı-altı (Infra-red) ışının için donukluk özelliği atmosferin ‘sera etkisi’ olarak adlandırılmaktadır (Kadıoğlu, 2001). Sera etkisi şematik olarak Şekil 18’da gösterilmektedir.

Şekil 18. Sera etkisi

Kaynak: www.iklimnet.org Erişim Tarihi : 17.01.2010.

¹⁴ Turfanda sebze veya çiçek yetiştirilen sera olarak adlandırılan cam evlerin güneş ışığını geçirip ısıyı hapsedmeleri nedeniyle bu benzetme yapılmıştır.

Sera etkisi nedeniyle yüzeye yakın bölgelerde 0.3 ila 0.6°C'lık sıcaklık artışları görülmektedir. Bu artış durdurulamayacağından gelecekle de görülecektir. Bu da gelecekteki 40 yılın her 10 yılı için 0.1°C artış olarak hesaplanmaktadır. Ülkemizde bu tür hava tahminlerini yapacak Küresel Çevrim Modelleri (GCM) yoktur. Tahminler ancak gözlemlere dayanmaktadır. Yapılan ülkesel sıcaklık trend analizlerinde genel olarak gündüz sıcaklıklarında bir değişiklik olmadığı, fakat gece sıcaklıklarında.

1992 Dünya zirvesinde dünya liderleri tarafından kabul edilen ve anlaşma metninde de yer alan tanıma göre “çölleşme”; iklim değişiklikleri ve insan faaliyetleri de dahil olmak üzere çeşitli faktörlerin etkisi altında kurak, yarı kurak ve az yağış alan bölgelerdeki toprağın doğal özelliklerini yitirmesi veya kısaca toprağın aşınması şeklinde ifade edilmektedir. Kuraklık en önemli neden olmakla beraber çölleşme sadece kuraklık anlamına gelmemekte, kullanılamaz hale gelen tüm topraklar çölleşmiş sayılmaktadır. Çölleşme nedenleri arasında ormanların azalması, toprak ve suyun aşın kullanılması gibi doğrudan insan kaynaklı olaylar ile iklim değişikliği ve erozyon gibi aslında doğal gibi kabul edilen ancak dolaylı olarak insan faktörünün de etkisiyle meydana gelen doğal olaylar sayılabilir. Birleşmiş Milletler uzmanlarına göre çölleşme dünya çapında 1.2 milyar insanın geçim kaynağını tehdit etmektedir. Aynı kaynağa göre 135 milyon insan bu gelişmenin sonucunda yaşadığı yeri terk etmek durumunda kalabilir. Dünyanın %30'u çölleşme tehlikesi ile karşı karşıya bulunmakta ve her yıl 25 milyar ton verimli toprak çölleşme sonucu erozyonla kaybolmaktadır¹⁵.

Küresel ısınma nedeniyle oluşacak deniz suyu seviyesinde yükselmenin kıyı akiferlerinin tuzlanmasına, sulak alanların doğal dengesinin bozulmasına, çölleşme sonucu artan erozyonun da su kaynaklarında siltasyonu körükleyerek barajlarda hazne kaybına yol açacağı görünen en çarpıcı etkilerdir.

---

¹⁵ SHODB verilerine göre (2008)

3. 4. Türkiye'nin Su Kaynakları

3. 4. 1. Yüzey Şekilleri ve İklim

Türkiye'nin yüzölçümü 780 000 km² olup bunun 23 600 km² si Avrupa 757000 km²'si Asya kıtasında yer almaktadır. Harita Genel Komutanlığına göre Türkiye'nin göller ve baraj gölleri hariç tutulursa net yüzölçümü 769 604 km²'dir. Ülkenin üç tarafı Akdeniz, Ege ve Karadeniz ile çevrelenmiştir. Bir içdeniz olan Marmara Denizi, Karadeniz ve Ege Denizi arasında yer almakta olup bu iki havzayı Türk Boğazları birbirine bağlamaktadır. Türkiye'nin kıyı uzunluğu adalar dahil 8.483 km dir, kuzeyde Çanakkale'den başlayarak Suriye sınırına uzanan Ege ve Akdeniz kıyıları 5191 km yi bulmaktadır (Günay, 1987).

Türkiye'de nüfus dağılımı

Harita Genel Komutanlığı Mülki İdare bölümleri haritası bilgilerine göre göl alanları düşüldüğünde Türkiye'nin yüzölçümü 769 604'e düşmekte, bu veriye göre de 1990 yılı nüfus sayımı 73 kişi/km² nüfus yoğunluğu, 1997 yılı 82 kişi/m², 2000 yılı nüfus sayımları sonuçları ise 88 kişi/km² ortalama ulusal yoğunluk değerleri vermektedir. 2000 nüfus sayımlarına göre ülkenin toplam nüfusu yaklaşık 67 milyon olup ortalama nüfus artış oranı %1.82 civarındadır (TÜİK, 2004). Buna denk gelen GSMH 3000 ABD\$/kişi'dir. Yapılan ulusal nüfus projeksiyonlarına göre 2006 yılı nüfusu 73 milyon, buna denk gelen GSMH 5042ABD\$. nüfus artış hızı ise %1.26 olarak verilmektedir (DYP, 2006). Son on yılda kırsal kesimden kentlere olan göç nedeniyle kent nüfusunda %25'e varan artışlar kaydedilmiş olup bu olgu bu bölgelerdeki su talebinin büyük ölçüde artmasına neden olmuştur. Güncel verilere göre nüfusun %65'i kentlerde yaşamakta, bu oranın da üçte biri en büyük metropol olan ve endüstrilerin %40'ının bulunduğu İstanbul ili ve civarında bulunmaktadır (TÜİK, 2004). 2007 nüfus sonuçlarına göre belediyelerin dağılımı Tablo 11, belediyelerin bölgelere göre dağılımı ise Tablo 12'da verilmektedir. Nüfus yoğunluğu dağılımında fiziksel nedenlere ilaveten sosyo-ekonomik etkenler en önemli rolü oynamaktadır. Kentsel-kırsal nüfus dağılımı, bunlara denk gelen GSMH ve sektörler bazında dağılımı sırasıyla Tablo 13, 14, 15 da verilmektedir. Bu etkinin doğal sonucu olarak su kaynaklarının gelişimi sürekli arza yönelik olmaktadır.

Tahminlere göre 2050 yılında 100 milyona yaklaşacak nüfus için yıllık kişi başına düşen su miktarı 1000 m³ sınırında olabilir (Tablo 16 ve Şekil 19).

Tablo 11. 2007 nüfus sayım sonuçlarının belediyelere göre dağılımı (5747 sayılı kanundan önce türlerine göre belediyeler)

Belediye türü	Nüfus	Belediye adedi
İl belediyesi	8.947.632	65
İlçe belediyesi	36.878.912	850
İlk kademe belediyesi	7.078.673	283
Belde belediyesi	5.676.298	2.011
Genel toplam ^b	58.581.515	3.209
Büyükşehir belediyesi	31.838.960	16

a 5747 sayılı büyükşehir belediyesi sınırları içinde ilçe kurulması ve bazı kanunlarla değişiklik yapılması hakkında kanun
b Köy nüfusları dahil edilmemiştir.

Kaynak: www.mahalli-idareler.gov.tr

Tablo 12. Belediyelerin bölgelere göre dağılımı

Bölge	Nüfus	Toplam nüfustaki payı
AKDENİZ	8.706.005	%13
DOĞU ANADOLU	6.137.414	%9
EGE	8.938.781	%13
GÜNEY DOĞU ANADOLU	11.608.868	%10
İÇ ANADOLU	6.608.619	%17
MARMARA	17.365.027	%26
KARADENİZ	8.439.213	%12
TOPLAM	67.803.927	%100

Kaynak: DSİ. Haritalı İstatistik Bülteni, 2003.

Tablo 13. 1970-2000 yıllarında kent ve kırsal nüfus dağılımı

Yıllar	Kent Nüfusu		Kırsal Nüfus		Toplam
	Kişi	%	Kişi	%	
1970	13.691.101	38,5	21.914.075	61,5	35.605.176
1975	16.869.068	41,8	23.478.651	58,2	40.347.719
1980	19.645.007	43,9	25.091.950	56,1	44.736.957
1985	26.865.757	53	23.798.701	47	50.664.458
1990	33.439.347	59	23.033.688	41	56.473.035
1997	40.882.357	65	21.983.217	35	62.865.574
2000	44.006.247	64,9	23.797.653	35,1	67.803.900

Kaynak: DSİ. Haritalı İstatistik Bülteni, 2003.

Tablo 14. Kişi başına GSMH

Yıllar	Yıl ortası Nüfusu (10 ⁶)	(TL)	Cari Fiyatlarla Gelişme		Sabit (1987) Fiyatlarıyla Gelişme		
			Hızı %	Dolar	Hızı %	(TL)	Hızı %
1998	65,5	843.358.573	79,3	3255	5,7	1.880.016	2,3
1999	66,3	1.216.609.421	44,3	2879	-11,5	1.741.293	-7,4
2000	67,4	1.861.759.072	53	2965	3	1.766.124	1,4
2001	68,5	2.571.977.513	38,1	2123	28,4	1.570.770	-11,2
2002	69,6	3.927.601.295	52,7	2584	21,7	1.668.421	6,2

Kaynak: DSİ. Haritalı İstatistik Bülteni, 2003.

Tablo 15. Sektörlere göre GSMH

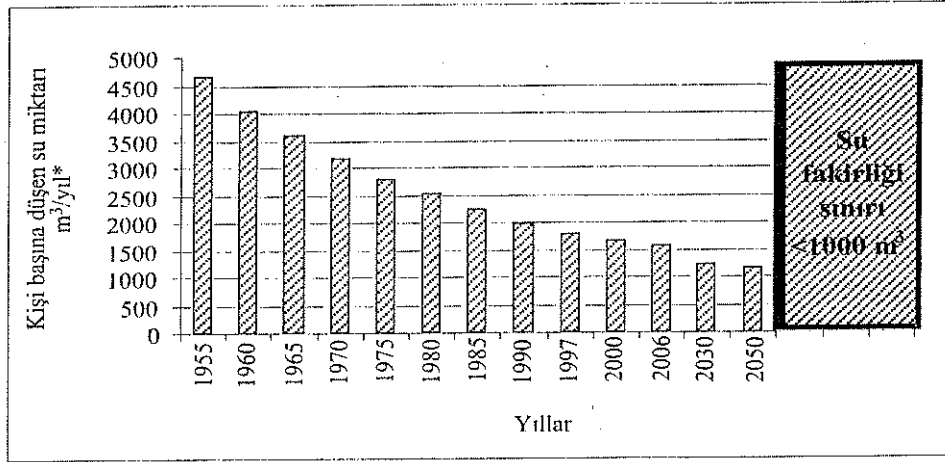
Yıllar	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH (milyar TL)
	Değeri	Sektör % Payı	Değeri	Sektör % Payı	Değeri	Sektör % Payı	Değeri
1998	8.809.971	16,5	11.186.215	20,9	33.522.146	62,6	53.518.332
1999	1.300.777	14,4	16.954.221	21,7	50.027.969	63,9	68.282.967
2000	17.002.974	13,5	28.068.846	22,3	80.524.309	64,1	125.596.129
2001	20.389.345	11,6	43.136.288	24,4	112.958.320	64	176.483.953
2002	32.186.047	11,8	66.461.476	24,3	174.815.645	63,9	273.463.168

Kaynak: DSİ. Haritalı İstatistik Bülteni, 2003.

Tablo 16. Yıllık kişi başına düşen su miktarı

Yıllar	Nüfus	Kişi başına düşen su miktarı m ³ /yıl*
1955	24064763	4654
1960	27754820	4035
1965	31391421	3568
1970	35605176	3146
1975	40347719	2776
1980	44736957	2504
1985	50664458	2211
1990	56473035	1983
1997	62865574	1782
2000	67803927	1652
2006	73000000	1534
2030	90800000	1233
2050	96000000	1166

Kaynak: DSİ. Haritalı İstatistik Bülteni, 2003.

Şekil 19. Yıllık kişi başına düşen su miktarı
Kaynak: DSİ. Haritalı İstatistik Bülteni, 2003.

Türkiye, coğrafi ve topoğrafik yapısı nedeniyle belirgin sıcaklık salınımları ve iklim farklılıklarına sahip yarı kurak bir ülkedir. İklimsel farklılıkları yedi coğrafi bölgede ve farklı alt iklim gruplarında görülmektedir. Temel olarak dünya ölçeğinde yapılan iklim sınıflamalarına göre Türkiye’de aşağıda verilen iklim tipleri görülmektedir:

1. Karasal iklim

Yaz ve kış mevsimlerinde sıcaklık farklarının çok belirgin olduğu, yağışların genellikle ilkbahar ve kış mevsiminde görüldüğü, yazların sıcak ve kurak geçtiği iklim tipidir. Bu iklim tipi Türkiye’de dört alt grupta incelenebilir: (Atalay, 1997)

1.(a) Güneydoğu Anadolu Karasal İklimi

Yazları çok sıcak, kışları ender olarak soğuk geçer. Sıcaklıklar yıllık ortalama, en sıcak geçen Temmuz ayı ve en soğuk geçen Ocak ayı için sırasıyla 16.4°C, 29.8°C ve 3.7°C dir.

1.(b) Doğu Anadolu Karasal İklimi

Kış mevsimi uzun ve soğuk geçer, düşük rakımlı bölgelerde yazları sıcak geçer. Sıcaklıklar yıllık ortalama, en sıcak geçen Temmuz ayı ve en soğuk geçen Ocak ayı için sırasıyla 10.2°C, 24.2°C ve -4.2°C dir.

1(c) İç Anadolu Karasal İklimi

Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer ve soğğun etkisi doğuya doğru artar. Sıcaklıklar yıllık ortalama, en sıcak geçen Temmuz ayı ve en soğuk geçen Ocak ayı için sırasıyla 10.8°C, 22°C ve -0.7°C dir.

1. (d) Trakya Karasal İklimi

Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Sıcaklıklar yıllık ortalama, en sıcak geçen Temmuz ayı ve en soğuk geçen Ocak ayı için sırasıyla 13.2 °C, 23.9 °C ve 2.8 °Cdir.

1.(d).Akdeniz İklimi

Yazları sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Yüksek rakımlı yerlerde kışlar soğuk ve karlı geçer. Sıcaklıklar yıllık ortalama, en sıcak geçen Temmuz ayı ve en soğuk geçen Ocak ayı için sırasıyla 16.3 °C. 26.8 °C ve 6.4 °C dir.

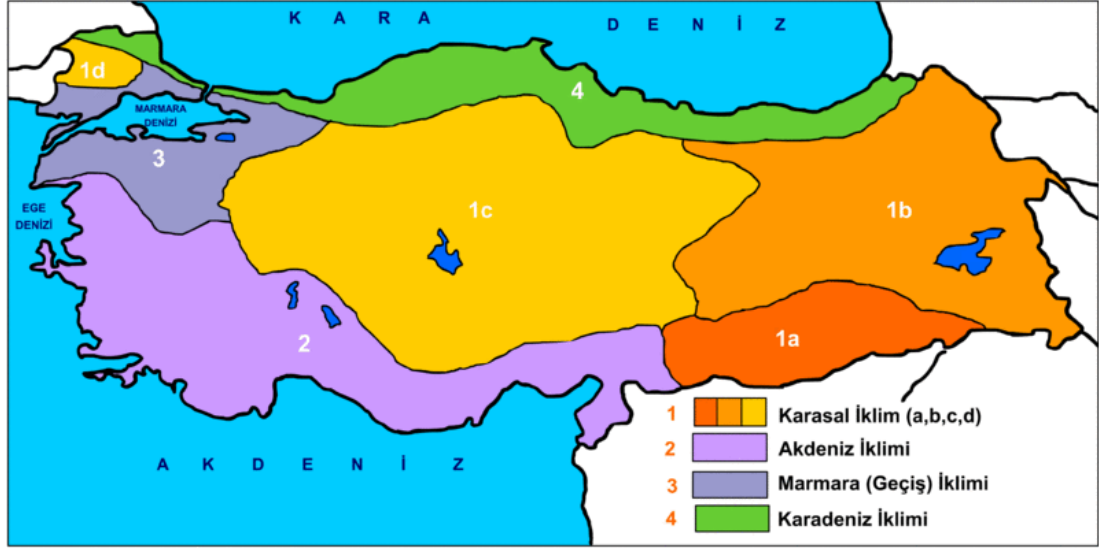
2. Marmara (Geçiş iklimi)

Karadeniz, Akdeniz ve karasal iklimi arasında özellikler gösterdiğinden geçiş iklimi olarak adlandırılmaktadır. Kışları Akdeniz iklimine göre daha sert geçer, yağışlar ise Karadeniz iklimine göre daha azdır, yaz ayları Akdeniz iklimi kadar kurak değildir. Sıcaklıklar yıllık ortalama, en sıcak geçen Temmuz ayı ve en soğuk geçen Ocak ayı için sırasıyla 14.0 °C. 23.7 °C ve 4.9 °C dir.

3. Karadeniz İklimi

Yaz ve kış sıcaklık farkları azdır. Yazları görece olarak serin geçer, kışlar ise bölgeye göre farklılık gösterir: sahil şeridi ılık, yüksek kesimler karlı ve soğuk geçer. Sıcaklıklar yıllık ortalama, en sıcak geçen Temmuz ayı ve en soğuk geçen Ocak ayı için sırasıyla 13.0 °C. 22.1 °C ve 4.2 °C dir.

İklimlerin bölgelere göre dağılımı Şekil 20’de görülmektedir.

Şekil 20. iklim haritası

Kaynak: www.turkiyerehberi.gen.tr/sehirler/files/foto/turkiye_iklim_haritasi.gif Erişim Tarihi: 20.01.2010.

Türkiye'nin Akdeniz ve Ege bölgelerinde Akdeniz iklimi, Karadeniz Bölgesinde her mevsim bol yağışlı ılıman iklim ve iç kesimlerde de kara iklimi hüküm sürmektedir. Üç kıta arasındaki geçiş noktasında yer alan Türkiye farklı iklimsel, topoğrafik ve jeolojik özellikler etkisindedir. Bunlar başlıca Avrupa-Sibirya, İran-Turan, ve Akdeniz olmak üzere üç farklı biyo-coğrafik bölgede sınıflandırılan zengin fauna ve flora türlerinin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Dağ, step ve sulak alanlar temel ekosistem tiplerini oluşturmaktadırlar. İki milyon hektardan fazla sulak alan, çeşitli ekosistemleri barındıran 5 000 m yükseltiye ulaşan dağlar, genetik çeşitliliğin en önemli alanlarını oluşturan 28 milyon hektar yüzölçümüne sahip stepler ve farklı ekolojik özelliklere sahip denizler Türkiye'nin doğal kaynak zenginliğinin kanıtıdır (DPT, 1998).

Ekoloji, canlıların birbirleri ve çevreleriyle ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır. Ekosistem ise canlı ve cansız çevrenin tamamıdır. Ekosistem; kendisini topluluk düzeyinden ayıran, kendileri cansız olan fakat canlı topluluklarının oluşumunu, yapısını ve karşılıklı etkileşimlerini etkileyen, iklim ve besin döngüsü gibi faktörleri de içerir. Ekosistemi abiotik faktörler (toprak, su, hava, iklim gibi cansız faktörler) ve biyotik faktörler (üreticiler, tüketiciler ve ayrıştırıcılar) oluşturur. Bu

tanımlamadaki organizmalardan; insan, hayvan ve bitkilere ait bireyler veya bunlardan oluşmuş toplumlar aranılmaktadır. Tanımlamanın içinde geçen organizmaların içinde yaşadıkları ortam deyimi ise cansız çevre olarak da ifade edilir ve hava, su, toprak, ışık gibi unsurları kapsar.

Türkiye 3000'den fazla endemik olmak üzere tanımlanmış 9 000'den fazla bitki türüne sahip olarak biyoçeşitlilik anlamında da zengin bir ülkedir¹⁶. “Biyolojik çeşitlilik (biyoçeşitlilik)”; canlıların farklılığını ve değişkenliğini, içinde buldukları karmaşık ekolojik yapılarla, birbirleriyle ve çevreleriyle karşılıklı etkileşimlerini gösterir. Biyolojik çeşitlilik geri, tür ve ekosistem olmak üzere üç hiyerarşik kategoriye ayrılır. Genetik çeşitlilik bir tür içindeki çeşitliliği, tür çeşitliliği; belli bir bölgedeki, alandaki ya da tüm dünyadaki türlerin farklılığını, ekosistem çeşitliliği ise; bir ekolojik birim olarak karşılıklı etkileşim içinde olan organizmalar topluluğu ile fiziksel çevrelerinin oluşturduğu bütünü tanımlar.

3.4.2. Türkiye’de Yağış

Uzun yıllar boyu yapılan gözlemler sonucunda yıllık ortalama yağışın 643 mm olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Türkiye’nin yüzey alanı olan 780 000 km² de bu yağışın meydana getirdiği su potansiyel hacmi yılda 501 x10⁹ m³’e karşılık gelmektedir. Yıllık ortalama “evapotranspirasyon” kayıplarının yaklaşık 274x10³ olduğu hesaplanmıştır. Türkiye’de havzalar bazında yağış karakteristikleri Tablo 17 de verilmektedir.

Türkiye’nin hemen her yerinde kar yağışı görülse de karın yerde kalma süresi bölgesel farklılıklar gösterir. Akdeniz Bölgesinde kar yağışı yılda bir gün ve daha az. Doğu Anadolu’da ise 40 günden fazladır. Karın yerde kalma süresi Akdeniz ve Ege kıyılarında bir günden az, Marmara ve Karadeniz kıyılarında 10-20 gün, İç Anadolu’da 20-40 gün ve Doğu Anadolu’da Erzurum-Kars dolaylarında 120 gün civarındadır. Yüksek dağlarda yılın her mevsimi karla örtülü alanlara rastlamak mümkündür. Dağlarda bulunan karlar yavaş yavaş eriyerek akarsular ve yeraltı

---

¹⁶ Avrupa’da bulunan bitki türlerinin % 75’ine karşılık gelmektedir.

sularını besler. Soğuk bölgelerde asıl su kaynağını meydana getiren kar erimesi olduğundan, kar ölçümleri de önemli bir parametre oluşturur. Ancak kar erimesinin önemli oranı 1600 m rakımdan daha yüksekte gerçekleştiğinden bu yükselti üzerinde ölçüm yapılamamaktadır.

Yağış özellikle meteorolojinin inceleme alanına girer. Hidrolojik ölçümlere göre daha uzun süredir yapılan bu ölçümler için sık yağış ölçme ağırları kurulmuş durumdadır. Yağışın ölçülmesi belli bir zaman süresinde yatay bir yüzey üzerine düşen ve düştüğü yerde kalarak biriktiği kabul edilen su sütununun yükseldiği ile ifade edilir. Yağış yüksekliği hidrolojik çalışmalarda çoğu zaman milimeb'e (mm) cinsinden gösterilir. Kar yağışı ise kar yağışının ölçülmesi ve kar örtüsünün ölçülmesi olarak iki grupta yapılır. Kar ile ilgili ölçümler karla örtülü bölgenin alanının ölçülmesini, bu bölgede kar kalınlığının ve kar yoğunluğunun değişiminin belirlenmesini kapsar.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ve Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü (DMİ) tarafından yapılan ölçümlerde çeşitli meteorolojik büyüklükler ölçülmektedir. Meteorolojik ölçümler Dünya Meteoroloji Teşkilatı (WMO)'nın önerisi uyarınca ortalama her 25 km²'ye bir tane düşecek şekilde açılan meteoroloji istasyonları tarafından yapılmalıdır; ancak ülkemizde bu oran çok daha düşüktür. Akarsularda hidrometrik ölçümler DSİ, Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü (EİEİ) tarafından yapılmaktadır ve 511 km²'ye bir hidrometri istasyonu düşmektedir.

Tablo 17. Havzalar bazında yağış karakteristikleri

Havza Adı	Yağış Alanı (km ²)	Yıllık Ortalama Akım (km ²)	Toplam Potansiyele Katkı Oran %	Yıllık ortalama Verim (l/s/ km ²)
(21) Fırat-Dicle	184.918	52,94	28.5	21.4
(22) Doğu Karadeniz	24.077	14,90	8.0	19.5
(17) Doğu Akdeniz	22.048	11,07	6.0	15.6
(09) Antalya	19.577	11,06	5.9	24.2
(13) Batı Karadeniz	29.598	9,93	5.3	10.6
(08) Batı Akdeniz	20.953	8,93	4.8	12.4
(02) Marmara	24.100	8,33	4.5	11.0
(18) Seyhan	20.450	8,01	4.3	12.3
(20) Ceyhan	21.982	7,18	3.9	10.7
(15) Kızılırmak	78.180	6,48	3.5	2.6
(12) Sakarya	58.160	6,40	3.4	3.6
(23) Çoruh	19.872	6,30	3.4	10.1
(14) Yeşilirmak	36.114	5,80	3.1	5.1
(03) Susurluk	22.399	5,43	2.9	7.2
(24) Aras	27.548	4,63	2.5	5.3
(16) Konya Kapalı Havza	53.850	4,52	2.4	2.5
(07) Büyük Menderes	24.976	3,03	1.6	3.9
(25) Van Gölü	19.405	2,39	1.3	5.0
(04) Kuzey Ege	10.003	2,09	1.1	7.4
(05) Gediz	18.000	1,95	1.1	3.6
(01) Meriç-Ergene	14.560	1,33	0.7	2.9
(06) Küçük Menderes	6.907	1,19	0.6	5.3
(19) Asi	7.796	1,17	0.6	3.4
(10) Burdur Gölü	6.374	0,50	0.3	1.8
(11) Akarçay	7.605	0,49	0.3	1.9
TOPLAM	779.452	186.05	100	209,3

Kaynak: DSİ, 2007 (www.dsi.gov.tr) Erişim Tarihi: 25.01.2010

DSİ'nin hidrometeorolojik gözlem sistemi 1114 nehir akım istasyonu, 120 göl seviye ölçüm istasyonu, 115 kar ölçüm istasyonu, 452 meteorolojik istasyon, yaklaşık 1000 adet su kalitesi ölçüm istasyonundan oluşur. Bu istasyonlarda nehir akımları, yer altı suyu ve göl seviyeleri gibi hidrolojik değişkenler ile yağış ve buharlaşma gibi meteorolojik değişkenler ile sediment yükleri ve su kalitesi ölçülür. Hidrometri gözlem ağı Tablo 18'de verilmektedir.

Tablo 18. Hidrometri gözlem ağı

İstasyon Cinsi	Açık	Kapalı	Toplam
Akarsu gözlem	273	472	745
Aylık akarsu gözlem	191	49	240
Yıllık akarsu gözlem	352	346	698
Göl gözlem	12	10	22
Aylık göl gözlem	57	-	57
Kar gözlem	50	25	75
Meteoroloji	7	14	21
Sediment	95	71	166
Su kalite	100	44	144

Kaynak: FAO (2003) Toprak ve Su Kaynakları Mobilizasyonu ve Yönetimi Çalıştay raporu

Türkiye’de yağış, havzadan havzaya ve noktadan noktaya büyük farklılıklar gösterir. Yıllık yağış yüksekliği 220 mm ile yaklaşık 3000 mm arasında değişmektedir. Ülke genelinde en çok yağış kış aylarında düşer. En düşük toplam yıllık yağış miktarı Doğu Anadolu Bölgesinin alçak kesimlerinde (220mm), en yüksek miktar ise Doğu Karadeniz kıyılarında görülmektedir (2420 mm). Havzalar göz önüne alındığında en fazla yıllık ortalama yağış 1198 mm ile Doğu Karadeniz’de en düşük yıllık ortalama yağış ise 417 mm ile Konya kapalı havzasındadır.

3.4.3. Türkiye’nin Yüzey Su Kaynakları

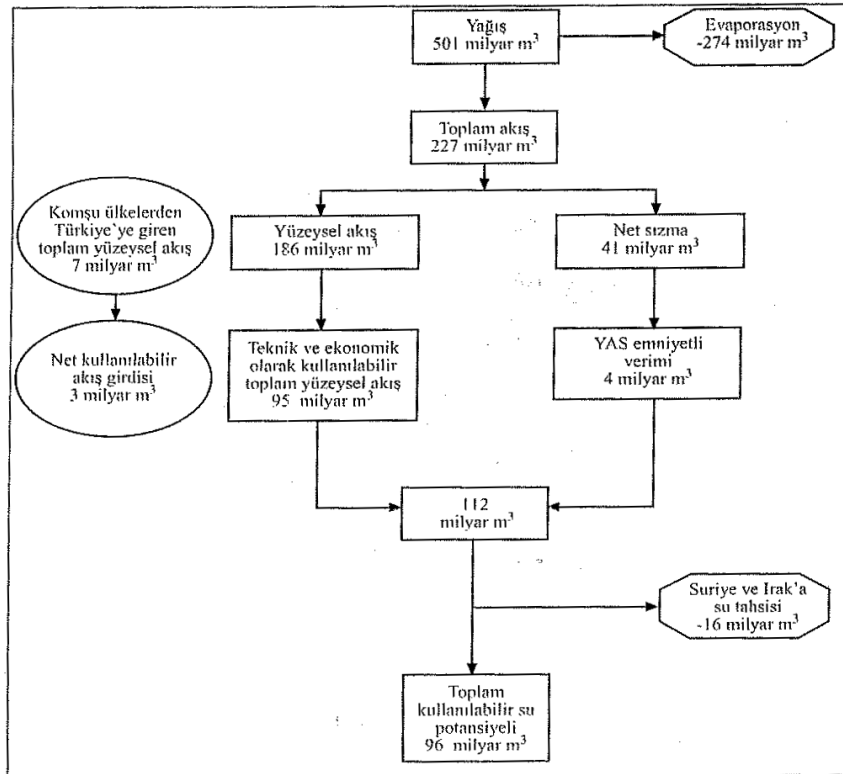
Yüzeysel su kaynakları

Türkiye jeolojik yaş olarak oldukça genç, akarsuları topoğrafik özellikler nedeniyle genellikle düzensiz rejimde ve vahşi dere karakterindedir. Havza ortalama eğimleri yüksek olduğundan gerekli düzenleme yapılmadan doğrudan su kullanımı mümkün değildir.

Türkiye’nin su kaynaklarının ortalama olarak yeterli olduğu kabul edilse de mevcut kaynaklar su talebiyle zaman ve yer anlamında uyuşmamaktadır. Buna ilaveten, akarsuların düzensiz rejime sahip olmaları toplam ve kullanılabilir su

kaynağı potansiyeli arasındaki farkın önem kazanmasına neden olmaktadır. Nüfusun üçte biri Türkiye'nin batısında endüstrilerin büyük çoğunluğunun bulunduğu kentlerde yaşamakta olmakla beraber buralardaki su kaynakları en kısıtlı olanlardır. Türkiye'nin su bütçesi Şekil 18'de verilmektedir.

Türkiye akarsular açısından zengin bir ülkedir. Kaynağını Türkiye'den alan birçok akarsu Türkiye'yi çevreleyen denizi ere, bazıları da daha uzak denizlere dökülür. Batıdan doğuya Sakarya, Filyos, Kızılırmak, Yeşilirmak, Çoruh ırmakları Karadeniz'e; Dalaman, Tarsus, Seyhan, Ceyhan, Asi Irmakları Akdeniz'e; Meriç, Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes Ege Denizine; Susurluk, Simav, Biga, Gönen çayları Marmara Denizine dökülür. Fırat ve Dicle nehirleri Basra körfezine, Aras ve Kura nehirleri ise Hazar Denizine dökülür. Türkiye'de farklı bölgelerdeki bazı önemli nehirlerin uzunlukları: En uzun ulusal nehrimiz Kızılırmak (1355 km), Ceyhan (509 km), Büyük Menderes (307 km), Susurluk Irmağı (321 km), Suriye sınırına kadar Fırat Nehri (1263 km), Ermenistan sınırına kadar Aras Nehri (548 km) şeklinde verilebilir.

Şekil 21. Türkiye'nin su bütçesi ve kullanılabilir su potansiyeli.

Kaynak: Burak S., Duranyıldız, i., Yetiş Ü. (1997) Ulusal Çevre Eylem Planı,

Su Kaynakları Yönetimi, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Türkiye akarsular açısından olduğu kadar göller açısından da zengin bir ülkedir. Göller Türkiye’de dağlarda bulunan küçük göllerle birlikte 120den fazla doğal göl bulunmaktadır. Türkiye’de göller başlıca dört bölgede toplanmıştır. Bunlar; Göller Yöresi’ olarak bilinen ve Eğirdir, Burdur; Beyşehir ve Acıgölü barındıran bölge; Güney Marmara’da Sapanca, İznik, Ulubat, Manyas Kuş Gölleri, Van Gölü ve çevresi ile Tuz Gölü ve çevresidir. Türkiye’deki bazı göllerin derinliği 30m den fazla, bazılarının ise birkaç metredir.

1646 m takımda, olan Van Gölü 3712 km² lik yüzey alanıyla en büyük ve 100m ile en fazla derinliğe sahip göldür. İkinci büyük göl, 1500 km² yüzey alanıyla İç Anadolu’daki Tuz Gölü’dür. Derin olmayan Tuz gölü 925 m yükseltide bulunmaktadır. Bunların dışında denizle bağlantısı olan göller de (lagünler) az tuzlu özelliğe sahip ve biyoçeşitlilik açısından çok zengin su hazneleridir. Bunlardan en önemlisi Köyceğiz Gölüdür. Doğal göller dışında Türkiye’de 555 kadar baraj gölü bulunmaktadır. Bunlardan en büyük barajımız olan Atatürk Barajının yüzey alanı 817 km², Keban Barajının 675 km², Karakaya Barajının 268 km². Hirfanlı Barajının ise 263km²’dir.

Türkiye havzalarındaki toplam su potansiyeli 501 milyar m³/yıl olup bu toplamın. 186 milyar m³/yıl tutan akışa dönüşmektedir. Bu oran %37’lik bir akış katsayısına denk gelmektedir. Teknik ve ekonomik olarak işletilebilir su potansiyeli yüzey suları için 95 milyar m³/yıldır. Ülke sınırları dışında doğan akarsuların kazançları 7 milyar m³/yıl olup bu miktarın 3 milyar m³/yılı ekonomik ve teknik açıdan kullanılabilir. Türkiye’nin su kaynaklarının %40’ı sınıraşan su özelliği taşımaktadır. Hidrolojik açıdan ülke 25 akarsu havzasına ayrılmıştır (DSİ. 2007) (Şekil 22).

Şekil 22. Türkiye'nin 25 Havzası

Kaynak: www.dsi.gov.tr Erişim Tarihi: 25.01.2010

3.4.4. Türkiye'nin Yeraltı Suyu Kaynakları (YAS)

Ülke üzerine düşen yıllık ortalama $501 \times 10^9 \text{ m}^3$ suyun $41 \times 10^9 \text{ m}^3$ 'ü sızma ile yeraltına geçerek yeraltı suyunu oluşturmaktadır. Bu suyun da teknik ve ekonomik açıdan yaklaşık $12 \times 10^9 \text{ m}^3$ kadar kullanılabilir yıllık potansiyeldir. Yeraltı suyu ölçümleri DSİ tarafından hazırlanmış olan YAS seviye ölçüm talimatı doğrultusunda DSİ tarafından yapılmaktadır. Kullanılabilir yeraltı suyu potansiyelinin DSİ tarafından tahsis edilmiş miktarı $9,4 \times 10^9 \text{ km}^3$, halen kullanılan ise yaklaşık $6,5 \times 10^9 \text{ km}^3$ tür. Yıllık yenilenebilir yeraltı suyu rezervi haricinde boşalım kota üzerindeki tüm yeraltı sulan olarak adlandırılan dinamik rezerv ile boşalım kotu arasında çalışan statik rezervler de mevcuttur. Türkiye'de yaklaşık $500 \times 10^9 \text{ km}^3$ dinamik rezerv, $2 \times 10^{12} \text{ m}^3$ de statik rezerv ve fosil su kaynağının olduğu konu uzmanı bazı araştırmacılar tarafından tahmin edilmektedir (Kırmızıtaş, 2006).

Yeraltı suları ile ilgili çalışmaların en kapsamlıları DSİ'nin kurulduğu ilk yıllardan itibaren 1970'li yıllara kadar yoğun olarak yapılmış, 340 ovada ön inceleme çalışmaları tamamlanmış ancak daha sonraları barajlara verilen önem ve yoğunluk, yeraltı sularıyla ilgili çalışmaların önemini geriye atmıştır. Ancak günümüz koşullarında şimdiye kadar yavaşlatılmış gözükken yeraltı suları çalışmalarına ivme kazandırılarak mevcut YAS bilançolarının revize edilmesi, derin akiferlerin araştırılması, denize boşalan YAS miktarının belirlenerek işletilmesi, YAS'ların aşırı pompaj ve kirlilikten korunması için yasal düzenlemelerin revizyonu da dahil gerekli

tüm önlemlerin alınması Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın karşı karşıya kaldığı küresel çevresel sorunlar nedeniyle zorunlu olarak değerlendirilmektedir.

3.4.5. Türkiye'nin Jeotermal Su Kaynakları

Jeotermal alanlar, volkanik faaliyetlerin veya Türkiye'deki gibi sönmüş genç volkanların ve tektonizmanın son derece aktif olduğu bölgelerde yer almaktadır. Volkanik faaliyetlerin meydana geldiği yerlerde jeotermal alan özellikleri de karşılaşılması olasıdır. Bu nedenlerle, bu bölgelerde belirgin sıcak su çıkış noktaları (kaplıca, ılıca) olmasa bile jeotermal alan özellikleri yeraltı suyunda görülebilmektedir. Jeotermal sular yeryüzünün çok derinliklerindeki akiferlerde depolanmıştır. Magma tabakasına yakın olduklarından sıcaklıkları yüksektir ve mineraller içerir. Termal sular ne kadar derinden yeryüzüne ulaşırsa veya magma etkisi ne kadar yer yüzeyine yakınsa sıcaklığı o derece yüksek olmaktadır. Yer kabuğunun kırıklı, çatlaklı, tektonik yönden aktif zonlarından yükselerek ilerleyen sıcak sular, depolandığı hazne kayadan ya da yol boyunca katettiği kayaçlar ve maden yataklarından çok sayıda kimyasal elementi bünyesine almaktadır. Bu sular iyi kaliteli yeraltı suyu taşıyan akiferlere yer yer yayılarak yeraltı suyu kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir. Yer yüzüne yakın kısımlara doğru yükseldikçe yeraltı suyu ile karışabilir ve YAS kalitesini olumsuz yönde etkileyebilirler, sıcaklıkları 30°C (Ankara-Ayaş) ile 232°C (Aydın-Germencik) arasında değişebilir. Jeotermal sular kat ettikleri yol boyunca kat ettikleri kayaçlardan ve biriktirdikleri haznelere kimyasal element alırlar, bu nedenle bazı durumlarda temas ettikleri kayaçların özelliklerine göre içme ve sulama suyu amaçları için zehirlilik etkisi taşıdıklarından zararlı olabilmektedirler. (Örneğin: jeotermal sularda tarımsal sulama için zararlı miktarda bor elementi bulunmaktadır, insan ve hayvan sağlığını etkileyebilecek, hafta öldürecek miktarda arsenik, civa, kadmiyum, kurşun, krom vb. elementler bulunabilmektedir). Türkiye'de 600'ün üzerinde termal kaynak bulunmaktadır. Jeotermal kaynakların enerji üretimine uygun olanları batı bölgelerinde yer almaktadır.

Ülkemiz önemli ölçüde jeotermal alanlara sahip olup, sıcaklığı 30°C'nin üzerinde olan 600 dolayında sıcak su haznesinin yer aldığı 173

adet jeotermal alan bulunmaktadır. Özellikle enerji üretimine uygun yüksek sıcaklıklı sahalar Batı bölgelerinde, düşük ve orta sıcaklıklı sahalarda ise Orta ve Doğu Anadolu'da ve Kuzey Anadolu fay hattı boyunca kuzeyde yer almaktadır. Jeotermal suların araştırma ve işletmesi MTA tarafından yapılmaktadır (Burak ve diğ., 1997).

3.5. Su Temini, Kullanımı Ve Tahsisi

Bir su kaynağının yararlı kullanımında yöre halkının sosyo-ekonomik yapısı ve istekleri değerlendirilerek yöresel ve ulusal çıkarlar doğrultusunda su potansiyelinin belirlenen hedeflerde kullanılması amaçlanmaktadır. Su kalitesinin yararlı kullanım amacını belirleyici bir unsur olması nedeniyle bu amaçların gereksinimler çerçevesinde önceden belirlenmesi gerekmektedir. Belli bir amaç için sağlanması gereken su kalite ölçütleri başka bir amaç için gereksiz olabilir. Bu nedenle tüm yararlı kullanımların havza bazında karşılaştırmalı bir değerlendirmesinin yapılması, su kalitesi ve yönetim seçeneklerinin belirlenebilmesi için gereklidir. Yararlı kullanımlar: evsel kullanım suyu temini (içme ve kullanma suyu), endüstriyel su temini, tarımsal su temini, hidroelektrik güç temini, su ürünleri yetiştirilmesi, taşımacılık, ulaşım, rekreasyon gibi kullanımlar olarak sıralanabilir. Yakın geçmişe kadar göz ardı edilmiş olan sulak alanların korunması amacı da bir yararlı kullanım şekli olup ekolojik dengenin sürdürülmesi için kaçınılmazdır (Baltaoğlu, 1990).

3.5.1. Su Temini ve Su Yapıları

Yararlı kullanımlar ve bunlara uygun kriterler belirlendikten sonra bu kullanımlar için su kaynakları geliştirilerek gerekli kaynak tahsisleri yapılır. Bu görevi Türkiye'de Devlet Su İşleri yapmaktadır.

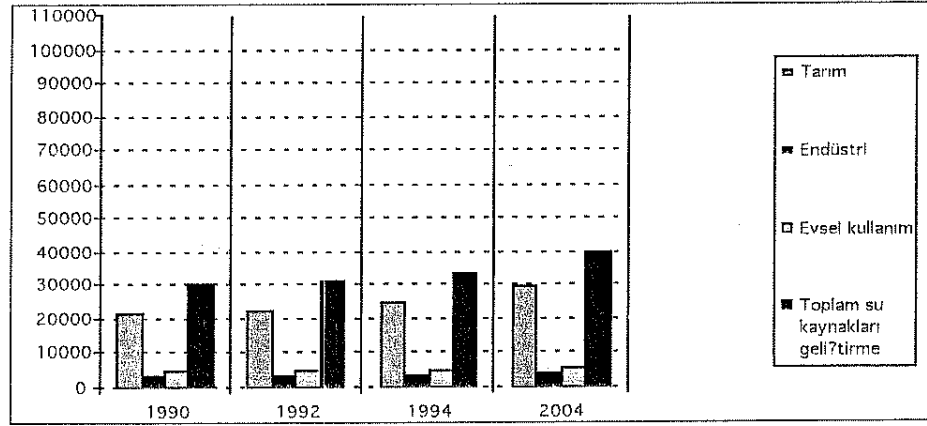
Su temini tüm amaçlar (yararlı kullanımlar) için yüzey ve yeraltı sularından yapılmaktadır. Devlet Su İşlerinin kayıtlarına göre tarım, ortalama %75 kullanım oranı ile en çok su tüketen sektördür, bunu % 15 ile evsel kullanım ve %10 ile endüstriyel su kullanımı izlemektedir. Sektörler bazında su tahsisi ve yıllara göre

değişimi Tablo 19 ve Şekil 23 de verilmektedir. Toplam tanımsal su kullanımının yaklaşık %90'ı yüzey sularından sağlanmaktadır. Ulusal potansiyelin yaklaşık %35'ine denk gelen HE enerji hidroelektrik santrallerde üretilmektedir.

Tablo 19. Sektörler bazında su kullanımı (milyon m³)

Yıllar	1990	%	1992	%	1994	%	2000	%	2004	%
Tarım	22,016	72	22,939	72,5	24,623	73,5	29,3	75	29,6	74
Endüstri	3,443	11	3,466	11	3,584	11	4,2	10	4,3	11
Evsel kullanım	5,141	17	5,195	16,5	5,293	15,5	5,8	15	6,2	15
Toplam	30,600		31,600		33,500		39,300		40,100	
Kaynak geliştirme		27		28		30		35		36

Kaynak: Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Şekil 23. Sektörler bazında su kullanımı grafiği

Kaynak: Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Konvansiyonel su tahsisi tamamen su kaynaklarından yapılmaktadır. Burada “konvansiyonel kaynaklar” yüzey ve yeraltı suları gibi yenilenebilir tatlı su kaynaklarını tanımlamaktadır (Benoli and Comeau, 2005).

Atıksu geri kazanımı, sulama suyunun drenaj kanallarından geri kazanılması, deniz suyunun arıtılarak kullanıma uygun hale getirilmesi yoluyla elde edilen sular gibi kaynaklar “konvansiyonel olmayan su kaynakları” olarak tanımlanmaktadır¹⁷. Özellikle Akdeniz havzasının güney kıyısı ülkeleriyle diğer ülkelerin kurak bölgelerinde teşvik edilen atıksu geri kazanımının zamanla kabul görmesi ve

¹⁷ Türkiye’de atıksuların geri kazanılarak sulu tarımda kullanılması çiftçiler tarafından benimsenirse de kurak bölgelerde atıksu geri kazanımının fiilen yapıldığı bilinmektedir. Güneydoğu’da yaz aylarında yer yer atıksular pompajla çekilerek sulama yapılmaktadır.

yaygınlaşması 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de de gündeme gelmiştir. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından kıyı beldelerindeki ikinci konutlar ve otellerin atıksularının bahçe ve golf sahası sulamalarında kullanılması tavsiye karan olarak Çevre İl Müdürlükleri’nce bildirilmiştir. Ancak atıksu geri kazanımı için uygun arıtma standartlarının sağlanması konusunda kapsamlı bir kontrol mekanizmasının halen eksik olduğu önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm yararlı kullanımlar için çok farklı miktar ve kalitede suya gereksinim duyulmaktadır. Bu kullanımları sağlayacak suyu depolamaya, iletmeye, dağıtmaya ve arıtmaya yarayan yapıların başlıcaları barajlar, göletler, su alma yapıları, regülatörler, iletim (isale) hatları, arıtma tesisleri şeklinde özetlenebilir. Barajlar: bir akarsu vadisini kapatarak arkasında su biriktirmeye yarayan su yapılarıdır. Barajlar tek veya çoklu kullanımlar için projelendirilebilir, bunlar enerji üretimi, içme ve kullanma suyu, endüstri suyu, sulama suyu, Rekreasyon, taşkın kontrol ve akış düzenleme gibi amaçlara yönelik olabilir. Barajlar; barajın gövde malzemesine göre tipini belirleyen ve vadiyi kapatan esas yapı, baraj gölü, yardımcı ve işletme tesislerinden meydana gelir.

Baraj gölü: baraj gövdesinin üst kısmında vadinin su tutarı kesimidir. Baraj gölleri, ölü hacim, faydalı hazne hacmi ve taşkın koruma hacmi olmak üzere üç kısımdan oluşur.

Yardımcı tesisler başlıca derivasyon kanalları, dolu savak, dip savak, su alma yapısı ve baraj gölüdür.

Derivasyon kanalları baraj inşaatının Kuru ortamda yapılmasını sağlar; adından da anlaşılacağı üzere akarsuyun inşaat alanına girişini batardolarla (engel) saptırarak iletim kanallarıyla mansaba aktarılmasını sağlar.

Dolu savak; taşkın sularının baraja zarar vermeden mansaba aktarılmasını sağlayan emniyet tesisidir. Dip savak; baraj gölünü (biriktirme haznesini) boşaltmak, kapasitesini azaltmak ve akarsu mansabına bırakılacak suyu salmaya yarar. Su alma yapısı; baraj gölünde biriken suyun farklı seviyelerden çekilebilmesini sağlar.

Barajlar pek çok farklı kritere göre Barajlar gövde malzemesine göre (gövdenin statik projelendirmesine göre) başlıca: 1-ağırlık barajı, 2-kemer ağırlık barajı, 3-kemer baraj, 4-payandan baraj, 5-toprak dolgu baraj, 6-kaya dolgu baraj ve 7-silindirle sıkıştırılmış belen barajlar (RCC)¹⁸ olarak sınıflanır. Ağırlık barajları su basıncının kendi ağırlığıyla karşılayan barajlardır. Kemer barajlar yükü tabanla birlikte kenar ayaklara iletirler. Payandalı barajlar Suyu tutan geçirimsiz yüzey ile bu yüzeyin dayandığı mesnet görevi yapan payandalardan meydana gelir. Dolgu barajlar su basıncını dolgu gövdesinin ağırlığı ile temele aktaran barajlardır. Gövde inşaatında kullanılan malzemeye göre toprak dolgu veya kaya dolgu olarak adlandırılırlar Çekirdek kil veya betondan olabilir, en kesitleri dik yamuk şeklindedir (Erkek ve Ağırlioğlu, 2002).

Barajlar büyüklüklerine göre de 1-büyük barajlar ve 2-küçük barajlar olarak sınıflandırılmaktadır. Uluslararası Büyük Barajlar Komisyonu (ICOLD) standartlarına göre büyük baraj tanımı için başlıca iki temel koşul aranmaktadır. Bunlar; temelden yüksekliği 15m ve rezervuar hacmi 3×10^6 m³ veya daha fazla olmalıdır. Bu standartlara göre Türkiye'deki toplam büyük baraj sayısı 2004 yılı itibariyle 547 olup bunun 536 adedi DSİ tarafından inşa edilmiştir¹⁹. İşletmede olan su işleri Tablo 14 de verilmektedir.

Tablo 20. Su yatırımları

	DSİ Tarafından İşletilen	Diğer	Toplam
Baraj (adet)	536	11	547
Büyük Su İşleri	200	11	211
Küçük Su İşleri	336	-	336
HES (adet)	51	82	133
Kurulu Güç-MW	10.214	2.340	12 554
Yıllık Üretim-GWh	36.476	8.675	45 151
GÖLET (adet)	42	617*	659
(*) Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KİİGM) sulama göletleridir.			

Kaynak:DSİ'nin 50.yılı, (2004)

¹⁸ RCC: Roller compacted concrete.

¹⁹ Bu barajlardan 529 adedi kaya/toprak dolgu, 14 adedi beton ağırlık/kemer, 4 adedi kompozit barajdır.

Türkiye’de küçük barajlar son zamanlarda yapılan ve kullanılan şekliyle gölet²⁰ olarak tanımlanmaktadır. Yüksekliği 50 m’yi aşan barajlar yüksek baraj olarak adlandırılır Tablo 21 de dünyadaki en büyük barajlar verilmektedir.

Tablo 21. Dünya’nın en büyük barajları

Baraj Adı	Ülke	Hacim (m3.103)	Tamamlanma yılı
1 Three Gorges	Çin	39 300 000	YA
2 Syncrude Tailings	Kanada	540 000	YA
3 Chapelón	Arjantin	296 200	YA
4 Pati	Arjantin	238 180	YA
5 New Cornella Tailings	A.B.D.	209 500	1973
6 Tarbela	Pakistan	121 720	1976
7 Kambaratinsk	Kırgızistan	112 200	YA
8 Fort Peck	ABD (Montana)	96 049	1940
9 Lower Usuma	Nijerya	93 000	1990
10 Cipasang	Endonezya	90 000	YA
11 Atatürk	Türkiye	84 500	1990
12 Yacyretá-Apipe	Paraguay/Arjantin	81 000	1998
13 Guri (Raúl Leoni)	Venezüella	78 000	1986
14 Rogun	Tacikistan	75 500	1985
15 Oahe	ABD (Güney Dakota)	70 339	1963
16 Mangla	Pakistan	65 651	1967
17 Gardiner	Kanada	65 440	1968
18 Alstuidijk	Hollanda	63 400	1932
19 Oroville	ABD (Kaliforniya)	59 639	1968
20 San Luis	ABD (Kaliforniya)	59 405	1967
21 Nurek	Tacikistan	58 000	1980
22 Garrison	ABD (Kuzey Dakota)	50 843	1956
23 Cochiti	Meksika	48 052	1975
24 Tabka (Thawra)	Suriye	46 000	1976
25 Bennett W.A.C.	Kanada	43 733	1967
26 Tucuruí	Brezilya	43 000	1984
27 Boruca	Kosta Rika	43 000	YA
28 High Aswan (Sadd-el-Aali)	Mısır	43 000	1970
29 San Roque	Filipinler	43 000	YA
30 Kiev	Ukrayna	42 841	1964
31 Dantiwada Left Embankment	Hindistan	41 040	1965
32 Saratov	Rusya	40 400	1967
33 Mission Tailings 2	ABD (Arizona)	40 088	1973
34 Fort Randall	Güney Dakota	38 227	1953
35 Kanev	Ukrayna	37 860	1976
36 Mosul	Irak	36 000	1982
37 Rakhovka	Ukrayna	35 640	1955
38 Itumbiara	Brezilya	35 600	1980
39 Lauwerszee	Hollanda	35 575	1969
40 Beas	Hindistan	35 418	1974
41 Oosterschelde	Hollanda	35 000	1986

YA: yapım aşamasında

Kaynak: www.rekorlarkitabi.com/dunyanin-en-buyuk-barajlari Erişim Tarihi:24.01.2010

²⁰ İngilizce ‘small dam’, Fransızca ‘barrage collinaire’ olarak adlandırılmaktadır.

Güç; hidroelektrik santralde (HES) bir saniyede üretilen enerji olarak; kurulu güç ise; tesiste üretilmesi mümkün olan maksimum aktif güç toplamı olarak tanımlanmaktadır.

3.5.2. İçmesuyu temini

Yerel yönetimlerin görevleri öncelikle kendi idari sınırları içinde kalan abonelerine sağlıklı su temin etmektir. Bu hizmet belediye hizmetleri olarak anılan hizmetlerin başında gelmekte olup içme ve kullanma Suyu veya kentsel su (belediye suyu) olarak adlandırılır. Kentsel su aboneleri çeşitli kullanımlara ve abonelere göre: 1-evsel, 2-ticari ve endüstriyel, 3-kamu kurumları olarak ayrılır. Burada fiziksel kayıplar ve faturalanamayan su da belediyece üretilen su kapsamına dahildir. 1-Evsel su; evlerde içme ve kullanma amacıyla kullanmaları su; 2-ticari ve endüstriyel su; ticarethane/imalathanelerde kullanılan su ve endüstrilerde proses, kazan, soğutma, suyu 3-kamu kurumları; tüm kamu kurumları, okul ve ibadet yerlerinde kullanılan su ile, belediyeye ait park ve bahçelerde kullanılan sulama suyu olarak anlaşılır. Su kaçaklarının bir kısmını da “gelir dışı su”²¹ olarak tanımlanan kaçak su kullanımı oluşturmaktadır. Kullanılan fakat bedeli tahsil edilemeyen bu kullanımların esası şehir şebekesine kaçak bağlantılar, gecekondu yörelerinde özellikle içme suyu havzaları yakınlarında oluşan kaçak yapılaşmalar, ruhsatsız kuyulardan oluşmaktadır.

Bu tür sayaçsız kullanımlar gerçek su tüketim miktarlarının bilinmemesine ve su kaynaklarının planlama ve tahsislerinin yanlış yönlendirilmesine neden olabilmektedir. Özellikle göç potansiyeli yüksek alanlar ve gecekondu alanlarında nüfus hareketleri incelenerek kaynak kullanımları da dikkate alınmalıdır. Tarife dışı talep yönetimi, büyük nüfus hareketlerinin sorunlar yaratacağı potansiyel göç bölgelerinin imar planları ve uygulamalarının denetimiyle, su koruma kuşaklarının yine kontrollü imar ile ve denetim görevini yapan yerel yönetimler desteklenerek, ulusal strateji ile sağlanabilir (Burak ve diğ.. 1997).

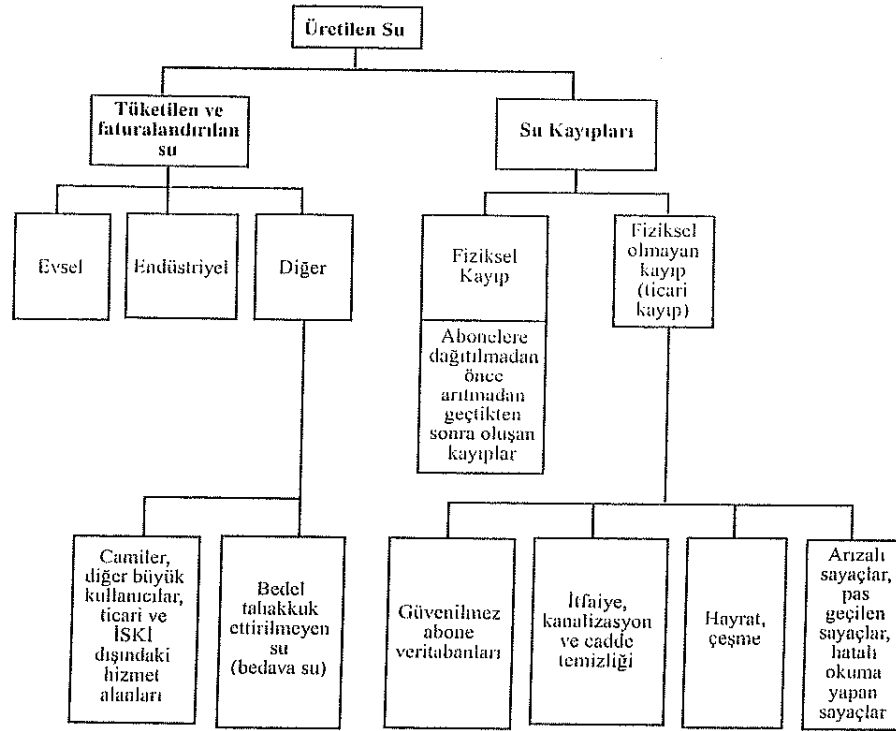
²¹ Non-Revenue Water (NRW)

Tablo 22’da coğrafi bölgeler bazında kişi ve abone başına su tüketimi verilmektedir. Şekil 24a ve b’de kentsel su muhasebesi özetlenmektedir.

Tablo 22. Coğrafi bölgeler ölçeğinde kişi başına su tüketimi

Coğrafi Bölge	Kişi başına tüketim (l/gün)	Mesken (abone) başına tüketim (l/gün)	Hane halkı sayısı
Marmara	104	368	3,54
Ege	110	401	3,65
Akdeniz	113	467	4,13
Güneydoğu	81	450	5,56
Doğu Anadolu	107	584	5,46
İç Anadolu	96	412	4,29
Karadeniz	71	324	4,56

Kaynak:TÜİK, verilerinden üretilmiştir, (Kasım 2002)

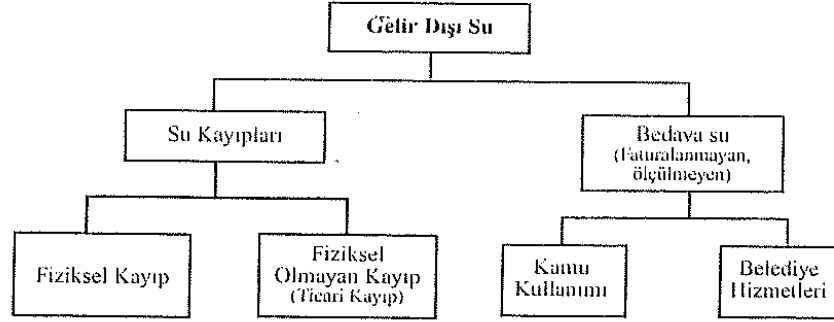

Şekil 24a. Kentsel su muhasebesi (İSKİ hizmet alanında.)

Kaynak: Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Türkiye’de 1950’lerde nüfusun %75’i kırsal kesimde yaşarken günümüzde hızla artan şehirleşme sonucu bu oran %40 ların altına düşmüştür. Kentlerde yaşayan nüfusun %30 kadarı İstanbul, Ankara, İzmir kentlerinde bulunmaktadır. Bu da özellikle içme suyu dağılımını oldukça dengesiz bir duruma getirmiştir. Nüfusu

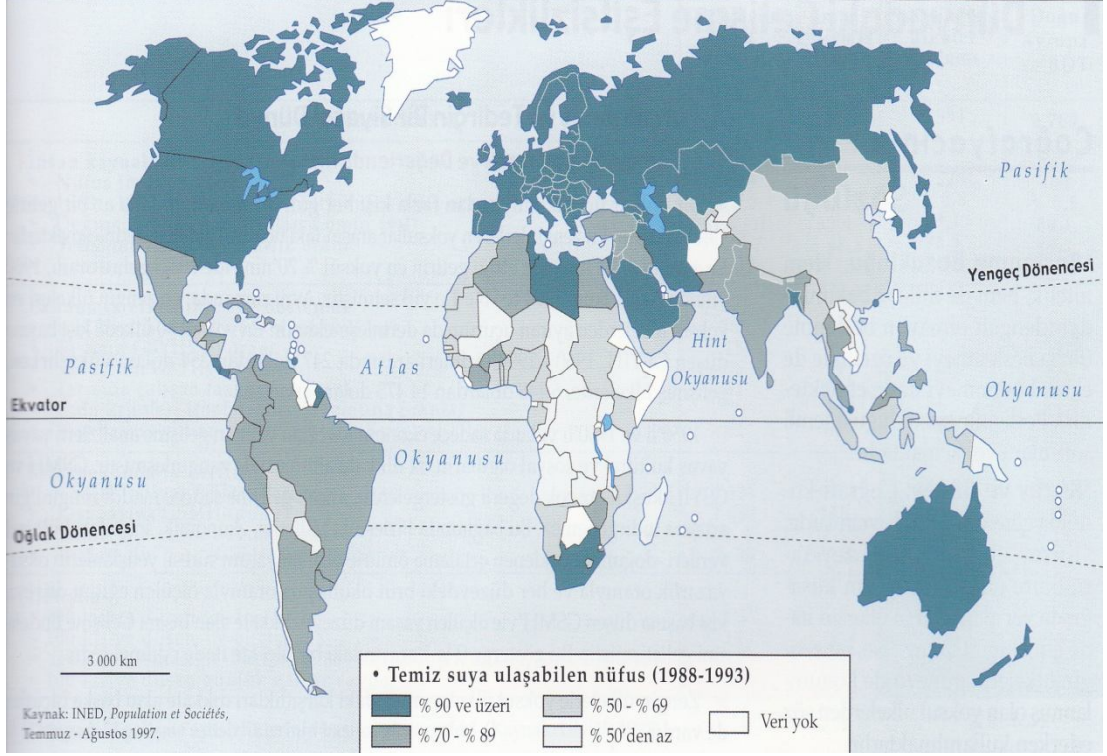
100000'den fazla olan yerleşimlere su sağlanması yükümlülüğü DSİ'ye aittir. Ancak 1981 yılından itibaren bazı büyükşehir belediyelerinin su ve kanalizasyon idareleri (İSKİ, ASKİ, BUSKİ gibi) kendi su ve kanalizasyon altyapılarını kurmaya başlamışlar ve baraj rezervuarları dışında sistemlerin işletme ve bakım hizmetlerini yürütmektedirler. DSİ nüfusu 100000'den fazla olan 35 ilde su temini maksadıyla depolama tesisi, iletim hattı ve arıtma tesislerinin etüd, plan, proje ve inşaat işlerini yürütmektedir. Gereken durumlarda küçük belediyelere İller Bankası da benzer hizmetleri vermektedir. Belediyesi bulunmayan yerleşim yerlerine ise bu hizmeti 2005 yılında kapatılana kadar KHGM yapmaktaydı. Yapılan içme suyu proje yatırımlarının yaklaşık %22'si KHGM, %32'si DSİ, %46'sı İller Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir. İçme suyu temininin %48'i yeraltı suyundan, %52'si kaynaklar ve yüzeysel sulardan yapılmıştır.

Şekil 24b. Kentsel su muhasebesi (İSKİ hizmet alanı)
Kaynak: Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Ülkemizde kentsel nüfusun hemen hemen tamamının şebeke suyuna bağlantısı vardır (%99.7), Kırsal bölgelerde ise bu oran %82 civarındadır (TÜİK, 2005). 120 l/kişi-gündür. Ülke ortalaması olarak içmesuyu için günde 170 litre/kişi oranında bir tahsis yapılmaktadır. Su kaçakları % 25-65'lik bir oranla hayli yüksek olup şebekeye ve yere göre farklılık göstermektedir (Burak ve diğ., 1997).

Şekil 25. Temiz içme suyuna ulaşabilme

3.5.3. Tarımsal Sulama

Toprak yerden yere çok farklı kimyasal, fiziksel ve biyolojik özellikler gösterir. Yağışlar, coğrafi bölgelere göre dağılımlarında büyük farklılıklar gösterdiklerinden tarımın gelişmesi sulamaya bağlıdır. Türkiye'nin yaklaşık 1/3'ü olan 28.05×10^6 ha alan tarım arazisi olarak sınıflandırılabilir. Bu alanın 8.5×10^6 ha'lık kısmı teknik ve ekonomik açıdan sulanabilir alandır ve halen 4.97×10^6 hektarında 2005 yılı itibariyle sulu tarım yapılmaktadır.

Tablo 23. Havzalar bazında su ve toprak kaynakları

NO	HAVZA		SU KAYNAKLARI			DEPOLANAN SU		TOPRAK KAYNAKLARI	
	ADI	ALAN (km ²)	YILLIK YAĞIŞ (mm)	YILLIK HAVZA VERİMİ (t/s/km ²)	YILLIK ORTALAMA AKIM (109m ³)	BARAJLAR	SU MİKTARI (hm ³)	TARIMSAL ALANLAR (ha)	SULANAN ALANLAR (ha)
1	MERIC ERGENE	14560	604	2,9	1,33	21	1816,97	1095320	1077992
2	MARMARA	24100	728,7	11	8,33	58	2894,57	865704	729957
3	SUSURLUK	22399	711,6	7,2	5,43	26	3848,06	850046	755934
4	KUZEY EGE	10003	624,2	7,4	2,09	15	796,97	367479	316348
5	GEDİZ	18000	603	3,6	1,95	16	3565,9	667207	623403
6	KÜÇÜK MENDERES	6907	727,4	5,3	1,19	17	1697,72	222437	194799
7	BÜYÜK MENDERES	24976	664,3	3,9	3,03	22	2739,94	1044296	907383
8	BATI AKDENİZ	20953	875,8	12,4	8,93	25	1829,99	437356	406601
9	ANTALYA	19577	1000,4	24,2	11,06	14	2857,98	451224	448111
10	BURDUR GÖLÜ	6374	446,3	1,8	0,5	9	161,7	251403	249484
11	AKARCA	7605	451,8	1,9	0,49	3	172	364411	359938
12	SAKARYA	58160	524,7	3,6	6,4	45	2827,95	2814341	2681137
13	BATI KARADENİZ	29598	811	10,6	9,93	28	2784,03	855008	640557
14	YEŞİLIRMAK	36114	496,5	5,1	5,8	44	6194,86	1617206	1401213
15	KIZILIRMAK	78180	446	2,6	6,48	78	23774,27	4049796	3761142
16	KONYA	53850	416,8	2,5	4,52	25	2800,84	2182762	2134915
17	DOĞU AKDENİZ	22048	745	15,6	11,07	11	10137,5	438281	327790
18	SEYHAN	20450	624	12,3	8,01	18	6124,52	764673	714014
19	ASI	7796	815,6	3,4	1,17	8	1086,51	376240	331719
20	CEYHAN	21982	731,6	10,7	7,18	27	8229,26	779792	713670
21	FIRAT-DICLE	184918	623,3	21,4	52,94	131	142823,61	5442031	5248944
22	DOĞU KARADENİZ	24077	1198,2	19,5	14,9	41	1491,62	712575	350717
23	ÇORUH	19872	629,4	10,1	6,3	21	7467,26	326220	303362
24	ARAS	27548	432,4	5,3	4,63	20	4085,15	642017	641137
25	VAN KAPALI	19405	474,3	5	2,39	7	608,7	436485	433319
	TOPLAM	779452 (**)	642,6 (*)	209,3	186,05	730	246853,88	28054310	25753586

Not: (*) Ortalama, (**)Diğer ülkelerden gelen nehir girdilerini içermemektedir.

Kaynak: DSI, Haritalı İstatistik Bülteni, 2003

Kaynak:www.dsi.gov.tr Erişim Tarihi: 27.01.2010.

Tablo 24. Su ve toprak kaynaklarının zaman içindeki değişimi

Su Kaynakları	1999	2000	2004
Yüzey suyu (10 ⁹ m ³)			
Akış	186	186	186
İşletilebilir	98	98	95
Gerçekleşen kullanım	32,4	29,3	29,6
Yeraltısuyu (10 ⁹ m ³)			
Sızma	41	41	41
Ekonomik olarak işletilebilen	12,3	12,3	13,6
Tahsis edilen miktar	9,1	9,3	11,17
Gerçekleşen kullanım	6,0	6,0	6,0
Toprak kaynakları(10 ⁶ ha)			
Ekilebilir arazi	28,05	28,05	28,05
Sulanabilir arazi	25,85	25,85	25,85
Ekonomik olarak sulanabilir arazi	8,5	8,5	8,5
DSI tarafından işletmeye alınan	2,255	2,255	2,47
KHGM tarafından işletmeye alınan			1,1
Halk tarafından işletmeye alınan			1,0
Toplam sulanan			4,57

Kaynak: Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Not: 2030 yılında DSİ tarafından işletmeye alınacak sulamaların 6.5 milyon hektar alana ulaşması planlanmaktadır. 2004 yılındaki 2.7 milyon hektar değerine yöre %56 dñn %76 oranına kadar artış öngörülmektedir

Tarım sektörü en önemli su kullanıcısı olup ÷lke genelinde 24 saat sulama esasına göre projelendirme yapılmaktadır. Sulu tarımda su kullanma verimi ortalama olarak %40-%45'tir. Ancak özellikle salma ve karık sulaması yapılan yerlerde işletme veriminin daha da düştüğü söylenebilir, Sulamada işletme veriminin çok düşmesi nedeniyle DSİ giderek yeni sulama sistemlerini kapalı sistem (borulu, pompaj) tekniğine dönüştürmeye başlamıştır. Bu sistemlerde öngör÷len sayaçlı okuma henüz çiftçilerce kabul görmemekte olduğundan eski sistem halen geçerliliğini korumaktadır. Buna göre su faturaları mevsimsel olarak bitki desenine göre ve dekar başına tahakkuk ettirilmektedir. Salma sulamada bitkilerin ihtiyacından fazla verilen su, eğimli arazilerde erozyon nedeniyle su haznelerinde siltasyon ve kalite bozulmaları, geçirgenliği az ve düz ovalarda fazla suyun birikmesi nedeniyle tuzlanma risklerini oluşturmaktadır. Burada "tuzlanma" toprağın tuzlanması olup usulüne uygun olmayan sulama sonucu su, toprak yüzeyinden akıp gidemez ve birikmeler olur. Bu suyun buharlaşması sonucu içinde eriyik halde bulunan mineraller toprağın üzerini bir tabaka halinde kaplayarak toprağın zamanla niteliğini kaybetmesine neden olur. Bu nedenle DSİ ve sulama birliği teknisyenleri çiftçileri bu konuda bilinçlendirme çalışmaları yapmaktadırlar. Özet olarak tarımsal sulamada genellikle yaşanan sorun su yetersizliği ve drenaj şebekesinin eksikliğidir. "Drenaj" ise suni ve doğal olarak alt toprak veya yüzeysel tesislerle toprağa ve bitkiye zararlı olan fazla suyun uzaklaştırılması işlemidir.

Tarım sektörü geliştikçe, toplamdaki su kullanımının yüzdesi artmakta ve diğer sektörlerin payı azalmaktadır. Dolayısı ile tarım alanında yapılacak iyileştirme ile sağlanacak, örneğin %111k bir tasarruf içme ve kullanma suyunda %5, endüstride ise %7'lik bir artış sağlayabilecektir.

3.5.4. Endüstriyel Su Kullanımı

Su ve kanalizasyon idareleri sınırları içinde kalan sanayi tesisleri ‘kullanan öder, kirleten öder ilkesi’ doğrultusunda kademeli tarife yapısına göre su fiyatı ödemektedirler. Bu ekonomik caydırıcılıkla hem tesis içi geri devir hem de temiz teknolojilerin kullanılması teşvik edilmektedir. Kirleticiliklerine göre sanayi tesisleri sınıflara ayrılmakta, deşarj izinleri, arıtma standartları ve kirletici parametreleri ‘Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliğinde’²² belirlenen esaslara göre uygulanmaktadır. Endüstriler diğer faaliyetlerden kaynaklanan kirleticilerden farklı karakterde kirleticiler oluştururlar; bunların karakterizasyonu (endüstriyel karakterizasyon) olarak tanımlanmakta ve endüstrilerin yapısını ve kirletici özelliklerinin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Karakterizasyon çalışmasında kirlenme değerlendirmesinden önce üretim biçimleri ve bunların dağılımı temel unsur olarak ele alınır²³.

2004 verilerine göre Türkiye’de 3217 adet sanayi tesisi yılda 638x 106m³ atıksu oluşturmakta olup bunun büyük bir oranı arıtılmaktadır. Metal, gıda, tekstil ve kimya sanayi en büyük kirletici sanayiler sınıfında yer almaktadırlar. Türkiye’de yasalara uygun olarak kurulan toplam 216 organize sanayi bölgesi mevcuttur. Bunlardan %67’si işletmededir ve 17 adedinde atıksu arıtma tesisi bulunup arıtma atıksularını alıcı ortama deşarj etmektedirler. Dokuz adedi belediye kanalizasyonuna bağlıdır (Burak, 2007).

3.5.5. Hidroelektrik Enerji Üretimi

2004 yılı itibariyle 135 HES’de toplam kurulu güç=12 618MW, ortalama yıllık üretim 45.2x109 kwh olarak verilmiştir. Ülkenin gelişen ekonomik kalkınma ve sanayileşmesine bağlı olarak enerji ihtiyacı artmaktadır. Hidroelektrik (HE) enerji projeleri esas olarak DSİ ve EİE’nin uzmanlık alanındadır. (DSİ, 2004)

Günümüzde Türkiye’nin elektrik enerjisi üretim kapasitesinin %351 hidroelektriğe dayanmaktadır. Termik ve hidroelektrik santrallerin dışında diğer kaynakların katkısı çok küçüktür. Bu katkıların en büyüğü olan jeotermal kapasite

²² Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği, 4.9.1988 tarih ve 19919 sayılı Resmi Gazete

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tünay O. (1996) Endüstriyel Kirlenme Kontrolü

yılda yalnızca 0.1x10⁹ kWh'dir. Bugün elektrik enerjisi üretiminin % 30'undan fazlası hidroelektrikle sağlandığı halde ülkenin hidroelektrik potansiyelinin ancak %29'u geliştirilebilmiş durumdadır. Türkiye'nin ekonomik olarak kullanılabilir HE enerji potansiyelinin DSİ'nin yaptığı çalışmalara göre 2030 hedef yılında yaklaşık 126x10⁹ kWh olacağı planlanmaktadır. Buna göre Türkiye'nin bugün 45.2x10⁹ kWh/yıl olan HE potansiyelini üç kat artırmak mümkündür. Tablo 25 de bazı ülkelerde karşılaştırmalı hidroelektrik potansiyeli ve kullanım oranları, Tablo 26 de ise nüfusa göre enerji tüketim oranları verilmektedir.

Tablo 25. Bazı ülkelerde hidroelektrik potansiyel ve kullanım oranı

Ülkeler	Ekonomik Olarak Üretilen H.E. Enerji TWh	1998 Yılı Hidrolik Üretim		
		Kurulu Güç GW	Enerji TWh/yıl	H.E. Potansiyeli Kullanma Oranı %
Türkiye	125,3	10,3	42,2	33,7
İsveç	130,0	16,3	74,4	57,2
Fransa	100,0	25,1	66,0	66,0
İtalya	65,0	20,0	47,4	72,9
Yunanistan	20,7	2,9	3,9	19,5
Portekiz	19,8	4,5	13,0	65,7
Japonya	114,3	43,9	102,6	89,8

Kaynak: Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Akarsularımızdaki suyun enerjisi santraller kurulmadıkça boşuna harcanmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarla % 30'undan azı yararlı hale getirilebilen bu enerjinin yakın gelecekte önemli bir kısmının kullanılabilir hale dönüştürülmesi gerekir. Mevcut durumda 45.2x10⁹ kWh olan HE kapasiteye inşa halinde olan tesisler yılda 10x10⁹, kesin proje aşamasındakiler 18x10⁹, master plan ve ön inceleme aşamasındakiler 61x10⁹ kWh enerji ilave edeceklerdir. Ancak tüm HE potansiyelin yakın gelecekte kullanılmasını belirlemek gerçekçi olmayacaktır. Hidro-elektrik enerjisi üretimine yönelik yatırımların etüd ve plan çalışmaları (kuruluş yasalarında belirtilen hükümlere paralel olarak) DSİ ve EİEİ tarafından işbirliği halinde gerçekleştirilmektedir. Beş yıllık kalkınma Planlarında belirlenen hidro-elektrik enerjisi üretimin hedeflerine ulaşılabilmesi için gerekli araştırmalar, bu iki kuruluş tarafından yapılmakta, potansiyel belirlenmekte ve proje aşamasına geçilmektedir. Bu iki kuruluş arasındaki işbirliği sadece enerji amaçlı projelerde söz

konusu olmakta, çok amaçlı projelere ilişkin çalışmalar yalnızca DSİ tarafından gerçekleştirilmektedir. Uygulama aşamasında ise, tüm hidro-elektrik projelerinde DSİ görev yapmakta, işletmeyi TEAŞ'a bırakmaktadır.

Tablo 26. Türkiye ile bazı ülkelerin nüfuslarına oranla enerji tüketimi

Ülkeler	Nüfus Artışı (%)	Alan (10 ³ km ²)	Toplam Kurulu Güç (GW)	Toplam Enerji (TWh)	Tüketim	
					Miktar (TWh)	Yılda (kWh/kişi)
Türkiye	1,5	780,0	23,3	111,0	87,7	1382
Yunanistan	0,4	132,0	10,0	46,4	41,0	3909
İspanya	0,2	506,0	50,0	195,3	169,6	4320
İtalya	0,2	301,0	72,5	259,8	260,8	4537
Fransa	0,4	552,0	112,6	510,9	393,2	6734
Almanya	0,3	357,0	113,6	556,4	487,4	5950
Japonya	0,3	378,0	222,4	1046,3	936,6	7441
A.B.D.	1,2	9364,0	784,8	3832,6	3347,8	12559
Norveç	0,6	324,0	28,3	117,0	109,9	25105

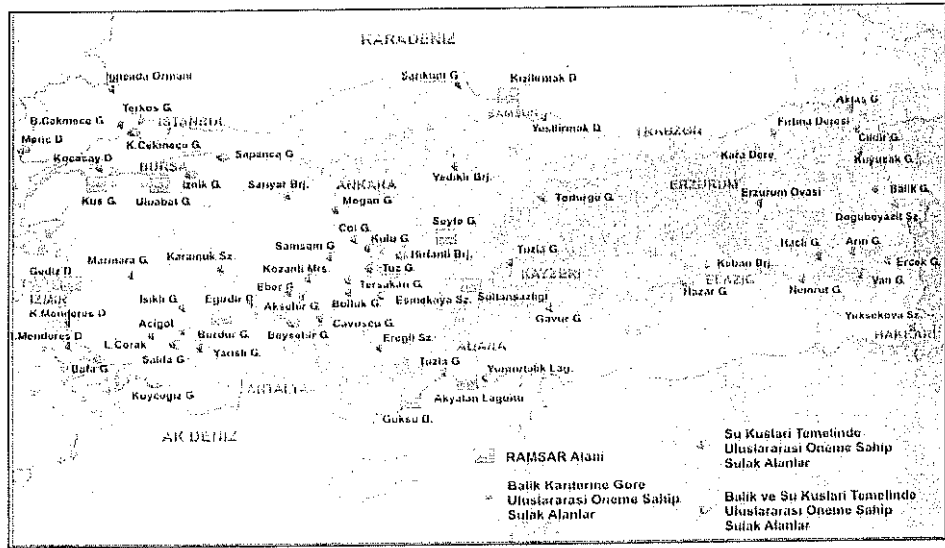
Kaynak: IEA/energy statistics of OECD countries, 1997-1998.

3.5.6. Sulak alanlar

Sulak alanlar suyun en önemli faktör olarak çevreyi ve buna eşlik eden doğal bitki ve hayvan hayatını kontrol ettiği, barındırdığı biyo-çeşitlilik açısından zengin ve çok duyarlı alanlardır. Pek çok su kuşunu barındıran sayısız biyolojik ve ekolojik özellikleri içeren önemli ekonomik değere sahip alanlardır. Kıyı lagünleri, körfezler, haliçler, kumsallar, gelgit düzlükleri, deltalar, göllerle birleşen ve nehir boylarındaki su yatakları, bataklıklar, tuzlalar. İnsan yapımı rezervuarlar, taşkın yatakları v.b. gibi yerler sulak alanları oluştururlar. Ramsar Sözleşmesindeki tanımda; sulak alanlar, büyük kısmı kara/deniz ara yüzeylerine yayılmış geniş bir bölge içindeki yerel ekosistemler ile kara veya su kesimlerinden oluşan alanlar olarak verilmektedir. Bu özellikteki yerler yerkürenin kara kısmının % 6'sını oluşturmaktadır, Sulak alanların %75 gibi büyük bir yüzdesinin denizden uzak bölgelerde, geri kalanının ise kıyısız bölgelerde yer aldığı tahmin edilmektedir. Barselona Sözleşmesi ve Akdeniz Eylem

Planı (MAP) çerçevesinde Akdeniz havzasındaki sulak alanlarla ilgili merkez MEDWET'tir.

Sulak alanların korunması Çevre ve Orman Bakanlığının önceliklerinden biri olmuştur. 58 sulak alandan uluslararası öneme sahip olan dokuzu Ramsar Sözleşmesi kapsamında sınıflandırılmıştır²⁴. Türkiye'de uluslararası öneme sahip 135 adet ve toplamı 2 000 000 hektarı aşkın sulak alan kayıtlı görünmekte olup bunun 12 adedi 194 736 hektar alan ile Ramsar kriterleri taşımaktadır.

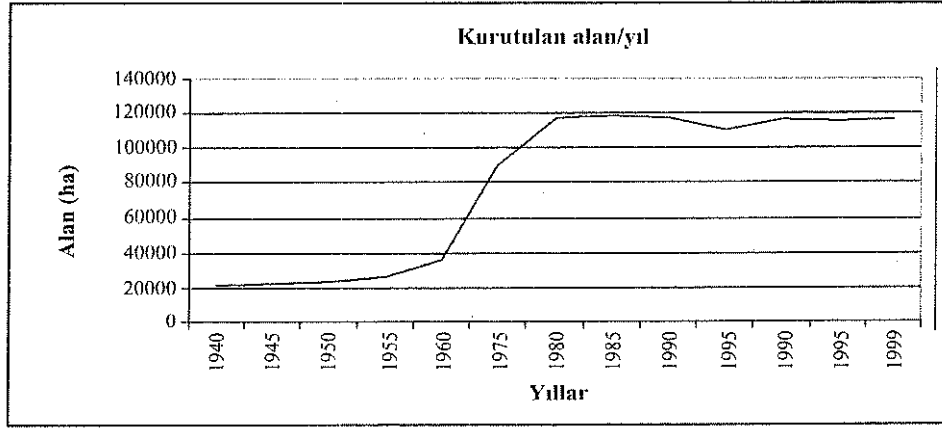
Şekil 26. Türkiye'deki sulak alanlar

Kaynak: <http://www.cevreorman.gov.tr/sulak/sulakalan/sulaka.htm>

Çevre Bakanlığı'nın kurulmasını takiben 1991 yılında, sulak alanların tespiti, korunması, geliştirilmesi ve yönetilmesi görevlerini üstlenmek üzere bir birim kurulmuştur. Bakanlığın Çevre Koruma Genel Müdürlüğü, Türkiye'de 'Ramsar Mani' olarak ilan edilen sulak alanların hazırlık ve uygulama aşamalarındaki görevleri üstlenir, 2001 yılında tamamlananı Manyas Gölü Yönetim Planı örneğinde olduğu gibi bu alanların biyolojik ve ekolojik durum tespitini yapmaktadır. Sulak alanların korunmasına ilişkin yeni bir çerçeve yönetmelik hazırlanmış ve Ramsar Sözleşmesinin uygulanması için yürürlüğe girmiştir. İlgili birim, yönetmelik kapsamında koruma çalışmalarını sürdürmektedir.

²⁴ Ramsar Sözleşmesi İran'ın Ramsar kentinde 1973 yılında imzalanmıştır. 1975 yılında yürürlüğe giren bu sözleşmeye Türkiye ancak 1994 yılında taraf olmuştur.

Sulak alanlar günümüze değin pek çok başka Akdeniz ülkesinde de olduğu gibi ya yanlış uygulamalar nedeniyle (sıtma salgınını önlemek amacıyla veya tarım arazisi kazanmak, yerleşime/turizme açmak amacıyla bataklıkların kurutulması gibi) ya da ekosistemlerin su talebi dikkate alınmadan kaynak planlaması yapılması nedeniyle (tarımsal sulama nedeniyle kaynakların saptırılması gibi) zarar görmüş ve bu alanlarda ciddi kayıplar meydana gelmiştir. Bataklık kurutma nedeniyle kaybedilen alan DSİ verilerine göre 1985 yılına kadar 110 000 hektarı bulmuştur.

Şekil 27. 1955-1999 yılları arasında kurutulan bataklık alanı

Kaynak: Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Son on yılda artan bilinç ve RAMSAR Sözleşmesi gibi taraf olunan uluslararası sözleşmelerle sulak alanlar ve ekosistemlerin korunmasına ilişkin çalışmalar hız kazanmıştır. Hayata geçirilen uygulamalar öncelikle bozulmuş alanları düzeltmeye ve yanlış uygulamaların durdurulmasına ve sonradan korumaya yönelik olmuştur. (Örneğin: Sultan Sazlığının²⁵ tarım arazilerini sulamak amacıyla bu sazlığı besleyen suların Develi Projesi 1.aşama kapsamında saptırılması sonucunda sulak alanın yüzölçümünün küçülmeye başlamasından sonra hem ulusal hem de uluslararası düzeyde girişimlerde bulunulmasıyla Sultan Sazlığının kurtarılması için aynı projenin 2. aşaması devreye sokularak sulak alana tekrar su bırakılmaya başlanmıştır). Bu konudaki faaliyetler 1991 yılında müsteşarlık iken bakanlığa çevrilen Çevre Bakanlığında kurulan ilgili birimlerle yakından takip edilmeye başlanmıştır. Sulak alanların korunması için bazı Akdeniz ülkelerinde (İspanya, Fransa) ekosistemlerin su talebini hesaplamak amacıyla çalışmalar başlatılmış olup

²⁵ Sultan Sazlığı uluslararası, ölçütlere göre bir defada 25 000 su kuşunu bir arada barındırması ve hatta bu sayının bazı yıllarda katlanması nedeniyle a sınıfı bir sulak alan olarak nitelendirilmektedir.

bu çalışma ve yöntemlerin yaygınlaştırılmasını amaçlayan uygulamalar hayata geçirilmeye çalışılmaktadır.²⁶

3.6. Su Kirliliği

3.6.1. Su Kirliliği Kavramı

Su kirliliğini tanımlamadan önce hem ekoloji, hem de mühendislik değerlendirmeleriyle yapılagelen tanımlamalara değinmek gerekir. Ekolojist bakış açısıyla su kirlenmesi; bir su ekosisteminin doğal dengesini bozmaya neden olan her türlü olay olarak tanımlanabilir. Buna göre bir su ekosisteminde herhangi bir canlı türünün azalması veya bazı türlerin kaybolması veya aşırı derecede artması ile sistemin dengesinin bozulması olarak açıklanabilin Mühendislik bakış açısıyla su kirliliği ise herhangi bir su ortamına verilen maddenin bu ortamda olumsuz etki yaratması olarak tanımlanabilir. Buradaki olumsuz etkinin yararlı kullanımları kısıtlamak olduğunun anlaşılması gerekir.

Kirletici; EPA²⁷ tarafından, ortama girerek bir kaynağın yararlılığını (yararlı kullanımını) olumsuz yönde etkileyen her türlü madde olarak tanımlanmaktadır. Buna göre su kirliliği; su ortamlarının yararlı kullanımının olumsuz yönde etkilenmesi olarak tanımlanabilir. Esasen su. kirliliği. bir su kaynağının amaçlanan herhangi bir kullanımının antropojenik (insan kaynaklı) etkiler nedeniyle engellenmesidir. Buradan da anlaşılacağı üzere su kirliliği amaçlanan yararlı kullanım için görel bir kavramdır. Örneğin arıtmasız içilebilen bir su kaynağı bu özelliğini yitirince kirlenmiş kabul edilebilir ancak rekreasyon, balıkçılık gibi yararlı kullanımlar için uygunluğunu korumaya devam eder.

Farklı ve daha kapsamlı bir tanımlama ise su kaynaklarında kirlenmeyi, herhangi bir şekilde su ekosisteminin dengesinin güncel ve gelecekteki yararlı kullanımları önleyecek şekilde bozulması olarak ifade etmektedir (Gönenç, 2006).

---

²⁶ Bu konuda kapsamlı bilgi için [www. medwet.org](http://www.medwet.org) ve www.iucn.org ilgili kaynaklardır.

²⁷ Environmental Protection Agency

Tüm bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere ekosistem dengesi ve yararlı kullanım kavramı, birbiriyle doğrudan ilişkilidir. Su ortamlarının kirlenmesi suyun doğal fiziksel, kimyasal, biyolojik ve ekolojik özelliklerinin (kalitesinin) değişmesi ve böylece su ekosisteminin etkilenmesi demektir (Gönenç, 2006).

3.6.2 Kirlenici Unsurlar

Kirlenici kaynakların kökeni doğal veya insan faaliyetleri (antropojenik kökenli) olabilir. Doğal kirlenmeye örnek olarak kayalarla temas eden su kaynaklarında bulunan ve yararlı kullanımları kısıtlayan mineraller, bulanıklığa ve siltasyona neden olan toprak erozyonu, radyoaktivite verilebilir. Türkiye’de su kalitesini olumsuz yönde etkileyen antropojenik kirlilik başlıca yoğun kentleşme, sanayileşme ve tarımsal faaliyetler olarak gösterilebilir. Bu faaliyetlerden kaynaklanan kirleniciler alıcı su ortamlarına noktasal veya yayılı olarak girebilirler. Kentleşmenin, sanayileşmenin ve tarımın öne çıkan karakteristik kirlenicileri organik madde, ağır metal, pestisitler olarak özetlenebilir.

Alıcı su ortamlarına boşaltılan kirlenici kaynaklar ortama verilmiş şekline göre “noktasal” ve “yayılı kaynak” olarak iki gruba ayrılırlar. Bu ayrımın nedeni kirlenme kontrolü çalışmalarında çözüm seçeneklerinin birbirinden farklılık göstermesidir (Baltaoğlu, 1990). Noktasal kaynaklar kirlenicinin alıcı ortama verildiği yer veya yerleri belli olan ve kontrol edilmesi kolay kaynaklardır. Evsel ve endüstriyel atıksu deşarjları, yağmur- suyu drenaj sistemi deşarjları bu tür kaynakları oluşturur. Yayılı kaynaklar ise adından da anlaşıldığı gibi doğal drenajla yayılı olarak alıcı ortama bir alan içinden süzülen kontrol edilmesi zor kirlenici kaynaklardır. Bunlar, başlıca yağış sonucu yerleşim veya yerleşim dışı bölgelerde oluşan yüzeysel akış ve drenaj suları, sulamadan kaynaklanan yüzey ve drenaj suları, yeraltı suları, düzensiz katı atık depolama alanlarından kaynaklanan süzüntü suları olarak sıralanabilir.

3.6.3. Su Kirliliği ve Erozyon

Erozyon; rüzgar, buz ve su akışı etkisiyle toprağın aşınması, süpürülmesi, sürüklenmesi ve başka bölgelere taşınması, taşkınlarla kaybedilmesi olayıdır. Burada

toprağın kaybına ilaveten ikinci büyük sorun sürüklenen toprağın su haznelerini doldurması nedeniyle bunların ekonomik ömrünün kısılmasıdır, Arazi eğimi, iklim, bitki örtüsü ve toprak özelliklerinin etkileşimi sonucu oluşan doğal erozyonun yanı sıra, insanın doğaya müdahalesi temeline dayanan bir dizi yapay etken, erozyonu bir afet niteliğine dönüştürmektedir. Türkiye kara yüzeyinin % 90'ında çeşitli şiddetlerde erozyon meydana gelmektedir. Arazinin % 63'ü çok şiddetli ve şiddetli, %20'si ise orta şiddetli, % 7'si ise hafif şiddetli erozyonla karşı karşıyadır. Ülke genelinde yaklaşık 67 milyon hektarlık bir arazide toprak giderek yok olmaktadır. Erozyon büyük ölçüde tarım alanlarında yaşanmaktadır.

İşlenen tarım alanlarının %75'inde (yaklaşık 20 milyon ha) yoğun erozyon görülmektedir. Diğer bir anlatımla, Türkiye tarım alanlarının ancak 5 milyon hektarlık bölümünde erozyon yoktur. Su ve rüzgar erozyonu tüm ülke topraklarının %86.5'inde meydana gelmekte, rüzgar erozyonu 506 bin hektarlık bir yayılımla daha çok kurak iklime sahip olan Konya ve dolaylarında görülmektedir. Kentleşmenin verimli tarım topraklarına yayılması, bunun sonucu olarak ormanların yeni tarım arazisi kazanmak amacıyla kesilmesi, her yıl orman yangını nedeniyle yaklaşık 11 bin ila 15 bin hektar orman alanının yok olmasına ilave olarak orman kaynaklarının azalmasına neden olmaktadır. TEMA'ya göre bunun sonucu olarak, toprak kaynaklarının yanlış kullanımı her yıl 1,4 milyar ton verimli toprağın kaybolmasına ve ülkenin toplam yüzeyinin %90'ının erozyondan etkilenmesine neden olmaktadır. Merkezi kamu kurumlarının ortaklaşa başlattıkları erozyonla mücadele programları risk altında olan alanların ancak çok küçük bir kısmında uygulanabilmiştir. Erozyonun barajlarda yarattığı sillasyon ise bir başka olumsuz çevresel etkidir.

3.6.4. Yüzey Suları Kirliliği

Akarsulardaki kirlenmenin en önemli kaynaklarından biri toprak erozyonu sonucu sulara ulaşan katı madde (sediman) ve organik maddelerdir. Su kirliliği açısından toprak erozyonunun önemi, tarım arazilerinden fosforun katı maddelerle yüzey sularına taşınarak ötrofikasyona neden olmasıdır. Erozyonun çok önemli diğer bir yönü ise sedimantasyon sonucu biriktirme haznelerinin dolmasıdır. Ekonomik

hazne ömrünü çok kısaltan bu olayın önemle incelenmesi gerekliliği ilgili kurumlarca özellikle vurgulanmaktadır. Ülkemizde erozyon sonucu akarsu yataklarında taşınan katı madde miktarı yılda 600x 106 ton civarındadır. Bu rakam tüm Avrupa kıtasındaki yıllık kayıp olan 320x106 tonun 1.8 katıdır^{28 29}. Yukarıda yağış bölümünde görüldüğü gibi, ülke genelinde yağış rejimi bölgelere göre değişmektedir. Yağışların rejimi mevsimlere göre de değişiklik göstermektedir ve sahanaklar çoğunluktadır. Bu da mevsime göre bitki örtüsü değişimi ile yağışın çarpma etkisi sonucu suyun kaldırma ve taşıma gücünü etkilemektedir. Ayrıca topoğrafa, bitki ve yüzey örtüsü, zemin cinsi gibi birçok etken bu konuda rol oynamaktadır. Toplam ülke topraklarının %74'ünün ortalama eğimi 0.06 dan fazladır.

Tablo 27 de ülkedeki erozyon etkisinin dağılımı görülmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere ülke topraklarının yalnızca %6.S'sı erozyondan etkilenmemektedir. Geri kalan büyük yüzdesi ise çeşitli derecelerde erozyona maruzdur. Bunun en önemli nedenleri arasında yanlış arazi seçimi, aşırı ve yanlış otlatma, ormanların aşırı kullanımı ve tahrip edilmesi, tarımda yanlış toprak kullanımı sayılabilir. Ayrıca, bölgenin özgün florasının değiştirilmesi de özellikle Karadeniz Bölgesinde önemli sorunlara yol açmaktadır. Şekil 25 erozyona maruz bölgeleri göstermektedir (DPT 1997).

Tablo 27. Türkiye'deki erozyon dağılımı

Erozyon derecesi	Toplam etkilenen alan (106 ha)	Ülke topraklarındaki payı (%)	Etkilenen tarım arazisi (106 ha)	Tarım arazilerindeki payı (%)
0 yok	5.17	6,6	3,93	14,2
1 hafif	5,61	7,3	5,01	18,1
2 orta	15,59	20,0	11,61	41,9
3 şiddetli	28,33	36,4	6,70	24,2
4 çok şiddetli	17,37	22,3	0,45	1,6
Kaya yüzey	2,93	3,8	-	-

Kaynak: DTP,UÇEP Projesi Tarım ve Mera Arazilerinin Yönetimi Raporu, 1996

²⁸ www.tema.org.tr

²⁹ 6831 sayılı Orman Kanunu 2b maddesi uyarınca orman sınırları dışına çıkartılan sahalar mevcut durumun daha da kötüleşmesine neden olabilir.

Aktif hacimdeki yıllık kayıp %0.86 ile %1.56 arasında değişmektedir (bu oranlar sırasıyla Kemer ve Hirfanlı barajlarına aittir); 1920’lerde inşa edilen Çubuk 1 Barajının 55 yılda tamamen dolduğu dikkate alındığında sediman/erozyon olayının su kaynaklarının geliştirilmesi aşamasında ve işletilmesinde ne kadar önem kazandığı ortaya çıkmaktadır (Burak ve diğ., 1997).

Göl kirliliğinde çoğunlukla öne çıkan neden ötrofikasyondur. “Ötrofikasyon”; gerek doğal olaylar gerekse insan faaliyetleri sonucu bir su kaynağındaki mikroorganizmalar için temel besi maddesi olan azot ve fosfor girişinde artış olması sürecine verilen tanımlanmadır.

Sudaki azot ve fosfor konsantrasyonlarına göre yapılan bu sınıflama ‘SKKY’nde ‘Kıtaiçi Yüzeysel Suların Sınıflandırılması’ için belirlenmiştir. Tablo 25 bu sınıflamayı vermektedir.

Tablo 28. Havzalarda taşınan ortalama sediman miktarları

Havza Adı	Ortalama sediman miktarı (ton/yıl)	Yağış Alanı (km ²)
Meric Ergene	2558700	14560
Marmara	4828504	24100
Susurluk	4744077	23765
Kuzey Ege	1401814	9032
Gediz	3137604	17118
Küçük Menderes	1047030	7165
Batı Akdeniz	4308145	22615
Antalya	2549402	14528
Burdur Göller Bölgesi	1349602	8764
Akarçay	1274938	8377
Sakarya	14130258	56504
Batı Karadeniz	8278081	29682
Yeşilirmak	8042623	36129
Kızılırmak	21434130	7546
Konya K. Havzası	14146017	55554
Doğu Akdeniz	4424121	22484
Seyhan	3993915	20731
Asi	1773453	10885
Ceyhan	4113514	21222
Fırat	36858770	120917
Dicle	12558518	51489
Aras	5714708	27548
Van	2713333	15254
Çoruh	3791819	19894
Doğu Karadeniz	4808819	19894
TOPLAM	177022035	766878

Kaynak: DTP, VII, BYKP, Toprak ve Su Kaynakları ÖİK Raporu, yıl 1995.

Tablo 29. Kıtaıçi yüzeysel suların sınıflandırılması

Su Kalite Sınıfı	Tanımı
I. Sınıf	Yüksek kaliteli su
II. Sınıf	Az kirlenmiş su
III. Sınıf	Kirli su
IV. Sınıf	Çok Kirlenmiş su

Kaynak: SKKY, 1988

1992 yılında Göller bölgesinde dokuz gölü kapsayan bir kirlilik tespit çalışması yaptırılmıştır. Buna göre proje kapsamında izlenen Beyşehir, Eğirdir, Burdur, Salda, Kovada, Akşehir, Eber, Karamık, Acıgöl için deri sadece Beyşehir ve Eğirdir göllerinin içmesuyu kalitesinde suya sahip olduğu, Salda ve Kovada göllerinin milli park özelliğini korumakta olduğu, Acıgöl'den madensel tuz elde edildiği, Karamık ve Eber göllerinden kamış üretiminin önemli bir yöresel kazanç kaynağı olduğu saptanmış, Akşehir ve Burdur göllerinin ise hemen hemen hiçbir önemli yararlı kullanıma uygun olmadığı rapor edilmiştir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004).

Tablo 30. Göller bölgesi projesinde yer alan göllerin kullanım maksatları, kirlenici kaynaklar ve göllerin trofik seviyeleri

Göl Adı	Trofik seviye	Kullanım Maksatları	Kirlenici kaynaklar
Beyşehir	Oligotrofik	İçme suyu, sulama, su ürünleri, rekreasyon, balıkçılık, yaban hayatı koruma	Yerleşim merkezleri, tarım alanları, küçük turistik tesisler
Eğirdir	Oligotrofik	İçme suyu, sulama, su ürünleri, turizm, rekreasyon, balıkçılık, yaban hayatı koruma	Yerleşim merkezleri, tarım alanları
Burdur	Mezotrofik	Rekreasyon, yaban hayatı koruma	Burdur kanalizasyonu ve bağlı San. (EBK, TSEK vb.), Keçiborlu Kükürt Fabrikası, Şeker Fabrikası, Organize Sanayi Sitesi
Salda	Oligotrofik	Milli Park, su ürünleri, rekreasyon, yaban hayatı koruma	Küçük turistik tesisler
Kovada	Oligotrofik	İçme suyu, sulama, su ürünleri, balıkçılık, hidroelektrik, rekreasyon, doğal park, yaban hayatı koruma	Tarımsal alanlar
Akşehir	Mezotrofik	Su ürünleri, saz ve kamış üretimi, rekreasyon, yaban hayatı koruma	Akşehir kanalizasyonu Arıtma Te. Morelle Golden AŞ., Tarım alanları, düzensiz kamış hasadı
Eber	Ötrofik	Sulama, saz ve kamış üretimi, su ürünleri, yaban hayatı koruma	Afyon kanalizasyonu ve bağlı San. (EBK, TSEK vb.), diğer yerleşim merkezleri, Afyon Şeker Fab. Alkoloid Fab. tarım alanları, düzensiz kamış hasadı
Karamık	Ötrofik	Saz ve kamış üretimi, rekreasyon, su ürünleri, yaban hayatı koruma	Afyon SEKA Tesisleri, tarım alanları, küçük yerleşim merkezleri, düzensiz kamış hasadı
Acıgöl	-	Sodyum sülfat üretimi	Sanayi (sınırsız olarak Sodyum Sülfat üretimi)

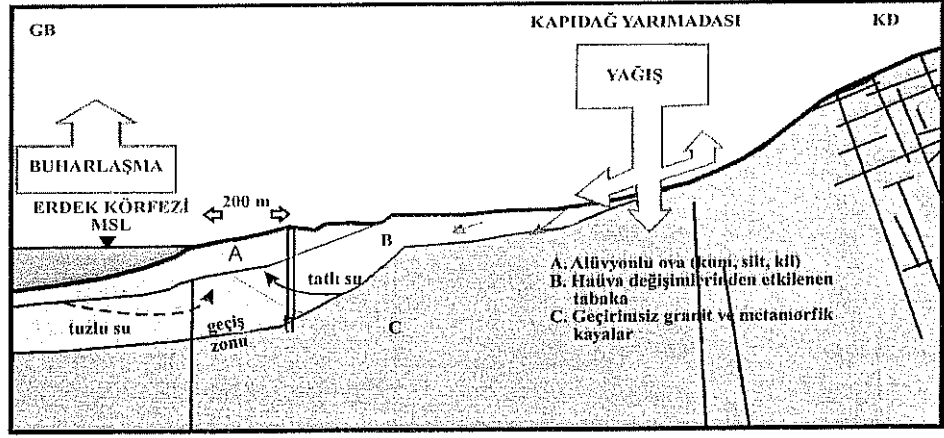
Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı, Türkiye Çevre Atlası, 2004

3.6.5. Yeraltı Suyu Kirliliği

Yeraltı sularının kirlenme nedenleri, kirlenici kaynakların çeşitliliğine ve tipine bağlı olarak değişmekle birlikte Türkiye’de yeraltı suyu kirlenme nedenleri, a)doğal ve b)yapay nedenler olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. Doğal nedenler: 1.-Kötü kaliteli akarsu, göl, bataklık etkileri! 2-tarımsal sulama suyu ve atıksu kirlenmesi, 3- Jeolojik formasyonlardan kirlenme, 4- Jeotermal alan etkileri, 5- Tuzlanma (Deniz suyu girişi) olarak sıralanabilir).

Doğal nedenler içinde gösterebileceğimiz tuzlanma genellikle yer altı suyunun aşırı pompajından kaynaklanır. İçmesuyu temini için dünyanın hemen hemen her yerinde öncelikle ilk başvuru kaynağı yeraltı sularıdır. Yeraltı sularının aşırı pompajının iki olumsuz nedeni su tablasında seviye düşüşü ve kıyı alkiferlerinde tatlı suyun tuzlu suyla yer değiştirmesidir. Deniz suyu girişi (tuzlu su kaması) olarak adlandırılan bu olay sonucunda yeraltı suyunda tuzlanma meydana gelir. Bunun nedeni yeraltı suyunun yenilenme hızından daha fazla miktarda su

çekilmesi sonucu kıyı akiferindeki suyun azalmasıyla tatlı su tarafında basınç kaybı meydana gelmesi ve daha yoğun deniz suyunun bu ara yüzeyden içeri sızmasıdır. Aşırı pompaj, yerin oturması ve toprak tuzlanması gibi iki önemli olumsuz çevresel sonucu da beraberinde getirmektedir..

Şekil 28. Deniz suyu girişimi

Kaynak: Burak S., Duranyıldız, i., Yetiş Ü. (1997) Ulusal Çevre Eylem Planı, Su Kaynakları Yönetimi, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Yapay nedenler, bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte, genellikle sanayi atıkları ve tarımsal ilaç ve gübre kullanımınıdır. Türkiye'yi çevreleyen birçok kıyı ovasında yeraltı suları ya tamamen tuzlanmış veya tuzlanmaya başlamıştır, Bu kapsamda Altınova, Çeşme, Bodrum, Marmaris başlıca örnekler olarak sıralanabilir.

Göller bölgesinde açılan kuyular nedeniyle, tuzlu ya da acı göl suların yeraltı suyuna girişim yapmış durumdadır. Ülkemizde küçümsenemeyecek boyutta geniş alanlarda yayılım gösteren tuzlu, jipsli, anhidritli formasyonlardaki yeraltı suyu, sulama ve içme suyu limitlerini aşan miktarlarda tuzluluk ve sülfat kirliliği içermektedir. İskenderun-Uluçınar-Arsuz Ovası'nın bazı kısımları, Asi Havzası'nın orta kısımları, Sivas ve Çorum yöreleri bu tür etkiler altındadır. Turbalı formasyonlar yüzünden, Aydın-Söke civarındaki yeraltı suları içme suyu olarak kullanılamayacak düzeyde tat, koku ve organik madde içermektedirler.

Jeotermal suların yeraltı suları ile girişimleri sonucu, tarımsal kullanımın olumsuz etkileyen bor kirlenmesi ortaya çıkmaktadır. Gediz ovasında yeraltı suyundaki bor miktarı son yıllarda hüküm süren kuraklık ve aşırı yeraltı suyu

kullanımı nedeniyle artmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin akifer olan alanlarda yoğunlaşması ve buna paralel olarak kimyasal ilaç ve gübre kullanımının giderek artması da yeraltı suyunun pestisit ve türevleri ile kirlenmesi sonucunu doğurmaktadır.

3.6.6. Deniz Kirliliği

Denizlerimiz başlıca endüstriyel kirlenme (endüstriyel atıksu deşarj ve soğutma suyu), evsel atıksu deşarjı, deniz taşımacılığı, gemi kaynaklı kirlenme (denize sintine suyu ve atık boşaltımı ve kazalar nedeniyle oluşan petrol ve diğer kirlilikler) nedeniyle hızla kirlenmeye başlamıştır (Doğan and Burak, 2007).

Deniz ve kıyı suları kullanımı açısından sağlanması gereken kalite standartları SKKY'nde aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır.

Sınıf D 1: Su ürünleri üretimi

Sınıf D2: Rekreasyon

Sınıf D3: Ticari, endüstriyel ve diğer kullanımlar

Bu sınıflamaya göre deniz suyu kullanım alanları ve özellikleri SKYY'de açıklanmakta rekreasyon amacıyla kullanılan kıyı ve deniz sularının sağlanması gereken standart değerler verilmektedir (Tablo 31).

Tablo 31. Rekreasyon amacıyla kullanılan kıyı ve deniz sularının sağlanması gereken standart değerler

Parametre	Standart	Düşünceler
Renk	Doğal	Estetik açıdan deniz suyunun doğal renginden farklı olmalıdır.
Koku ve tat	Doğal	Doğal koku ve tadı dışında olmaz.
Işık geçirgenliği	2 m'den fazla	Estetik açıdan deniz suyunun doğal bulanıklığından farklı olmamalıdır. Bu değer Secchi disk ölçümüyle 2 m'den az olamaz.
PH	6-9	-
Yağ ve gres (mg/l)	-	Estetik açıdan deniz suyunun doğal yağ ve gres içeriğinden farklı olmamalıdır.
Toplam koliform (EMS/1000ml)	1000	15 günlük bir periyodla, şüpheli durumlarda ise idarenin isteği üzerine: çoklu tüp fermentasyon veya membran filtre tekniği ile
Fekal koliform (EMS/1000ml)	200	
Metilen mavisi ile reaksiyon veren yüzey aktif maddeleri (mg/l)	Kahçı köptük teşkil etmeyecek seviyede olacaktır. Ayrıca 0.3 mg/l lauril sülfat eşdeğerinin altında olmalıdır.	Herhangi bir şüpheli durumla ilgili idare merceği üzerine yapılan analiz değerinden mg/l lauril sülfat eşdeğeri olarak
Fenoller (mg/l)	Fenol kokusu duyulmayacak kadar az olacak ancak 0.005 mg/l'inin altında olması gerekir.	
Çözünmüş oksijen	Doğunluğu % 80'den az olmayacaktır.	
Katran ve kalıntıları ve yüzen maddeler	Bulunmayacaktır.	

Kaynak: Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği, 4.9.1988 tarih ve 19919 sayılı Resmi Gazete

Türkiye kıyıları farklı ve eşsiz ekosistemler barındırırlar. Evsel ve/veya endüstriyel kirlenmenin yol açtığı ve 'sıcak noktalar' olarak tanımlanan noktasal kirlilikler AEP kapsamında yapılan çalışmalarda belirlenmiş ancak kirliliğin giderilmesi için yapılması gereken uygulamalar finansman eksikliği nedeniyle pek çok yerde henüz hayata geçirilememiştir. Deniz kirliliği açısından sıcak noktalar, oluşturdukları riske göre 'Kara Kökenli Kirleticilere İlişkin Ulusal Eylem Planı hazırlanması projesi sonuç raporunda belirlenmiş ve 2010-2025 yılına kadar öngörülen yatırımların hayata geçirilmesi için çalışmalara başlanmıştır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004) (Tablo 32).

Tablo 32. Kara kökenli kirleticilerin havzalara göre dağılımı

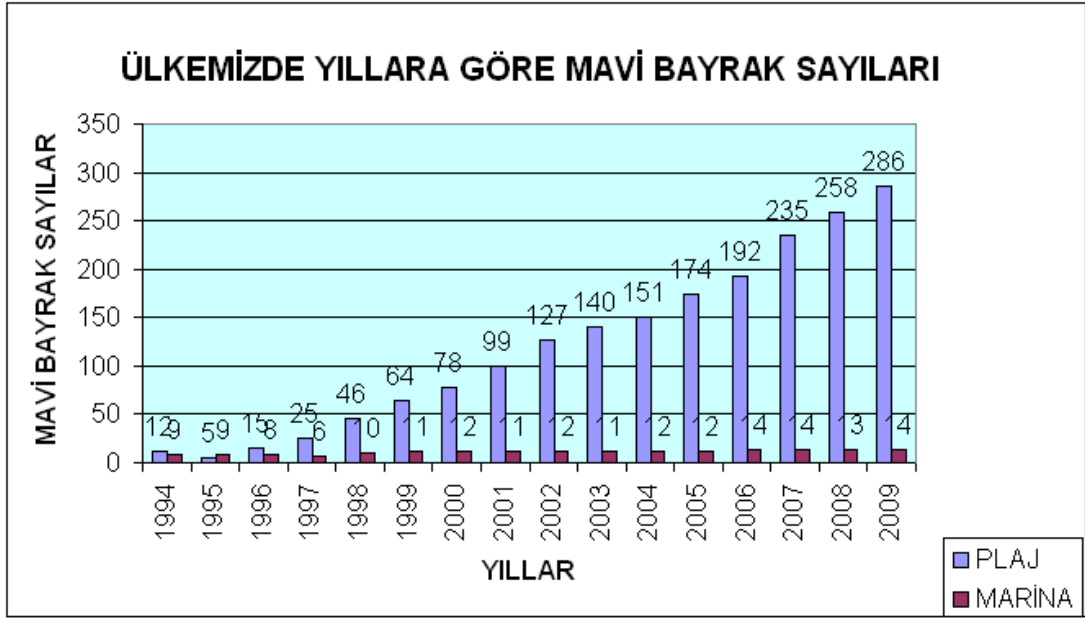
Havza	Yerleşim Kaynaklı Kirlilik	Endüstriyel Faaliyetler	Ağır Metaller	Tarımsal Faaliyetler	Turistik Faaliyetler
Batı Akdeniz	**	*	-	-	***
Antalya	**	-	-	-	***
Doğu Akdeniz	**	**	**	-	**
Seyhan	**	*		-	*
Ceyhan	***	**	*	**	*
Asi	**	**	**		*
Kuzey Ege	**	*	*	**	**
Gediz	**	***	***	***	-
Küçük Menderes	***	**	**	**	**
Büyük Menderes	***	***	***	***	*
Meriç-Ergene	**	***	***	***	-
Sakarya	***	**	**	**	**
Kızılırmak	***	*	*	***	*
Yeşilirmak	**	***	***	**	*
Batı Karadeniz	**	**	**	**	*
Doğu Karadeniz	**	*	*	*	**
Çoruh	*	**	***	*	*
Marmara	***	***	***	**	**
Susurluk	**	**	**	**	*

*düşük risk, ** orta risk, *** yüksek risk

Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı (2004), Kara Kökenli Kirleticilere İlişkin Ulusal Eylem Planı Hazırlanması Projesi Sonuç Raporu I.

2872 sayılı Çevre Kanunu turizm sektöründe faaliyet gösteren tesisler ve otellerin arıtma tesislerinin gerçekleştirilmesi ve işletilmesi konusunda çok sıkı standartların sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye 1994den beri pek çok kullanıcının ve yerel halkın daha iyi yüzmeye suyu kalitesi elde etmek için belirlenen yönetmeliklerin uygulanmasında itici güç olan ‘Mavi Bayrak’ kampanyasına katılmaktadır.

Tablo 33. Mavi bayrak almış plaj ve marinaların yıllara göre sayısı.

Kaynak: <http://www.kulturturizm.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF53EAB0712E921A5F3E25556277459A0C>

3.6.7. Atıksu Uzaklaştırma

Kanalizasyon şebekeleri; standartlara uygun çağdaş kanalizasyon şebekeleri 1960'ların sonunda İller Bankası'nın önderliğinde başlatılmıştır. Yeni kanalizasyon projeleri imar planı projeksiyonları dikkate alınmak suretiyle ayırık sistem olarak tasarlanmıştır³⁰. Kentsel bölgelerde ortalama olarak nüfusun %75'inden fazlası kanalizasyon şebekesine bağlıdır. Yüksek yatırım maliyetleri nedeniyle, yağmursuyu şebekesi büyük şehirlerin sel tehlikesi olan sınırlı kesimlerinde inşa edilmiştir.

Atıksu arıtma tesisleri; evsel atıksulara uygulanan arıtma kademeleri ile sınıflandırılmaktadır. Arıtma birimleri ilk arıtma (birincil/fiziksel/mekanik), İkincil ya da biyolojik arıtma ve ileri arıtma kademelerinden oluşurlar. AB direktifinde birincil ve ikinci arıtma tanımlarına ilave olarak uygun arıtma ve üçüncül arıtma tanımları verilmektedir. Buna göre uygun arıtma, alıcı ortam için belirlenmiş olan kalite kriterlerini sağlayan arıtma kademesini, üçüncül arıtma ise azot/fosfor arıtımını tanımlamaktadır. SKKY Teknik Usuller Tebliğinde arıtma birimleri ayrıntılı olarak

³⁰ Ayırık Sistem: Atıksu ve yağmursuyunun ayrı ayrı toplanması. Bileşik Sistem: Atıksu ve yağmursuyunun aynı kanal/boruda taşınması

fiziksel, kimyasal, biyolojik, ileri ve son arıtma gruplarına ayrılmıştır. Biyolojik proses uygulanmayıp tamamen fiziksel yöntemlerin uygulandığı birimlerden oluşan ızgaralar, elekler, kum tutucular, yağ sıyırıcılar, yüzer madde tutucular, dengeleme, çökeltme ve yüzdürme havuzları fiziksel arıtma tesisi kapsamında tanımlanmaktadır.

Ön-arıtma kanalizasyon sistemine deşarj edilmeden, uygulanması zorunlu olan arıtmayı tanımlar. Evsel atıksuların kanalizasyona bağlantı öncesi arıtılmaları gerekmediğinden, ön-arıtma sadece endüstriyel atıksulara uygulanmaktadır. Kirletici türüne göre bazen çok basit olabildiği gibi, bazen de çok karmaşık olabilir (Orhon ve diğ., 1998).

Kıyı bölgelerindeki turistik bölgelerde ve özel çevre koruma alanlarında kurulan belediye birlikleri, altyapı tesislerinin işletilmesi için mali ve idari kaynaklarını birleştirerek bu sorunun üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca, bu kurumsal yapı, altyapı projelerinin hayata geçirilmesinde uluslararası finans kuruluşlarını kredi vermek için çekici kılmaktadır.

Endüstriyel kirlenme yoğun sanayileşme nedeniyle çeşitli tesislerden deşarj edilen farklı karakteristiğe sahip kirleticilerden kaynaklanmaktadır. Son yıllarda, endüstriyel deşarjlar nedeniyle alıcı ortamların kirlenmesi önemli bir sorun haline gelmiştir. Bundan en çok etkilenen deniz ortamları, farklı kategori ve büyüklükteki endüstriyel tesislerin işletildiği ve sırasıyla İzmit, İzmir ve İskenderun'un yer aldığı Marmara Denizi, Ege ve Akdeniz kıyılarıdır.

Türkiye'de sanayilerde genelde uygulanan atıksu arıtma yöntemi halen işletimde olan üretim teknolojileriyle uyumlu optimum teknik olarak gözükmemektedir. Dünyadaki sınıflandırmayla karşılaştırıldığında, halen uygulanmakta olan en iyi teknolojilerin bile ortalarında yer aldığı görülmektedir, Çevre Kanununun Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliğinde belirtildiği gibi, endüstri tesisleri atıksularını buldukları endüstri sınıfında uyulması gereken çıkış suyu standardını yakalayacak kademedeki arıtmak durumundadırlar. Bu nedenle, mevcut koşullarda, endüstriyel üretim teknolojileriyle atıksu arıtma teknolojilerinin birbiriyle uyumlu olması sağlanmalıdır.

Alıcı ortam, yağmur ve/veya sulama sularının doğal drenajla taşıdığı gübre ve pestisitler nedeniyle de tarımsal kirlenmeden etkilenmektedir.

3.6.8. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında Çevresel Riskler

UNESCO Dünya Mirası olan ve 10 milyondan fazla nüfusun yaşadığı İstanbul'dan her yıl Boğazlar yoluyla 5 500'ü petrol, LPG ve başka tehlikeli ve zararlı atık taşıyan tanker ve şilepler olmak üzere ortalama olarak 60 000 gemi geçmektedir. Trafik sıklığının Karadeniz ülkelerinin dış ticaret faaliyetleri nedeniyle %50 oranında artacağı tahmin edilmektedir. Yoğun deniz trafiği (halen gerçekleşmekte olan Süveyş Kanalı'nın üç katı) hiç şüphesiz diğer dünya boğazlarının en darı (698m) olan ve kuvvetli akıntılara maruz kalan İstanbul Boğazı gemi trafiği açısından riskli bir geçiş yoludur (Bilgi Üniversitesi, 2001).

1970'lerin başına kadar Türk Boğazları dünyanın en zengin ve üretken deniz ortamlarından biriydi. Bugüne kadar olan kazalar bu eşsiz ekosistemi nerdeyse tamamen yok etti. En son 1979 ve 1994 yıllarında meydana gelen tanker kazalarında sırasıyla 64 000 ve 20 000 ham petrol denize sızmıştır. Bu felaket pek çok balığın, kabuklu deniz ürünü ve su kuşunun zarar görmesine neden olmuştur. Boğazlar sistemindeki su kalitesine olumsuz yöndeki etkiler sadece deniz kazaları ile sınırlı kalmamakta, gemilerden boşaltılan ballast suyu, atıksu ve petrol de deniz kirliliğini artırmaktadır.

3.7. Su Kaynakları Yönetimi

Su kaynakları yönetimi çevre yönetiminin öncelikli bileşenini oluşturduğundan yönetim araçları da birbirleriyle örtüşmektedir. Sektörel incelemeler yapıp önemli çevresel sorunlar belirlendikten sonra bu sorunların üstesinden gelmeyi hedefleyen uygun sektörel politikalar belirlenir. Bu doğrultuda yapılan program ve projelerin hayata geçirilmesi yatırımlarla gerçekleştirilebilir. Bu aşamada hem çevresel hem de ekonomik açıdan doğru uygulamaların yapılabilmesi bu yatırımların kullanıcılar tarafından benimsenmesi ve geri ödenebilmesi ile

yakından ilişkilidir. Bunun için çevre yönetiminin temel ilkelerini belirleyen araçlar Markandya ve diğ. (2002) tarafından başlıca beş gruba ayrılmıştır.

- 1- Kirleten öder: Kirletenlerin çevresel standartlarla uyumlu olacak şekilde sebep oldukları kirliliği arıtma yükümlülükleri olduğu (bedel ödemeyi kabul etmeleri).
- 2- Kullanan öder veya doğal kaynağın fiyatlandırılması: Herhangi bir doğal kaynaktan yararlanan bu kaynağı kullanma bedeli öder.
- 3- Önlem alma: Geriye dönüşü olmayan çevresel risklerin bilimsel belirsizlik nedeniyle kesinlikle ön görülemediği durumlarda da önlemler ötelenmemeli, standart ve yönetmelikler bu yaklaşım ile düzenlenmelidir (bu ilke, doğuracağı maliyetlerin önceden tahmin edilememesi nedeniyle genellikle çevre politikalarını oluşturan kurumların kararına bırakılmaktadır).
- 4- Yerellik: Politik kararların toplum tarafından benimsenmesi ve desteklenebilmesi için tabanda destek görmesi sağlanmalıdır.
- 5- Kuşaklararası hakça yaklaşım: Sürdürülebilir kalkınma ilkesinin temelini teşkil eden bu ilkeye göre ekonomik, çevresel ve sosyal hedefler farklı zaman dilimlerinde yaşayan kuşakların kalkınmasını engellememelidir.

Bu ilkeler kalkınma plan ve programlarının hazırlanması aşamasında uyulması gereken sektörel politikaları yönlendirirler.

Türkiye'nin içinde bulunduğu süreçte AB Su Çerçeve Direktifi ile mevcut mevzuatın uyumlulaştırılması kapsamında hedef yıllarına yönelik çalışmalar sürdürülmekte olup bu çalışmalardan bazıları sonuçlanmıştır. Yüzey suları ile yeraltı su kalitesinin korunması, kentsel atıksu arıtmaları ile ilgili yasal düzenlemeler hayata geçirilmeye başlanmıştır.

3.7.1. Nehir Havzası Yönetimi Kavramı

En yaygın olarak kullanılan tanımı ise: Bir dizi yüzeysel su dereleri, nehirleri ve muhtemelen göller aracılığıyla yüzey suları ve yer altındaki bütün akıntıların su güzergahındaki belli bir noktadan tek bir nehir ağızı, haliç ya da deha aracılığıyla denize aktığı hidrografik sınırlan belli olan coğrafik bir yüzey alanıdır.

Havza, yalnızca bir alan değil doğal ve insan girdileri olan bir üretim sistemidir ve aynı zamanda doğal, sosyal, ekonomik, politik ve kurumsal etmenlerin değiştiği karışık bir yapı ve ekonomik kazanç mekanizmasıdır (Yılmaz ve diğ., 2000).

Havza yönetiminde temel kavramlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Meiman, 1998):

- Planlamalarda havza bir bütün olarak düşünülmelidir.
- Havza kullanıcılarınca hedefler tam oluşturulmalıdır,
- Havza çalışmalarında sorun-analiz-hedef koyma-uygulama-izleme-değerlendirme' işlemleri süreklilik göstermelidir,
- Havza yönetimi bir grup çalışmasını gerektirir
- Gerçekleştirilebilecek planlamalar yapılmalıdır.
- Planlamalar koruma/kullanma dengesine göre yapılmalıdır.
- Yönetim sisteminin güvenilirliğini ve inandırıcılığını zedelememek için bir taraftan uygulanabilir yasal düzenlemeler getirilirken diğer taraftan da farklı uygulamalar yapılmamalı, etkin yaptırımdan ödün verilmemelidir,
- Yasakçı yasal uygulamalar yerine ekonomik teşvik ve caydırıcılıkla donatılmış düzenlemelere yer verilmelidir.

Su yönetimindeki gelenekselleşmiş sektörel bakış açısı, gereksinimlerin ortaya çıktıkça, sadece o amaca yönelik ve kısa-vadeli olarak karşılanmasına neden olmuştur. Doğal olarak var olan bu yaklaşıma kurumsal çok-başlılık, parçalı yönetim ve yetki karmaşası da eklenince aynı havza içinde diğer sektörlerin ve sektörler arası etkileşimlerin dikkate alınmadığı yönetim uygulamaları ortaya çıkmıştır. Gereksinimler arttıkça yenilerinin karşılanmasında sorunlar çıktığı ve tek amaçlı projelerin yukarı havza/aşağı havza ilişkilerinde su haklarını kısıtladığı ve bunlara ilişkin sorunlar yaşanmaya başlandığı görülmüştür.

Gönenç ise havzayı, sürdürülebilir yönetim kapsamında tanımlamakta, bu yönetim anlayışı için gerekli olan kavramsal çerçeve ve bilgi yapısının nasıl kurgulanması gerektiğini sistem mantığı uyarınca vermektedir (Gönenç, 2006).

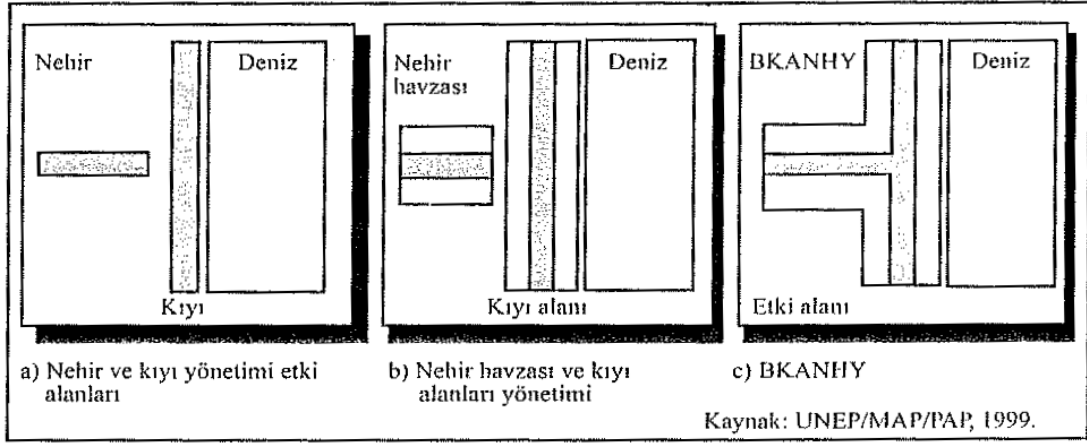
3.7.1.1. Bütünleşik Nehir Havzası Yönetimi

Bütünleşik (entegre) nehir havzası yönetiminde ise en önemli unsur havzadaki sosyo-ekonomik olgu ve faaliyetlerin de tıpkı fiziksel kaynaklar gibi karar verme sürecine dahil edilmesidir. Karar verme süreci ise teknik anlamda mevcut veya gerektiğinde sonradan oluşturulan bilgilerin değerlendirilmesi ile çeşitli alternatif çözüm önerilerinin her biri fayda-maliyet analizlerinin kuşkuya yer bırakmayacak şekilde yapılması ve karşılaştırılması işlemlerini içerir (Gönenç, 2006).

Bütünleşik nehir havzası yönetiminde havzadaki tüm kararların, farklı sektörel kullanımlar (paydaşlar) ve yukarı/aşağı havza arasındaki etkileşimler dikkate alınarak verilmesi gerekir. Bundan hareketle bir akarsuyun doğal olarak sonlandığı yer olan kıyı alanı da bu sürece dahil edilmelidir.

3.7.1.2. Bütünleşik Nehir Havzası ve Kıyı Alanları Yönetimi

Bir nehir havzasında, Şekil 26'da gösterildiği şekilde yukarı-aşağı havza, nehir havzası-kıyı alanı etkileşimi alansal olarak (yanal ve akış yönünde) meydana gelmektedir. Sırasıyla akış yönünde nehir havzasının sonlandığı yer kıyı alanı, kıyı alanının sonlandığı yer kıyı sularıdır. Yatayda da hem nehir, hem de kıyı bitişik bölgelerin etkisi altındadır.

Şekil 29. Bütünleşik kıyı alanı ve nehir havzası yönetiminin bileşenleri

Akarsular ile kıyı suları birbirlerinin devamı olduğundan yönetimlerinin de, bu anlamda akarsu havzaları ile kıyı alanları yönetiminin'de.

Benzer şekilde bütünleşik kıyı alanları yönetiminde de kıyı alanlarının kara ve deniz kısmı ve buradaki ekosistemleri etkileyen kaynaklar ile sosyo-ekonomik sistemler etkileşim içindedir. Nehir havzasında yukarı-aşağı havza etkileşimini, aynı nehrin denize ulaştığı kıyı alanını da nehir havzasının en alt bileşeni (son aşağı havzası) olarak ele aldığımızda her iki alanın bütünleşik yönetiminden amaçlananlar aşağıdaki gibi verilebilir (UNEP/MAP/PAP, 1999);

- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi ve kurumsal kapasitelerin güçlendirilmesi
- Yukarı ve aşağı havzanın bütününde kamu ve özel sektörün de yer aldığı tüm paydaşların karar verme süreçlerine katılımının sağlanması
- Hem yerel sosyo-ekonomik gelişmeye, hem de çevre korumaya yarar sağlayacak geleneksel kullanımların korunması, kıyı kaynaklarından faydalanma hakkının eşitlik ilkesiyle sağlanması
- Birbiriyle çelişen/yarışan faaliyetler yerine birbirini tamamlayan faaliyetlerin özendirilmesi
- Doğal kaynakların tüm havzanın nerelerinde tükenmeden ve bozulmadan işletilebileceğinin belirlenmesi
- Zarar gören kaynakların geleneksel veya yeni kullanımlar için yenilenmesini veya rehabilitasyonunun sağlanması

- Doğal kaynakların taşıma/özümleme kapasitesinin aşılmadan kullanılmasının sağlanması
- Kıyı ve nehir havzası ekosistemlerinin bütünlüğünün sağlanması
- Doğal süreçlerin korunması

Günümüzdeki yaşam koşullarında, kent ve uygarlık sözcükleri birbirini bütünleyen bir deyim olarak algılanmakta ve doğal olarak çağdaş yaşamın gerektirdiği biçimde özümsemektedir. Çağdaşlığı, doyumsuz kentleşme uygulaması olarak yaşama yansıtmak, pek çok büyük mega- kent örneğinde olduğu gibi plansız kentleşmenin en çarpıcı şekliyle karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Ekonomik nedenlerin yanı sıra, sağlık, eğitim, bazı durumlarda ise cari ve mal güvenliği gibi stratejik etmenlerin de etkisi ile büyük şehirlere yoğun nüfus akışı olmuştur. Bu değişimden genelde tüm büyük kentler etkilenirken, kendi doğal nüfus artışına ek olarak günlük³¹, mevsimlik³² ve yıllık göç nüfusu alan kentler³³ iç göçten kaynaklanan olumsuzluğun bütün boyutlarından etkilenmektedirler, Bu artışlar kentlerin su kaynakları üzerinde büyük baskıya neden olmaktadır. Yazları turist nüfusu çeken kıyı yerleşimlerinde bu durum su kaynakları üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır (Burak, 2009).

3.7.1.3. Su kaynaklarında bütünleşik yönetim

Küresel Su Ortaklığının (GWP) tanımlamasına göre bütünleşik su kaynakları yönetimi, yaşamsal önem taşıyan ekosistemlerin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmadan dengeli bir biçimde ekonomik ve sosyal refahın bileşkesinden en fazla yararı sağlayacak şekilde su, toprak ve bağlantılı kaynaklarının eşgüdümlü olarak geliştirilmesi ve yönetimini amaçlayan bir süreçtir (GWP, 2000).

Bu tanım, temel yönetim esaslarını genel bir çerçeveye oturtmayı amaçlamakta olup burada su kaynakları yönetimi” deyimini “su kaynaklarının geliştirilme ve yönetimi” kavramını içermektedir. Dolayısıyla doğal kaynaklar ile

---

³¹ Kahire’de gün içinde çalışmak amacıyla gelen işçiler kent nüfusunda büyük artışa neden olmaktadır.

³² Türkiye’nin Ege ve Akdeniz sahillerinde kış nüfusunun 10 katına varan artışlar gözlenmektedir.

³³ Gaziantep, Mersin, Antalya ve İstanbul son 10 yılda yoğun iç göçe maruz kalmıştır.

insan kaynakları birbirleriyle sürekli etkileşim içindedirler. Su kaynağı, kantite ve kalite bazında, insan ise kaynak kullanımı ve kirlilik anlamında belirleyici olmaktadır.

Yukarıdaki tanım ve açıklamaların ışığında bütüncül su kaynaklarının temel öğeleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Ulusal stratejilerin planlanmasında sektörler arası entegrasyon,
- Doğal kaynakların korunmasında bütünselliğin sağlanması,
- Toprak ve su kaynaklarının havza bazında planlanması.
- Denetim sistemleri ve yatırım bütünlüğünün optimizasyonu,
- Arazi kullanım kararlarının su havzalarında politik etmenlerden uzak, rasyonel olarak uygulanması öğelerinin oluşturulması,
- Küresel anlamda, doğal hayat kaynaklarının korunması ve amaç bütünlüğünün sağlanması.
- Kamuoyunun çevre konularına genel ve bölgesel ölçekte katılı mını sağlanması

Çağdaş anlamda su havzası yönetimi, kaynakların bütünlük yönetimi ile yapılabilir. Aslında havza yönetim ilkeleri de bütünlük su kaynakları yönetimiyle örtüşmektedir (Burak, 2009).

3.7.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)

Çevre ve Orman Bakanlığının tanımına göre Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), belirli bir proje veya faaliyetin çevre üzerindeki önemli etkilerinin belirlendiği bir süreçtir. Bu süreç, kendi başına bir karar verme süreci olmayıp karar verme süreci ile birlikte gelişen ve onu destekleyen bir süreçtir. Yeni proje ve faaliyetlerin çevreye olabilecek sürekli veya geçici potansiyel etkilerinin sosyal sonuçlarını ve alternatif çözümlerini de içine alacak şekilde analizi ve değerlendirilmesidir.

ÇED'in amacı; ekonomik ve sosyal gelişmeye engel olmaksızın, çevre değerlerini ekonomik politikalar karşısında korumak, planlanan bir faaliyetin yol açabileceği bütün olumsuz çevresel etkilerin önceden tespit edilip, gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktır.

ÇED'in temel görevi, projelerle ve gelişmelerle ilgili karar vericilerin daha bütünsel, yani karara etkiyecek birden fazla faktörü göz önüne alacak şekilde daha sağlıklı karar vermelerini sağlamak için, onlara projelerden kaynaklanabilecek çevresel etkileri net bir şekilde göstermektir.

Sonuç olarak; 1969 yılında ABD'de yürürlüğe giren Ulusal Çevre Politikası Kanunu (National Environmental Polley Act) kapsamında ortaya çıkan ve gerek ABD, gerek AD ülkeleri gibi gelişmiş dünya ülkelerinde halen en etkin çevre yönetim aracı olarak yerini alan ve gün geçtikçe de bu yeri sağlamlaştıran ÇED, Türkiye'de 7 Şubat 1993 tarihinden bu yana uygulanmaktadır.

ÇED'in temel ilkeleri yedi vazgeçilmez unsur içerir. Bunlar:

1-Planlama süreciyle bütünleştirme; 2- Mümkün olan en erken aşamada diyalog; 3- Sorumluluk; 4-Karar verme; 5- Danışma ve katılım; 6- Esneklik; 7- Demokrasi

3.7.3. Su Kalitesi Yönetimi

Sosyoekonomik gelişme için suyun kısıtlayıcı olmaması amacıyla yapılan su kaynakları planlamalarında belirtilen yararlı kullanımlar doğrultusunda su kaynaklarının optimum kullanımı su kantitesiyle birlikte yönetimi de gündeme getirmektedir. Su kaynakları yönetimi birbiriyle etkileşim içindeki sosyal ve teknik yönetim kavramlarıyla açıklanmaktadır. Sosyal yönetimde tüm insan değer yargılarının, teknik yönetimde ise doğa yasalarının analiz ve sentezleri yapılmaktadır. Buna göre yönetimin iki boyutundan söz edilebilir; bunlar: sosyal ve teknik boyutlardır. Kültürel, politik, yasal ve ekonomik alt boyutların bileşkesi olarak ortaya çıkan sosyal boyut yönetimin politikasını belirler. Bu aşamada toplum için

ifade ettiği değerin belirlenmesi, su gereksinimleri ve kullanım istatistiklerinde önceliklerin sıralanması ve bu sıralamanın yasalara karşı güvencesinin sağlanması, yapılacak yatırımın ekonomik analizi için gerekli sosyal araştırmaları yönlendirir. Kantite, kalite ve ekolojik elementlerin ayrıntılarıyla incelenip değerlendirilmesi sonucu oluşturulan teknik boyut ise projenin gerçekleştirilmesi için yönetimin izleyeceği yolu belirler. Yönetimin teknik ve sosyal boyutu çevresel etki değerlendirme kapsamında bir araya getirilerek kesin karar oluşturulur. Her iki boyutun yapısı içerisinde hidrolojik ve doğal döngüler ile yararlı kullanımların ve bunların etkileşimlerinin önemle ele alınması gerekmektedir. Yönetim, yöre, havza, bölge, ülke, ülkelerarası, dünya, evren ölçeğinde gerçekleştirilebilir.

Ekonomistlerin yaklaşımı klasik arz-talep ilişkisi içinde olup suyun ekonomik bir meta olduğu ve talebindeki artış veya azalmayı fiyatının belirlediği yönündedir. Buna göre suyun kontrolü tamamen fiyatıyla yapılabilir. Buna karşı görüşte olanlar, bu yaklaşımın ekonomistlerin sayı olup gerçekle ilgili olmadığını değerlendirmektedirler.

Bir başka görüş ise su talebini ihtiyaç (zorunlu, temel ihtiyaç) görüşüyle ele almaktadır. Bu zorunlu ihtiyaçlar içme suyu, gıda temini ve temizlik ile sınırlıdır (Gleick, 1996). Lundqvist ve Gleick (1997) ise insan ve çevre için zorunlu ihtiyaç ile mal ve hizmet üretimi için çok daha geniş kapsamlı olan ihtiyaçları birbirinden ayrı olarak değerlendirmektedirler. Burada birbirinden ayırt edilmesi gereken “su ihtiyacı” ile isteklerin ifade edildiği taleplerdir. Zorunlu su ihtiyacı her insanın yaşamını sürdürebilmesi için gereken miktar olup ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların etkisinde yönlendirilemez. Buradaki su talebi yaşamsal ihtiyacın karşılanması için organizma (insan ve biyotik çevre) tarafından belirlenen su ihtiyacıdır. Ancak su talebi zorunlu ihtiyaçtan fazla olan keyfi talepleri de içermekte olup sosyal ve politik istek ve kararların belirlediği bir tanımdır. Buna göre ekonomik nedenler ve siyasal öncelikler sektörel su talebini belirleyen önemli unsurlardan en önemlileridir. Sosyal çevrede su talebinin gelenek-görenek, insanların alışkanlıkları ve davranış biçimlerinin bileşkesinden oluşması nedeniyle bu hareket şeklinin çevre bilincinin artması, ekonomik caydırıcılık ve teşviklerle değiştirilebileceği söylenebilir.

Talep yönetimi için uluslararası organizasyonlar ve uzmanlar tarafından benzer tanımlamalar yapılmıştır. Bunlar;

a- Talep yönetimi; suya olan talebi fiyat (tarife) ve başka birtakım nicesel kısıtlamalarla azaltmaya yönelik yönetim şeklidir (IBRD. 1993). Kademeli tarife yapısı, az su tüketen teknikler, teşvik/ekonomik yaptırımlar bu yönetim şeklinin bazı araçlarıdır.)

b- Talep yönetimi su kullanımında verimi artıracak (kaynak israfını azaltacak) her türlü teknolojik, sosyal, ekonomik, kurumsal ve çevresel önlemlerin alınmasıdır. Bu tanım su tahsis kararlarını da kapsamaktadır (Benoit and Comeau, 2005).

c-Talep yönetimi, suya ulaşım, suyun kullanımı ve uzaklaştırılmasında su kaynakları üzerindeki baskının hafifletilmesi ve kalitesinin korunması amacıyla suya ilişkin faaliyetlere teknolojik, sosyal, ekonomik alanda, zorunlu ve isteğe bağlı önlemlerin uygulanmasıdır (Baroudy ve diğ., 2007). Suda talep yönetimi, geniş kapsamlı pek çok önlem ve uygulamalarla sağlanabilir. Bunlar toplumun bilinçlendirilmesi, piyasa ekonomisi gibi destekleyici önlemlerle de güçlendirilebilir. Suda talep yönetimi özünde

- Su kullanımında verimi artırarak suda tasarruf sağlamak,
- Su kalitesini korumak ve kullanım amaçlarına uygun kaliteli su tahsisi yapmak.
- Tuzla su, atıksu gibi konvansiyonel olmayan su kaynaklarını arıtarak kullanmak
- Farklı kalitedeki suyun sektörler arasında daha uygun kullanım amaçları için yeniden tahsisini değerlendirmek şeklinde özetlenebilir.

Özetle “mavi su” besleme için yani tüm yararlı kullanımların talebini karşılamak için gerekli “yeşil su” ise kuru tayını, meralar ve ormanlar için gerekli olup büyük önem taşımaktadır. Yeşil su, reel (gerçek) evapolitikaların gerçek bir parçası olmasını öngören yöntem ve uygulamada güçlü bir yönetsel araçtır. Ekonomistler çevreyi çeşitli hizmetler sunan ve pek çok öğeden oluşan bileşik bir varlık (meta) olarak görmektedirler. Bu varlık çok farklı bir özelliğe sahip olup insanoğlunu ayakta tutan yaşamasını sağlayan yaşam destek sistemlerini oluşturmaktadır. Çevre, insana hem doğrudan tüketebileceği ürünleri, hem de enerji

ve üretim teknolojileri ile üretilen ürünlerin hammaddesini sağlar. Hammadde ve enerji bileşimi ise tekrar çevreye atık ürün olarak geri döner.

Çevre ekonomistleri doğal çevrenin ekonomik değerinin çok büyük olduğunu ve pek çok ülkenin bu çevresel sermayeyi (orman, biyolojik çeşitlilik, deniz ekosistemleri gibi) kısa-dönemli giderleri ve/veya borçlarını karşılayabilmek için kolaylıkla elden çıkardıklarını dile getirmektedirler. Çok az ülke geleceği için yatırımı yapmaktadır. Ülkeler politikaları, stratejileri, plan ve programları oluştururken uygulayacakları SÇED ile geleceğin doğal kaynaklarını tüketmeyi engelleyebilirler.

3.7.4. Kurumsal ve Yasal Araçlar

3.7.4.1. Yerellik

Yerellik (subsidiarity) kavramı siyaset sözlüğünde 20. yüzyılda yer bulmasına karşın, fikir bazında Avrupa'daki siyasal düşünce hareketleri kadar eski bir entelektüel geçmişe sahiptir (Carozza, 2003). Yerellik ilkesi bireyi öne çıkaran fikri gelişmenin bir ürünüdür (Keleş, 1992). Bu ilke, “bir hizmetin prensip olarak vatandaşa en yakın idari birim tarafından yerine getirilmesini, sadece ve sadece bu birim tarafından ya hiç ya da yeterince etkin bir biçimde yerine getirilmeyen hizmetlerin bir üst idari birim tarafından üstlenilmesini gerektirir” (Koçdemir, 2002; Keleş, 1995).

AB açısından yerellik ilkesi ‘Birlik’ yetkilerinin kullanımını düzenlemeye yöneliktir. Ortak yetki kullanımının söz konusu olabileceği alanlarda AB'nin yetkiyi kendisinin mi kullanacağını yoksa, üye ülkelere mi bırakacağını belirlemektedir. Bu ilkeye uyulup uyulmadığı siyasal veya yasal olmak üzere iki yolla izlenmekte ve denetlenmektedir. Yerellik ve oransallık gibi iki önemli ilke AB mevzuatında ilk defa Maastricht Anlaşması ile öne çıkmıştır. Böylece, kamu hizmetlerinin daha etkin ve halka yakın, dolayısıyla demokratik olarak yerel düzeyde yerine getirilmesi sağlanmıştır.

Yerel yönetimler, bir mahalde yaşayan insan topluluklarının tarihin çok eski dönemlerinden beri, kendi yerel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi aralarında oluşturdukları yönetim biçimidir. Bu sistemler halka en yakın ve demokratik kuruluşlardır. Bir ülkedeki yerel yönetimlerin gücü ve etkinliği, söz konusu ülkedeki siyasi istikrar ve demokrasinin düzeyi ile de yakından ilişkilidir. Yerel yönetimler, dünyanın bir çok ülkesinde köy, kasaba, şehir, büyükşehir ve bölgesel kuruluşlar şeklinde teşkilatlanmışlardır (Apan, 2004). Bu teşkilatlar hizmet gördükleri belde veya belde halkının durumuna göre, köy, belediye, büyükşehir belediyesi, il, mahalli idare veya bölge ölçeğinde yerel yönetim birlikleri şeklinde örgütlenmişlerdir. Türkiye’de yerel gereksinimleri karşılamada ülkemizde kanuni sorumluluk köy yönetimi, il özel yönetimi ve belediyelere verilmiştir. Yerel yönetim birlikleri yerel gereksinimlerin karşılanmasında başvurulan ikincil nitelikli kuruluşlardır (Ünlü, 1995).

AB açısından yerellik ilkesi Birlik yetkilerinin kullanımını düzenlemeye yöneliktir. Ortak yetki kullanımının söz konusu olabileceği sahalarda AB’nin yetkiyi kendisinin mi kullanacağını yoksa, üye ülkelere mi bırakacağını belirlemektedir. Bu ilkeye uyulup uyulmadığı siyasal veya yasal olmak üzere iki yolla izlenmekte ve denetlenmektedir³⁴

Ülkemizdeki uygulamalar açısından değerlendirildiğinde, Kamu Yönetiminin Temel ilkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanunda’ yerellik ilkesinden söz edilmektedir, Hatta, kanunun, Anayasada ifade edilen “idari vesayet” kavramı yerine bu ilkeyi koyduğu iddiaları da o dönemde yoğun biçimde dile getirilmiştir. Kanunun 5.e maddesinde bu ilke, “Görev, yetki ve sorumluluklar, hizmetten yararlananlara en uygun ve en yakın birime verilir” biçiminde yer almaktadır. Yine, 5393 sayılı yeni Belediye Kanununun 14. maddesinde “Belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulur” denilerek ilkenin uygulanmasına yer verilmiştir. Aynı hüküm 5302 sayılı yeni İl Özel idaresi Kanununun 6. maddesinde yer almıştır. Sonuçta, yerellik ilkesi Türkiye gibi geleneksel olarak merkeziyetçi yönetim şeklini benimsemiş, birey yerine devleti öne

---

³⁴ <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/a27000.html>

çıkararak bir ülke için, AB’de kullanıldığı biçimiyle, yeni bir kavramdır (Akkaya, 2006).

3.7.4.2. Yönetişim

“İyi yönetim (good governance) kavramı literatürde 1990’lı yıllardan bu yana geniş bir şekilde tartışılmaktadır. Ancak kavram konusunda herkesin üzerinde uzlaştığı standart bir tanımla bulunmamaktadır. İyi yönetim kavramı özellikle BM, IBRD, IMF ve OECD gibi kuruluşlar tarafından yayınlanan raporlarda yaygın olarak kullanılmış, daha sonra kavram akademik alanda araştırma ve incelemelere konu olmuştur. Burada söz konusu kavramı ilk olarak kullanan uluslararası kuruluşlardan bazıları iyi yönetim” kavramı için çeşitli tanımlar vermektedirler. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program)’nın tanımı ise: ‘İyi yönetim, bir ülkedeki ekonomik, siyasal ve idari otoritenin her düzeydeki işlemleri yürütmesi anlamına gelmektedir. İyi yönetim, vatandaşların ve toplumsal grupların kendi çıkarlarını korumak ve yasal haklarını kullanmak için gerekli mekanizmalara ve kurumlara sahip olmalarını gerektirir” şeklindedir.

Söz konusu kavramı en sık ve yaygın olarak kullanan Dünya Bankası ise şu tanımları yapmaktadır;

‘İyi yönetim (good governance), açık ve öngörülebilir bir karar alma sürecinin; profesyonel bir bürokratik yönetimin; eylem ve işlemlerinden sorumlu bir hükümetin ve kamusal sürece aktif bir şekilde katılımında bulunan sivil toplum ve hukukun üstünlüğünün geçerli olduğu bir düzeni ifade eder”.

Dünya Bankası’na göre iyi yönetim için belli kurallar ve sınırlamalar konmalıdır. Bütçenin hazırlanması, onaylanması ve denetimi ile ilgili kurallar, merkez bankası özerkliği, yargı bağımsızlığı, ombudsman, muhasebe ve denetim standartları iyi yönetim için gerekli temel unsurlardır.

İyi yönetimin konusundaki çalışmalarını destekleyen uluslararası kuruluşlardan bir diğeri olan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ise

“yönetişim” kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: “Yönetişim, bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde sahip olunan güç ve yetkilerin kullanımını ifade etmektedir,”

Küresel Su Ortaklığının tanımına göre suda yönelişim, su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetilmesi, su temin hizmetlerinin toplumun farklı kesimlerine sağlanması için kurulan siyasi, sosyal, ekonomik ve yönetsel sistemlerin tamamını ifade eder (Rogers and Hall. 2002).

3.7.4.3. Türkiye'nin Avrupa Birliğine Üyelik Süreci ve Su Çerçeve Direktifi³⁵

Türkiye, 1958 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğuna Temmuz 1959'da yani çok kısa bir süre sonra üye olmak için başvurmuştur. Türkiye'nin bu talebi ancak 1999 yılında Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde oybirliği ile kabul edilmiştir. Avrupa Birliği'ne aday ülkeler belli kurallar zincirine tabi olduklarından Türkiye için de bir yol haritası niteliğinde olan Katılım Ortaklığı Belgesi (Accession Partnership Document); AB'nin katılım kriterlerinin karşılanması yönünde ilerleme kaydetmesi amacıyla ilgili taraflarca 8 Mart 2001 tarihinde kabul edilmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi'nin amacı; Komisyonun Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda kaydettiği ilerlemenin 2000 yılı İlerleme Raporu'nda tanımlanan öncelikli alanları, bu öncelikleri hayata geçirmek için Türkiye'ye sağlanmış mali kaynakları ve uyulması gereken esasları tek bir çerçeve altında bir araya getirmektir. Türk Hükümeti, Katılım Ortaklığı Belgesi ışığında 19 Mart 2001'de “Müktesebatın Üstlenilmesi” için ‘2003 Yılı Ulusal Programını’ hazırlanmıştır.

2003 Yılı Ulusal Programı geniş çaplı bir siyasi ve ekonomik reform paketini gündeme getirmektedir. 15-16 Haziran 2001 tarihlerinde Göteborg'da toplanan Avrupa Konseyi'nde Türkiye'nin hazırlamış olduğu “2003 Yılı Ulusal Programı” “olumlu bir gelişme” olarak tanımlanmıştır, Katılım öncesi stratejisinin belkemiği

---

³⁵ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı (20061, AS Entegre Çevre Uyum Stratejisi IUÇISI. Ankara.

olan Katılım Ortaklığının önceliklerini hayata geçirmek için somut adımlar atmaya teşvik edilen Türkiye, çalışmalarını bu yönde hızlandırmıştır.

2002 yılındaki Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye ile ilgili olarak, gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi'nin hazırlanması, müktesebat uyum çalışmalarının yoğunlaştırılması, Gümrük Birliğinin geliştirilmesi, mali işbirliğinin artırılması ve Türkiye'ye verilecek mali yardımların katılım başlıklı bütçe kalemine alınması yönünde karar alınmıştır. Bu gelişmeler ışığında Avrupa Komisyonu tarafından 25 Mart 2003'te yayımlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'ne dayalı olarak güncelleştirilip 24 Temmuz 2003'te Resmi Gazete'de yayımlanan 2003 Yılı Ulusal Programı, kısa ve orta vadeli hedefleri açık şekilde belirtmektedir.

2004 yılının Aralık ayında Brüksel'de yapılan AB Konseyi Zirvesi'nde, Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamasına oybirliğiyle karar verilmiştir.

Bu karar sonucunda ve Avrupa Komisyonunun 6 Ekim 2004'te hazırladığı rapor ve tavsiye karar doğrultusunda “Katılımcı Ülke (Accession Country)” statüsüne sahip olan Türkiye'nin; Katılım Ortaklığına uyum sağlamak için hazırlanacak çevre strateji dokümanında kısa, orta ve uzun vadeli hedefleri ortaya koyması ve bu doğrultuda çevre müktesebatını uygulaması” gereği ortaya çıkmıştır. Bu kavramın neler içerdiğini anlamak için bu alanda benimsenen tanımların açıklanması gerekmektedir. Bu tanımlar başlıca aşağıdaki gibidir:

- Tavsiyeler (recommendations): Tavsiyele-, rehberlik sağlayan ve AB'ye Üye Ülkeler için yasal bağlayıcılığı olmayan araçlardır. Ancak, bazı özel durumlarda bağlayıcı olabilmektedirler, (Örneğin çevre denetimine ilişkin tavsiye)
- Topluluk müktesebatı (acquis communautaire): AB mevzuatı toplamı olup “Müktesebat”, “Direktiflerden”, “Yönetmeliklerden”, Kararlardan” ve Tavsiyelerden” oluşmaktadır.
- Uygulama (implementation): AB mevzuatının iç hukuka aktarılması sonucunda üstlenilen mükellefiyetlerin uygulanması sürecidir.

- Uyumlaştırma (liarmonisation): Mevzuat Uyumu, Uygulama ve Yatırım içeren, AD Müktesebatı ile tam uyum sağlama sürecidir.
- Yatırım (investment): Müktesebat ile tam uyum sağlamak için gereken altyapı yatırımlarını (kamu ve/veya özel) yapmak uyumlaştırma sürecinin üçüncü ve son aşamasıdır.

Türkiye'nin AB yolunda bir ön koşul olan AB Çevre müktesebatına uyum sağlaması ve mevzuatın etkinlikle uygulanabilmesi ve uyumun sağlanabilmesi için gerek duyulan teknik ve kurumsal altyapı, gerçekleştirilmesi zorunlu çevresel iyileştirme ve düzenlemelere ilişkin ayrıntılı bilgiler içeren bir belge olan 'Ulusal Çevre Stratejisi'. Çevre ve Orman Bakanlığının koordinatörlüğünde ilgili tüm kurum ve kuruluşların katılımıyla hazırlanmış ve Türkiye'nin bu anlamda stratejik belgesini oluşturmuştur. Burada amaçlar, hedefler ve stratejiler belirlenerek öncelikler ve politikalar doğrultusunda mevcut ulusal mevzuatın uyumlaştırılması gereken sektörel direktifler bazında yatırım ihtiyaçları belirlenmiştir.

3.7.4.4. Türkiye'nin Taraf Olduğu Sözleşmeler, Bölgesel İşbirlikleri

Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmeler, bölgesel işbirlikleri, 982 Anayasasında Madde 90 (e) bendi uyarınca "Milletlerarası antlaşmaları uygun bulma" başlığı altında aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

"Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.

Milletlerarası bir antlaşmaya dayanan uygulama antlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayandırılmak yapılan ekonomik, ticari, teknik veya idari antlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince uygun bulunması zorunluluğu yoktur; ancak, bu fıkra göre yapılan ekonomik, ticari veya özel kişilerin haklarını ilgilendiren antlaşmalar, yayınlanmadan yürürlüğe konulamaz.

Türk kanunlarına değişiklik getiren her türlü antlaşmaların yapılmasında birinci fıkra hükmü uygulanır.

Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek: 7.5,2004-5170/7 md) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.”

Uluslararası antlaşmaların getirdiği bağlayıcılık nedeniyle ‘Türkiye akit taraf olmadan önce bu konuda dikkatli hareket ederek gerek sınır aşan sular, gerekse ekonomik açıdan yaptırım getirebilecek antlaşmalara imza atmamaktadır (ESPOO, AARHUS Sözleşmesi gibi)

Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler Ek 2’de verilmektedir.

3.7.5. Su Kaynakları Yönetim Politikaları

Genellikle bir su idaresi hem coğrafik olarak konumuna göre hem de görev ve sorumlulukları dikkate alınarak sınıflandırılabilir. Bir kurum coğrafik açıdan merkezi, bölgesel, havza-bazlı veya yerel ölçeklerde yapılandırılabilir veya yüklenen göreve göre siyasi, yatırımcı, teknik ve yasal özellikler taşıyabilir. Ayrıca bunlara ilaveten yararlı kullanım veya kalite esaslarıyla kirlilik kontrolü yapan kurumlar da bulunmaktadır. Çoğunlukla bu kurumlar su kaynakları yönetiminde kendilerine verilmiş olan görevle kendi aralarında gerekli olan koordinasyonu sağlamadan işlevlerini sürdürürler. Ancak su kaynaklarının geliştirilmesi ve korunabilmesi kapsamlı ve tek hedefe kitlenmiş bir anlayışla yapılabilir. Bunun için ise 1-su kaynaklarını kantite ve kalite envanterine, 2-mevcut su kullanım bilgilerine ve 3-nüfus projeksiyonlarına göre gelecekteki su ihtiyacı hakkında olabildiğince ayrıntılı veriye gerek vardır. Bunun için mutlak koordinasyon ve hedefleri aynı olan bir kurumsal yönetim şekli zorunludur.

3.7.5.1. Türkiye’de Su Kaynakları Yönetim Politikaları

Türkiye’deki mevcut su kaynakları yönetim politikaları gelişen çağdaş su politikaları doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun olarak şekillendirilmeye çalışılsa da, bu alanda henüz mevcut politikaların ve alışkanlıkların pratikte kökten değişiklik gösterdiği söylenemez. Mevcut kurumsal yapılaşma su kaynaklarının geliştirilmesini gerektiren taleplere yönelik bir arz politikası şeklindedir. Bunun başlıca nedeni olarak Türkiye’de Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi henüz su kaynaklarının tamamen geliştirilmemiş olması olarak gösterilmektedir. Buna ilaveten enerji sektöründe yaşanan açık nedeniyle hidroelektrik santrallerine halen gereksinim duyulmasıdır. Su kaynaklarının geliştirilmesinin tamamlanmamış olması kalkınmanın sürdürülebilir olmamasını gerektirmez; sürdürülebilir kalkınmanın gerekleri ancak sözcüklerden öte bazı alışkanlıklarını değiştirilmesiyle yerine getirilebilen örneklerle ifade etmek gerekirse su sektöründeki yatırımcı kurumların görevlerinin en çekici yönü talebe yönelik olarak su yapılarını inşa etmek olduğundan arz körüklenmektedir. Ancak burada vurgulanması gereken hayata geçirilen faaliyetin kalkınmaya katkısının etraflıca değerlendirilebilmesidir. Bunun için de çevreye verilecek zararları en aza indirmek için projelerin bir sistem bütünlüğü içinde ele alınması zorunludur. Örneğin sulama kanallarının drenaj kanallarıyla beraber planlanması ve gerçekleştirilmesi, içme su tesislerine paralel olarak kullanılan suyun arıtılacağı atıksu arıtma tesislerinin planlanması, barajlar yapılırken siltasyonu engelleyecek yukarı havza ağaçlandırma projeleri gibi önlemlerin alınarak tamamlayıcı projelerin eşzamanlı yürütülmesi amacıyla planlama yapılması ve bütçe ayrılması kalkınmanın bir göstergesi olan bu yatırımların sürdürülebilir olmasını sağlayabilir. Ancak uygulamalarda genellikle önce talebe yönelik faaliyet gerçekleştirilmekte, yatırımın tamamı buna ayrılmakta, sıra çevre korumaya geldiğinde yeterli bütçenin bulunmadığı/ayrılmadığı görülmektedir. Planlamalara çevre boyutu da dahil edildiğinde bu tür kısa soluklu uygulamalar değiştirilebilir. Kalkınma planlarında ve ulusal sektör raporlarında bu amaç vurgulansa da hayata geçirilmesinde farklı kökenli güçlüklerle karşılaşıldığı görülmektedir.

Türkiye’deki yasal ve kurumsal yapı başlıca iki nedenden ötürü su sektöründe etkin yönetimi engellemektedir. Bunlar yasal açıdan bir su çerçeve yasasının eksikliği, kurumsal açıdan ise yukarıda belirtilen ‘tek hedefe kitlenmiş’ bir kurumsal yapı yerine çok başlı ve bölünmüş bir yönetim şeklidir (Burak. 2009).

3.7.5.2. Türkiye’de Su Kaynakları Yönetiminde Kurumsal Yapı

Türkiye’de kurumsal yapıya bakıldığında su kaynaklarının içme, kullanma, enerji, sulama, su ürünleri üretimi, turizm ve rekreasyon ve su kaynaklarının korunması ve değerlendirilmesi gibi amaçlarla etüt, planlama, projelendirme, uygulama, kontrol, izleme ve denetleme görevlerini yapan birçok kurum ve kuruluşun faaliyet gösterdiği görülmektedir. Kurumsal faaliyetler, yetki, görev ve sorumluluklar esasen kurumların kuruluş kanunlarında tanımlanan yasal dayanaklar çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu kurum ve kuruluşlar, merkez teşkilat yapısında bakanlıklardan bunlara bağlı ve ilgili kuruluşlardan, taşra teşkilatından ve/veya yerel yönetimler düzlemindeki birimlerden oluşurlar. Bu kapsamlı yapıyı kurumların tanımlanmış temel görevleri içeriğinde iki grupta incelemek mümkündür, bunlar: 1- Uygulamacı-yatırımcı ve 2- İzleyici-denetleyici teknik kurumlardır.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)

Devlet Planlama Teşkilatı, planlama ve yatırım programlarının yapılmasından sorumlu olan bir kuruluş olup Başbakanlığa bağlıdır. Beş Yıllık Kalkınma Planlarının yapıldığı planlı döneme geçiş, kamu yatırımlarının uzun dönemli ve merkeziyetçi politika yaklaşımlarının benimsenmesi yönünde atılmış ilk adımdır. DPT, beş yıllık kalkınma planları için ekonomik, sosyal ve çevre politikaları geliştirmek, ilgili merkezi ve yerel kamu kurumlarınca kuruluş kanunları uyarınca hayata geçirilen kamu yatırım programlarını ve yıllık programları yapmakla yükümlüdür. DPT makro çevre politikasını göz önünde tutarak sektörel planlar hazırladığından tüm sektörü ulusal ölçekte plan ve programlarla kontrol eder. DPT yerel idarelere doğrudan etkisi olan yıllık yatırım programlarının hazırlanmasında ve hayata geçirilmesinde gerekli koordinasyonu sağlamaktan da sorumludur. Ayrıca,

finansman ya da dış borç gerektiren projeler de dahil olmak üzere, kamu sektörü yatırımları DPT'nin onayını gerektirmektedir.

3.7.5.3. Uygulayıcı-Yatırımcı Teknik Kurum/Kuruluşlar

Türkiye'de su sektöründe faaliyet gösteren, çok sayıda merkezi ve yerel kurum ve kuruluş vardır. Uygulamalara göre bu kurumları kentsel ve kırsal alanlardaki yaptıkları faaliyetlere ve hizmet götürülen nüfusa göre ayırmak mümkündür.

Teknik kurumların yatırım hacimlerine göre başlıcaları 2007'de Çevre ve Orman Bakanlığına bağlanan Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü (EiE), Bayındırlık ve İskan Bakanlığına bağlı İller Bankasıdır. Köy alanlarındaki yatırımlardan sorumlu olan ve Başbakanlığa bağlı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) 5286 sayılı yasanın kabul edilmesiyle 16 Mart 2005'te kapatılmıştır. Kaldırılan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü taşra teşkilatının bölge müdürlüklerince yürütülen hizmetlerinin, bölge müdürlüğü kapsamına giren illerin özel idarelerince her yıl müştereken yapılacak iş programı çerçevesinde yürütülmesi; Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün iskan konularına ilişkin hizmetlerinin ise Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından yürütülmesi aynı yasa kapsamında hükme bağlanmıştır. KHGM'nin kapatılmasıyla isteğe bağlı tarla içi toplulaştırma faaliyetleri İl Özel İdarelerine devredilmiştir. Ancak idarenin bu konuda yeterli teknik donanıma sahip olmaması uygulamalarda aksaklıklara neden olmaktadır.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı yerel ve ulusal planların geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir, Bu bakanlığa bağlı olan İller Bankası kentsel içme su ve atıksu arıtma tesislerinin planlaması, inşası ve finansmanından sorunları olan bir yatırımcı kuruluştur.

İller Bankası

İller Bankası 1933 yılında kanunla belediyelere bayındırlık hizmeti vermek amacıyla “Belediyeler Bankası” adıyla kurulmuş olup o yıllarda belediyelerin ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamak amacını taşımaktaydı. Aynı kurumun 1945 tarihinde yapısında değişiklik yapılmış, aşağıdaki görev ve sorumluluklar verilerek “İller Bankası” adını almıştır.

İller Bankasının uzmanlık alanları başlıca kentsel yapılar, sayısal haritalar, imar planları, kentsel atıklar, kanalizasyon, içme suyu ve atıksu arıtma tesisleri, termal enerji, etüt plan, danışmanlık, bankacılık işleri olarak özetlenebilir. Bankanın görevleri, bu işlerle ilgili etüt, plan ve proje hazırlamak, bu konularda danışmanlık ve kontrollük hizmetleri vermek ve söz konusu yatırımların gerçekleşmesi için kredi sağlamaktır.

İller Bankası 1983 yılına kadar kanunen ‘nüfusu 100.000’nin altında olan belediyeler” ile “nüfusu 3000’nin üzerinde olup belediye hüviyetini kazanmış beldelere” su hizmeti götürmekle yükümlü idi. Ancak Banka yasasında 1983 yılında yapılan değişiklikle nüfus kısıtlamasına bakılmaksızın belediyelerin Bankaya yetki vermeleri halinde hizmet götürmesi karara bağlanmıştır.

Kanalizasyon hizmetleri için de aynı durum geçerlidir. İller Bankasının görevlerine Katı Atık Yönetimi ile ilgili uygulama da dahil edilmiştir. Kurumun Genel Müdürlük dışında 18 bölge teşkilatı 1500 civarında teknik kadrosu bulunmaktadır.

İller Bankası kendi kaynaklarından ve uluslararası finans kuruluşlarından sağlanan dış kredilerin belediyelere kullandırılmasında da aracı olmaktadır. Banka kredi kullandırdığı belediyenin borcunu her yıl belediyeye genel bütçeden ayrılan miktardan kesmek suretiyle geri alır.

Görevlerinin sadece bankacılık işleriyle çerçevesi için İller Bankası yeniden yapılandırılmaktadır.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ)

DSİ, toprak ve su kaynaklarını geliştirerek ekonomiye katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu kapsamda Türkiye'deki tüm su kaynaklarının geliştirilmesi ve işletilmesinden sorumlu, katma bütçeli ve tüzel kişiliği olan teknik ve finansal açıdan donanımlı bir kuruluştur. DSİ, 6200 sayılı 'DSİ Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun' ile 18 Aralık 1953 tarihinde kurulmuş ve bu kanun 28 Şubat 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 6200 sayılı kanun ile kendisine verilen taşkın koruma, sulu tarımı yaygınlaştırma, hidroelektrik enerjisi üretme, ve büyük şehirlere içmesuyu temin amaçlarını etkin bir şekilde yerine getirebilmesi bakımından söz konusu dört amacın ortak noktası olan baraj çalışmaları konusunda öncelikli faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu nedenle DSİ Genel Müdürlüğü ülkemizde barajlar yapan bir kuruluş olarak da tanınır. Aynı zamanda Türkiye'deki su kaynaklarının çeşitli amaçlarla tahsisinin yapılması görevini merkezi ölçekte üstlenmektedir.

DSİ, faaliyetlerini kuruluş kanunu ve bağlantılı kanunlara göre yürütür. Bunlar 16.12.1960 ve 167 sayılı Yeraltı Suları hakkında kanunla yeraltı suyu etüt ve araştırmaları için kuyu açmak ve açtırmak, kuyuları devretmek veya kiralamak, yeraltı sularının korunması ve tescili, arama, kullanma ve islah, tadil belgesi vermek; 03.07.1968 tarih ve 1053 sayılı kanunla Ankara, İstanbul ve nüfusu 100000'den büyük şehirlere "İçmesuyu Temini Hakkında Kanun kapsamında su temin etmekle tanımlanan görevleri belirler Kurum bu kapsamda nüfusu 1.00000'i aşan şehirlerin içmesuyu, kullanma ve endüstri suyunun temin edilmesi amacıyla depolama (baraj, regülatör, YAS vb) ana iletim hattı, arıtma tesisi, pompa istasyonları ve ana temiz su deposu yatırımlarının etüd, veri toplama, master plan, planlama, kati proje, tatbikat projesi ve inşaatlarını yapar. Barajlar dışında bu tesislerin işletilmesini ilgili belediyesine devreder. DSİ'nin Genel Müdürlük dışında 26 bölge teşkilatı ve 4.000'den fazla teknik kadrosu bulunmaktadır.

Yerel yönetimlerin gereksinimleri doğrultusunda planlama, finansman ve kentsel alanlardaki su temin, isale (iletim) ve dağıtım işlerinden kent nüfusuna bağlı olarak her ikisi de merkezi devlet kuruluşu olan DSİ ve İller Bankası sorumludur.

Kanalizasyon ve atıksu toplama, arıtma ve uzaklaştırma işlerinden İller Bankası sorumludur. Büyükşehir belediyesi olan yerlerde bu işler su ve kanalizasyon idarelerince yapılmaktadır.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü

Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü (EİE), 24.06.1935 tarihinde 2819 sayılı yasa ile kurulmuştur, EİE elektrik enerjisi üretim imkanları ile ilgili mühendislik hizmetlerini yürüten Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlı, özel hukuk hükümlerine tabi ve ticari usullere göre yönetilen kamu tüzel kişiliğine sahip yatırımcı bir kamu kuruluşudur. EİE ise özetle su kaynaklarını enerji üretimi amacıyla yönelik çalışmalar yapar. Ülkemizin akarsuları üzerinde enerji maksatlı baraj ve HES'lerin planlama, fizibilite, kesin proje hizmetlerini yapmak bu idarenin görevleri kapsamına girer. EİEİ, hidroelektrik santraller ve büyük termik santrallerin planlanması da dahil olmak üzere Türkiye'nin enerji ihtiyacının belirlenmesi ve karşılanması sorumludur.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA)

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlı bir kuruluş olup, jeotermal kaynakların alınması ve bulunması görevlerini üstlenmektedir. Kurumun 270 civarında teknik personeli bulunmaktadır.

Su ve Kanalizasyon İdareleri

Yerel ölçekte büyükşehir belediyesine bağlı su ve kanalizasyon idareleri il sınırları içinde su ve kanalizasyon işlerinden (proje, inşaat, işletme ve bakım) ve endüstrilerin kanalizasyona deşarjını kapsayan denetim işleminden sorumludurlar.

3.7.5.4. İzleyici Denetleyici Teknik Kurum, Kuruluşlar

Su sektöründe çok sayıda izleyici ve denetleyici kurum/kuruluş bulunmaktadır. Çeşitli yasal düzenlemelere ve kuruluş kanunlarına göre kurumlar

aynı iş için izleme/denetleme yetki ve sorumluluğuna sahip olabilmektedir. Bazı kurumlar gerek bunlara yeni bağlanan kurum/kuruluşlar gerekse yüklenen yeni görevler nedeniyle hem denetleyici hem de yatırımcı kimlik kazanmışlardır. Buna en güncel örnek 4856 sayılı yasa ile 01.05.2003 tarihinde Çevre ve Orman Bakanlıklarının birleştirilmesiyle meydana gelen Çevre ve Orman Bakanlığına 2007 yılında DSI'nin bağlanmasıyla hem uygulamacı-yatırımcı hem de izleyici-denetleyici kimlik kazanmasıdır. Su sektöründeki önemi açısından öncelikli olan kurumlar sırasıyla aşağıda incelenmektedir.

Çevre ve Orman Bakanlığı

Son yıllarda tüm dünyada çok büyük önem kazanan çevre konuların eğilmek amacıyla Türkiye'de çevrenin korunması ve iyileştirilmesine yönelik kapsamlı bir çevre mevzuatının oluşturulması kaçınılmaz olmuş tur Yeni mevzuat, yaptırımları yetersiz kalan Genel Halk Sağlığı Kanununu yerini almak üzere geliştirilmiştir. Her ne kadar diğer kanun ve yönetmeliklerde çevreyi içeren konulara yer verilmişse de bu alandaki yasa 9 Ağustos 1983'te çıkan 2872 sayılı Çevre Kanunu'dur. Bu alandaki kurumsallaşma 1991 yılında 443 No.lu kararnameyle sonradan bakanlığa çevrilen Başbakanlığa bağlı Çevre Müsteşarlığının kurulması ile başlamıştır. Kurumsallaşmanın temel amacı Çevre Kanunu'nda belirtilmiş olan alınması gereken önlemlerin uygulanması için bir mekanizma geliştirmek, koruma ve iyileştirme önlemleri oluşturmak ve yönetmelikleri uygulanmasını sağlamak için yaptırımların dahil edilmesidir. Çevre politikalarının uygulanmasında ve geliştirilmesinde genel anlamda koordinasyon görevi yapmakta olan Çevre Bakanlığı 8 Nisan 2003 tarih ve 25102 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 4856 Sayılı yasa ile belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde Çevre ve Orman Bakanlıklarının birleştirilmesiyle Çevre ve Orman Bakanlığı kimliğine kavuşmuştur. Yeniden yapılanan bu bakanlığın temel görevleri ise doğal olarak her iki bakanlığın görevlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Yeni bakanlığın görevleri çevreyi korumaya, kirliliği önlemeye ve azaltmaya ilişkin ilke ve politikalar belirlemek, bu doğrultuda ilgili mevzuatı düzenlemek ve uygulanmasını sağlamaktır. Doğal kaynakların akılcı kullanımını sağlamak üzere

bölgesel kalkınma planları esas alınarak çevre düzeni planlarının da uygulanmasını sağlamak bakanlığın görevleri kapsamına alınmıştır.

Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı

Özel Çevre Koruma (ÖÇK) alanları olarak ilan edilen yerlerde doğal güzelliklerin tarihi ve kültürel kaynakların biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve bu değerlerin gelecek nesillere sürdürülebilirlik anlayışı içinde aktarılmasını sağlamak ve çevre bilincini arttırmakla sorumludur. Halen 14 adet ÖÇK alanı bulunmaktadır.

Sağlık Bakanlığı

1936 yılında çıkarılan 3017 sayılı kanunla içme sularının sağlıklı kontrolünün sağlanması hizmeti Sağlık Bakanlığına verilmiştir. 1593 sayılı Hıfzısıhha Kanunu ile Sağlık Bakanlığı toplum sağlığının korunmasından sorumlu tutulmuştur. 1984'de Çevre Sağlığı Müdürlüğü'nün hizmet alanı genişletilmiştir. Su kalitesinin kontrolü, fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik analizler yapma, klor ölçümleri, ruhsat ve kabul işleri bakanlığın Çevre Sağlığı Müdürlüğü'nün hizmet alanı içerisine girmektedir.

Sağlık Bakanlığı, halk sağlığı sorumlulukları kapsamında çevre koruma konularının bazı kısımlarında önemli bir rol üstlenmektedir. Şimdiki Çevre ve Orman Bakanlığı (eski Çevre Bakanlığı) kurulmadan önce Sağlık Bakanlığı, genel olarak çevre konularından sorumluydu. Su sektöründe içme suyu ve yüzme suları hakkında özel sorumluluklar taşımaktadır. Ayrıca bu bakanlık sanayi kuruluşlarının üretim ve emisyonuna göre izinlerin çıkarılmasından ve halk sağlığının korunması amacıyla hava kalitesinin izlenmesinden sorumludur.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı

Kırsal alanlarda arazi kullanımı ve su kaynaklarının geliştirilmesinden sorumludur. Bakanlık. 1380 sayılı su ürünleri kanunu ve yönetmeliği hükümleri

gereğince bütün denizler ve iç sularda su ürünleri üretim ve istihsal sahaları ilan edilen yerlerde su kalitesi, izleme, koruma ve uygulamalardan sorumlu kurumdur. Çevre ve Orman Bakanlığı ile birlikte denetleyici kurum olarak görev yapar. Ayrıca Genetik Olarak Değişikliğe Uğramış Organizmalar (GDO) ile ilgili yükümlülükleri bulunmaktadır.

3.7.5.5. Diğer kurumlar

Kültür ve Turizm Bakanlığı tüm kültürel, tarihi, arkeolojik ve kültürel miras alanlarında ve bu alanlara yönelik koruma, iyileştirme ve uygulama önlemlerine ilişkin konularda yetkilidir. Bakanlık belirlediği turistik bölgelerde içme suyu, kentsel atık su ve katı atık uzaklaştırma ile ilgili uygulamalarda önemli sorumluluklar yüklenmektedir.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı ile beraber AB endüstriyel kirlenme kontrolü uygulaması sektöründe, özellikle de endüstriyel kirliliği önleme ve kontrolüne ilişkin konularda önemli sorumluluklar üstlenmektedir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı ile beraber büyük tesislerde meydana gelebilecek kazaların önlenmesine ilişkin mevzuatın kabulünden ve uygulanmasından sorumludur.

İç İşleri Bakanlığı'nın görev alanı mahalli idarelerdir. Valiler bakanlık tarafından atanmakta olup tüm merkezi kuruluşların bölge teşkilatlarından sorumludurlar.

Dış İşleri Bakanlığı, uluslararası antlaşmaların imzalanması ile ilgili kararları diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği içinde verir. Ayrıca çevre ve sınıraşan sular konularında izlenecek dış politikanın belirlenmesinde diğer ilgili bakanlık, kurum ve kuruluşlarla eşgüdüm halinde çalışır ve alınan kararların savunulmasında uluslararası ve bölgesel örgütlerde görev ve sorumluluklar taşır.

Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK); çevre verilerinin toplanması, işlenmesi ve istatistik analizinin yapılmasından sorumludur.

Türk Standartları Enstitüsü (TSE) teknik standartları oluşturmaktan sorumludur.

Yerel Yönetimler, belediye kanunu ile bağlantılı olarak, belediye sınırları içinde yükümlülüklerinin uygulanması ve vatandaşların sağlıklı bir çevrede yaşaması için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.

Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, denizlerimizin ve deniz kaynaklarımızın ülkenin gereksinim ve çıkarlarına uygun olarak tahsisi ve geliştirilmesinden sorumludur. Deniz ortamının gördüğü zararın ve kirlenmesinin önlenmesi amacıyla her türlü önlemi almak, izleme ve denetimini sağlamak ve konu ile ilgili diğer kuruluşlar ile işbirliği yapmak Denizcilik Müsteşarlığı'nın başlıca görevidir. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Türkiye'nin AB'ne katılımıyla ilgili uyumlaştırma faaliyetlerinde değişik hükümet birimleri arasındaki koordinasyonu sağlamakla yükümlüdür.

Bu kurum/kuruluşlara ilave olarak Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, dış finansman sağlamakla ilgili görevleri nedeniyle çevre projelerinin finansmanı yönünden önemli bir görev yürütür.

3.8. Sınraşan Sular

Birden çok devletin sınırları içinden geçen akarsular ve havzalar için kullanılacak terimin seçimi ve hangi durumlarda nasıl kullanılacağı konusunda henüz bir uzlaşma sağlanamamıştır (Burak, 2000). Bazıları için böyle bir akarsu uluslararası kabul edilmekte, Türkiye'nin de içinde bulunduğu diğer görüş sahipleri ise uluslararası teriminin kullanılmasını uygun bulmamakta, bu terimin yerine sınraşan terimini benimsemektedirler.

Bir akarsu eğer bir ulusal sınır içinde doğup aynı ulusal sınır içinde denize dökülüyorsa “ulusal nehir” diye tanımlanır ve bu nehirler buldukları ülkenin hukuksal rejimine tabi olurlar (Sar, 1970). Bu kavram üzerinde tüm ülkelerin fikir birliği içinde olduğu söylenebilir.

Eğer nehir doğduğu ülkenin sınırları dışına çıkıyorsa o zaman ülkelerin konumu, politik ve askeri gücü, söz konusu suya olan talebin esnekliği, ilgili ülkelerin alternatif su kaynakları ve ilgili nehir suyunun kullanım olanakları gibi etkenlerle değişik tanımlamalara konu olmaktadır.

18 Mart 1997’de “Sınıraşan su yollarının ve uluslararası göllerin korunması ve kullanımı hakkında Helsinki Sözleşmesi’nde sınıraşan sular (transboundary waters)”... iki veya daha fazla devlet arasında sınırlarda bulunan, sınır kat eden veya sınır oluşturan yüzey veya yer altı suyu...” anlamını taşımaktadır.³⁶

Suların çıktığı kaynak ve havzalar yönünden bakıldığında, uluslararası alanda, “uluslararası akarsu havzası” deyimiyile karşılaşırız. Uluslararası akarsu havzası tanımını ilk defa ortaya koyan Uluslararası Hukuk Derneği’dir.

Uluslararası Hukuk Derneği’ne göre uluslararası akarsu havzası, “iki veya daha çok devletin ülkeleri dahilinde kalan ve içindeki yüzeyde gerek doğal, gerekse suni bütün akarsuların, belli bir alanın sularını akıtarak bir denize mahreci bulunmayan kapalı ülke içi kısımlara açılan ortak mahreçlerde son bulduğu bölgedir” (Sar, 1970).

Bu tanımların dışında sınıraşan sularla ilgili uluslararası suyolları, göller ve kanalları belirten terimlerden bazıları: “Bir devletin ülkesinden doğduktan sonra o ülkenin topraklarından geçerek iki ya da daha çok devlet arasında sınır oluşturan akarsular uluslararası su yolu olarak kabul edilir. Bu su yolunun ulaşımına uygun olması da uluslararası ulaşım açısından uluslararası su yolu sayılmasında bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Uluslararası gölleri ise “birden çok devletin paylaştığı göllere

---

³⁶ 1996 yılında yürürlüğe giren adı geçen sözleşmeye Türkiye taraf değildir.

uluslararası göl”, uluslararası kanallar ise “Bir su yolu olarak kullanılmak üzere açılan kanallara uluslararası kanallar denir (Tiryaki, 1994).

Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu 43. Sayılı bildirgesinde uluslararası sularla ilgili olarak su yolu ve su yolu devleti terimlerini tanımlamıştır.

Sınıraşan sularla ilgili tanımlamalarda coğrafi özelliklerin genellikle ön planda değerlendirildiği görülmektedir. Bu değerlendirmelere göre tam bir açıklık kazanamayan sınıraşan akarsular tanımlamasına yeni bir yaklaşım olarak “Bir ülkenin topraklarından doğan iki veya daha çok ülkenin topraklarını kat ederek bir denize veya göre dökülen akarsu kollarını da kapsayan sulara sınıraşan akarsular denir” (Zehir, 2003). Uluslararası suları bu tanım içinde değerlendirip sınıraşan su sorununu çözümlenmeye çalışmak daha gerçekçi olabilir.

3.8.1. Sınıraşan Sularla İlgili Doktrinler

Sınıraşan sularla ilgili oluşturulmuş başlıca doktrinler özetlenmiştir.

3.8.1.1. Harmon Doktrini: Mutlak Ülke Egemenliği Görüşü

Bu görüşe göre, sınıraşan akarsuya sahip ülkeler, sınıraşan suların kendi ülkeleri içerisinde kalan bölümünde endüstriyel ve tarımsal amaçlı faaliyetlerinde her türlü serbestliğe sahip ve mutlak egemen olarak hareket edebilirler (Zehir, 2003). Bu teori giderek terk edilmeye yüz tutmuş olsa bile bazı devletlerce halen kullanılmaktadır. Sironneau’ya göre Türkiye GAP projesi nedeniyle bu doktrini benimsemektedir (Sironneau, 1996).

Ancak Harmon doktrininin içerisinde kullanılan “... kendi sınırları dışında oluşabilecek olası olumsuz etkileri dikkate almaksızın...” açıklaması Türkiye’nin aşağı kıyıdaş ülkelerle (Suriye ve Irak) yaptığı antlaşma çerçevesinde debi taahhüdü

nedeniyle teorinin yukarı kıyıdaş ülkenin mutlak egemenliğini savunan yönünden çok hakçı ve makul paylaşım teorisine daha yakın olduğu değerlendirilmektedir³⁷.

3.8.1.2. Doğal durumun Bütünlüğü Doktrini

Harmon Doktrinine karşıt görüşü savunan bu doktrin aşağı kıyıdaş devletin yukarı kıyıdaş devletten gelen suyolunun doğal debisinden kesintisiz olarak faydalanma hakkı tanımaktadır. Bu doktrin uyarınca pratikte yukarı kıyıdaş ülke sınıraşan suyolunun debisinde değişikliğe neden olacak hiçbir eylem yapamaz.

3.8.1.3. Sınıraşan Suların Adil Kullanımı Doktrini

ABD’li hukukçu Lipper şu şekilde tanımlamıştır.

Sınıraşan suların adil kullanımı kıyıdaş devletler arasında, her birinin farklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını uymaktadır. Bu sebeple, azami her ülkeye fayda ve her ülkeye asgari zarar verecek şekilde bölüştürülmesi şeklinde belirtmiştir (Tiryaki, 1994).

Adı geçen görüş, adil kullanım bakımından azami fayda yönünden bakıldığında adil bir görüşten, asgari zarar bölümü incelendiğinde aşağı kıyıdaş devletin lehine durumlar içermektedir. Bu yönüyle uluslararası hukuk açısından bir takım hukukçular tarafından aleyhine görüş belirtilmiştir. Uluslararası hukukta adil kuranım görüşü benimsenmemiştir. Ayrıca adil kullanım görüşüne benzer tanımlar içeren sınıraşan suların “Akılcı, Hakça ve Optimum kullanım görüşü” yeni gelişmekte olan bir doktrini oluşturmaktadır.

---

³⁷ Suriye ile 1987 yılında imzalanan KEK Protokolü’nün suya ilişkin bölümü uyarınca Türkiye Suriye’ye Fırat Nehri ana kolundan aylık ortalama 500 m³/s su bırakmayı, bu miktarın bırakılmadığı durumda farkın bir sonraki ay kapatılacağını taahhüt etmiştir. Protokol geçici niteliktedir.

3.8.1.4. Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini

Bu doktrin uluslararası hukuka Amerikalı Matler tarafından ileri sürülmüştür. Matler'e göre bir ülke kendi toprakları üzerinde sınıraşan suları, diğer kıyıdaş devletlerden daha önce kullanmaya başlamışsa, bu ülkenin suyu kullanımını devam ettiği sürece ilgili sular üzerinde kazanılmış ön kullanım üstünlüğü hakkı vardır (Sar, 1970). Bu görüş genellikle sınıraşan nehirlerde yukarı kıyıdaş devletin lehinedir. Çünkü sınıraşan nehirler, kaynağından uzaklaştıkça büyürler ve böylelikle belli bir mesafeden sonra çoğalan akarsu potansiyeli endüstriyel ve tarımsal amaçlı kullanılma imkanı sağlarlar. Bundan dolayı aşağı kıyıdaş devletler topraklarında çok uzun mesafe kat etmeyen akarsulardan daha az yararlanmaktadır.

Belirtilen hukuki doktrinlerden her ülke kendi menfaatine daha uygun olan hangisi ise onu seçmekte ve uluslararası anlaşmazlıklarda dile getirerek kazançlı çıkmaya çalışmaktadır.

3.8.1.5. Doktrinlerin Değerlendirilmesi

Doktrinler incelenirken gözlemlenen, devletlerin buldukları fiziksel ve coğrafi konuma göre doğal olarak su kaynaklarından kendi yararlanma haklarına zemin oluşturacak olan doktrinleri benimsedikleridir (Burak, 2000).

Ancak çarpıcı olan, aynı devletin benzer coğrafi durum karşısında kendi yararlanma hakkı doğrultusunda ulusal çıkarları hangi doktrini esas alması gerekiyorsa diğer hak sahibi devletin yararlanma hakkını hiçe sayarak birbirinin tamamen karşıtı doktrinlerin uygulamaya çalışmasıdır. Bu bakış açısının nedenleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- 1- Doktrinlerin ileri sürüldükleri zaman içerisindeki siyasi konjonktür.
- 2- Doktrinleri ileri süren kişi grubun mensubu olduğu devletin ulusal çıkarları
- 3- Doktrinlerin ileri sürüldükleri dönem içerisindeki çevre bilinci.
- 4- Uluslarüstü kuruluşların etkisi.

Bu nedenlerden de anlaşıldığı gibi sınıraşan sularla ilgili adalet kavramının anlamını bulabilmesi politika ve bilimin gereklerinin uzlaştırılabilmesinde yatmaktadır.

Bugüne kadar oluşturulmuş hukuk doktrinlerinin, devletler arasında uzlaşma sağlanmasına önemli katkıda bulunan unsurlar olduğu ancak hiç birisinin uluslararası bağlayıcı nihai bir sonuç getiremediği bilinmektedir (Burak, 2000).

Kıyıdaş ülkelerin ulusal çıkarlarını savunan doktrinleri benimsediklerinin geleneksel yaklaşım olduğu hatırlanırsa Türkiye'nin de coğrafi konumu nedeniyle Harmon doktrinini savunması gerekir. Ancak fiili uygulamalarda Türkiye'nin de coğrafi konumu nedeniyle Harmon doktrinini savunması gerekir. Ancak fiili uygulamalarda Türkiye'nin Fırat Nehri ana kolundan Suriye sınırında (500 m³/sn) debi bırakması "taahhüdünün" bulunduğu ve bu debinin de Fırat Nehri'nin ortalama akımının yaklaşık %50'sine denk geldiği hatırlanarak mevcut uygulamanın makul ve hakça kullanım doktriniyle örtüştüğü söylenebilir. Ancak bu doktrin³⁸ Suriye ve Irak tarafından eşit kullanıma dönüştürülmemesinin istendiği de bilinmektedir³⁹.

Türkiye'nin sınıraşan suları hem iklimsel hem de politik olarak 'sıcak' bir coğrafyada yer almaktadır. Bölgede hep var olan ve günümüzde giderek artan etnik ve sosyo-ekonomik unsurların da olduğu gerçeğinden hareketle, bu konunun çok daha ayrıntılı, dikkatli ve ilgili tüm bilim dallarının ışığında farklı sektörlerin uzman görüşleri ve tüm paydaşların katılımıyla ele alınmak gerektiğinin teknik çözüm üretmede ve hatta uzlaşma sağlamada önemli etken olacağı değerlendirilmektedir.

3.8.2. Uluslararası Su Hukukundaki Gelişmeler

Günümüzde uluslararası su hukukundaki gelişmeler, doktrinler ve teamül hukuk kurallarına ek olarak Helsinki Kriterleri, BM konferanslarının teamülü hukuku

³⁸ Helsinki Kriterleri ve AB Su Çerçeve Direktifinde önerildiği gibi.

³⁹ Irak ve Suriye Fırat Nehri'nin ortalama debisinin yaklaşık 2/3'ü olan 700 m³/s talep etmektedirler.

katkısı ve Gabcikovo-Nagymaros Projesine yönelik Adalet Divanı Kararı'nın etkisindedir (Taithe, 2001).

BM'in 1972 yılında Stockholm ve 1992'de Rio'da yayınlanan çevre ve kalkınma konferansları birçok uluslararası sözleşme ve çok taraflı antlaşmaların ilkelerine dayanarak oluşturmuştur. Stockholm Deklarasyonunun 21. Maddesi kısıtlı ülke egemenliğini su kaynakları yönetiminde yetkinlik ve diğer kıyıdaş ülkelerle paylaşılan kaynakların korunması arasında bir denge sağlamak suretiyle pekiştirmektedir...” devletler kendi öz kaynakların çevre politikalarına göre işlemek konusunda egemenlik hakkına sahiptirler ancak kendi egemenlik sınırları içinde veya kontrolü altında olan sınırlar dahilinde bu faaliyetlerin yapılması sırasında başka devletlerde veya kontrolü altında olan sınırlar dahilinde bu faaliyetlerin yapılması sırasında başka devletlerde veya hiçbir ulusal yetki olanı içinde bulunmayan yerlerdeki çevreye zarar vermemişler yükümlüdürler. Stockholm Deklarasyonu ‘hakça ve makul kullanım’ ilkesini esas almamakla birlikte deklarasyonunun 24. Maddesinde devletleri eşitlik çerçevesinde çevrenin korunması amacıyla antlaşmalar yapmaya davet etmektedir⁴⁰. Stockholm Deklarasyonu Helsinki, kriterlerinin almamakla birlikte deklarasyonunun 24. Maddesinde devletleri, eşitlik çerçevesinde çevrenin korunması amacıyla antlaşmalar yapmaya davet etmektedir⁴¹.

Benzer şekilde aynı havza devletleri arasında diyalogu sağlamak amacıyla Rio Deklarasyonu'nun 19. Maddesi uyarınca bir devlet, faaliyetleri nedeniyle diğer komşu bir devlete etki etme durumunda bu devleti bilgilendirmek zorundadır.

Gabcikovo-Nagymaros Projesine Yönelik Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Kararı.

Macaristan ile Çekoslovakya arasında 1977 yılında yapılan antlaşma uyarınca 2860 km uzunluğundaki Avrupa'nın ikinci büyük nehri Tuna'nın iki ülke arasında sınır oluşturan kısmında barajlar ve su yapıları inşa edilmesine karar verilmiştir.

---

⁴⁰ Stockholm Deklarasyonu md. 21.

⁴¹ Stockholm deklarasyonu md.24

Proje Sovyetler Birliği tarafından da desteklenmiştir. Ancak zaman içinde koşulların değişmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Çekoslovakya'nın iki ayrı cumhuriyete bölünmesi proje üzerinde ihtilafların vuku bulmasına neden olmuştur.

Proje başladıktan sonra Macaristan ekolojik nedenler ileri sürerek 1992 yılında faaliyetlerini antlaşmaya rağmen tek taraflı olarak durdurmuştur.

Slovakya'nın Tuna Nehri'nin doğal yatağından saptırma yapması yüzünden, saptırmanın mansabında kalan esas doğal yatağında ekolojik zarar vermeye başlamıştır. Macaristan ve Slovakya karşılıklı olarak eylemlerinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu öne sürmüş, tırmanan gerginliğe Avrupa Topluluğu arabulucu olarak müdahale etmiş ve sorunun UAD'ye götürülmesini sağlamıştır.

Uluslararası Adalet Divanı'nın 25 Eylül 1997'de verdiği karar benimsenen kriterlerden hangilerinin teamül hukukuna dahil edildiğinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Divan, su kaynaklarının hakkaniyetli ve mantıklı paylaşımını refere ederek: “Çekoslovakya'nın -1 Ocak 1993'ten sonra Slovakya'nın- paylaşılmış bir kaynağın kontrolünü tek başına ek olarak Macaristan'ın Tuna Nehri sularında hakça ve makul kullanım hakkını kısıtlamak suretiyle uluslararası hukukun şart koştuğu oransallık kuralına uymamıştır...” sonucuna varmış ve 1994 yılında yürürlüğe giren “Tuna'nın korunması ve ekolojik olarak rasyonel kullanım anlaşması yerine BM sözleşmesini dayanak almıştır. Halbuki bu tarihte sadece Macaristan BM sözleşmesini imzalamıştı (Ancak onaylanmamıştı.). Divan, BM sözleşmesinin 5. Madde 2. Paragrafına dayanarak ‘... Suyolu devletleri bir uluslararası su yolunu hakça ve makul şekilde korumaya, geliştirmeye ve kullanmaya katılırlar. Böyle bir katılım işbu sözleşmede öngörüldüğu gibi, hem su yolunu kullanma hakkını ve hem de onun gelişimini ve korunmasında işbirliği görevini içerir...”⁴² yorumunu yapmıştır.

Adalet Divanı'nın vardığı sonuçtan edinilen kanı, bir devletin ciddi ve öncelikli bir tehlikenin kanıtlanması halinde ekolojik dengenin korunması için

---

⁴² BM'nin Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukuku Hakkında Sözleşme, 1997, metin için bkz. FAO Legislati ve Study 65.

gerekli eylemleri yapabileceğini ve bunların gerektirdiği yönde hareket etmesinin doğal karşılanacağıdır (Taithe, 2001).

Uluslararası Organizasyonların Görüşleri ve Politikalar

Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK) ve Helsinki Kriterleri

Bu konuda yapılan ilk önemli ve çok taraflı sözleşme 1923’de ‘Birden Fazla Devleti İlgilendiren Hidrolik Gücün Geliştirilmesine İlişkin Sözleşme ve BM UHK’nin kodifikasyon çalışmalarının sonucu olan ancak tam üye ülkelere onaylanmadığı için henüz yürürlüğe girmeyen 1997 tarihli ‘Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukuku Hakkında Sözleşmedir’ (Acabey, 2006).

ILC tarafından üzerinde görüş birliğine varılan “Uluslararası Suyollarının Ulaşım-dışı Kullanım Hukuku Hakkında Sözleşme”sinin günümüz itibariyle tüm üye ülkelere onaylanmadığı için hiçbir bağlayıcılığı olmamasına karşın BM açısından ülkelerin eğilimlerinin saptanması, bu konuda politik ve kamu bilincinin artırılması ve uluslararası hukuk düzenlemelerine yön verebilmek açısından önem taşımaktadır.

ILA (Uluslararası Hukuk Derneği) bununla ilgili kapsamlı ve etkin bir girişimde bulunarak il uzlaştırıcı doktrinin temelini atan ve “Helsinki kuralları” olarak da tanınan ve sınıraşan suların kıyıdaş devletlerce ‘hakça ve makul kullanım’ esaslarını ortaya koyan kurallar dizininin 1966’da Helsinki’de karara bağlanmasını sağlamıştır. Bu kurallara göre hakkaniyetli kullanım, söz konusu olan her özel duruma göre ve önceden sıralanan ilgili unsurların bu özel duruma göre ve önceden sıralanan ilgili unsurların bu özel durumla bağlantısı çerçevesinde belirlenecektir. Bu unsurlar sınırla kalmamak üzere aşağıdaki koşulları içermektedir. (ILC, 1974):

- 1- Her ülke, sınırı içinde bulunan drenaj havzasının coğrafyasını da kapsayacak şekilde havza coğrafyasının fiziksel özellikleri.
- 2- Her havza devleti tarafından su kaynağına yapılan katkı.
- 3- Havzayı etkileyen iklim koşulları.
- 4- Geçmişte ve mevcut su kullanımları.
- 5- Her havza devletinin ekonomik ve sosyal gereksinimleri.

- 6- Başka su kaynaklarının varlığı.
- 7- Havza sularının kullanımında gereksiz israftan kaçınılıp, kaçınılmadığı.
- 8- Havzanın suyuna bağımlı yaşayan nüfus.
- 9- Farklı su kullanıcıları (sektörler) arasındaki anlaşmazlıkları çözebilmek için tazminat uygulayabilme durumu.
- 10- Havza devletlerinin ihtiyaçlarının diğere bir havza devletine ciddi zarar vermeden karşılanabilme derecesi.
- 11- Her havza devletinin ekonomik ve sosyal gereksinimlerini karşılamaya yarayan çarelerin karşılaştırılmasının yapılması.

1966'da karara bağlanan Helsinki kuralları uluslararası su hukukunda yapılmış ilk sistematik düzenlemedir. Ancak bu düzenleme, aynı hidrografik havza sınırları içinde kalan akarsu havzalarındaki yüzey suyu ve yer altı suyu arasındaki etkileşimi salt fiziksel anlamda ele almakta olup, yapay olan devletler veya bölgeler arasındaki idari sınırları dikkate almaktadır.

“... sadece daha önceki bir tarihte başlandığı için, bir kullanıma mutlak bir üstünlük tanınmamalıdır. Aksi halde, yukarı kıyıdaş devletlerin gelişmesinin önüne geçilmiş ve sınıraşan sulardan en faydalı şekilde yararlanma engellenmiş olacaktır...” (Acabey, 2006).

Bu durumu sergileyen en çarpıcı örnek aşağı kıyıdaş Mısır ile yukarı kıyıdaşlar Sudan ve Etiyopya'nın durumudur. Mısır, yukarı kıyıdaş havza ülkelerine Nil Nehri'nin su kaynaklarını kullanmalarına kısıtlama getirmek istemekte ve hatta böylesi bir durumun savaş nedeni olabileceğini savunmaktadır (Sironneau, 1996).

1970 yılında BM Genel Kurulu ILC'nin “... uluslararası suyollarının ulaşım dışı amaçlarla kullanımları hakkında kademeli bir ilerleme ve kodifikasyon çalışmalarını...” başlatmak üzere faaliyette bulunmasını önermiştir. Her ne kadar ILC bu konuyu 1971 yılındaki çalışma programına dahil ettiyse de “Taslak Sözleşme” ancak 1997'de tamamlanarak BM Genel Kurulu'na sunulabilmiştir. Genel Kurul “Uluslararası Suyollarının Ulaşım dışı Kullanımı Hakkında Sözleşme”yi 20 Mayıs 1997'de 3 red (Türkiye, Çin, Burundi) 27 çekimser oya karşı 103 kabul oyu ile kabul etmiştir (Bilen, 2000).

“... bu tür kararların bağlayıcılığı tartışılrsa ve kendisi red oyu kullanmış olsa da, Türkiye'nin sınıraşan akarsu havzalarındaki su ve toprak kaynaklarını geliştirme ve yönetme çalışmalarında etkisi olacaktır. BM'nin bu kararının, kıyıdaş olmayan ülkelerin de işe karışmalarına, çeşitli gecikmelere ve kısıtlamalara yol açabilecek bir baskı unsuru olarak kullanılabilceği bu çalışmalarının hakça ve makul kullanım ile önemli zarar vermeme esasını benimseyen söz konusu karara olabildiğince uygun olduğunu Türkiye'nin de savunmak durumunda kalacağı göz önünde tutulmalıdır...” görüşündedirler (Şen ve diğerleri, 2002).

Müzakereleri devam eden AB Su Çerçeve Direktifi 2000/60 EC ile uyum süreci kapsamında Türkiye'nin hukuksal ve kurumsal açıdan uygulaması gereken reformlar bu görüşü doğrular niteliktedir.

1992 yılında Rio de Janerio'da (Brezilya) yapılan zirve toplantısında UNCED (Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı)'nın “Gündem 21” deklarasyonu ile uluslararası önemi vurgulanan “sürdürülebilir kalkınma” anlayışının yaygınlaşması, 1996'da Marsilya'da (Fransa) kurulan WWC (Dünya Su Konseyi) aynı yıl Stockholm'de (İsveç) kurulan GWP (Küresel Su Ortaklığı) gibi kuruluşların önderliğinde sınıraşan veya sınır oluşturan suları kıyıdaş devletlerin de ötesinde uluslararası tartışmaya açma eğilimi belirginleşmiştir.

Dünya Bankasının Uluslararası Suyolları ile İlgili Politikası

Dünya Bankası'nın uluslararası suyollarına ilişkin projelerin nasıl finanse edileceğine dair politikası öncelikle su anlaşmazlıkları nedeniyle geciktirilmiş su kaynakları geliştirme olanak ve yöntemlerinin incelenmesine destek sağlamaktır.

Banka tarafından sağlanması öngörülen bu desteğin diğer uluslararası örgütlerle eşgüdüm içinde yapılacağı ve kıyıdaş ülkelere ortak su kaynaklarının iyileştirilmesi için, yardım edileceği ifade edilmektedir.

Bankanın politikasına: Banka, kıyıdaş ülkelerden talep gelmesi durumunda hükümetlere ulusaşan (transnational)⁴³ su yönetimi faaliyetlerine ilişkin konularda (akarsu havzası kuruluşları gibi) teknik, finansal ve hukuksal destek sağlamayı görev edinmiştir. Ayrıca banka mevcut kurumsal yapıyı incelemek ve alternatifler üretebilmek için etüt ve danışmanlıkları finanse ederek destekleyecektir.

Banka, kıyıdaş devletlerin uluslararası suyollarının tamamının veya bir parçasının etkin kullanımı için uygun anlaşma veya düzenlemeler yapmasına çok önem vermekte olup bu hedeflere ulaşmaları için kıyıdaşlara destek vereceğini beyan etmektedir.

Uyuşmazlıklar çözülemediği takdirde, Banka herhangi bir projeyi finanse etmeden önce, proje talebinde bulunan ülkeyi diğer kıyıdaşlarla uygun anlaşma veya düzenleme sağlayabilmek amacıyla iyi niyetle müzakereye davet etmesi için zorlayacaktır. Banka diğer kıyıdaşlara hissedilir zarar vermesi olası projeleri desteklemeyecektir (Word Bank, 1990).

Avrupa Birliği ve Su Çerçeve Direktifi

Tüm Avrupa Birliği ülkeleri ve hatta bazı aday ülkelerde de uygulanmaya başlanan 23 Ekim 2000 tarihli Su Çerçeve Direktifi (SCD) su kaynaklarının yönetimi kirlilik kontrol ve korunması için tüm üye ülkelerde hidrografik havza bazında yönetimin genel esaslarını tanımlamakta bu nedenle de su politikalarının temelini oluşturan stratejik bir rol üstlenmektedir. Bu düzenlemede tatlı su kaynakları ve kıyı suları da dahil olmak üzere tüm yüzey suları ve yer altı sularının korunması ve rehabilitasyonu için çok kapsamlı ve iddialı hedefler öngörülmektedir. Direktif, üye ülkelere birbirini tamamlayan ve birbiriyle uyumlu bir ilkeler bütününe uygulanması gerektiğini önermektedir, buna göre öncelikle yapılması gerekenler yedi maddede toplanmıştır:

---

⁴³ Burada sınıraşan terimi yerine ulusaşan teriminin tercih edildiği görülmektedir.

- 1- Su sektöründe bütünleşik (entegre) anlayışın gerekliliği.
- 2- Önlemler ve önleyici eylem ilkeleri ile çevresel zarar gören kaynağın öncelikli olarak rehabilitasyonu,
- 3- Çevre ve doğal kaynakları da kapsamak üzere kirleten-öder ilkesi ve su hizmet bedellerinin geri ödenmesi,
- 4- Alınacak kararların suyu kullanılan ve su kalitesinin bozulduğu kaynaklarla doğrudan ilgili olması,
- 5- Yönetimde hidrografik havza yaklaşımı,
- 6- Kirliliğin kaynaktan azaltılmasını sağlamak üzere emisyon sınır değerlerinin ve çevresel kalite standartlarının saptanması,
- 7- Su kaynakları yönetiminde başarı koşulu olarak halkın katılımının gerekliliği.

Direktif, uyulması gereken bir takvim ve eylemler paketi önermekte ve eylemlerin uygulama yöntemleri ile uygulamasının hangi araçlar kullanılarak ve hangi öncelikte yapılandırılacağını belirtmektedir.

Buna göre suyun akılcı yönetiminde özellikle içme suyu temini, endüstriyel ve evsel kirlilik kontrolü ilk sırada yer alan önceliklerdir, su yönetimi, suyun kaynağının fiziksel kullanımı kadar bu yönetim anlayışını şekillendiren ve yön veren eğitim ve bilinçlenmeye de bağlıdır (Oliver, 2004).

Su Akademisinin Görüşü

Su Akademisinin görüşüne göre, hukuksal ve politik içeriği her ne olursa olsun, ister ulusal, ister sınıraşan veya uluslararası kabul edilsin, su kaynağının fiziksel özellikleri ve hidrolojik çevrim tarafından düzenlenir. Bu nedenle aynı su kaynağını pek çok alternatifli olan fakat aynı zamanda birbiriyle çelişmeyen düzenlemelerle yönetmek gerekmektedir. Bu yönetim şekli en küçük birimden uluslararası ölçek boyutuna kadar aynı temel ilkeler çerçevesinde yapılandırılmalı, yani özel mülkiyet olan parselden sırasıyla en küçük yerleşim birimi, kent, nehir havzası, ulusal ve uluslararası boyuta kadar aynı bakış açısı ile düzenlenmelidir.

Paylaşılan suların yönetiminin etkin şekilde uygulanabilmesi için kıyıdaş ülkelerde uygulanmakta olan yönetim biçimlerinden esinlenilmesi ve destek alınması zorunludur. Böylelikle kıyıdaş ülkelerde ulusal ölçekte uygulanan düzenlemeler ile paylaşılan sular için uygulananlar benzer olacak ve yönetim biçimlerinde olabilecek farklılık engellenmiş olacaktır.

Yönetim biçimleri sırasıyla: 1- Teknik yöntemler, 2- İlgili devletlerin hukuksal yapısına göre uygulanan araçlar, 3- Ekonomik ve finansal araçlar olarak sayılabilir (Oliver, 1998).

Uzmanlaşmış Uluslararası Organizasyonlar

Birçok devletin bulunduğu 245 hidrografik havzada çoğunlukla komisyon veya kurul olarak adlandırılan 100'ü aşkın yönetim birimi bulunmaktadır (Oliver, 1998).

Bunların her birinin tarihsel, coğrafik, ekonomik ve politik özellikleri farklı olsa da aralarında yapısal benzerlikler vardır.

Genellikle bu organizasyonlar talepte bulunan ülkelere destek veren danışma kurulları şeklinde tasarlanmış olup bu kurullara devletler tarafından yetki devri yapılamaz. Bunların görevleri etüt, araştırma, plan ve program yapmak gibi salt teknik işlerdir. Bu kurulların başında tüm ilgili devlet kurumlarından temsilci bulunan bir üst organ vardır. Kurulu oluşturan teknik ekip çoğunlukla farklı uzmanlık dallarına mensup teknik kişilerden oluşmaktadır ve statü süreklidir.

Bu birimler kendilerine verilmiş görevler kapsamında bazı durumlarda moderatörlük ve hatta hakemlik yapabilirler. Ayrıca bu kurulların bazıları üye ülkeleri ilgilendiren çok amaçlı hidrolik yapıların inşaat ve işletmesi için uygulamaya yönelik görevler de üstlenebilirler.

Federal yapıya sahip ülkeler de eyaletler arasında paylaşılan suların kullanımı hakkında uzmanlıklarına danışılacak organizasyonlar kurmuşlardır. Bunların içinde en çok tanınan 1934 yılında A.B.D.'de kurulan Tennessee Valley Authority'dir.

3.8.3. Sınıraşan Sular ile İlgili Anlaşmazlıklar

Avrupa Kıtası

Tarih açısından paylaşılan suyollarına ilişkin sorunların birbirlerini etkilemeleri ülkeler arasındaki siyasi sınırların çizilmeye başlamıştır.

Ortaçağın sonlarından I. Dünya Savaşı'na kadar, büyük nehirler üzerindeki ulaşımın hukuk kuralları çerçevesinde gerçekleşmesi için pek çok antlaşma imzalanmıştır. Bunların en önemlileri 1648'de imzalanan Munster ve Westfalya, 1797'de yapılan Kompo-Formio, 1815'de Venedik, 1856'da Paris, 1885'de Berlin, 1919'da imzalanan Versailles ve Saint-Germain antlaşmaları olarak sayılabilir.

Hidroelektrik enerjisinin geliştirilmesine ilişkin antlaşmaların ilki 1921'de imzalanan Barcelona Sözleşmesi ve onu izleyen 1923'de imzalanan Cenevre sözleşmesidir.

Amerika ile Meksika arasında Rio-Grande Nehri'ne ilişkin anlaşmazlık yaklaşık olarak 1895'de ortaya çıkmıştır. İki ülke arasındaki su sorununun kökünde yatan ve Harmon Doktrini olarak bilinen mutlak ülke egemenliği zamanla yumuşatılmış ve 1950 yılından sonra A.B.D. tarafından terk edilmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan itibaren, kirlilikle ilgili problemlerin artması yeni antlaşmaları gündeme getirmiş ancak pratikte uygulanamamıştır.

1950'den sonra yer altı suları da birçok uluslar arası düzenlemeye konu olmaya başlamış ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında bir dizi antlaşma yapılmıştır. Yugoslavya ve Macaristan arasında 1955'de Çekoslovakya ve Polonya arasında 1955'de yapılan antlaşmalardır.

Hidrografik havza; akarsuyun ikinci ve üçüncü boyutlarını oluşturan ve ana kolu besleyen tüm yan kolları kavramının ulusal konumların yapılandırılması anlamındaki ilk faaliyetlere Almanya'da 20.yy başlarında karşılaşılmaktadır.

Hidrografik havza kavramı daha sonra Uluslararası Hukuk Derneği'nin çalışmaları sonucunda 1966 yılında tamamlanan Helsinki Kriterleri çalışmasında tekrar gündeme gelmiştir. İlk olarak bu çalışmada hidrografik havzanın oluşturduğu doğal fiziksel bütünlük kapsamında yüzey suları ile kalfitatif özellikleri birlikte değerlendirmiştir. Bu kavramsal reform çok önemli olup Fransa'da 1964 yasası uyarınca kurular altı adet havza finansal kurumu, İngiltere'de kurulan 10 adet 'nehir havzası yetkili kurumu' ve A.B.D.'de eyaletler arasında oluşturulan havza komisyonları ile eş zamanlıdır.

1970'lerin başlarında ülkeler giderek artan ilgiyle çevre konularına eğilmeye ve çevreden sorumlu bakanlıklar veya kurumları yapılandırmaya başlamışlardır. Bu kurumlara, kirliliğin tüm çeşitliliğini engellemek, azaltmak ve kontrol önlemleri almak, fauna-floranın ve doğal kaynakların korunmasını sağlamak gibi görevler verilmiştir.

Buna paralel olarak bu sorunlara ilişkin yeni fikir ve görüşler, müzakereler ve uluslararası boyuttaki anlaşmaların temelini oluşturan kavramlar 1972'deki Mar del Plata ve 1992'deki Rio Konferansına kadar devam etmiştir.

Doğal olarak paylaşılan sular sorunu devamlı olarak bu müzakerelerin gündem maddesini oluşturmuş ancak bu süreç içinde önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. Ancak devletler arasında paylaşılan sular söz konusu olduğunda, kıyıdaş devletlerin her biri yetkin egemenlik haklarına sahip olduklarından ve hakemlik yapmak üzere başvurabilecekleri devletler üstü bir merci olmadığından durum çok daha farklı ve politik olarak son derece hassas ve çözümlenemez bir şekilde bürünmektedir.

3.8.4. Stratejik Havzalar ve Su Çatışmaları

Su çatışmalarının en yoğun ve tehlikeli boyutlarda gerginliğe neden olduğu coğrafya kaynak sıkıntısı ve hızlı nüfus artışı gibi iki olumsuz unsurun bir arada bulunduğu Ortadoğu ve Nil havzası olarak gösterilebilir. Bu koşullar bölgede

körüklenen aşırı milliyetçi akımlarla da beslenerek çözümü zorlaştırmaktadır (Burak, 2000).

Ürdün, Suriye ve Lübnan gibi Arap devletleri ile İsrail devleti, Şeria Nehri Havzasını paylaşmaktadırlar.

Şeria Nehri anakolu veya en önemli kolu olan Yarmuk Nehri'ne ilişkin uyuşmazlıkta bu devletlerden hiçbirisi mutlak ülke egemenliğini öne sürmemekte, bunun yerine uluslararası hukukta faydalanma hakkını sınırlayan teamül kurallarını benimsemekte ve resmi açıklamalarında da bunu dayanak tutmaktadırlar (Sar, 1970).

Suriye ile Lübnan Banyaş ve Hasbani açısından İsrail'e göre yukarı kıyıdaş, İsrail ise Ürdün'e göre Şeria ana kolu açısından yukarı kıyıdaştır. Suriye ve Ürdün Yarmuk açısından İsrail'e göre yukarı kıyıdaştır.

Her şeye rağmen adı geçen devletlerin proje uygulamalarına bakıldığında, bu suyollarının kendi egemenlikleri altında bulunan kesimlerinden diğer kıyıdaşları dikkate almadan tek taraflı faydalandıklarıdır.

3.8.4.1. Şeria Nehri ve İsrail-Filistin Çatışması

Lübnan'dan doğan Hasbani, Suriye'den doğan Banyas ve Don Nehirleri, halen İsrail işgali altında bulunan bölgede birleşerek Şeria Nehri'ni oluşturur. Nehir, Huleh Vadisi'ni geçerek tek çizgi halinde Taberiye Gölü'ne ulaşır. Taberiye Gölü'nde Zerko ve Yarmuk Nehirleriyle birleşerek, 100 millik bir yol katederek Ölü Deniz (Lut Gölü'nde) son bulur.

1948'de kuruluşundan itibaren İsrail Devletinin başlıca hedeflerinden biri kendi gıda gereksinimini karşılayabilecek bir tarım ülkesi olmaktı. Bu amaçla İsrail Şeria Nehri sularını 1948'den 1968'e kadar beş kat artırarak 150 000 ha alana ulaşan arazi sulamak için kullanmaya başladı. İsrail musluğun başını tutabilmek için 1967 yılında 'Altı Gün Savaşları' olarak anılan savaştan sonra Şeria Nehri'ne Golan Tepesi de dahil olmak üzere yeraltı suyu açısından son derece önemli olan tüm bu

toprakları kontrol altına alır (Guilbot, 1996). İsrail'in Güney Lübnan'ı işgali sırasında Lübnan için ulusal bir su yolu olan Litani Nehri İsrail tarafından amacı bu nehrin sularının Şeria'ya derivasyonu olan değişik projeler çerçevesinde kullanılmak istenir (Hemdy and Lacirignola, 1999). İsrail'in su ihtiyacının % 55'i halen İsrail'in olmayan kaynaklardan karşılanmaktadır.

Filistinliler Şeria sularından 1100 milyon m³/yıl talep etmekte ancak İsrail sadece 200 000 m³/yıl tahsis etmektedir. Gazze'nin 800 000'i aşkın nüfusu sadece 601/kişi-gün suyla yetinmek durumundadır. Gazze'deki kıyı akiferi ile İsrail'deki kıyı ovasındaki su seviyesi aşırı pompaj nedeniyle gittikçe düşerek deniz suyu girişine neden olmaktadır (Shuval, 1992).

Bölgenin içme ve kullanma suyu ihtiyacının büyük kısmı yeraltı suyundan karşılanmaktadır. Tarım bu bölgede en fazla su kullanan sektördür. Toplam su çekimleri yeraltı suyunun doğal olarak yenilenme yüzdesinden daha fazladır.

3.8.4.2. Dağlık Akifer

Dağlık akiferin üç bölgesi bulunmaktadır: Akdeniz'e akan batı kısmı İsrail'de Yarkom-Taninin adını alır ve yaklaşık 350 milyon m³/yıl verime sahiptir. Akiferin büyük bölümü Filistin topraklarında bulunmasına rağmen İsrail tarafından işletilmektedir. İsrail talebini ön-kullanım üstünlüğüne dayandırmaktadır; buna göre yeraltı suyunun önemli bir debisinin doğal akışla İsrail topraklarına aktığını ve büyük yatırımlar yaparak buradaki yeraltı suyunu 60 yılı aşkın bir süreden beri işlettiklerini öne sürmektedir.

Aslında İsraililerin endişesi Filistinlilerin Filistin diasporasını bağımsız topraklara yerleştirerek onların su talebini karşılamak amacıyla dağlık akiferi kontrol dışı işletmeleridir (Shuval, 1992).

Gelinen son nokta her iki tarafın da karşılıklı taleplerinin kabul görmemesidir.

3.8.4.3. Nil Nehri Havzası

Nil Nehri, dünyanın en uzun nehri olarak kabul edilmektedir. Etiyopya, Sudan, Kenya, Uganda, Tanzanya, Burundi, Ruanda, Zaire ve Mısır topraklarından geçmektedir. Beyaz ve Mavi Nil havzasından oluşmaktadır.

Nil Nehri, Etiyopya'nın yüksek platolarından doğan ve Nil'in toplam debisinin % 83'ünü oluşturan Mavi Nil ile, kaynağını ekvatordaki platodan alan Beyaz Nil kollarının birleşmesinden oluşmaktadır. Beyaz Nil, Uganda, Kenya, Tanzanya, Ruanda, Burundi ve Kongo'dan geçerek Mavi Nil ile Sudan da birleşir. Nil nehri kollarıyla beraber toplam dokuz kıyıdaş ülkeyi ilgilendirmektedir.

Sudan bağımsızlığını kazandıktan sonra Mavi Nehri üzerinde Roseires barajını inşa etmiş Mavi Nil'in sularını kullanımı nedeniyle Mısır'la zaman zaman ciddi gerginlikler yaşanmıştır. 1959 yılında Mısır ve Sudan arasında imzalanan anlaşmaya göre Nil Nehri sularının 55.5 milyar m³/yıl debisi Mısır'a ve 18.5 milyar m³/yıl debisi de Sudan'a tahsis edilmiştir. Bu tahsis karşılığında Sudan Assuan Barajının yapılmasını kabul etmiştir.

Mısır'ın tarımının % 99'u sulamaya dayalı olup Nil, sulama için tek kaynaktır ve "Nil Mısır için hayattır; Nil olmazsa Mısır olmaz" söylemi Nil ve Mısır için geçerli olan çok gerçekçi bir durumu yansıtmaktadır.

1980 yılında başlayıp 1987 yılı sonlarına kadar sekiz yıl süren kuraklık, Nil Havzası ülkelerini karşı karşıya buldukları krizi görmeleri ve bu konuda bir şeyler yapmaya çalışmaları için zorlamıştır. Kuraklık karşısında eski uygulama ve sulama yöntemlerini gözden geçirmek zorunda kalmışlardır.

Kıtlık yılları Mısır halkının Nil Nehri kaynağı konusunda endişe duymaya başlayarak bu yaşamsal kaynağa yönelebilecek olası tehditleri değerlendirmeye başlamalarına neden olmuştur. Uganda, Etiyopya ve Sudan gibi yukarı kıyıdaş durumunda olan devletler Nil'in kendi ülkelerinde bulunan kısımları üzerinde yeni

barajlar ve kanalları için bazı projeler geliştirirken Mısır, o ülkelere yönelik askeri müdahale planlarını güncelleştirmeye başlamıştır.

Bunun nedeni Nil Nehri olmazsa Mısır halkının yaşam hakkının olamayacağı gerçeğine dayanmaktadır.

Mısır büyük nüfusu, iki dünya arasında bir köprü teşkil eden stratejik konumu, teknik bilgisi ve askeri gücüyle Nil Havzasında egemen güç durumundadır. Diğer taraftan Nil sularıyla ilgili değişik senaryolara dayandırılan sınır ötesi askeri müdahale planlarının bulunduğu ve bu planların Nasır Askeri Akademisi'nde ders olarak okutulduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan "Aida Planı"nın Adis Ababa Hükümeti'nin eski sulama planlarını canlandırıp yeni barajlar kurma durumunda Etiyopya'ya müdahale planı olduğu, "El-Timsah" planının ise Sudan'a müdahale planı olduğu iddia edilmektedir (Bulloch and Darwish, 1994).

3.8.5. Sınıraşan Su Sorunlarına İlişkin Örnekler

3.8.5.1. Hindistan ile Pakistan Arasındaki Sınıraşan Su Sorunları

İndus Nehri ve kollarının kullanılmasına ilişkin olarak, Hindistan ile Pakistan arasında çıkan ve 1947-1960 yılları boyunca devam eden uyuşmazlıkta, yukarı kıyıdaş devlet olan Hindistan, mutlak ülke egemenliği görüşünü benimsemiş ve bu tezi aşağı kıyıdaş devlet olan Pakistan'a karşı savunmuştur (Sar, 1970).

Uyuşmazlığa konu olan nehirler⁸, İndus Nehri ile doğudan bu nehri besleyen Jherum, Cenab, Ravi, Satlec ve Beas isimli kollarıdır. İngiltere Parlamentosu'nun 18 Temmuz 1947 tarihli "İndian Independence Act", kabul etmesi üzerine, Hindistan ve Pakistan adı altında iki farklı devlet kurulmuştur. İki devlet arasındaki sınırlar, genellikle eski Hindistan eyaletinin sınırlarına uymakla beraber yarımadanın batısındaki Pencap ve doğusundaki Bengal Eyaletleri, Pakistan ve Hindistan arasında bölüşülmüştür.

Kaynakların ve kanalların önemli bir kısmı Hindistan'ın fiili denetimi altında kalmış, ayrıca bilinen nehir ya da kanallarda suların eskiden olduğu gibi akıtılmasına devam edileceğine ilişkin herhangi bir hüküm konmamıştır. Hindistan'ın Doğu Pencab'daki kanalın sularını kesmesi üzerine gerginlik başlamış ve uyuşmazlık Pakistan-Hindistan uyuşmazlığına dönüşmüştür.

Hindistan ülkesinde yer alan nehir ya da kanal sularını dilediği gibi kullanabileceğini, başka bir deyimle, Harmon Doktrinini ileri sürmüştür (Sar, 1970).

Pakistan'ın konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na götürmek isteğinin Hindistan tarafından reddedilmesi üzerine, Dünya Bankası 1951'de arabuluculuk ve gerekirse anlaşmasını kolaylaştıracak masraflar için yardım teklifinde bulunarak konuya uzlaşma yolu önermiştir. Öneriyi olumlu karşılayan Pakistan ve Hindistan Hükümetleri, 13 Mayıs 1952 tarihinde onayladıkları bir antlaşma ile Bankanın arabuluculuğunu ve bu şekilde başlayacak olan işbirliği çalışmalarının devam ettiği sürece, nehir sularında tek taraflı olarak hareket etmemeyi kabul etmişlerdir (Sar, 1970).

3.8.5.2. İspanya ile Fransa Arasındaki Sınıraşan Su Sorunları

Lanoux Gölü, Fransa ülkesi içinde İspanya sınırına yakın Pirene'lerin güney yamacında yer almakta ve Fransa'da doğan bazı ırmakların suları ile beslenmektedir. Gölde biriken sular, gölün güneyinden çıkan bir ırmaktan akarak Carol Nehrinin kaynağını oluşturmaktadırlar. Carol Nehri ise Lanoux Gölünden itibaren, Fransa'da 25 km'lik bir mesafe boyunca akmakta ve iki ülke arasında sınırı kestikten sonra, İspanya'da 6 km boyunca akarak, bu devletin ulusal nehirlerinden Segre'ye dökülmektedir. İspanya gerek Carol Nehrinin ülkesindeki sularını, gerekse Segre Nehri sularını öteden beri hidroelektrik enerji üretimi ve tarımsal sulama amaçlarıyla kullanmaktadır (Sar, 1970).

İki devlet arasındaki uyuşmazlık, Fransa'nın 1950 yılında Lanoux Gölü sularının saptırılmasını öngören bir projesini açıklaması üzerine ortaya çıkmıştır. Fransa'nın, projesinin temelinde deniz seviyesinden 2174 metre yüksekliği olan

Lanoux Gölünün doğal bir rezervuar teşkil etmesinden yararlanarak, bu yükseklikteki suları enerji üretiminde değerlendirmek istemiştir. Fransa, bu proje uyarınca Lanoux Gölü sularını bir saptırma kanalı ile, göle oranla daha alçak bir seviyede, tamamen kendi ülkesinde akan Ariege nehrine akıtmak suretiyle, bu nehrin üzerinde, yukarıdan gelen güçlü su katkısından yararlanarak, hidroelektrik enerji üretimine girişmeyi tasarlamaktaydı. İspanya, iki ülke arasında bulunan antlaşmalar uyarınca Fransa'nın saptırma projesine ısrarla itiraz etmiş, Fransa ise, saptırma sonucunda İspanya'nın Carol Nehri ve dolayısıyla Segre Nehri üzerindeki çıkarlarını gözetmek amacıyla, çeşitli formüller ileri sürmüştür. Fransa, başlangıçta, İspanya'nın uğrayacağı su kaybına karşı tazminat ödemek teklifinde bulunmuş, İspanya'nın bu teklife sıcak bakmaması üzerine Fransa son olarak Lanoux Gölü sularının başka bir havzaya aktarılması sonucu, Carol Nehrinde azalan suyu aynen bu nehre iade etmeyi önermiştir. Bunu sağlamak için de, kendi ülkesinde Ariege Nehrinden Carol nehrine döküleceği 5 kilometrelik bir yeraltı kanalı ile, Lanoux Gölünden çektiğine eş miktarda suyu Carol Nehrine akıtmayı taahhüt etmektedir. Böylece, İspanya'ya Carol Nehri ile giren suların debisi aynı seviyede olacaktır. İspanya bu son teklifi de kabul etmemiştir.

Taraflar, görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine, konuyu 19 Kasım 1956 tarihinde tahkim mahkemesine sunmuşlardır. Tutarlı olarak tezini savunmayan İspanya, başlangıçta doğal durumun bütünlüğü doktrinine yakın bir görüş savunmuş, ancak, sondana bu görüşünü yumuşatmış ve "... bir devlet, nehrin ülkesinden geçen kesiminde tek taraflı olarak faydalanma hakkına sahiptir; ancak bu kullanımın başka bir devletin ülkesinde, iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde yalnız önemsiz bir zarar, ufak bir tedirginlik verecek niteliği aşmaması gerekir..." tezini benimsemiştir. İspanya bu açıklamasında, yukarı-kıyıdaş durumundaki bir devletin, aşağı-kıyıdaş devletin faydalanmalarına, önemsiz de olsa, zarar verebileceğini kabul etmiş, dolayısıyla, uluslararası nehir sularında fiziksel değişimi yasaklayan aşırı görüşü, uluslararası hukuk kuralı olarak benimsememiştir (Sar, 1970).

3.8.5.3. A.B.D ile Meksika Arasındaki Sınıraşan Su Sorunları

19. Yüzyılın sonlarında gerginliğin artmasına neden olan A.B.D. ile Meksika arasındaki Rio Grande Nehri uyuşmazlığının kaynağı Rio Grande nehrinin iki ülke arasında sınır oluşturmadan önce A.B.D. tarafından kendi ülke topraklarında yapılan saptırmalarla faydalanma eylemleri sonucunda, nehrin mansabında, Meksikalı çiftçilerin tarımda kullanmakta oldukları suların azalmasına dayanmaktadır. Bunun üzerine Meksika, 21 Ekim 1895 tarihinde A.B.D.'ye verdiği bir nota ile durumu protesto etmiştir (Sar, 1970).

Bu nota üzerine, A.B.D. Dışişleri Bakanı konuyu Başsavcı Judson Harmon'a havale ederek, hukuki görüşünü istemiştir. Bakanın cevaplandırılmasını istediği soru "Rio Grande Nehrinin A.B.D. ülkesinde kalan kesiminde girişilen faydalanma eylemlerinin, uluslararası hukuka aykırı olup olmadığı hakkındadır ve Meksika'nın bu eylemlerden dolayı tazminat talebinde bulunma hakkının bulunup bulunmadığıdır". A.B.D. Başsavcısı Harmon bu soru üzerine, 12 Aralık 1895 tarihinde verdiği mütalaasında şöyle demektedir (sar, 1970).

"...Karşılaştığımız mesele yeni bir meseledir. Şartların, milletlerarası nezaket kuralları açısından bir tedbir alınmasını mümkün kılıp kılmadığı ya da bu tedbirin uygun olup olamayacağı, bu Bakanlığın yetkisi dışında kalmaktadır; ancak, bu konuda verilecek kararın yalnız siyasi nedenlere bağlı kalması gerekir; çünkü, milletlerarası hukuk kurallarının, ülkelerinin ve örnek olaylarının A.B.D.'ye herhangi bir sorumluluk ya da vecibe yüklediği kanısındayım. Meksika tarafından ileri sürülmekte olan husus, aslında aşağı ülkeyi hakim kılan ve yukarı ülkeye ekonomik gelişmesini durdurma ve tabiatın kendi ülkesine verdiği kaynakları vatandaşlarından esirgeme külfetini yükleyen bir irtifak iddiasıdır... Milletlerarası hukukun temel ilkesi, her devletin, kendi ülkesinde herkese karşı (öner sürebileceği) mutlak egemenliğidir..."

Özet olarak Başsavcı Judson Harmon, Rio Grande Nehri'nin A.B.D. içerisinde bulunan bölümü üzerinde bu ülkenin hakkı bulunduğunu (mutlak hakimiyet) bundan dolayı da uluslararası hukukun A.B.D.'ye nehrin sularının paylaşımı konusunda herhangi bir yükümlülük getirmediğini belirtmiştir. Daha

sonraları sınıraşan sular konusundaki bu görüşler Harmon doktrini olarak anılmıştır (Koloman, 2002).

A.B.D. ile Meksika arasında verilen karşılıklı notalardan sonra; A.B.D.'nin Harmon Doktrinini kesin olarak reddetmesi ve uluslararası alanda başka bir devlete karşı farklı bir görüşü öne sürmesi Colombia Nehri sularının kullanılmasına ilişkin olarak, Kanada ile çıkan uyuşmazlık sırasında olmuştur. Uyuşmazlık, Kanada hükümetinin, 1955 yılında Colombia Nehrinin, ülkesinde kalan kesimindeki sularını saptırarak, bütünüyle kendi topraklarındaki Frazer Nehrine akıtmayı öngören projesini açıklamasıyla başlamıştır.

Bu sefer aşağı-kıyıdaş ülke durumunda kalan A.B.D. Colombia Nehrinin kendi kesimi üzerinde, hidroelektrik enerji üretimi amacıyla, önceden gerçekleştirmiş olduğu tesislerin ve ileride gerçekleştirmeyi tasarladığı çok yönlü faydalanma projelerinin, Kanada'nın saptırma isteği ile tehlikeye düşmesi karşısında, Harmon doktrinini kesin olarak terk etmek zorunda kalmıştır (Koloman, 2002).

3.9. Türkiye'nin Sınıraşan Sular Sorunu

Türkiye'nin özellikle (Güneydoğu Anadolu Projesi)'ne GAP başladıktan sonra gündemden düşmeyen sınıraşan su sorunu Fırat ve Dicle nehirlerine odaklanmaktadır. Orta-Doğu'da üç adet sorunlu havza vardır. Bunlar Nil, Ürdün ve Fırat-Dicle nehirleri havzalarıdır, Bu akarsular sırasıyla Nil nehrinin kullanımında Mısır-Uganda-Sudan ve Etiyopya arasında, Ürdün nehrinin kullanımında Lübnan-İsrail-Ürdün ve Suriye arasında, Fırat-Dicle nehirlerinin kullanımında da Türkiye-Suriye ve Irak arasında sorun oluşturmaktadır (Tekeli, 1990).

Fırat ve Dicle nehirlerinin her ikisi de Türkiye'den kaynaklanır ve sırasıyla 971 km ve 523 km yol kat ettikten sonra Suriye ve Irak'a girerler. Fırat nehri Suriye'yi 600 km boyunca kestikten sonra Irak'a girer. Fırat ve Dicle Irak'ta sırasıyla 750 km ve 1 195 km boyunca akıp İran Körfezine dökülmeden 190 km önce birleşerek Şatt-ül-Arap nehrini oluştururlar (Şekil 30). Dicle nehrinin Suriye'de sadece 32 km gibi çok kısa bir parçası bulunmaktadır. Türkiye topraklarının Fırat'a

su katkısı yılda 31.6 milyar m³ olup % 90 katkıya eşdeğerdir. Dicle'ye katkısı ise 25.2 milyar m³ olup %51 oranındadır (Tablo 34).

Tablo 34. Fırat ve Dicle Nehir Havzalarının Ülkelere Göre Dağılımı ve Su Sağlama Oranı

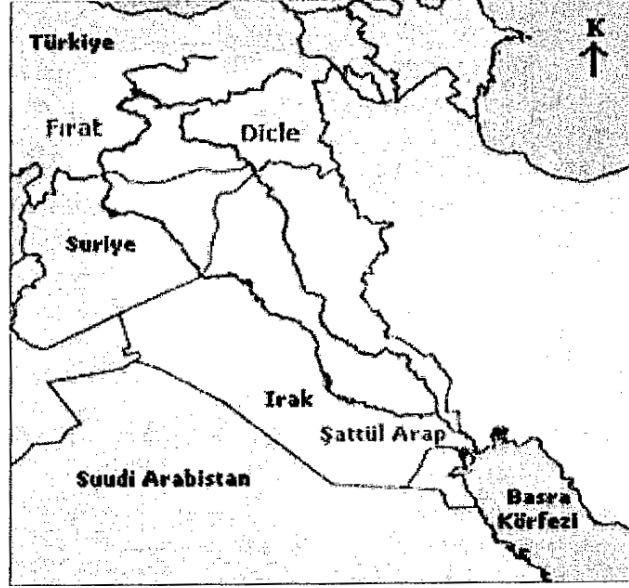
Fırat	Havzaların ülkelere göre dağılımı	Ülkelerin nehre su sağlama oranı	Nehre sağlanan su miktarı (milyar m ³)	Ülkedeki uzunluğu
Türkiye	%28	%90	31.6	971
Suriye	%17	%10	3.4	600
Irak	%40	-0	-0	750
Suudi Arabistan	%15			---
Minimum Debi	113 m ³ /sn			
Maksimum Debi	5374 m ³ /sn			
Kaynaklandığı Yer	Erzurum'un kuzeyinde Dumlulu Dağından doğan Karasu ve Van Gölü'nün kuzeyinden Aladağ'ın doğan Murat suyunun birleşmesinden oluşur.			
Toplam Uzunluk	2780 km			
Toplam Havza Alanı	579314 km ²			
Dicle Nehri	Havzaların ülkelere göre dağılımı	Ülkelerin nehre su sağlama oranı	Nehre sağlanan su miktarı (milyar m ³)	Ülkedeki uzunluğu
Türkiye	%12	%51	21.3	523
Suriye	-0	-0	-0	52
Irak	%54	%39	31.4	1195
İran	%34	%10	-0	—
Minimum Debi	91 m ³ /sn			
Maksimum Debi	6450 m ³ /sn			
Kaynaklandığı Yer	Hazar Gölü yakınındaki Hazar Baba Dağı'ndan doğar.			
Toplam Uzunluk	1900 km			
Toplam Havza Alanı	371562 km ²			

Kaynak: Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

1950'den beri Irak, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde baraj inşasına başlamış, bu faaliyetini Türkiye'nin bu akarsu üzerinde o tarihte su yapısı bulunmaması nedeniyle de özellikle Dicle üzerinde yoğunlaştırmıştır. Suriye, 1967 yılında Tabka (Assad) barajını inşa ederek sulama projelerinin yapımına başlamıştır. Türkiye ise 1983 yılında GAP projesini hayata geçirmeye başlayarak Fırat ve Dicle üzerinde 20'yi aşkın baraj yapımını ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1.8 milyon ha araziye sulamaya açmayı hedefleyerek su yapıları inşaatına başlamıştır (Ek-1). Türkiye'nin bu projesi aşağı kıyıdaş ülkelerdeki sulama projelerinin sürdürülebilirliğini tehlikeye attığı için Türkiye ile bu ülkeler arasında sürtüşme nedeni olmaya başlamıştır. Kıyıdaş devletler arasındaki müzakereler sonrasında Türkiye bu akarsuların kendi topraklarından doğması ve büyük oranda beslemenin Türkiye'nin ülke arazisinden sağlanması nedeniyle kendi egemenlik hakkı olduğunu savunarak eşit paylaşım yerine su kaynaklarının mantıklı, hakkaniyetli ve optimum kullanımını benimsemiştir. Türkiye, Suriye Arap Cumhuriyeti ile imzaladığı protokolün 6.

Maddesi uyarınca toplam $500\text{m}^3/\text{s}$ 'lik bir kotayı taahhüt etmiştir⁴⁴. Ayrıca aynı maddede uyarınca 'aylık akışın $500\text{ m}^3/\text{s}$ nin altına düşmesi durumunda farkın takip eden ayda telafi edileceğinin kabul edildiği belirtilmektedir.

Şekil 30. Fırat-Dicle havzası

Kaynak: Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.

3.9.1. Türkiye'nin Tezi

Türkiye, Suriye ve Irak'a uluslararası platformlarda kabul edilebilir nitelikte, "BM'in Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun "Sınıraşan suların akılcı ve hakça kullanımı" görüşü doğrultusunda işbirliği önerisi sunmuştur. Türkiye'nin bu yaklaşımı iki önkoşula bağlıdır (Turkish Ministry of Foreign Affairs, 1996: Durmazuçar, 2002):

- 1- Türkiye 'uluslararası ve sınıraşan sular arasındaki farkı aşağıdaki şekilde kabul etmektedir: Uluslararası suyolunun iki kıyısı farklı devlet egemenliği altındadır. Bu tür sular kıyıdaş devletlerce ortay hat boyunca paylaşılır. Halbuki sınıraşan sular ortak siyasi sınırları keser. Bu tür sular 'hakça, akılcı ve optimum şekilde kullanılır.

⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap, Cumhuriyeti arasında ekonomik işbirliği protokolü Madde 6 Resmi Gazete 10 Aralık 1987 Sayı:19660

2- Fırat ve Dicle Nehirleri, birleşerek Şatt-el-Arap adını almadan önce Tartar Kanalıyla birbirlerine bağlanarak Fırat nehrinden olan su talebinin Dicle nehrinden karşılanmasını sağlamaktadır. Bu nedenle Dicle ve Fırat nehirleri tek bir havzayı oluşturan nehirler olarak birlikte ele alınmalı, tek bir sınıraşan su sistemi veya ortak bir havza olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye, Dicle-Fırat suları ve diğer tüm sınıraşan sular için uygulanacak hakça, akılcı ve optimum kullanım için aşağıda ayrıntıları verilen üç aşamalı bir plan sunmuştur (Tekeli, 1990).

1. Su kaynakları envanter çalışması: Tarafların bütün bölgesel su kaynaklarının ortak envanterinin çıkarılması, akım ve meteorolojik verilerin aynı yöntemle ölçülmesi ve verilerin paylaşılması gereklidir.
2. Toprak kaynakları envanter çalışması: Havzada tarıma elverişli topraklar gözden geçirilerek sınıflandırılmalı, drenaj koşullarının özellikleri belirlenmeli buna göre bitki desenine bağlı olarak havzanın mevcut, inşa halinde ve planlanan sulama projeleri için ortak ve toplam su tüketim ihtiyacı belirlenmelidir.
3. Toprak ve su kaynaklarının değerlendirilmesi: işletmede olan projelerin modernizasyonu ve rehabilitasyonunun yapılması, planlanan projeler için sulama optimizasyonu yapılması, kayıplar dahil olmak üzere toplam su talebinin tahmin edilmesi, Dicle'den Fırat'a su transferini de kapsayacak şekilde su bütçesini incelemek için akarsular sisteminin matematik modellemesinin yapılması, planlanan projelerin ekonomik fizibilitesini belirleyecek yöntem ve kriterlerin geliştirilmesi, ortaya konan verilerin ışığında her ülkenin su ihtiyacı belirlenmeli, su kaybını en aza indirecek önlemler alınmalıdır.

İlgili ülkelerin meteorolojik, hidrolojik ve toprak ile ilgili ortak teknik çalışmalar yürümleri konuya teknik dayanak oluşturması açısından gereklidir. Türkiye, ilgili ülkelerin karşılıklı iyi niyeti ve işbirliği ile sorunun çözümlenebileceğini ve bu suretle suların akılcı, adil ve optimum bir şekilde kullanılmasının mümkün olabileceğini kabul etmektedir. Türkiye için sınıraşan suların bir işbirliği unsuru olup, savaş unsuru olmadığı, kıyıdaş ülkelerle sınıraşan

suların kullanımı konusunda uzlaşmacı bir yaklaşım sergilendiği değerlendirilmektedir.

3.9.2. Suriye ve Irak'ın Tezi

Suriye ve Irak'ın Fırat-Dicle sularıyla ilgili yaklaşımlarını ve suların kullanımı konusundaki görüşlerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. Fırat ve Dicle nehirleri uluslararası akarsulardır. Dolayısıyla Türkiye bu nehirler üzerinde tam egemenlik hakkına sahip değildir. Fırat ve Dicle'nin suları uluslararası hukukun öngördüğü esaslar çerçevesinde üç ülke arasında yapılacak bir anlaşma ile adil bir şekilde paylaşılmalıdır. Anlaşma yapıncaya kadar Türkiye Fırat'tan 700 m³/s su bırakmalıdır.
2. Türkiye bölgede su kaynakları bakımından en zengin ülkedir. Bu nedenle Türkiye ihtiyacından fazla olan suyu komşularına satılacak, ekonomik bir meta olarak görmemeli, bir silah veya politika aracı olarak kullanmamalıdır.
3. Fırat ve Dicle Nehirleri Irak ve Suriye için 'olmak ya da olmamak' sorunudur. Türkiye bu nehirlerden uluslararası hakkının üstünde kullanıma gitmemelidir.
4. Fırat ve Dicle tek bir su sistemi veya müşterek bir havza olarak mütalaa edilmemeli. görüşmelerde ayrı ayrı ele alınmalıdır.
5. Fırat ve Dicle üzerinde kurulacak bütün tesisler ile öncelik sıraları, üç ülke tarafından müştereken kararlaştırılmalıdır.

Ayrıca, Irak'ın Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki "Kadim Sulamaları" nedeniyle "Müktesep Hakları" bulunmaktadır. Müktesep Hakkın iki boyutu vardır: Birincisi Fırat ve Dicle nehirleri binlerce yıldır Mezopotamya topraklarına hayat verdiği için bu kazanılmış haktır. İkinci boyutu ise Irak'ın 1.9 milyon hektarlık tarım alanını sulamak için birçok işletme tesisi yapmış olmasıdır.

Suriye ve Irak'ın ortaklaşa savunduğu diğer boyut ise; bu iki nehir uluslararası suyollarıdır. Kıyıdaş ülkeler arasında “Ortak Kaynaklar” niteliğindedir’. Bundan dolayı Fırat ve Dicle Nehri'nin su kaynaktan kıyıdaş ülkeler arasında matematiksel bir formülle paylaşılmasıdır. Matematiksel paylaşımına göre;

1. Her ülke iki nehirden ihtiyacı olan su miktarını ayrı ayrı bildirecektir.
2. Her ülkede iki nehrin kapasitesi ayrı ayrı saptanacaktır.
3. Kıyıdaş devletin belli bir nehirden almak istediği suyun toplam miktarı o nehrin debisinden fazla olursa, geri kalan miktarı, oransal olarak her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşülecektir. Böylece nehir suları paylaşılacaktır.

Suriye ve Irak'ın ileri sürdüğü tezlerin BM Uluslararası Hukuk Komisyonu görüşleri içerisinde yer almadığı bilinmektedir. Bu iki ülkenin görüşleri BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda kabul görmüş sınıraşan suların hakça, akılcı ve optimum kullanımı hakkındaki görüşlere de ters düşmektedir. Ayrıca burada hakça kullanımın eşit kullanım olarak algılandığı değerlendirilmektedir.

3.9.3. Türkiye'nin Karşı Görüşü

Türkiye, Fırat ve Dicle Nehirlerini Suriye ve Irak tarafından iddia edildiği gibi “Uluslararası akarsular” olarak değil, “sınıraşan akarsular” olarak kabul etmektedir. Bu nedenle Türkiye'ye göre suya kaynaklık eden ülkeler ile aktığı ülkeler arasında eşit egemenlik ve eşit paylaşımından söz etmek mümkün değildir. Bir başka deyişle Fırat ve Dicle Nehirleri paylaşılabilir doğal kaynak olarak düşünülmemelidir. Palandöken Dağları'na yağın kardan beslenen bu nehirlerin suları öncelikle Türkiye'ye aittir. Fırat ve Dicle Nehirleri egemen kaynaklardır. Türkiye yeraltı ve yer üstü kaynakları üzerinde serbestçe tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Uluslararası Hukukta söz konusu nehirlerin sulan üzerine Türkiye'nin egemenlik hakkını kısıtlayıcı bir kural yoktur. Dicle ve Fırat egemen kaynaklar olup kendi sınırları içerisinde kalan kesimleri üzerinde Türkiye uygun gördüğü şekilde faydalanma hakkına sahiptir. Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde kuracağı tesisler ile bunların önceliklerine Türkiye kendisi karar verir.

Türkiye iyi komşuluk ve dürüstlük prensiplerine en üst düzeyde saygılı hareket etmektedir. Artan önemi nedeni ile su, bölgesel işbirliğinin birleştirici unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Türkiye her zaman işbirliğine hazırdır. Ancak bu, Türkiye'nin kendi önceliklerine göre ve kendi potansiyel sınırları içinde gerçekleştirilebilir.

Bu akarsular konusunda 29.3.1946 tarihli bir anlaşma varsa da bu Türkiye ile Irak arasında olup Suriye taraf olmadığı için, söz konusu anlaşma Fırat ve Dicle'yi uluslararası su konumuna getirmemektedir. Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle'yi uluslararası su olarak nitelendirmeleri paylaşma amacına dayanmaktadır. Fırat ve Dicle nehirlerini uluslararası su kılan bir düzenleme olmadığına göre bu sular için, "sınıraşan akarsu" terimini kullanmak en uygun tanımlamadır (Turkish Ministry of Foreign Affairs, 1996). Ayrıca uluslararası su tıpkı denizlerde olduğu gibi Kıyıdaş devletlerin dışındaki başka devletlerin de bu kaynaktan yararlanabileceği anlamına yol açabilir.

Bu akarsuların sınıraşan su kabul edilmesi halinde Fırat ve Dicle Türkiye sınırları içinde ulusal akarsu gibi işlem görecektir; bu akarsular üzerinde diğer kıyıdaş devlet sınırına kadar Türkiye'nin egemenliği geçerli olacaktır. Eğer uluslararası akarsu olarak kabul edilirse bu sular üç kıyıdaş ülke arasında, BM'in 'Uluslararası Suyollarının Ulaşım-Dışı Kullanım Hukuku Hakkında Sözleşme' (Ek-2) uyarınca kullanılacaktır. Bu kullanıma göre de 'hakça ve makul kullanım' kriterleri geçerli olsa da bu terimlerin ifade ettiği tanımlar Suriye, Irak ve Türkiye tarafından farklı değerlendirilmektedir. Helsinki kriterlerinde belirtilen hakça ve makul kullanım kriterleri ile beraber Tablo 35'de verilen Dicle ve Fırat'a havza ülkelerinin katkısı dikkate alındığında Türkiye'den havzaya olan katkının debi oranı olarak daha fazla olması nedeniyle yine aynı kriterler uyarınca, hakça paylaşımın da bu doğrultuda yapılması gerektiğidir. Burada en önemli fark hakça ve makul kullanımdan Suriye ve Irak'ın matematiksel anlamda eşit paylaşım talep etmeleridir. Türkiye'nin önerisi ise halen uygulanmakta olan 500 m³/saniye debinin Suriye sınırında bırakılmasıdır.

Tablo 35. Ortalama yıllık akımlar ve kıyıdaş ülkelerin katkıları

Nehir	Ortalama Yıllık Akım	Ülkelerin Akıma Katkısı (milyar m ³ ve %)		
		Türkiye	Suriye	Irak
Fırat	35	31.6(%90) ³	3.4 (%10)	0
Dicle	52.7 ¹ (49.2) ²	21.3 (%40) ³	0	31.4 (%60)
Toplam	87.7	52.9 (%60)	3.4 (%4)	31.4 (%36)

1. Beaumont, P. Ortadoğu'da Sınır Değiştiren su Sorunları, Bilkent Üniversitesi 2-3 Eylül 1991, s.12
2. Kolars, J., Ortadoğu'da Su Kaynakları, Canadian Journal of Development Studies Special Issue, 1992, s.108
3. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ)

3.9.4. Fırat-Dicle Nehirleri Havzasındaki Sorunlar

Keban Barajında 1974 yılında su tutmaya başlanması ve yaklaşık 15 yıl sonra Atatürk Barajı ve Tabka Barajlarının işletmeye alınmasına yönelik çalışmalar 1990 yılında kıyıdaş ülkeler arasında ciddi boyutta gerilim yaratmış ve havza ülkeleri genelinde krize neden olmuştur. Atatürk Barajının su tutma sürecinde bir ay boyunca Fırat'ın akışının teknik nedenlerle durdurulması. Türkiye'nin önceden bu durumu bildirmesine ve sonraki ay debiyi 500 m³/s yerine 768 m³/s'ye yükseltmesine rağmen gerginliğe neden olmuştur. Ayrıca UNEP raporunda değinilen ve aşağı kıyıdaş ülkelerin eli çok vurguladığı, Mezopotamya bataklıklarının kurummasının Türkiye'nin Fırat-Dicle üzerindeki faaliyetlerine bağlanmasıdır⁴⁵ (UNEP, 2001).

Tanımlaması nasıl olursa olsun, bölümleri birden çok devletin egemenliği altında olan suyollarında kıyıdaşlar arasında suyun insanlarca tüketimi açısından kantite ve kalite kaynaklı önemli sorunlar yaşandığı, su kaynakları planlamalarının doğal kaynaklara etkisi açısından ise ekolojik sorunların ön plana çıktığı gözlenmektedir. Ayrıca burada vurgulanması gereken suya bağımlı olan aşağı kıyıdaşların coğrafik ve hidrolojik anlamda edilgen olmaları nedeniyle su kaynakları

⁴⁵ 1970-2000 yılları arasında 20 000 km²'lik bir alanın kurummasına Türkiye'de yapılan büyük barajların neden okluğu iddiasıdır. Ancak bataklık alanların iddia edildiği gibi Türkiye'de yapılan barajlar nedeniyle kurumadığı, bunun Irak'ta yapılan su saptırma ve drenaj kanallarının neden olduğu İran körfezine kullanılmadan gelen debi bunu doğrulamaktadır.

üzerinde hak sahibi olmak istedikleri ve bunun yansıması olan tahsis (bir yere ayırma) yerine taksim (paylaşım) kavramının benimsendiğidir. Bunun nedeninin tahsis kavramında diğerine bağımlılık, taksim kavramında ise eşitlik anlamlarının anlaşılıyor olmasıdır. Halbuki taksim ile tahsis terimleri birbirlerinin tamamlayıcısı olup paylaşım olmadan tahsisin olması düşünülemez. Paylaşım, kıyıdaşlar arasında ya eşit veya farklı oranlarda gerçekleşebilir (Dalar, 2004). Zaten Helsinki kriterleri ve BM Sözleşmesinde adı geçen ‘hakça, akılcı ve optimum’ kullanım terimi bunu ifade etmektedir.

Uluslararası kuruluşların devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yapabildikleri ancak henüz uluslararası kesince kabul gören bağlayıcı bir düzenleme olmadığından ve bu tür kurumların genellikle karşılaşılan olaylarda tek tarafın kesin haklılığı da tartışılır olduğundan radikal kararlar veremedikleri Gabcikovo-Nagymaros projesi hakkındaki UAD kararından da anlaşılmaktadır. Bu dava süreçlerinin çok zaman alması nedeniyle olumsuz çevresel etkiler bu zaman dilimi içinde kıyıdaş ülkelere zarar vermektedir. Tüm dünya ülkelerinin ve nüfusunun yaklaşık yarısına denk gelen iki veya daha fazla devlet arasında paylaşılan 263 nehir havzasında bütünleşik, ortak ve uzlaşmacı çözümler üretilmesi acillik kazanmıştır⁴⁶ (Cosgrove, 2003). Bu nedenle aynı su havzasında bulunan kıyıdaş ülkelere aralarında uzlaşarak komisyonlar oluşturup ortak su kaynaklarını yönetmeleri yönünde uluslararası kuruluşların gayretleri devam etmektedir (UNESCO, 2001; Academie de l’eau, 004; Oliver, 2007).

---

⁴⁶ Bu rakam 263 ila 200 arasında değişebilmektedir. Bunun nedeni akarsu alt-havzalarının bazen ana kol içinde, bazen de ayrı olarak ele alınmasıdır.

4. BULGULAR

Türkiye’de her bölgenin su kaynağı eşit değil. Karadeniz ve Toroslar gibi su kaynakları bakımından zengin bölgelerin suları yurt içine çevrilerek yer altı su kaynakları zenginleştirilmeli. Birçok yer için yer altı suları daha ekonomik su kaynağı olacaktır (Şen, 2009)

Kuyular açısından engelleyici, caydırıcı bir kanuni düzenleme yapılmalı.

Doğal afete yol açan nehirlerin uluslar arası ilişkiler çerçevesinde birlikte işletilmesi gerekmektedir.

Türkiye’nin su kaynaklarının tam olarak bilinemediği, kişi başına hesaplanan 1700 m³ su ortalama değerdir ve giderek azalmaktadır. 50 yıllık periyot dikkate alındığında yağışlar azalmaktadır. BM İklim Değişikliği Paneli’nin tespitlerine göre, bu süreçte Türkiye’nin su kaynakları % 10 kadar azalabilecek. Bu durum hidroelektrik enerji durumunu da olumsuz etkileyeceğinden, başka enerji kaynaklarına, güneş, rüzgara da önem vermeliyiz.

Türkiye’de su konusunda tek otorite olmalı ve resmi makamlar arasında da bir eşgüdüm sağlanmalı. Birçok ülkede var olan Su Bilimleri Enstitüleri, uluslar arası sularla ilgili senaryolar üretmektedir.

Türkiye’nin su bilgisi bakımından yabancı kaynaklara ihtiyacı yok fakat maalesef kredi kurumlarının etkisiyle onlar danışmanlık yapmaktadır (Altımbilek, 2004).

“Su”da talep yönlü politikalara geçişte ilk ve en önemli başlangıç noktası Dünya Bankası kredileridir. 1990’a kadar su işletmelerinin oluşturulması amacıyla verilen krediler 1990 sonrasında özelleştirme hedefli krediler haline dönüşmüştür. Bu krediler; 5-10 yıllık vadeli su yatırım kredileri olarak, ayrıca 1-3 yıllık vadeyle

yapısal uyum programlarındaki özelleştirmeler doğrultusunda su sektörünün kurumsallaştırılması için verilmektedir.

AB Su Çerçeve Direktifi'nin 12. Maddesinde bu durum "üye ülkelerin birbiriyle entegre havza yönetimi zorunlu" kılınmıştır. Su Çerçeve Direktifi'yle belirlenen bu değerlendirme doğrultusunda su politikaları:

- Su kaynaklarının geliştirilmesi,
- Mevcut kaynakların daha etkin kullanılması,
- Talep yönetimi,
- Çevresel etkilerin giderilmesi

şeklinde projelendirilmektedir.

Modern teknolojiden faydalanarak Fırat ve Dicle'nin ortak kullanımı, tarımı geçmişte hayal edilmemiş ölçeklerde geliştirecek potansiyele sahiptir.

Bazı araştırmaların çeşitli varsayımların ışığında tam gelişme senaryosu için Dicle-Fırat havzasının su bütçesini, analizi göstermektedir ki Fırat havzası suyu yetersiz kalacak ve Dicle havzasında su fazlalığı yaşanacaktır. Ayrıca yine tahminlere göre muhtemelen bir kritik su kıtlığı 2020 yılından sonra yaşanabilecektir.

Bir Ortadoğu su anlaşmasının bütün amacı insanların reahı için bölgenin toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını sağlamaktır (Altınbilek, 2004).

Türkiye, Suriye ve Irak dışında diğer komşularıyla (Meriç üzerinde Bulgaristan ve Çoruh üzerinde Gürcistan ile) su konusunda ciddi sorunlar yaşamadığı gibi Fırat-Dicle Havzası'nda da olumlu ve yapıcı politikalar sergilemiştir (Bağış, 2004).

Manavgat ayı Su Temin Projesi

Finansman dahil tüm yükümlülükler Hazine Müsteşarlığı Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilmiştir ve 22.01.2001 tarihi itibariyle kesin kabul yapılmıştır.

Ülkemizin ve dış ülkelerin içme ve kullanma suyu ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan proje günde 500.000 m³ suyun Manavgat ayı'ndan alınmasını ve 250.000 m³' arıtılmış halde 250.000 m³' de ham su olarak denizden tankerlere yüklenerek taşımaya hazır hale getirilmiştir.

Manavgat ayı Su Temin Projesi, türü itibariyle dünyada benzersiz, büyük ve önemli bir projedir.

Bazı Ortadoğu lkelerinin tesisten su talebi olmuş ancak anlaşma sağlanamamıştır. Tesisin atıl vaziyette kalmaması bakımından iki yıllığına Antalya Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na tahsis edilmiştir. (İçme Suyu Faaliyetleri, dsi, 02.08.2009).

Barış Suyu Projesi

Sekizinci Cumhurbaşkanımız Turgut zal'ın gündeme getirdiği "Barış Suyu" Projesinin, Ortadoğu'daki su sıkıntısını önemli lde gidermesi mümkün olabilirdi. Daha çok siyasi sebeplerle ve tahmin edilebileceği gibi bölge dışı odakların engellemesiyle hayata geçirilemeyen bu proje, yine de bölge için bir umut ışığı olmaya devam etmektedir.

n fizibilite çalışmalarına göre, iki ayrı hattan meydana gelmesi düşünülen boru hatlarından birinin Seyhan Aşağı Havzasından başlayıp Suriye, Ürdün zerinden Suudi Arabistan'a. Diğer boru hattı ile Ceyhan nehrinin sularının Suriye, Ürdün' geçtikten sonra Kuveyt'e ulaşması ve ardından Birleşik Arap Emirlikleri'ne doğru devam etmesi tasarlanmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

1901 yılında Mohan ve Mackinder'e göre stratejik olarak dünya kara ve deniz olmak üzere sadece iki ortama sahipti. 2001 yılında ise hava, uzay ve elektromanyetik spektrumun katılması ile stratejik dünya beş boyutlu hale geldi.

Bilgi teknolojisi ve küreselleşme ile ne coğrafya ne de kendine ait toprakları olan modern devlet ortadan kalkmamıştır ancak devlet işlerinin ve savaşın pratiği etkilenmiştir. Siber gücün doğusu ve bilgi savaşı, kara, deniz, hava ve dış uzaya uygulanan kinetik gücün geleneksel kombinasyonlarının yeniden şekillenme yöntemlerine etki edecektir (Yılmaz, 2009).

XIX. yüzyılın başından beri insanlığın bir kısmı kömür, petrol ve doğalgaz gibi ucuz enerji kaynaklarının kullanımı sayesinde baş döndürücü bir şekilde kalkındı. Bu enerjilerin yoğun bir biçimde kullanılması atmosferin yapısında bir değişime yol açarak yaşanan iklim değişikliğinin de sebebini oluşturdu. Bu değişim sera etkisi nedeniyle daha da artacak, ısınma da bunu takip edecektir (Denhez,2007).

Gerçekleşecek olan enerji dönüşümü Ortadoğu'nun önemini ve zenginliğini azaltacak, bu bölge yeni stratejik dengede yer almayacaktır. Türkiye'nin stratejik öneminde azalma değil bir kayma beklenir. Yani Ortadoğu'ya giden coğrafi ve sosyolojik bir geçiş yeri olma niteliğini kaybedecek ama iki büyük gücün, ABD ve Rusya'nın sınırında yer alacaktır (Kaynak, 2008).

21.yy'da Türkiye'yi Bekleyen Riskler

Değişen mevsimler ikliminin değişen özellikleri mutlaka daha belirgin olacak ve dayanabilme sınırlarımızı zorlayacak. Ortalama sıcaklık ve yağış miktarında bugüne göre önemli değişimler görülecek. Kış aylarında yağış miktarı yazdan daha hızlı azalırken, sıcaklıklardaki artış yazdan daha düşük olacak. Gelecekteki yazlarımız ve sonbaharlarımız daha kuru, kışlarımız ise daha yumuşak geçecek; sadece Karadeniz Bölgesi daha nemli ve fırtınalı geçecek. Sıcaklıklardaki artışın,

2100'e doğru, hassas kişiler, özellikle yaşlılar, hastalar ve çocuklar üzerinde sağlık açısından olumsuz sonuçları olacak (Kadıoğlu,2007).

Su kaynakları sorunu

Su kaynakları kaçınılmaz olarak baskı altında olacak. Yeraltı sularımız. azalan yağışlarla daha az beslenip artan taleple daha fazla kullanılacağı için daha hızlı yok olacak. Irmaklar yazları ekseriyetle kuru kalacak, kışın ise daha sık ve daha güçlü biçimde taşacak. Yerleşim merkezleri (özellikle turistik dönemlerde nüfus patlaması yaşayanlar) yazları olağan hale gelen su kıtlıklarıyla başedebilmeyi ve su baskınlarının olduğu sel yataklarında bina yapmamayı öğrenmeli. Bu bölgeler iyileştirilmeli ve korunmalı, çünkü sel yataklarını ve sulak alanların “sel sularını durdurma” işlevlerini farkına, ancak onları kaybettiğimiz zaman anlıyoruz. Dere yataklarını ıslah etmediğimiz takdirde kendisine akacak başka bir yer buluyor (Kadıoğlu,2007).

Uyarlanması gereken tarım

Su kaynaklarındaki azalma tarımı etkileyerek fazla sulama isteyen (örneğin, şeker pancarı, mısır, vb. gibi) ve çok geniş topraklara ihtiyacı olan ürünlerin ekilmesini büyük ölçüde sınırlayacak. Kumlar ve ağaçlarla çevrili alanlar toprak takı ve yeraltındaki suların ve hatta toprağın kendisinin korunmasına büyük katkı sağlıyor. Oysa iklimin büyük değişkenlerinden ve artan sağanak yağışlardan dolayı damla erozyonu toprağı bugüne oranla daha fazla aşındıracak. Su geçirmezleşmiş ve ağaçsızlaşmış, yani hiçbir ağaç kökünün toprağı tutamayacağı alanlarda yaşayanlar heyelan ve moloz akıntıları gibi küresel toprak kaymalarına hazırlıklı olmalı (Kadıoğlu,2007).

Değişen Deniz Kıyıları

Marmara, Karadeniz ve Akdeniz 2100'de birkaç desimetre yükselecek. Bu özellikle Samsun-Kızılırmak, İzmir-Gediz, Aydın-Büyükmenderes ve Adana-Göksu deltaları gibi bazı nehir haliçlerini ve alçak bölgeleri (Türkiye'nin güney kıyılarındaki çok hassas lagünleri) tehdit edecek. Hiçbir sanat eseri bu kaçınılmaz

durdurabilecek güçte değil. Türkiye'nin 8200 kilometrelik deniz kıyıları bir yüzyıl içinde aynı durumda olmayacak (Kadıoğlu,2007).

Küreselleşmenin coğrafi boyutunda Türkiye su kaynaklarını irdelemeyi amaçlayan çalışmamızda bulgular genel boyutlarıyla değerlendirildiğinde şu önemli sonuçlar karşımıza çıkmaktadır:

- Devletler kendi egemenlik hakları çerçevesinde su kaynaklarından yararlanırken öncelikle kendi güvenlik ve yeterlilik esaslarına dayalı gelişme planlarını hayata geçirmeyi amaçlamaktadırlar. Örneğin bu planlar çerçevesinde Fırat Nehri debisinin ilgili üç devletin gelişme planlarını karşılayamayacağı yapılan bölgesel çalışmalardan görülmektedir (Altınbilek,2004).
- Uluslar arası kuruluşların devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yapabildikleri ancak henüz uluslar arasında kesinkes kabul gören bağlayıcı bir düzenleme olmadığından ve bu tür kurumların genellikle karşılaşılan olaylarda tek tarafın kesin haklılığı da tartışılır olduğundan radikal karar veremedikleri Gabcikovo-Nagymaros Projesi hakkındaki UAD kararından da anlaşılmaktadır. Bu dava süreçlerinin çok zaman alması nedeniyle olumsuz çevresel etkiler bu zaman dilimi içinde kıyıdaş ülkelere zarar vermektedir. Tüm dünya ülkelerinin ve nüfusunun yaklaşık yarısına denk gelen iki veya daha fazla devlet arasında paylaşılan 263 nehir havzasında bütünleşik ortak ve uzlaşmacı çözümler üretilmesi acillik kazanmıştır (Cosgrove, 2003). Bu nedenle aynı su havzasında bulunan kıyıdaş ülkelere aralarında uzlaşarak komisyonlar oluşturup ortak su kaynaklarına yönetmeleri yönünde uluslar arası kuruluşların gayretleri devam etmektedir.
- Su kalitesinde etkin yönetimin sağlanmasında en önemli engellerden biri kanalizasyon ve atıksu arıtma/uzaklaştırma işlerinde işletme ve bakım giderlerinin tahsil edilememesi veya çok az oranda geri kazanılması ve atıksu altyapılarının amorti edilememesidir. Uluslar arası organizasyonlar tarafından sağlanan düşük faizli ve geri ödemesi uzun vadeli kredilerin alınabilmesi için ön koşul atıksuya ait işletme ve bakım giderlerinin tahsil edilen su faturalarıyla geri ödenmesidir.

- Yatırımlarda öncelik atıksu toplama sistemine verildiğinden yağmur suyu sistemi ihmal edilmiştir. Yağmur suyu drenajı ve biriktirme haznelere yönelik yatırımlar yapılmalıdır.
- Genelde kirlilik, gübre, gıda, tekstil, deri ve metalürji endüstrilerinden kaynaklanmakta, büyük tesisler devlet kuruluşları olduğundan kontrol ve yaptırım mekanizması daha da zorlaşmaktadır (Arnavutluk, Mısır ve Türkiye örneklerinde olduğu gibi).
- Tarım sektöründe uygulanan su politikaları genelde sektörün gelişme stratejilerini ve büyük altyapı sorunlarını sorgulayan politikalar olmayıp az su tüketen sulama sistemlerinin ve kültürlerin seçilmesi gibi su tasarrufuna özendirici yönetim konularıdır. Sulamanın birlikler tarafından yapılmasının özendirilmesi öncelikle birlikleri oluşturan çiftçilerin mülkiyet ve sorumluluk duygularının öne çıkartılarak sulama tesislerine sahip çıkmaları ve bu sayede verimin artması sağlanmıştır. Burada önemle üzerinde durulması gereken yanlış sulama nedeniyle meydana gelen toprak tuzlanması ve erozyondur. Bu nedenle drenaj, verimli tarımsal uygulamalar için sulu tarımda su yönetiminin en önemli bileşenlerinden biri olarak görünmektedir (FAO, 1997).
- Küresel ısınmayla karşı karşıya kaldığımız bu günlerde tarım alanlarında açık sulama sistemleri mutlaka terk edilmeli, kapalı sistem yağmurlama veya damla sulama sistemlerine geçilmelidir. Tarım politikaları bölgelerin su miktarına göre planlanmalı Konya kapalı havzasında olduğu gibi, susuz bölgede sulu tarım yapmak gibi yanlış uygulamalardan vazgeçilmelidir.
- Suyun tüm canlılar için yaşam kaynağı olduğu gibi gıda maddelerinin de susuz üretilmeyeceğini vurgulamak gerekmektedir. Diğer canlıların da suya bağımlı olduğu düşünüldüğünde ve kurak iklimlerde tarımın sulu tarıma dayandığı hatırlandığında suyun kendisinin içmek amaçlı tüketilmesinden çok daha fazla işlevleri olduğu ve tüm ekosistemlerin korunabilmesi için optimum miktarın gerekliliği anlaşılmaktadır.

Günümüzde insan hakları, kalkınma, su kirliliği ile ilgili problemler küresel çapta giderek daha ciddi bir boyuta ulaşmaktadır. Bu nedenle 21. Yüzyıl su yüzyılı

olarak adlandırılmıştır. Su sorunu bütün dünyanın birlikte çözüm araması gereken önemli bir konudur.

KAYNAKLAR

- Akkaya, M.A. (2006) Milletlerarası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımları Konusunda Son Gelişmeler, Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları, 331-345.
- Allen, J. (1995). "Global worlds", Geographical Worlds (ed.J.Allen ve D. Massey), s.105-142, Oxford.
- Altınbilek, D. (2004). Fırat-Dicle Havzasının Gelişimi ve Yönetimi, 22 Mart Dünya Su Günü Paneli "Ortadoğu'da Su Meselesi ve Türkiye" Bildiri Kitabı, Su Vakfı Yayını, İstanbul.
- Andican, A. A., 1996, Değişim Sürecinde Türk Dünyası. Emre Yayınları: 58, Araştırma-İnceleme 6, İstanbul.
- Anonim (2002). Demokrasi ve Küreselleşme, Deutschland, 4:10-15.
- Arıbaş, K. (2007). Küresel Çağda Siyasi Coğrafya, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Axinn, N.W. (1990). The Impact of Globalism on Families and House Holds Throughout the World; Implications for Home Economics Educators, In Looking toward the 21st century, AHEA, McGraw-Hill Pub. Washington
- Bağış, A.İ. (2004). Ortadoğu Su Meselesinde Türkiye ve Gerçekler, (22 Mart Dünya Su Günü Paneli "Ortadoğu'da Su Meselesi ve Türkiye) Bildiri Kitabı, Su Vakfı, İstanbul.
- Barff, R. 1996. "Multinational corporations and the new international division of labor" Geographies of Global Change. Remapping the World in the Late Twentieth Century (ed.R.J. Johnston, P.J.Taylor ve M. J.Watts), s.50-62, Oxford.
- Barff, R. Ve J.Austen. (1993). "It's gotta be da shoes?: domestic manufacturing, international sub-contracting, and the production of athletic footwear", Environmentan Transition, Engiewood Cliffs, N.J.
- Bauman, Z. (1999). Küreselleşme; Toplumsal Sonuçları, Çev:A.Yılmaz Ayrıntı Yay. İstanbul.
- Bayazıt M. (1999). Hidroloji, İTÜ, ISBN 975 561 105 96
- Benoit G.and Comeau A. (2005). A Sustainable Future for the Mediterranean, Earthscan Publications, London.

- Bergman, E.F. ve T. L.McKnight. (1993). Introduction to Geography, Engle wood Cliffs, N.J.
- Bilen, Ö. (1996). Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye, TESAV Yayınları, Ankara.
- Bonacich ve diğ., (1994). Global Production. The Apparel Industry in the Pacific Rim, Philadelphia; Temple University Press,
- Brezekinski, Z. (1998). Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere, Sabah Yayıncılık, İstanbul. s.39.
- Burak S., Duranyıldız, i., Yetiş Ü. (1997) Ulusal Çevre Eylem Planı, Su Kaynakları Yönetimi, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Burak, S. (2009) Su Gündemi, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Cebeci, S. (1997). Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Christopherson, S. (1996). "Changing women's status in a global economy" Geographies of Global Change: Remapping the World in the Late Twentieth Century (ed.R.J.Johnston, P.J.Taylor ve M.J.Watts), s.191-205. Oxford.
- Cömert, S. (2002) Jeopolitik ve Türkiye'nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam, Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi, Kış 2002, Yıl:1, Sayı:1, Melisa Matbaacılık, İstanbul.
- Dalar M. (2004) Uluslar arası Hukuk Açısından Uluslar arası Nehirler ve Fırat Dicle Nehirlerinin hukuksal Statüsü, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Baroudy, E. Abid A.L. and Attia B. (2005) Managing Water Demand: Policies, Practices and Lessons from the Middle East and North Africa Forums, IWA Publishing. UK.
- Davutoğlu, A. (1994). Kriz İçindeki Batı, Tarihin Sonu mu? Rey Yayıncılık, Kayseri.
- Denhez, F. (2007). Küresel Isınma Atlası, NTV Yayınları, İstanbul.
- DİE, 1997, Türkiye İstatistik Yıllığı.
- DİE, 2006, Türkiye İstatistik Yıllığı.
- Doğanay, H. (1986). Türkiye'nin Coğrafi Konumu ve Milli Sınırlarıyla İlgili Bazı Meseleler, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul.
- Doğanay, H., 1997, Türkiye Beşeri Coğrafyası. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Eğitim Dizisi: 10, İstanbul.
- Doldur, H. (2006). "Dünya hazır giyim ticaretinin yakın yıllardaki durumu", İnsan ve Mekan: Prof.Dr.Erol Tümertekin'e 80. Yıl Armağanı, s.214-238, Çantay Kitabevi, İstanbul.

- DSİ (2007), Uluslar arası Nehir Havzaları Yönetimi Kongresi, 20-24 Mart 2007, Antalya, Türkiye.
- Durmazucar, V. (2002). Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri IQ Kültür Sanayi Yayıncılık, İstanbul.
- Erinç, S., 1995, Ortaokullar İçin Milli Coğrafya II, Altın Kitaplar Yayınevi..
- Erkek C. Ve Ağırlioğlu, N. (2002) Su Kaynakları Mühendisliği, Beta, Kırklareli.
- Fukuyama, F. (1993). Tarihin Sonu ve son İnsan, Simavi Yayınları, İstanbul.
- Fukuyama, F. (1993). Tarihin Sonu ve Son İnsan, Simavi yayınları, İstanbul.
- Gleick P.H. (1999) The Human Riht to Water, Water Polley 1 (5), 487-503.
- Glinkman, N.J. ve Woodward, D.P. (1988). "The location of foreign direct investment in the United States: pattern and determinate", International Regional Scienrce Review 11/2, s.137-154.
- Gönenç, E. (2006). Sürdürülebilir Havza Yönetimi (Cilt 1), ISBN 9944-5621-1-4
- Göney, S. (1979). Siyasi Coğrafya, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:2539, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No:103, İstanbul.
- Güner, İ. (2007). Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, PegamA Yayıncılık, Ankara.
- Güney, E. (2003). Türkiye'nin Komşuları, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Güney, E. (2004). Türkiye Hidrografyası, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Hablemitoğlu, Ş. (2004). Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere, Toplumsal dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Hacısalihioğlu, I.Y., 2001, Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye -Jeopolitik Analiz- . Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Hall c.M. ve Johnston M.E. (ed.) (1995). Polar Tourism: Tourism in the Arctic and Antarctic Regions, New York.
- Hazar, N. (2009). Uluslararası Politika ve Uygarlıklar, USAK Yayınları, Ankara.
- Holderness, M. (1994) "Welcome to the global village" Geographical magazine 5, s.16-19.
- http://img2.blogcu.com/images/4/y/a/4yakamoz100/1.dünya_haritası.jpg. Erişim Tarihi: 9.01.2010.
- <http://tr.wikipedia.org>.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye> Erişim Tarihi: 15.01.2010.

Hungtington, S.P. (2004). Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, Okyanus Yayınları, İstanbul.

Hungtington, s.p. (2004). Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, okyanus yayınları, İstanbul.

İlhan, S. (1989). Jeopolitik Duyarlılık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İlhan, S. (2002), Jeopolitik Gelişmeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Johnston, R.J., P.Taylor ve M.J.Watts (1999) “The reconfiguration of late twentieth-century capitalism”, Geographies of Global Change. Remapping the World in the Late Twentieth Century (ed.R.J.Johnston, P.J.Taylor ve M.J.Watts), s.13-17, Oxford.

Kadioğlu M. (2001), Bildiğiniz Havaların Sonu, Güncel Yayıncılık, İstanbul.

Kadioğlu, M. (2007). Küresel İklim değişimi ve Türkiye, Güncel Yayıncılık:110, İstanbul.

Karabağ, S. (2008). Jeopolitik Açından Sınırlar, Gazi Kitabevi, Ankara.

Kaynak, M. (2008). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye Üzerine Stratejik Analizler, Truva Yayınları, İstanbul.

Keleş R. (1995) yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma: Avrupa ve Türkiye Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Uluslar arası Konferansı, Türk Belediyecilik derneği, Konrad Adenaur Vakfı, Ankara.

Kellerman, A. (1993). Telecommunications and Geography, New York

Khor, M. (2000). Globalization and The South Some critical Issues, In Conference on Trade and development, Discussion Papers, no:147.

Kırmızıtaş H. (2006). Türkiye’deki yer altı sularının araştırılması, işletilmesi ve yönetimi üzerine bir değerlendirme; TMMOB Su Politikaları Kongresi, 21-23 Mart 2006

Kitchen, R. ve Sykes, L. (1995) “Invesible geograhp on the Internet”, Geographical Magazine 11, s.22-24.

Knox, P.L. ve Marston, S.A. (1998). Human Geography. Places and Regions in Global Context, New Jersey: Prentice Hall.

Koçdemir K. (2002). Hizmette Vatandaşa Yakınlık (Subsidiyarite) İlkesi ve Sosyal Hizmetler, Türk İdare Dergisi, 434, Ankara

- Kozlu, C. (2003). Öfkeden Çözüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Lukacs, J. (1994). Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu, Sabah kitapları, Bilgin Yayıncılık, İstanbul.
- Markandya A., Cistulli, V., Harou, P. And Bellu L.G. (2002). Environmental Economics for Sustainable Growth: A Handbook for Practitioners, Edward Elgal Publications, UK.
- Meiman J. (1998). EAWP Watershed Seminar Notes, Colorado State University, Colorado.
- Modules. b.t. (20.10.2009.
<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=147>
- Mütercimler, E. (1997). 21. Yüzyıl ve Türkiye “Yüksek Strateji” Erciyas Yayınları. İstanbul.
- Mütercimler, E. (2006). Geleceği Yönetmek, Alfa Yayınları 1677, İstanbul.
- Oğuz, S. (2009). Su Raporu, Ebru Matbaacılık Yayınları, İstanbul.
- Orhon D., Sözen S. Ve Görgün E. (1998). Atıksu Yönetimi DPT/UÇEP.
- Özey, R., 1999, Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya. Aktif Yayınevi, İstanbul.
- Özey, R. (2004). Siyasi Coğrafya, Aletif Yayınları, İstanbul.s.104.
- Özgüç, N. (2003) Turizm Coğrafyası: Özellikler ve Bölgeler, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Pickles, J. Ve Watts, M.J. (1992). “Paradigm for inquiry?” Geography’s Inner Worlds (ed.R.F.abler, M.G.Marcus, J.M.Olson), New Jersey.
- Robins, K. (1996) “The new spaces of hlobal media”, Geographies of Global Change. Remapping the World in the Late Twentieth Century (ed.R.J.Johnston, P.J.Taylor ve M.J.Watts), s.248-262, Oxford.
- Rogers P. And Hall W.A. (2002) Effective Water Governance, GWP, TEC Background Paper no 7.
- Rubinstein, J. (1992). Changing US Auto Industry: A Geographical Analysis, New York.
- Schlunze, R.D. (1992) “Spatial Diffusion of Japanese firms in West Germany and West Berlin from 1955 to 1989” The Geographical Review of Japan 65, s.32-56.

- Şen, Z., Öşiş, Ö., Avcı, İ., Bilen, Ö., Zehir, C. Ve Birpınar M.E. (2002). Sınır Aşan Sularımız, Su Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şen, Z. (2006). Ortadoğu'da Su Sorunlu Bereketli Hilal ve Türkiye, Su Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tarakçı N. (2009). Türkiye ve Dünya Üzerine Jeopolitik Analizler, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Taşkın, H. (2007). İstihbarat Arşivlerindeki Gizli GAP Raporu, Neden Kitap Yayıncılık, İstanbul.
- Tekeli S. (1990). Turkey Seeks Reconciliation for the Water Issue Induced by the Southeastern Anatolia Project (GAP) Water International 15(4), 206-117.
- Tiryaki, O. (1994). Sınır Aşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu, Harp ŞAkademileri Komutanlığı, Harp Akademileri Bakımevi, İstanbul.
- Timor, A.N. (2004) Yaygınlaşan bir Pazarlama Yöntemi: Modern Alışveriş Merkezleri ve Türkiye'deki Durumu, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Tuan, Y. (1971). Man and Nature, Association of American Geographers, Washington D.C.
- Turkish Ministry of Foreign Affairs (1996). Water Issues Between Turkey, Syria and Iraq, Perception: Journal of International Affairs, 101-107.
- TÜİK ((2004) Türkiye İstatistik Yıllığı.
- Tümertekin, E. ve N. Özgüç. (2004). Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2007). Ekonomik Coğrafya-Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Tyler, C. (1989) "Killing the goose" Geographical Magazine 10, s.38-43.
- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), Trade and Development Report 2004.
- UNEP (2001). Partow H., The Mesopotamian Marshlands: Demise of an Ecosystem. Early Warning and Assessment Technical Report, UNEP/DEWA/TR.01-3 rev.1. Division of Early Warning and Assessment, Nairobi. Kenya.
- Ünlü H. (1995) Yerel Yönetimler ve Çevre, ILUA-EMME, İstanbul.
- Üstel, F. (2002). Coğrafya 2002, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Yayın no. TUSİAD-T/2002/11-330, İstanbul.

Wilson W.E. and Moore, J.E. (1998) Glossary Of Hydrology, American Geological Institute, Virginia, ISBN 0- 922 152 35-7.

www.evdekisosyalci.com/Dosyalar/Haritalar/BHarita/y7844.jpg. Erişim Tarihi: 13.01.2010.

www.dsi.gov.tr

www.mahalli-idareler.gov.tr

www.suvakfi.org.tr

www.turkiyerehberi.gen.tr/sehirler/files/foto/turkiye_iklim_haritasi.gif Erişim Tarihi: 20.01.2010.

www.tuik.gov.tr

Yavan, N. (2006) Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi, Doktora Tezi, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

Yılmaz V., Özbek H. ve Altan T. (2000). Havza Yönetimi ve İlkeleri, Kırsal Çevre Yıllığı 2000, Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayınları, Ankara.

Yılmaz, S. Jeopolitik ve Strateji, <http://www.haber10.com/makale/2545> Erişim Tarihi: 30.01.2010.

Ek-1: Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme

Sıra No	ALAN ADI	Alanı (ha)	SAĞLADIĞI RAMSAR KRİTERİ												Bulunduğu il	Koordinatlar		Koruma Statüsü							
			1a	1b	1c	1d	2a	2b	2c	2d	3a	3b	3c	4a		4b	Enlem (...°...')	Boylam (...°...')	TKA	YHKS	DS	MP	TP	ÖÇK	
RAMSAR ALANLARI																									
1	Ulubat Gölü	13500				+	+	+	+	+	+	+	+	Bursa	40 10	28 35									
2	Kus Gölü	16000				+	+	+	+	+	+	+	+	Balıkesir	40 11	27 58		x			x				
3	Göksu Deltası	14480				+	+	+	+	+	+	+	+	Mersin	36 18	33 58		x	x					x	
4	Akyatan Gölü	14000				+	+	+	+	+	+	+	+	Adana	36 37	35 16		x	x						
5	Gediz Deltası	20469				+	+	+	+	+	+	+	+	İzmir	38 30	26 55		x	x						
6	Burdur Gölü	25000				+	+	+	+	+	+	+	+	Burdur	37 44	30 12			x						
7	Sultansazlığı	39000				+	+	+	+	+	+	+	+	Kayseri	38 20	35 16	x	x	x						
8	Seyfe Gölü	19500				+	+	+	+	+	+	+	+	Kirsehir	39 12	34 25	x		x						
9	Kızılırmak Deltası	16110				+	+	+	+	+	+	+	+	Samsun	41 36	36 05		x	x						
10	Yumurtalık Lagünü	16430				+	+	+	+	+	+	+	+	Adana	36 44	35 41	x		x						
11	Kızören Obruğu	2				+	+							Konya											
12	Meke Maarı	314				+								Konya							x				
ULUSLAR ARASI ÖNEME SAHİP SULAK ALANLARI																									
13	Kesik Gölü													Adana											
14	Ağyatan Gölü	2200				+	+	+	+	+	+	+	+	Adana	36 36	35 31	x					x			
15	Karagöl ve Çitilli göl	500				+		+						Adana	37 07	34 09									
16	Tuzla Gölü	2800				+	+	+	+	+	+	+	+	Adana	36 42	35 03		x	x						
17	Gölbüşi Gölleri	6714				+	+	+	+	+	+	+	+	Adıyaman	37 47	37 37									
18	Karamık Sazlıkları	4500				+								Afyon	38 26	30 50						x			
19	Eber Gölü	6400				+	+	+	+	+	+	+	+	Afyon	38 40	31 12						x			
20	Karakuyu Sazlıkları	1581				+	+	+	+	+	+	+	+	Afyon, Burdur	38 02	30 14		x							
21	Aceğöl	21000				+	+	+	+	+	+	+	+	Afyon, Denizli	37 49	39 48		x							
22	Balık Gölü	3400				+	+	+	+	+	+	+	+	Ağrı	39 47	43 33									
23	Çiçekli Gölü	1736				+								Ağrı	39 09	43 44									
24	Doğubeyazıt Sazlıkları	8750				+	+							Ağrı	39 38	44 06									
25	Sarısu Ovası Sulak Alanları	4800				+	+	+	+	+	+	+	+	Ağrı	39 03	42 54									
26	Tuz Gölü	608000				+	+	+	+	+	+	+	+	Aksaray, Ankara, Konya	38 45	33 23		x	x					x	
27	Çöl Gölü ve Çalıklözü	23000				+	+	+	+	+	+	+	+	Ankara	39 19	32 51									
28	Mogan Gölü	1500				+	+	+	+	+	+	+	+	Ankara	39 42	32 46								x	
29	Aksu Deltası	24230				+	+							Antalya	36 52	30 58		x							

Sıra No	ALAN ADI	Alanı (ha)	SAĞLADIĞI RAMSAR KRİTERİ												Bulunduğu il	Koordinatlar		Koruma Statüsü							
			1a	1b	1c	1d	2a	2b	2c	2d	3a	3b	3c	4a		4b	Enlem (...°...')	Boylam (...°...')	TKA	YHKS	DS	MP	TP	ÖÇK	
30	Avlan Gölü	850				+								Antalya											
31	Oluköprü Kaynakları					+								Antalya	37 19	31 07						x			
32	Patara Kıyı Ekosistemi	11910				+	+							Antalya	36 16	29 17									x
33	Aktaş Gölü	1400				+	+					+		Ardahan	41 12	43 12									
34	Çıldır Gölü	14000				+	+					+		Ardahan	41 03	43 15									
35	Putuk Gölü	2500				+	+					+		Ardahan	41 08	42 46									
36	Büyükmenderes Deltası	9800				+	+	+	+	+	+	+	+	Aydın	37 34	27 12				x	x				
37	Bafa Gölü	12281				+	+	+	+	+	+	+	+	Aydın, Muğla	37 30	27 26				x			x		
38	Avsuh Kıyı Ekosistemi	25810				+						+		Balıkesir	39 19	26 38								x	
39	Yüzenciler Sulak Alanı													Bingöl											
40	Batmış Gölü	3400						+				+		Bitlis	38 53	42 40									
41	Nemrut Gölü	4500				+	+	+				+		Bitlis	38 37	42 14									
42	Soduk Gölü	4387				+	+					+		Bitlis	38 80	42 98									
43	Nazik Gölü													Bitlis											
44	Yeniçağa Gölü	1492				+	+					+		Bolu	40 78	32 01									
45	Abant Gölü													Bolu											
46	Çorak Gölü	1150				+	+					+		Burdur	37 41	29 46									
47	Göhisar Gölü	600						+				+		Burdur											
48	Karataş Gölü	1190				+	+					+		Burdur	37 23	29 58			x						
49	Saldı Gölü	4370				+	+	+	+			+		Burdur	37 33	29 40						x			
50	Yarışlı Gölü	1400				+	+					+		Burdur	37 34	29 58									
51	İznik Gölü	29830				+						+		Bursa	40 26	29 32							x		
52	Kocacay Deltası	42001				+	+			+	+	+		Bursa	40 23	28 29									
53	Gökçeada Dalyan	6883						+				+		Canakkale	40 10	26 00									
54	Saroz Körfezi	1000				+	+	+	+	+	+	+		Canakkale	40 37	26 50						x			
55	İşikli Gölü	7300				+	+	+	+	+	+	+		Denizli	38 14	29 55			x						
56	Pamukkale	2000				+								Denizli											
57	Meriç Deltası	7000				+	+	+	+	+	+	+	+	Edirne	40 47	26 14	x				x				
58	Hazar Gölü	9200										+	+	Elazığ	38 28	39 23									
59	Ekişsu Sazlıkları	2371						+				+		Erzincan	39 42	39 36									
60	Gölova Gölü	5						+				+		Erzincan											

Sıra No	ALAN ADI	Alanı (ha)	SAĞLADIĞI RAMSAR KRİTERİ												Bulunduğu il	Koordinatlar		Koruma Statüsü						
			1a	1b	1c	1d	2a	2b	2c	2d	3a	3b	3c	4a		4b	Enlem (...°...')	Boylam (...°...')	TKA	YHKS	DS	MP	TP	ÖÇK
61	Tortum Gölü	350													Erzurum	40 38	41 38							
62	Bağkadamı Gölü	1470													Eskişehir	39 12	31 39		x	x				
63	Yüksekova Sazlıkları	24900													Hakkâri	37 30	44 18							
64	Amas ve Karasu Taşkınları	65130													İzmir	39 52	44 31							
65	Gölcük Gölü	432													İzmir	37 73	30 49							x
66	Kovada Gölü	2534													İsparta	37 37	30 52							x
67	Eğirdir Gölü	47250													İsparta	38 00	30 54							x
68	Beyşehir Gölü	73000													İsparta, Konya	37 45	31 30							x x
69	Büyükçekmece Gölü	2850													İstanbul	41 03	28 34							
70	Küçükçekmece Gölü	1500													İstanbul	41 00	28 45							
71	Terkos Gölü	5850													İstanbul, Kırklareli	41 25	28 21	x	x	x				
72	Alaçatı Kıyı Ekosistemi (halç)	55740													İzmir	38 12	26 31							x
73	Gölcük Gölü	432													İzmir	37 73	30 49							
74	Küçükçekmece Deltası	1500													İzmir	37 50	27 18							x x
75	Gökdere	10400													Karsınan	36 95	33 03							
76	Avgar Gölü	2941													Kars	40 45	43 00							
77	Çalı Gölü	18670													Kars	40 60	43 32							
78	Kuyucuk Gölü	389													Kars	40 74	43 45							x
79	Hörmeçli Sazlığı	9590													Kayseri	38 71	35 34							
80	Palas Gölü	2720													Kayseri	39 02	35 49							x
81	Zamanlı Kaynakları														Kayseri									
82	İğneada Longozu	3000													Kırklareli	41 52	27 37	x	x	x				
83	Dupnisa mağarası														Kırklareli									
84	Akşehir Gölü	25500													Konya	38 32	31 28							x
85	Bulluk Gölü	3890													Konya	38 32	32 56							x
86	Çavuşu Gölü	1200													Konya	38 21	31 53							x
87	Çaralı Obruğu														Konya									
88	Konya Açıgölü														Konya									
89	Kozanlı Gökgölü	650													Konya	39 00	32 49							x
90	Kulu Gölü	1800													Konya	39 05	33 09							x
91	Meyil Obruğu	20													Konya									

Sıra No	ALAN ADI	Alanı (ha)	SAĞLADIĞI RAMSAR KRİTERİ												Bulunduğu il	Koordinatlar		Koruma Statüsü							
			1a	1b	1c	1d	2a	2b	2c	2d	3a	3b	3c	4a		4b	Enlem (...°...')	Boylam (...°...')	TKA	YHKS	DS	MP	TP	ÖÇK	
92	Samsun Gölü	830													Konya	39 06	32 45							x	
93	Tersakan Gölü	11000													Konya	38 15	33 06							x	
94	Uyuz Gölü	15													Konya	39 15	32 57							x	
95	Ereğli Sazlıkları (Akgöl)	37000													Konya, Karaman, Niğde	37 32	33 45	x						x	
96	Marmara Gölü	6800													Manisa	38 37	28 00								
97	Dalaman Sulak Alanları	28400													Muğla	36 42	28 45								
98	Gölköy														Muğla										
99	Dalyan Sulak Alan Ekosistemi														Muğla									x	
100	Girden Gölü	900													Muğla	36 34	39 37								
101	Güllük Deltası	2500													Muğla	37 15	27 38								
102	Köyceğiz Gölü	8090													Muğla	36 54	29 38							x	
103	Metruk Tuzlası														Muğla										
104	Akdoğan Gölü	2000													Muş	39 07	41 48								
105	Butank Ovası Sulak Alanları	8000													Muş	39 10	42 14								
106	Haçlı Gölü	2500													Muş	39 01	42 18								
107	İron Sazlığı	16090													Muş	38 37	42 01								
108	Fırtına Deresi														Rize										
109	Karadere														Rize										
110	Sakarya Nehri Deltası	33270													Sakarya	41 05	30 28							x x	
111	Sapanca Gölü	4700													Sakarya, Kocaeli	40 42	30 15							x	
112	Yeşilirmak Deltası	3000													Samsun	41 18	36 55							x	
113	Sarıçam Gölü	785													Sinop	42 01	34 55	x	x	x					
114	Hafik Gölü	750													Sivas	39 48	37 23								
115	Todürge Gölü														Sivas										
116	Ulus Gölüleri	12820													Sivas	39 26	37 00								
117	Çizre Sulak Alanları	7000													Sivas	37 15	42 21								
118	Bendimahi Deltası														Van										
119	Çaldıran Ovası Sulak Alanları	2000													Van	39 07	44 02								
120	Çelebişar Sazlıkları														Van										
121	Cimenova gölleri	9580													Van	38 34	44 12								
122	Dönemeç Deltası														Van										
123	Edremit Sazlıkları														Van										
124	Ereğli Gölü	9520													Van	38 40	43 35								
125	Kaz Gölü	200													Van	39 20	42 19								
126	Turma Gölü	700													Van	38 25	43 26								
127	Van Gölü	390000													Van, Bitlis	38 40	42 55							x	
128	Karacısın Taşkın Ovası	10470													Şanlıurfa	36 92	38 00								
	Mevcut Ramsar Alanları Hariç Ramsar Alanları Dahil Tüm Alanlar	1.864.388																							
		2.050.124																							

Ek-2: Türkiye'nin Çevre Konusunda Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşmeler

- 1) Akdeniz Genel Balıkçılık Konseyi Kurulması Hakkında Anlaşma (Değişik), Roma 1949 (Türkiye R.G. 7.7.1967, sayı 12641)
- 2) Kuşların Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme, Paris 1959 (Türkiye R.G. 17.12. 1966, sayı 12480)
- 3) Avrupa ve Akdeniz Bitki Koruma Teşkilatı Kurulması Hakkında Sözleşme (Değişik), Paris 1951 (Türkiye 10.8.1965)
- 4) Nükleer Enerji Sahasında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşme (29.1.1 96ö ve onu değiştiren 28.1.1964 tarihli ek Protokol) (Türkiye R.G. 13.6.1967, sayı 12620)
- 5) İşçilerin İyonize Edici Radyasyonlara Karşı Korunması Hakkında Sözleşme, Cenevre 1960 (Türkiye 15.11. 1969)
- 6) Atmosferde, Uzayda ve Sualtında Nükleer Silah Deneylerini Yasaklayan Sözleşme, Moskova 1963 (Türkiye R.G. 13.5.1965, sayı 1997)
- 7) Devletlerin Ay ve Öteki Gök Cisimleri Dahil Uzayın Keşfi ve Kullanımı Faaliyetlerini Düzenleyen İkelere İlişkin Anlaşma, Londra. Moskova, Washington D.C. 1967, (Türkiye R.G. 1.6. 1968, sayı 12913)
- 8) Uçakların Gürültüsü Konusunda Uluslararası Standartlar ve Tavsiye Edilen Uygulamalar. 1971
- 9) Hayvanların Uluslararası Nakliye Sırasında Korunması Konusunda Avrupa Sözleşmesi, Paris 1968 (Türkiye 20.2.1971)
- 10) Nükleer Silahların ve Öteki Toplu Tahrip Silahlarının Deniz Yataklarına, Okyanus Tabanı ve Bunların Altına Yerleştirilmesinin Yasaklanması Hakkında Antlaşma. Londra, Moskova, Washington D.C. (Türkiye 19.10.1972)
- 11) Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Toksik Silahların Geliştirilmesi, Üretimi ve Depolanmasının Yasaklanması ve Tahribi Hakkında Sözleşme. Londra, Moskova, Washington D.C. 1972 (Türkiye R.G. 5.11.1975)
- 12) Balina Avcılığının Tanzimi Hakkında Mukavelename 24.9.1931 (Türkiye RG. 8.11.1934. sayı 2399)

- 13) Avrupa Kültür Anlaşması 19.12.1954 (Türkiye R.G. 17.6. 1957, sayı 9635)
- 14) Silahlı Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme ve Ekleri 14.4.1954 (Türkiye R.G. 8.11.1965, sayı 12145)
- 15) Dünya Kültür ve Tabiat Mirasının Korunması Hakkında Sözleşme, Paris 1972 (Türkiye R.G. 14.2.1983. sayı 17959)
- 16) Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Doğal Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi, Bern 1979 (Türkiye R.G. 20.2.1984, sayı 18318)
- 17) Uluslararası Enerji Programı Anlaşması, Paris 1974 (Türkiye R.G. 4.5.1981)
- 18) Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi, Barselona 1976 (Türkiye R.G. 12.6.1981, sayı 17368)
- 19) Akdeniz'in Gemi ve Uçaklardan Vaki Olan İboşaltmalarla Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Protokol, Barselona 1976 (R.G. 12.6.1981, sayı 17368)
- 20) Akdeniz'in Kara Kökenli Kirleticilere Karşı Korunması Hakkında Protokol, Atina 1980 (Türkiye R.G. 18.3.1987, sayı 19404)
- 21) Akdeniz'de Özel Olarak Korunan Alanlara Alt Protokol. Cenevre 1982. (imza tarihi 6.11.1986) (R.G. 23.10.1988, sayı 19968)
- 22) Fevkalade Hallerde Akdeniz'in Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele ve İşbirliğine Ait Protokol, (R.G. 12.6.1981. sayı 17368)
- 23) Uzun Menzilli Sınırlar ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi. Cenevre 1979 (Türkiye R.G. 23.3.1983, sayı 17996)
- 24) Avrupa'da Hava Kirleticilerinin Uzun Menzili Aktarımlarının İzlenmesi ve Değerlendirilmesi İçin İşbirliği Programının (EMEP) Uzun Vadeli Finansmanına Dair 1979 Uzun Menzilli Sınırlar ötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi'ne ek Protokol, Cenevre 1984 (R.G. 23.7. 1985, sayı 18820)
- 25) Nükleer Kaza Halinde Erken Bildirim Sözleşmesi, Viyana 26.9.1986 (R.G. 39. 1990, sayı 20624)
- 26) Tehlikeli Atıkların Sınırlar ötesi Taşınımının ve İmhasının Kontrolü Sözleşmesi. Basel 22.3.1989 (R.G. 15.5. 1994, sayı 21935)
- 27) Gemilerin Sebep Olduğu Deniz Kirlenmesini, Önleme. Sözleşmesi (MAR-POL 73/78), (13.9.1989 tarih ve 89/14547 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı) (R.G. 24.6.1990, sayı 20558)

- 28) Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ve Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü, (R.G. 8-9.9.1990, sayı 20629)
- 29) Londra Değişiklikleri (28 Aralık 1994 tarih ve 22155 sayılı Resmi Gazete)
- 30) Kopenhag Değişiklikleri (28 Eylül 1994 tarih ve 20629 sayılı Resmi Gazete)
- 31) Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Rio de Janeiro, 5.6.1992 (27 Aralık 1996 tarih ve 22860 sayılı Resmi Gazete)
- 32) Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi, 1992 (R.G. 6.3.1994, sayı 21869)
- 33) Karadeniz deniz çevresinin kara kökenli kaynaklardan kirlenmeye ve Karşı Korunmasına Dair Protokol. 1992 (R.G. 6.3.1994. sayı 21869)
- 34) Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol, 1992 (R.G. 6.3.1994, sayı 21869)
- 35) Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmalar Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol, 1992 (R.G. 6.3.1994, sayı 21869)
- 36) Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (RAMSAR) (R.G. 17.5.1994, sayı 21937)
- 37) Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi, Aralık 1994, Paris (21 Kasım 1996 tarihinde Çevre Komisyonunda kabul edildi. TBMM gündeminde olup henüz onaylanmadı)
- 38) Antarktika Antlaşması, (R.G.18.9.1985, sayı 22408) (3.8. 1995 tarih ve 244 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı)
- 39) CITES Nesli Tehlikede Olan Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine ilişkin Sözleşme (20 Haziran 1996 tarihli Resmi Gazete)

Kaynak: <http://www.ockkb.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=118>

ÖZGEÇMİŞ

1960 Eskicuma doğumluyum. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünden 1986 yılında mezun oldum. Vatani görevimi yedek subay olarak Erzurum'da yaptım. Maliye Bakanlığında görev yapmakta iken kurumlar arası nakil yoluyla öğretmen olarak Mardin'e atandım. Halen devlet okulunda Coğrafya öğretmeni olarak görev yapmaktayım. Evli ve bir kız babasıyım.

Hikmet ŞEN